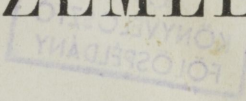

8/2135

g./i.ai.

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

— F 3

ÚJ FOLYAM. — 1869.

XV. KÖTET.

J. 10

PEST,

RÁTH MÓR.

1869.

1869. 11. 12.
KÖNYVELŐSZTÓ
FŐLÖSPÉLDÁNY

Handwritten red mark, possibly initials or a signature.

1869. MÁJUS 10. 10

XV. KÖRLET.

Handwritten red mark, possibly initials or a signature.

23613 7

Pest, 1869, Nyomatott az „Athenaeum” könyvnyomdájában.

Á KINCSTÁRI URADALMAKON LÉVŐ TELEPITVÉNY-KÖZSÉGEK RENDEZÉSÉRŐL.

Miután a korona és kincstár-uradalmak haszonbérleti viszonya a megkezdett rendszabályozás alapján szerencsés és eredménydús fejlődésnek indult, s biztos sikerrel kecsegtet: eljött az ideje hogy a kincstár-uradalmak telepítvény-rendszere is tárgyalás alá vétessék, s a jelen kor igényeinek megfelelő alapra fektetessék.

Mielőtt azonban e kényes tárgy részletesebb taglalásába bocsátkoznánk, szükséges a telepítvények körül általában uralkodó téveszméket és ferde felfogásokat felderíteni és útba igazítani.

Igen sokan vannak a külföldön, de találkoznak honfitársaink között is, a kik folytonosan azon téveszmében élnek, hogy Magyarországon, különösen pedig a magyar kincstár birtokában az alföldön temérdek oly rengeteg pusztaság van, mely nemcsak hogy semmi jövedelmet nem hoz, adót nem fizet, hanem teljesen lakatlan és műveletlen vadpuszta, s csakis a farkasoknak és rókáknak meg a vándormadaraknak és szegény legényeknek szolgálnak kényelmes menedékkül. Ez okból légió azon honboldogítók száma, a kik folytonosan a magyar kietlen puszták benépesítését tervezgetik, igézik és osztogatják a gazdátlan pusztákat, sőt a tudatlan népet még azzal is kecsegtetik, hogy a magas kincstár költözködésüket megfizeti, házaikat ingyen felépíti, 6—8—10 évre pénzzel segélyezi, és 15—20 évre adó és bérmentesen annyi földdel ellátja, a mennyi szemöknek szájuknak tetszik.

Pedig a valóságban a magyar kincstárnak nemcsak hogy lakatlan rengeteg pusztái nincsenek, melyek semmit nem jövedel-

meznek, hanem oly pusztái sincsenek, melyek a körülményekhez képest illő adót és haszonbért ne jövedelmeznének; sőt mondhatni, hogy a magyar kincstár millió holdakra terjedő birtokai között épen a kincstári puszták azok, melyek a legnagyobb tiszta jövedelmet hozzák.

Úgy hiszem ennél fogva, nem lesz érdektelen a kincstárnak alföldi pusztáival egy kissé részletesen megismerkedni.

A legnevezetesebb kincstári alföldi puszták:

1. Arad és Csanád megyében

a) a pécskai uradalomban lévő úgynevezett nagy és kis puszták, melyek terjedelme a következő:

	catastralis hold.
Földvár	7424. ¹²⁸⁷ / ₁₆₀₀
Apácza	6904. ⁹⁰⁷
Bodzás	5428. ¹⁴⁶⁵
Megyes	6267. ⁹⁶⁰
Bánhegyes	11,106. ⁵⁸⁸
Kovácsháza	11,596. ⁴²⁶
Kamarás	4433. ⁵⁴⁶
Dumiratos	2072. ¹⁰²⁰
Batonya	1342. ⁸⁰⁰
Basarága Szionda	6684. ¹⁴¹⁶
Kis-Iratos	3822. ¹²
Pereg	4037. ⁹³⁰
Pitvaros	6873. ¹⁰⁰⁰
Kunágota	9843. ¹⁹¹
Székegyház	2887. ³³⁹
Királyhegyes	1479. ⁸⁰⁰
Kővegy	2819. ⁷⁰⁰
Béka	917. ⁷⁵⁰
Töviskes	269. ¹⁰²¹
összesen	96.211. ⁷⁵⁸ / ₁₆₀₀ hold,

Ezen puszták földhasználati tekintetben a következőleg oszlanak fel:

bérletföld	55080. ¹¹⁶⁴
telepítvényföld	39284. ¹⁷⁰⁰
terméketlen	1846. ⁹³
összesen:	96211. ⁷⁶⁰ / ₁₆₀₀ hold.

Ezen pusztákat a következő népesebb községek körözik : Magyar-Pécska, Ó-Pécska, Torna, Batonya, Kurtics, Mácsa, Lökősháza, Orosháza, Tótkomlós, Makó, Apátfalva, Csanád, Nagylak, Palota, Kis-Pereg, Sajtény, Szemlak, melyek mind nevezetes, népes községek.

Magukon a kincstári pusztákon 21 kincstári telepítvény-község létezik s lélekszáma a következő :

	lélek szám.
Földvár telepítvény	1226.
Apáczs „	2057.
Bodzás „	980.
Nagy Kamarás	1720.
Almás	1578.
Dumiratos	968.
Kisiratos	1817.
Kunágota Geőcz telep	1349.
Magyar Bánhegyes	1043.
Ehrlak	779.
Mező-Kovács háza	2400.
Nagy-Majláth	772.
Reform Kovács háza	725.
Ambrózyfalva	803.
Alberti	707.
Pitvaros	2393.
Királyhegyes	664.
Mednyánszkyháza	653.
Beka	131.
Kisuj-Pereg	640.
Német-Pereg	600.
összesen 24.005 lakos.	

A pusztákon levő telepítvény-községek haszonbérletében van 39284 catastr. hold kincstári föld, vagyis körülbelül 4 négyszög mértföld.

Esik egy □ mértföldre 6000 lélek.

Ha pedig a telepítvényi lelkek számát az összes puszták területére szétosztjuk, esik egy □ mértföldre 2400 lélek ; — és most hozzávéve, hogy a bérletföldeket mintegy 100 bérlő család tartja haszonbérben, a kik mind majorsági erővel művelik bérleteiket, bizton felvehetünk □ mértföldenként 3000 lelket, a miből látszik,

hogy az aradmegyei kincstári hires nagy pusztákat nem lehet népteleneknek mondani.

Már hogy ezen kincstári puszták a magyar államnak mikép jövedelmeznek, legalaposabban kitűnik azon hi vatalosan átvizsgált számadásokból, melyeket a jelenlegi magyar miniszterium megalkulását megelőző 1857—1866 évek felmutatnak.

Ezen 10 évi átlag szerint: a telepítvény földek jövedelmeznek évi átlagban 325,556 ftoft, vagyis holdanként 8 ft. 28 krt.

A bérletföldek jövedelmeznek évi átlagban 523.022 ftoft, vagyis holdanként 9 ftoft 31 krt.

Ebből látni való, hogy a pécskai puszták se nem néptelenek, se nem jövedelem nélküliek.

b.) A ménesi uradalomban lévő kincstári puszták a következők:

Zimándi puszta	6422. ⁸⁰⁰
Nyéki puszta	667. ⁷⁰⁰
Harkályi puszta az erdő nélkül	1091. ¹⁵⁰⁰
Harkály ligeti puszta	569. ⁸⁴⁰
összesen 8751 ⁶⁴⁰ / ₁₆₀₀ h.	

Ezen puszták közül a Zimándi pusztán van 5 kincstári telepítvény-község, nevezetesen, Zimánd Ujfalu, Zimándköz, Magyar-fakert, Némefakert, és Szentleányfalva.

Ezen telepítvény-községek bérletében van 6423 cat. hold, míg a többi puszták haszonbérletbe vannak kiadva.

A telepítvény-földek jövedelmeznek 10 évi átlagban évenként 25,575 ftoft, vagyis holdanként 3 ft. 90 krt.

A pusztai bérletföld összesen 2328 cat. hold, 16,555 ft. évi jövedelemmel esik egy holdra 7 ft. 11 krt. jövedelem.

2. A B á n á t b a n .

a.) a Szentandrás uradalomban levő kincstári puszták:

a turegházi puszta 5694⁹⁶⁵/₁₆₀₀ cat. hold.

ezen pusztából alakítottatott:

1819-ben a majláthfalvi és

1843-ban a kis-Szentpéteri telepítvény.

Megjegyzendő azonban, hogy a szentandrás uradalomban több kincstári telepítvény is van, a milyenek:

Kistelep, mely 1843-ban a Kétféltől kincstári birtok majorsági földjeiből alakított; — és

a Kovácsi telepítvény, mely a szentandrászi és csernegyházi majorsági földekből alakított.

Ezen 4 kincstári telepítvény-község bérletében van 7607 cat. hold, míg az uradalom többi szántóföldjei és rétjei nagyobb bérletekben vannak kiadva.

A telepítvény földek jövedelmeznek évi átlagban 51,889 ftot, vagyis holdanként 6 ft. 82 krt.

A bérletföldek jövedelmeznek évi átlagban 36096 ftot, vagyis holdanként 5 ft. 72 krt.

b.) A dentai uralomban van:

a biószegi pusztá, 772 cat. hold.

Ezen pusztá közepetáján áll egy gazdasági major a legszükségesebb gazdasági épületekkel és az egész pusztá egy bérletbe van kiadva 8954 ft 57 krért.

Esik egy holdra 11 ft. 60 kr. jövedelem.

Megjegyzendő, hogy a dentai uradalomban két kincstári telepítvény község is van, nevezetesen az

Ürményházi telepítvény, mely 1847-ben a Szentjánosi kincstári birtok majorsági földjeiből telepített; — továbbá a

Brestiai telepítvény, 1847-ben a dentai és omori kincstári birtokok majorsági földjeiből telepített.

Ezen két kincstári telepítvény-község bérletében van 4641 cat. hold, míg az uradalom többi gazdasági földjei nagyobb bérletekre vannak beosztva.

A telepítvény-földek jövedelmeznek évi átlagban 15,927 ftot, vagyis holdanként 3 ft 43 kr.

A bérletföldek jövedelmeznek évi átlagban 144,091 ft 38 krt

c.) A szőregi uradalom an van:

a verdesházi pusztá 2363⁸⁸₁₇₀₀ cat. hold.

Ezen pusztán gazdasági épületek nincsenek, hanem kisebb nagyobb bérreszletekben több haszonbérlet használatában van.

A pusztá összes jövedelme 18,460 ft. 85¹/₂ kr.

Esik egy holdra 7 ft. 81²/₁₀₀ kr. jövedelem.

Megjegyzendő, hogy a szőregi uradalomban 4 kincstári telepítvényközség van, nevezetesen:

Ó-szentivány-szigeti telepítvény,

Kübekházi telepítvény,

Rábéi és

Térvári örökös telepítvények.

Ezen 4 kincstári telepítvény község bérletében van 5640 cat. hold ; — míg az uradalom többi gazdasági földjei nagyobb haszonbérletekben jövedelmeznek ;

A telepítvényföldek jövedelmeznek holdanként 5 ft. 9 krt.

A haszonbéres földek jövedelmeznek holdanként 8 ft. 56 krt. d.) A Csanádi uradalomban van : a

Pakácsi puszta.	2728. ⁵⁵²
Cservenkai „	3204.—
Szilasi „	2118. ⁶⁰⁰

összesen 8050.¹¹⁵²/₆₀₀ cat. hold.

A Pakácsi puszta 1843-ban kétfele vágatott és belőle 1370¹²⁹²/₁₆₀₀ hold Újhely telepítvény név alatt betelepítettett, ezen telepítvény évi jövedelme 8429 ft. 30 kr.

Esik egy holdra 6 ft. 14 kr.

A puszta másik fele pedig, vagyis 1357⁸⁶⁰/₁₆₀₀ hold 12 holdas kis bérletekre van beosztva, mely holdanként 13—21 ftot, vagyis egészben 20862 ft. 25 krt. jövedelmez ; — és így

Esik egy holdra 16 ft. 78¹/₂ kr. átlagban.

Megjegyzendő még, hogy ezen szép bérösszeg mellett a haszonbérlek a kincstárnak egy krral sem tartoznak.

A Cservenkai puszta két telepítvényre van beosztva :

Keglevichháza telepítvény 1973 cat. hold ; összes jövedelme

Esik egy holdra 4 frt 79 kr.

9456 ft. 40¹/₂ kr.

Bolgártelep 1231 cat. hold ; az összes jövedelem 4779 ft. 16 kr.

Esik egy holdra 3 ft. 88 kr.

A Szilasi pusztából alakítatott 1843-ban az Aurélháza telepítvény ; melynek összes jövedelme 9797 ft. 60¹/₂ kr.

Esik egy holdra 4 ft. 62 kr.

Megjegyzendő, hogy a csatádi uradalomban ezeken kívül még két kincstári telepítvény-község van, nevezetesen :

a német szentmihályi telepítvény, mely 1830-ban a román-szentmihályi határban lévő kincstári majorsági földre telepítettett 4038⁷⁷⁰/₆₀₀ hold.

Az összes jövedelem 11,590 ft. 57 kr ;

Esik egy holdra 2 ft. 82 kr.

A magyar szentmártoni telepítvény, a szerb- szentmártoni határban lévő kinestári majorsági földre 1830-ban telepítettett. 1893^{1.31.1600} hold.

Az összes jövedelem 5263 ft. 4 kr;

Esik egy holdra 2 ft. 78.

3. Bács-Bodrog megyében.

a.) A kis-sztapári uradalomban van 5 puszta és több apró kis puszták, nevezetesen : a

Bekovai puszta	329. ⁸³²
Felső puszta Kula	4598. ¹²⁵¹
Alsó „ „	1969. ¹⁵⁷⁶
Kis-sztapári puszta	2016. ¹²⁸⁰
Prekaja „	1268. ⁹²⁰
a kis puszták összesen	289. ⁴⁰⁸
összesen	10472	¹⁴⁶⁷	/	1600	hold.	

Ezen puszták többnyire 10—12 holdas kis parcellákra vannak beosztva és az előtt így parcellánként voltak haszonbérbe adva, s a kinstárnak holdanként 12—14 ftot jövedelmeztek. Azonban az osztrák nemzeti bank kezeltése alatt a puszták nagy bérlőknek adattak nagy tagokban ki, a kik jelenleg 4—5 ftot fizetnek a kinstárnak míg a főbérlők ugyanazonpusztákat parcellánként adják alhaszonbérletbe holdanként 12—14 ftért; — és fájdalom, ezen hamarjában segíteni sem lehet, mi után a bank ezen főbérleteket a legutolsó időben többnyire 1875-ig prolongálta.

Azon részek, a melyek nem főbérloknek, hanem kisebb részekben vannak kiadva, jelenleg is jól jövedelmeznek.

A puszták jelenlegi bérjövödelme a következő:

Bekovai puszta	3301	ft	22	kr.
Felső puszta Kula	30912	"	94	"
Alsó " "	17790	"	47	"
Kis-Sztapári puszta	17557	"	40	"
Prekága puszta	12534	"	83	"
A kis puszták	1692	"	17	"
					összesen:	83789	ft.	3 kr.

Esik egy holdra átlag 8 ft jövedelem.

b.) A kulai uradalomban van két pusztá:

a Béla pusztá	4280. ¹⁰⁰
a Pettani pusztá	4501. ¹⁰³⁶
összesen: 8781 ¹¹³⁶ / ₁₆₀₉	hold.

Ezen puszták jelenlegi jövedelme a következő:

Béla pusztá	46922 ft. 97 kr.
Pettani pusztá	46233 „ 11 „
összesen: 93156 ft. 8 kr.	

Esik egy holdra átlag 10 frt 59 kr. jövedelem.

c.) A palánkai uradalomban van két pusztá:

a metkovicsi pusztá	1723 ⁸⁰⁰
a kerekityi pusztá	1182. ⁸⁶⁰
összesen: 2906 ⁶⁰ / ₁₆₀₀	hold.

Ezen puszták jövedelme a következő:

Metkovics pusztá -	14.523 frt 14 kr.
Kerekity „	13006 „ 45 ¹ / ₂ kr.
összesen: 27529 frt 59 ¹ / ₂ kr.	

Esik egy holdra 9 frt 47 kr.

4. Heves-Szolnok megyében.

A szolnoki kincstár-uradalomban van 4 pusztá:

Varsányi pusztá	2652. ¹⁴⁰⁰
Jenke-Szentivány	3048. ⁴¹¹
Balla pusztá	3571. ¹²⁸⁴
Alesi pusztá	6686. ⁴¹²
összesen: 15959 ²⁰⁷ / ₁₆₀₀	

Ezen puszták következőleg jövedelmeznek:

a varsányi pusztá	24598 frt 45 kr.
Jenke-Szentivány	18200 frt — „
Balla pusztá	16000 „ — „
Alesi „	23693 „ — „
összesen: 82491 frt 45 kr.	

Esik egy holdra 5 frt 23 kr. átlagos jövedelem.

Ezek a magyar kincstár alföldi pusztái, melyek összevonva a következő jövedelmet mutatják fel:

Kincstári puszták neve.	Kerület 1600 □ öles holdakban		Összes jövedelem.		Esik 1 holdra	
	hold	□öl	frt	kr.	frt	kr.
Pécskai uradalmi összes puszták	96211	760	848578	—	8	81
Ménesi urad. össz. puszták	8751	640	42130	—	4	81
Szentandrászi urad. turegy- házi puszták	5694	965	42470	—	7	44
Dentai urad. biószegi p.	772	—	8954	—	1	59
Szőregi urad. vedresházi p.	2363	881	18460	—	7	81
Csatádi urad. pakáczi p.	2728	552	29291	—	10	73
„ „ cservenkai p.	3204	—	14235	—	4	44
„ „ szilasi „	2118	600	9797	—	4	62
Kis-sztapári ur. bekovai „	329	832	3301	—	10	3
„ „ Felső p. Kula	4598	1251	30912	—	6	72
„ „ Alsó „ „	1969	1576	17790	—	9	3
„ „ K.-sztapári p.	2016	1280	17557	—	8	71
„ „ Prekaja p.	1268	920	12534	—	9	86
„ „ kis puszták	289	408	1692	—	5	84
Kulai urad. Béla puszták	4280	100	46922	—	10	95
„ „ pettani „	4501	1036	46233	—	10	27
Palánkai „ Metkovics p.	1723	800	14523	—	8	42
„ „ kerekityi „	1182	860	13006	—	11	—
Szolnoki urad. vársányi p.	2652	1400	24598	—	9	30
„ „ Jenke Sz. Ivány	3048	311	18200	—	5	97
„ „ Balla puszták	3571	1284	16000	—	4	47
„ „ Alesi „	6684	412	23693	—	3	54
összesen	159961	868	1300876	—	8	13

Ebből látni való, hogy a magyar kincsar alföldi pusztái nem megvetendő jövedelmet hoznak, midőn holdanként 8 frtot jövedelmeznek; és ezen jövedelem jelenleg folytonos emelkedésben van, részint azért, mert a bérletek lassan-lassan lejárván, az egyes bérrészek többnyire magasabb áron adatnak ki ugyannyira hogy 1867—68-ban a béremelkedés a kincstári birtokokban már eddig is a 200,000 frtot jóval meghaladja, részint azért, mert a bérletrendszer szabályoztatván, a nagy bérletek jövőre megszűnnek és rendszeres (farm) bérletekké alakíttatnak át, — sőt a konyha-kertészet vagyis kerti művelet terjesztésére s meghonosítására a népesebb községek s városok szomszédságában kis bérletek is szerveztetnek, mi által a földjövedelem napról napra emelkedik.

De a fennebbi kimutatásból az is tisztán látszik, hogy a

magyar kincstárnak alföldi pusztáin többé új telepítésekre gondolni is alig lehet, miután ott a hol a föld holdanként 8 frtot jövedelmez, és ezen holdonkénti 8 frt jövedelem nem a pillanatnyi esélyek hullámzó kifolyása, hanem 10 évi múltból merített átlag eredmény: ott mondom néptelenségről panaszolkodni nem igen lehet.

Hanem igen is annál nagyobb szükség van a meglevő kincstári telepítvények rendezésére, mint a melyek jelen szerkezetükben nem igen felelnek meg a kor kívánmainak; — és annál nagyobb szükség van új telepítésekre ott, a hol a magyar kincstár tömérdek sok szép és gazdag erdőségeit a munkakéz hiánya miatt nem képes értékesíteni; a mire később reá fogunk jöni.

Jelenlegi feladatunk azonban a meglevő kincstári telepítvények rendezése, mint a melyek jelen szerkezetükben nem felelnek meg a kor igényeinek, — ugyan is:

A telepítések rendeltetése az értéktelen és jövedelem nélkül heverő földek értékesítése, vagyis a csekély értékű és jövedelmi földeket minél nagyobb jövedelemre és értékre emelni; — a mi

részint azáltal eszközölhető, ha a teljesen néptelen és parlagon heverő földeket kihasználás és megmunkálás végett a települők között kiosztjuk, és ezáltal jövedelmezőkké és haszonhajtókká tesszük;

részint azáltal, ha a csekély népességű vidékeknek telepítések által nagyobb népességet és a körülményeknek megfelelő munkaerőt biztosítunk, és ez által a csekély földjövédelmet magasabbra fokozzuk.

Fájdalom azonban, hogy a magyar kincstári telepítvények ezen rendeltetésüknek többé jelenleg meg nem felelnek, mert nemcsak hogy a földjövédelmet magasabbra nem fokozzák, hanem még a nagyobb terjedelmű bérföldekkel sem képesek jövedelmi szempontból versenyezni, és a vidéknek munkaerőt éppen nem szolgáltatnak.

Hogy e tekintetben minden elfogultságtól menten, egyedül a pusztta tényekből ítélhessünk, ide mellékelem azon 42 telepítvényközség uradalmaukénti kimutatását, melyek a magyar kincstártól összesen 75606 catastralis hold földet birnak, összehasonlítva az ugyanazon uradalomban lévő haszonbérleti földekkel és azoknak holdankénti bérjövédelmével.

A m. k. kinestár-uradalmak telepítvényi és bérföldjeinek mérlege.

Az uradalom megnevezése.	közép-száma.	Telepítvény-földek		Bérlet-földek.			
		Kiterjedése 1600 öles holdakban	Összes jövedelem	Esik egy holdra.		Kiterjedés 1600 öles h.	Összes jövedelem
		hold	frt	ft.	kr.	hold	frt
Pécska	21	39284	325556	8	28	55080	523022
Ménés	5	6422	25575	3	90	4577	39444
Sz.-And-tás	4	7607	51879	6	82	6317	36096
Denta	2	4641	15927	3	43	11951	144091
Szőreg	4	5640	28707	5	9	8450	72393
Csatád	4	12012	45037	3	75	15428	79969
összesen	42	75606	492681	6	55 1/2	109363	895015

Ebből látni való, hogy a telepítvény-földek a kinestárnak nem hoznak annyi jövedelmet, mint a bérletföldek, sőt a magas kinestár minden hold telepítvény földön 1 frt 62⁵/₆ krt veszít, a mi évente 181,360 frt kevesebbet tesz az állampénztárban.

Itt azonban fenmarad még az a másik kérdés, hogy habár a telepítvény-földek nem hoznak is a kinestárnak annyi jövedelmet, mint a bérlet-földek, hanem talán ezen kisebb jövedelem biztosabb? s a telepítvényesek pontosabban fizetnek, mint a haszonbérlok?

Ezen kérdés felderítésére ime egy másik összehasonlító kimutatás, melyből kiténik, hogy ugyanazon uradalomban 1867 végeig mennyi volt a bérhátralék.

A m. k. kinestári uradalmak telepítvény- és bérföldjeinek bérhátraléka 1867 év végén.

Az uradalom megnevezése.	közép-száma.	Telepítvény-földek		Bérlet-földek			
		Kiterjedése 1600 öles holdakban	Bérlet- hátralék	Esik egy holdra		Kiterjedés 1600 öles h.	Bér- hátralék
		hold	frt	ft	kr.	hold	frt
Pécska	21	39284	1122244	28	56	55080	1006961
Ménés	5	6422	220934	38	30	4577	104273
Sz.-András	4	7607	283621	37	82	6317	156910
Denta	2	4641	18788	4	5	19511	247087
Szőreg	4	5640	87958	15	59	8450	114653
Csatád	6	12012	131205	10	99	15428	217855
összes.	42	75606	1864750	24	66	109363	1847739

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy a telepítvényesek nem fizetnek pontosabban, mint a haszonbérlok, sőt ellenkezőleg, a mennyiben a telepítvény-földeket holdanként 7 frt 77 krral több hátralék terheli, mint a haszonbérleti földeket.

Meg kell jegyezni, hogy a közelebbi múlt 1868-ik évben úgy a telepítvény- mint a bérletföldek nevezetes hátraléki törlesztéseket tettek s biztos kilátás van, hogy néhány kedvező év a hátralékok letisztázásánál feltűnő eredményeket fog felmutatni.

Alapjában megismervén a magy. kir. kincstár-uradalmakban létező telepítvény-földek viszonyát a bérletföldekhez, önként azon igen természetes kérdés merül fel: mi lehet annak oka, hogy a telepítvényes maga, felesége s gyermekei segítségével miveli a földet, és mégis nemcsak hogy kevesebbet fizet, mint a haszonbérlok, — a ki pedig cselédekkel és drága napszámosokkal kénytelen művelni bérletét, — hanem még hanyagabbul is fizet? és miután ez így van, hogy lehet ezen segíteni?

Igénytelen nézetem szerint a telepítvényesektől a földet visszavenni nem lehet, hogy abból a kincstár jobban és biztosabban fizető bérföldeket alakítson, de nincs is rá szükség visszavenni, hanem a telepítvényeket kell a kor igényeihez átalakítani.

A telepítvények rendeltetése nagyszerű és áldásthozó, ha jól van szervezve; hanem rosszul szervezve sem magának, sem a kincstárnak nem használ.

Midőn a kincstár például a pécskai uradalmat, mely legnagyobb részben néptelen puszták-ból állott, úgy kezdte rendezni, hogy azt 300—400 holdas bérletekre osztatta be, nagyon bölcsen, és a kor kívánalmainak megfelelőleg cselekedett.

És midőn ezen néptelen pusztákat nemcsak bérlokkal látta el, hanem hogy a művelendő földdel a népesség és munkaerő kellő arányba jöjjön, még 21 telepítvény-községet is szervezett, még bölcsebben cselekedett; mert hiszen mit ér a sok jó föld, ha nincs munkás kéz, mely annak kincseit kiaknázza?

Csak egyben hibázott a kincstár. A helyett, t. i. hogy azt mondotta volna, hogy miután az uradalom jóvedelmeztetése szempontjából a bérlet-rendszer behozatala nélkülözhetetlen, ezért a terjedelmes pusztákat 200—300 holdas bérletekre kell beosztani; — de hogy a bérlok dolgozhassanak, és munkájok után bért fizethessenek, egyszersmind munkás kezekről kell gondoskodni; mert

hiszen mit ér a bérlő, ha nincs rendelkezésére munkakéz, melylyel bér földjeit megművelhesse, ezért telepítvényeket kell állítani, hogy a vidékbe munkaerő gyűljön, és hogy a bérlőnek közel és biztos helye legyen, a honnan munkaerőt meríthessen.

A kincstár a telepítéseket meg is kezdette, hanem a telepítésekkel dohánytermelést kötvén egybe, minden egyes települőknek 15—20 hold földet adott. — Ennek a következtetése az lett, hogy a telepítvények által a bérlőknek munkás kezeket éppen nem biztosított, hanem minden egyes telepítvényesben egyes kis bérlőt alkotott!

És itt hibázott.

Mert a következtetés megmutatta, hogy 15—20 hold föld nem elegendő arra, hogy a bért is pontosan fizesse, de meg egy családot az évi szükséglettel ellássa; de igen is elegendő arra, hogy a telepítvényest azon édes álomba ringassa, hogy ő k i n c s t á r i g a z d a, és hogy neki szűgyen napszám-keresetbe menni!

A mint hogy a tények igazolják, hogy a pécskai uradalom 21 telepítvény-községében mintegy 24000 lélek van, és a bérlők mégis minden eselédet, napszámot és aratót Békés megyéből Gyuláról, Csabáról, Tót-Komlósról sat. kénytelenek megszerezni; sőt maguk a telepítvényesek is innen fogadnak aratókat! És így a telepítvényekből sem pontosan fizető bérlők nem lettek, sem az uradalom bérletföldjei értékesítéséhez munkaerőt nem nyújtanak.

A telepítvények most itt állanak temérdek sok kincstári földet elfoglalva, 75606 catast. hold temérdek hátralékkal 1,864,750 ft.

Ebből látni való, hogy a kincstári telepítvények szervezetében a hiba ott rejlik, hogy a 15—20 hold föld, mint a menyit a telepítvényesek családonként birnak, vagy sok — vagy kevés!

Sok arra, hogy annak művelése mellett a telepítvényes még napszám keresetre is utalva legyen; — kevés azonban arra, hogy abból családját is becsületesen kitarthassa és a mellett a haszonbért is pontosan fizethesse. Vegyük a dolgot gyakorlatilag. Ha egy család évi szükségletét az alföldön 250—300 frtra vesszük, ezt igenis képes 15—20 hold jó föld egyremásra megteremni, hozzávéve, hogy a rossz termő években a család valamit nélkülözni is képes; — hanem hogy ezen felel a kincstárnak még 100—150 frt haszonbért fizessen, meg az egyházi és községi terheket is viselje,

már ezt 15—20 holdnyi bérletföld nehezen bírja meg, már ezen teher elviseléséhez legalább is 40-50 hold bérföld szükséges.

Arra pedig hogy egy család kézmunkás legyen, vagyis köznyelven szólva napszámkeresetből éljen, elegendő 1 hold belsőség, melyen lakháza álljon, és egy házi kerteskéjce legyen és 2 hold külső kert, hogy tehenet tarthasson s konyhaszükségleteit megtermelhesse, szóval 3 hold; s fő jövedelmi forrása a napszámkereset legyen; — ezek a rendezettebb s biztosabb állású házas zsellérek!

Igénytelen nézetem szerint tehát a kincstári telepítvények szervezése jövőre oly formán volna irányítandó, hogy a szorgalmas, iparkodó, munkás és pontosan fizető telepítvényesek több földhöz juthassanak, mint jelenleg birnak s belölők lassan lassan rendes bérlők legyenek; — a kevésbé pontos fizető telepítvényesek pedig házas zsellérekké tétessenek s napszámkeresetre utaltassanak.

Én részemről a telepítvény-földeket mind a telepítvényeseknél hagynám, hanem lassan-lassan a legszorgalmasabb telepítvényeseket több bérlet földhöz juttatnám, a mellett azonban a népesség és munkaerő gyarapodása szempontjából a fűsúlyt a házas zsellérek szervezésére fordítanám, és szeretném kimondani, hogy mindott, a hol a kincstárnak városok és községek szomszédságában rendelkezés alatti birtoka van, a kincstár házas zsellérek számára mindenütt kész egy hold belsőséget és ha lehetséges, két hold külsőséget mérsékelt bér mellett kihasítani, csak azért, hogy ezáltal a vidék népessége emeltessék és a munkaerő gyarapíttassék!

Sőt tovább mennék, és azt is kimondanám, hogy a birtokrendezéseknél, tagosításoknál és legelő-elkülönítéseknél az uradalmi igazgatók és kincstári mérnökök ügyeljenek arra, hogy a tagosítás alatt lévő község közvetlen szomszédságában bizonyos mennyiségű terület a magas kincstár birtokába jusson, hogy azon házas zsellérek alakulhassanak, s a község terjeszkedésére és a népesség emelkedésére folytonosan tér engedtethessék!

Sőt szerény nézetem szerint tanácsos volna, úgy a telepítvényeseknek, mint a házas zselléreknek a belsőséget örök áron eladni, hogy annál inkább kötve legyenek a vidékhez, de meg hogy mint kisebb bérlők a kincstárnak annál több biztosítékot nyújtsanak; — vegyük a dolgot gyakorlatilag.

Jelenleg a telepítvények használatában van 75606 cat. hold ; — ezen földből körülbelül 46190 lélek, vagyis mintegy 6710 család él ; már ha ezen telepítvényes családok beltelkeiket megváltatják, s minden szükséges épületekkel kellőleg elláthatják, ha egy-egy ily felszerelt beltelek értékét csak 1000 frtra vesszük is, már ez alapon 6,710,000 frtnyi telekkönyvi hitelalap képződik, mely hitelalap különösen a kincstárnak szolgálna biztosítéki alapul, elosztva a haszonbérletükben lévő 75606 cat. holdra minden egyes hold 88 frtnyi biztosítékot nyerne, hozzá véve, hogy a telepítvényesek sokkal szorosabban köttetvén a vidékhez mint jelenleg, midőn beltelkeiknek is csak haszonélvezői, nem pedig tulajdonosai, a föld értékét is lényegesen fognák emelni ; — sőt az adásvéves által keletkezendő vagyonszorgalom az államnak még illetéki jövedelmet is szépen hozna !

Önmagától értetődik, hogy a beltelkek megváltása csak oly telepítvényeseknek engedtetnék meg, a hol a mültra nézve semmiféle kincstári hátralékban nincsenek.

Habár nincsenek is a kincstárnak többé kietlen s műveletlen rengeteg pusztái, melyeken új telepítéseket lehetne tenni, mindamelllett a házas zsellérek szaporítása által a népességet mindenütt lényegesen lehetne emelni és annyi sok a magán birtokosok által véglegesen elbocsátott telepítvényes családnak lehetne menhelyet nyújtani, a kik a magán birtokosok által csak azért is elbocsátatnak, mert a magánbirtokosok általában attól kezdenek félni, hogy eljöhet az az idő, midőn telepítvény-földjeik jogviszonya is kérdésessé fog válni, minélfogva az elbocsátott telepítvényesek száma évről évre szaporodik czélirányos volna ezen munkaerőt a kincstári birtokok számára mint legdrágább kincset megszerezni és biztosítani.

A mennyiben az állam-birtokok rendezésénél a kis bérletek eszméje ki van mondva és életbe van léptetve, az is kimondandó volna, hogy azon telepítvényesek számára, a kik semmiféle kincstári hátralékban nincsenek, a körülményekhez képest a mennyire lehetséges, kis bérletek szervezendők, hogy ez által a szorgalmasabb telepítvényeseknek és házas zselléreknél újabb keresetforrás nyíljon.

Hátra van még, hogy a telepítvényesekkel kötendő, illetőleg megújítandó haszonbéri szerződések módozatáról gondolkozzunk.

Budapesti Szemle XV. köt.

Ezelőtt általában az egymásérti együttes, mondhatni községi szerződések kötöttek, a midőn minden egyes telepítvényesért az egész község in solidum felelős volt.

Az újabb idő azonban belátván ezen az egyéni szorgalmat gátló, sőt mondhatni elfojtó rendszer hátrányait, és káros következményeit, az egyenkénti, vagyis egyéni kötelezettség méltányosabb módozatát fogadta el, — és már a magas kincstár is az egyéni kötelezettség alapján kötötte meg a szerződést a német-peregi, almási és kamarási telepítvényesekkel s szerény nézetem szerint jövőre minden egyes telepítvényessel, mint önálló és egyedül magáért felelős hasonbérrelővel volna a szerződés megkötendő, már csak azért is, mert az egyéni törekvés, iparkodás, szorgalom és verseny az alapja minden nemesebbre törekvésnek; ezen indokokat nemcsak tisztelőben kell tartani, hanem minden úton módon segíyezni kell, különösen segíyezni kell magának az államnak, mely emelkedését egyedül fiai magasbra törekvésében lelheti fel: ép azért tanácsos volna kimondani, hogy az iparkodó és szorgalmas telepítvényesek nemcsak hogy egyedül magukért felelősek, hanem nekik azon felül az is megengedtetik, hogy ne csak egy telepítvény-számot bérelhessenek, hanem szorgalmuk és munkaczejükhöz képest két, sőt a hol a telepítvényi külsőség kevesebb, három bérrészetet is bírhasanak; — míg ellenkezőleg a tunya, dologtalan telepítvénye től a külső bérlet elveendő és mint házas zsellér, napszám-keresőre utalandó.

Igaz, hogy az egyéni kötelezettség a kezelésnél sokkal több munkát okoz; mint az együttes kötelezettség! — hanem hát dolgozzunk többet, ha a több munka által az iparkodás, szorgalom, és törekvés segíyeztetik, annyival inkább, miután a telepítvényi bérszerződések 20 évre kötötven, a sok munka nem minden évben fordul elő.

Az egymásérti kötelezettségnek azon legfőbb argumentuma, hogy az egymásérti kötelezettség a kincstárnak nagyobb biztosítékot nyújt, mint az egyéni kötelezettség, lehet, hogy alapos volt akkor, midőn az uradalmi ügyek az adóközégek által kezeltettek, hanem a jelen időben, midőn a kincstári uradalmakat az uradalmi igazgatók és ügyészek kezelik, és a hely színén minden mozzanatot folytonosan éber figyelemmel kísérnek, a hátralékokat azonnal biztosítják, az egyéni kötelezettség is elég biztosítékot nyújt,

a mit fényesen igazol azon körülmény, hogy az állam-uradalmi igazgatóság szervezése óta nemcsak hogy a folyó illetékek pontosan befolytak, hanem a mult hátralékaiból is nevezetes letörlesztések történtek, a nélkül, hogy az egyetemleges biztosítás jótékony-ságát kénytelenítettünk volna igénybe venni.

Én tehát az egyénenkénti kötelezettséget a kor eszméivel és kívánalmaival összhangzóbbnak találom, mint a solidaris kötelezettséget, még akkor is, ha talán a kezelésnél több munkát okozna.

Ezek azon reformok, melyek szerény nézetem szerint mielőbb keresztül viendők, mint a melyek által az altöld, de különösen a kinestári birtokok népessége és munkaképessége lényegesen gyarapodni s ezzel párhuzamban a birtok jövedelme és a föld értéke folytonosan emelni fog, a mellett, hogy a telepítvény-községek bizonytalan jövője is biztosítva lesz.

Ezen reformok azonban mind csak a mezőgazdasági birtokrészekben már jelenleg meglévő telepítvények rendezésére vonatkoznak, mint a hol új telepítések nem szükségeltetnek, s a népesség és munkaerő gyarapítására elegendő, ha a meglévő telepítvények rendeltetési céljokhoz képest módosíthatnak, s zsellértelkek alkotása által gyarapíthatuak.

Annál nagyobb, s mondhatni égető szükség a kinestári erdősegek értékesítésére új telepítéseket rendezni, mint a melyek széles terjedelmöknél fogva főként azért nem jövedelmeznek, mert a kéz és szállítási munkaerő itt még mondhatni teljesen hiányzik; — s tökéletesen igaza van Divald Adolfnak, midőn azt mondja, hogy az államerdőségekhez megkívántató munkaerő csak telepítés útján teremthető; mely célra főleg az értelmes, dolgos és nevezetesen az erdőmunkák sokféle nemeiben jártas *s z e l l e y k e t* ajánlja, a kik szerfűlötti elszaporodásuknál és nyomasztó szegénységüknél fogva amugy is hajlandók hazájukat elhagyni, a mit csoportos kivándorlásuk Moldvába és Oláhországba eléggé bizonyít.

A telepítvények czélszerű elhelyezhetése végett tanácsos lenne talán a birtokrendezési munkálatok és főleg a legelő-elkülönítés végrehajtását bevárni; még lényegesebbnek tűnik fel — előbb az erdőgazdaság rendezésének munkálatai alapján a vágások ok-szerű sorrendjét megállapítani: így pedig az eszme jelenlegi megpendítése némileg korainak látszhatnék.

Tekintetbe véve azonban, hogy ily nagy horderejű intézkedés minél érettebb megfontolást és többnemű előkészületeket igényel, nem egészen haszon nélküli annak alapföltételeit jó előre fölemlíteni, hogy az elvek minden oldalról megvilágítva és megvitatva lévén, a végrehajtás annak idején minél erőlyesebb gyorsasággal legyen eszközölhető.

Tekintetbe jönnek e részt az elhelyezés, és a föltételek, melyek mellett ily telepítvények az óhajtott célnak megfelelni képesek.

A helyre nézve főtekintetet érdemel a Béga és marosparti erdők hegységesebb vidékei, mert azoknak állandó rendeltetésük erdőgazdasági úton jövedelmet hajtani, — a talajminőségben gyökeredző e körülménynél fogva pedig ott a termés földolgozása, sőt némi részt szállítása és a föld termő képességének végleges veszélyeztetése nélkül mindig csak önköltségen és szakértően avatott vezetés mellett lesz eszközölhető. Másrészt meg a hegyek között megtelepedni a lapályfutó székelyek is leginkább lesznek hajlandók.

Telepítésre alkalmas helyekül megjelölhető egyelőre a rékási uradalomban a Kiszató és Hisziás közti maradék földek, Facset környékén a Dubest nevű erdőség és a Marzsina, Sinlyeselbvazovai maradék földek; — a Maros jobb partján a tótvárad, berzovai, milovai és radnai pagonyok fő völgyei; — bal partján pedig a vallemarei pagony erdőségei.

Célja lévén a telepítésnek az ottani erdőgazdaság számára nemcsak állandó, de folyvást növekedő házi és székérmunkát teremteni a települőknak házhelyre és fentartásukra nem épen elégséges, de annyi mező volna az erdőmunkához kötő bizonyos föltételek mellett átadandó, a mennyit azok nejeik és gyermekeik segítségével rövid idő alatt megmunkálni képesek volnának, tehát családonként körülbelül 4 holdat, azonkívül megfelelő kaszálót és legelőt, végül pedig a szükséghez mért fát, de mindezek mellett állandóan elegendő munka-keresetet!

Magyarország anyagi felvirágzására a népesség emelkedése általában véve életkérdés, a kincstári erdőségek értékesítésére egyedüli eszköz, mint a mely nélkül boldogulni szerény nézetem szerint lehetetlen!

AZ ÁRAK VÁLTOZÁSA.

A nemzetgazdasági kérdések egyik legfontosbika a változás, melyet az élelmi szerek árában tapasztalunk néhány év óta. Minden embert meglep a változás, mindenki tudja hogy ma sokkal drágább az élet, mint húsz év előtt; de nem adják helyes okát. Legelterjedtebb vélemény, hogy a nemes fémek megszorodása csökkentette azoknak értékét, s azon arányban emelte föl az élelmi szerek becsét. E magyarázat természetesnek látszik, miután a nemes fémek évi termelése, mely 1848 előtt 450 millió frankot tehetett, a californiai és ausztraliai bányák felföldözése után 1 milliárdot meghalad. És ez így tart már tizenhat — tizenhét év óta. E szerint majdnem egyidőre csik a nemes fémek szaporodása, s az árak emelkedése, miért igen könnyen vezet némelyeket arra a gondolatra, hogy a két tünemény egymással viszonyban van.

Mások ismét, melyek ez áremelkedést oly okokból magyarázzák ki, melyeknek semmi összefüggése a nemes fémek értéke csökkenésével.

A nézetek tehát eltérők, hogy köztük a helyest és valót föl ismerjük, mindenekelőtt a tényeket kell pontosan meghatározni. Ha a dolog csupán annyiból állana, hogy néhány árucikknek bizonyos időtartam alatti ár-változatairól táblázatot készítsünk, mellé tegyük a nemes fémek termelését, s középszámokat vonjunk ki belőlök, a kérdés hamar meg volna oldva. Azonban itt nem lehet szó a közép-számokról; minden tárgyat külön kell megbecsleni. Más okok folynak be a gabona s ismét mások egyéb élelmi szerek vagy a kézművek árára. Tekintettel kell lenni az egybe-hasonlítás ideje alatt történt kivételes eseményekre: a háborúra, rossz termésre, előre nem látott zavarokra a kereskedelmi viszonyok-

ban. Végre figyelembe kell venni azt, hogy mikép oszlott meg a termelt nemes fém, mennyi vitetett távol országokba, s mennyi maradt itt a fém-tőke nevelésére. De az, hogy mennyi nemes fém van, s az arány, melyben évenként növekedett, még magukban semmit sem jelentenek, ha az ember szembe nem állítja a szükséggel, melyet kielégíteni rendeltetése e fémeknek. Ezért tehát egy harmadik táblázatot is össze kell állítani a népesség szaporodásáról és az üzlet emelkedéséről. És csak azután, hogy ez elemek csoportosítvák, csak a viszonyos értékek megbecslése után lehet illetékes véleményt mondani az árakat módosító okokról, és megmondani, hogy ez okok a pénz értékcsökkenéséből származnak-e vagy egyébből.—E bevezetés után Bonnet a *Revue des deux Mondes*-ben, a következő négy szakasz alatt igyekszik felkutatni okát az árak emelkedésének.

I.

A jelenkori tények tanulmányozását hadd előzze meg itt néhány szó arról a korszakról, mely Amerika felfödözését követte. Általánosan egyetértenek az írók Smith Ádámmal abban, hogy az Amerika felfödözését (1492) megelőzőt százötven év alatt a nemes fém megritkult és értékben emelkedett. Állítólag értéke e korszak alatt két akkora volt, úgy hogy a gabona, melyért 1350-ben 4 uncia ezüstöt fizettek, 1492-ben csak 2 unciát ért. — 1492-től 1530-ig a mikor tudniillik a spanyolok Mexiko és Peru urai lettek, a nemes fémek termelése jelentéktelen maradt, a helyzet nem is változott, az árak folytonosan estek. Csak a potosi bányák felfödözése után 1545-ben állapodtak meg az árak, s határozott emelkedésnek csak 1750 — után indultak. Ugyanis 1751-ben higany bányákra akadtak, s ezáltal könnyebb lett az ezüst kiválasztása, nagyobb a termelés, mit az árak megéreztek s gyors emelkedésnek indultak. 1640-ben az emelkedés már oly nagy volt, hogy bizonyos mennyiségű gabona megvásárlására háromszor annyi ezüst kellett, mint 1492-ben. Megjegyezzük itt, hogy a gabonát azért használják az érték összehasonlításában, mert ezen kívül egy czikk sines, a melynek áráról oly régi és biztos adatok volnának, továbbá mert egy czikk sines, a melynek termelése századokon át annyira változatlan volna. A mi az árban föltűnő változás történt, azt a háborúból, rosz termésből, s szállítási aka-

dályokból kimagyarázhatni — a termelés növekedése pedig a népesség szaporodásával tartott lépést, és így aránylagosan véve nem növekedett.

1570-től 1640-ig a nemes fémnek évi termelése 70 millió frankra ment, az 1492-től 1640-ig lefolyt egész korszak alatt 6 milliárd 584 millió. Elhasználásra 1 milliárdot számítva 5 milliárd 584 millió marad, a mivel Európa 1492 előtti nemes fém készlete növekedett. Tooke és Newmarch az „árak történelmében“ az 1492 előtti készletet 1 milliárdra teszik. E szerint a fémkészlet oly arányban növekedett, a milyenben 600 áll a 100-hoz, míg az árucikkék ára csak abban az arányban emelkedett, a melyben áll a 200 a 100-hoz. E tény különös figyelmet érdemel azok részéről, kik a jelen viszonyok felett ítéletet akarnak mondani. 1640-en kezdve, midőn az áremelkedés tetőpontját érte el, a nemes fémek termelése nem növekedett, de nem is hanyatlott. 1640-től 1809-ig Európában és Amerikában összesen, leszámítva az elhasználást, $24\frac{1}{2}$ milliárdra emelkedett a nemes fém készlete. Ennek dacára az árak nem változtak érezhetőleg; némelyek azon véleményben voltak ugyan, hogy az 1789-diki forradalom kezdetétől fogva 1809-ig az árak emelkedtek egy keveset, s az ezüst értéke némileg hanyatlott. Egy angol nemzetgazda a nemes fém-termelés e korszak alatti rögtönös emelkedésének tulajdonítja a jelenséget. A nélkül, hogy aényt tagadnók, a magyarázatot határozottan kétségbe vonhatjuk, miután a háborúkkal járó százféle nyomor, akadályozott termelés, s megszűnt közlekedés a fémtermelés növekedése nélkül is eléggé kimagyarázzák az árak emelkedését. Ez a korszak volt az, midőn Franciaországban a cukor fontja drágább volt 5 franknál, a thea, kávé hasonló emelkedett árokon keltek — a gyári készítmények szintugy, miután a munkás kezek fegyverhordozásra voltak kényszerítve. De semmi sem támasztja világosabban, hogy azon időben az árak s az arany- és ezüst-bőség közt senmi összefüggés sem volt, mint azon körülmény, hogy 1815-ben mihelyt a háboru bevérgződött, az árak azonnal leszálltak. Egyébiránt ha a történelem egyes pontjairól ki is mutathatják az ily eltéréseket, mint tény lényeges marad, hogy 1640 től 1789-ig dacára annak, hogy a termelés megháromszorozta a nemes fém készletét, az árak mit sem változtak. A buza hectolitréjének az 1789-et megelőző években épen ugy 15—16 frank volt az ára, mint 1640-ben.

Mi történt, hogy az eredmények oly különbözők voltak 1640 előtt és után? Nem történt egyéb, mint az, hogy a piacz nagyobbodott, s a nemes fémek több irányba vitettek ki. 1492-től 1640-ig Amerika egész termelése Európában összpontosult, s minthogy alkalmazása, a kereskedés jelentéktelensége miatt, korlátolt volt, az árakban nagy zavart kezdett előidézni. Azonban jegyezzük meg újrolag, hogy e zavar nem nőtt az arany- és ezüst-termeléssel egyenlő arányban, mert míg ez abban az arányban növekedett, a melyben a 600 állja 100-hoz, addig az árucikkek árának emelkedése nem haladja meg azt az arányt, mely van a 200 és 100 között. 1640 után az ipar és kereskedés kifejllett, India s Ázsiának más részei összeköttetésbe léptek Európával, s terményeikért kivitték a nemes fémeket. Egy számítás szerint 1700-tól 1809-ig 8 milliárd 800 millio frank értékű nemes fém ment ki Európából e messze vidékekre. Tegyük hozzá, hogy az arany és ezüst ipari felhasználása is jelentékenyen növekedett ez idő alatt; XIV. Lajos fényűző kora s Angliában a Stuartok kiűzése után kifejllett jólét a kivitthez hasonló mennyiséget vett igénybe, úgy hogy, mindent összevéve, alig maradt több 4 milliárdnál az európai fémkészlet növelésére. Ebből kimagyarázható, hogy miért nem változtak az árak érezhetőleg e hosszú idő alatt.

Szükséges még megkülönböztetni az arányt, melyben a termelés volt a készlethez korszakonként. Tooke és Newmark szerint 1546-tól 1600-ig az évi termelés 50 millió, a mi úgy áll a meglevő készlethez mint $2\frac{1}{2}$ a 100-hoz. 1600-tól 1700-ig az évi termelés 83 millió, mely a készlethez úgy áll mint 2 a 100-hoz. A XVIII. század alatt 200 millió évi termelés mellett az arány $1\frac{1}{4}$ a 100-hoz. Végre az 1848 előtti években, midőn az évi termelés 400 — 450 millió, a termelésnek a készlethez aránya még mindig csak $1\frac{1}{4}$ a 100-hoz. A század kezdete óta a termelés eléri a 8—10 milliárdot s ez alig elegendő a növekedett szükségek fedezésére. Az is bizonyos, hogy a 48-diki forradalmi korszakban a nemes fémek inkább nyertek, mint vesztek értékben.

Ezek előzményei a kérdésnek, általok könnyebb lesz a jelen helyzet megértése.

II.

Sajnos, hogy az 1849-et megelőző időről, de különösen a század kezdetét megelőzőt időkből, semmi biztos adatunk nincs azon czikkek áráról, melyek az ember anyagi szükségének kielégítésére rendelvek. 1849-en kezdve már teljes adataink vannak egy sereg árucikk áráról, a termelt nemes fémek mennyiségéről s a köz vagyonosság emelkedéséről; csak kár, hogy a tapasztalás mezeje oly korlátozott. Midőn századok vannak az ember előtt, külön választhatja a kivételes éveket, mellőzheti azokat, melyekben rossz volt a termés, melyeket háború vagy forradalmak megzavartak, s a rendes évekből kiszámíthatja a közép számot, s ezzel együtt a nemes fémek befolyását. De midőn a vizsgálat mindössze csak husz évre terjed ki, még pedig oly husz évre, melyből a háborúk, — rossz termések, — bizonytalan politikai helyzet miatt alig lehet csak egyet is rendesnek tekinteni: a számításnak nincs semmi biztos alapja. Mindamellett vannak nemzetgazdák, kik úgy vélik, hogy e különböző befolyások alatt támadt tényekben is fel lehet magyarázatát találni a nemes fémek folytonos érték csökkenésének. Jevons egyike e nemzetgazdáknak.

Ő 40-féle árucikket vesz föl, egybehasonítja 1849-diki árait a mostaniakkal, s minthogy ezt magasabbnak találja 18 százalékkal, ebből a nemes fémek érték-csökkenését következteti. Ez okoskodásban két tévedés van.

Az egyik, hogy az 1849-dik év, melyet nem lehet a rendesek közé számítani, vétetik fel kiindulási pontul. 1853-ban a Jevons számításába felvett czikkek ára az 1849-iki árhoz képest 20 százalékkal emelkedett; 1854-ben ugyanazoknak ára már 30 százalékkal volt magasabb. Ezt nem igen lehet a nemes fémek szaporodásának tulajdonítani. 1853-ban a californiai bányák csak három évesek, az ausztraliaiak csak egy évesek s az egy milliárd nemes fém, melyet forgalomba hoztak, csak 3 százaléka volt az 1848-ban már meglevő készletnek, szóval oly csekélység, hogy arra befolyással nem lehetett. A nemes fém nem hogy sok lett volna, hanem ellenkezőleg távolról sem felelt meg a szükségletnek, mit bizonyít azon körülmény, hogy e korszak után mindenütt de különösen Angol- és Franciaországban az ércpénz lassan folyt vissza

a bankokba, a kamatlábot rég nem ismert magasságra kellett emelni. A pénz sehol sem volt elég a bekövetkezett válság elhárítására.

A másik tévedés, hogy közép-számokat állít fel ott, hol ilyenket felállítani nem lehet. Jevons táblázatában ott van a pamut, melynek ára az amerikai háború alatt háromszor, sőt négyszer akkora volt mint rendes időben, mi természetesen nem maradt befolyás nélkül a szövet árára. A selyem ára is tulságosan emelkedett a selyem-hernyó betegsége miatt. Végre a politikai befolyásokat nem is véve tekintetbe, e korszakra esnek a vám-tariffa tételeinek leszállításai, a kereskedési forgalom élénkülése, melyek mind befolyással vannak az árakra. Lehetséges-e ily körülmények között közép-számot állítani fel?

Az államtanács egyik előadója Bordet az „aranyról és ezüstről“ írt munkájában néhány árucikknek 1827—1862 közti árváltozásáról táblázatos kimutatást tesz közzé. Hivatalos adatai tanúsítják, hogy mily kevés hízelt érdemelnék a nagyon sok különféle tárgyra alapított közép-számok. E táblázat szerint a hus, a vad, a baromfi, a tojás ára 1847-től 1868-ig 90 százalékkal emelkedett. A növényi élelmi szerek, thea, kávé, kákáo, faolaj 40 százalékkal olcsóbbak; de minthogy ezeknek vámja 50 százalékkal szállíttatott le 1860-ban, itt is van áremelkedés, még pedig 10 százalék. A len, pamut, selyem feldolgozatlan állapotban 50 százalékkal drágább. A nyers érczek, névszerint a réz, ólom, czink értéke nem változott. A műipari czikkek ellenben 33 százalékkal olcsóbbak, még akkor is, ha a pamutszövetet közéjük számítják, holott a nyers termény ára sokkal magasabban áll, mint 1847-ben.

Az árak emelkedése mindenkit meglepett, főleg azért mert ez emelkedés leginkább az élelmi szerek és kézművek árain tapasztaltatott. Azonban az emelkedés nem általános, az árucikkely természete szerint nagyon különböző. Az oly czikkek, melyeknek termelése csaknem határtalan, melyek a kereslethez képest szaporíthatók, melyeknek gyártását olcsóbbá tenni a tudomány és ipar versenyez, az ily czikkek ára folytonosan alább száll. Ellenben azok, melyeknek termelése nem tarthat lépést a kereslettel, kivált ha a kereslet gyorsan emelkedik, milyenek a hus s némely élelmi szerek, jelentékenyül drágúlnak. Ugyanez az eset a nyers termékekkel, melyek az ipar növekedő tevékenysége szerint keresettebb-

bek lesznek. A növényi tápszerek egyrésze változatlan maradt, minthogy piacuk a szükséglethez képest növekedett. Iust, vajat tojást nem lehet mindenünnen hozatni, de kávé, theát, kakaot olajat a legtávolabb országokból szállíthatni; a szállítás nehézséggel sem jár, nem is drága. Ez magyarázza ki a cikkek árának állandóságát. Mi a nyers érczeket illeti, ezek gyorsabb és gazdaságosabb előállításukkal a legnagyobb keresletet is kielégíthették, ezért áruk változatlan maradt. Tegyük ezekhez még a napszám emelkedését, mely 1847 óta bizonyosan meghaladja a 30 száztólit.

Ha Jevons a helyett, hogy minden árucikket összezavar, s a statistikával visszaélve közép számot von az árakból, külön külön tanulmányoz minden cikket, könnyen felfedezhette volna az árváltozások valódi okát. Ez ok egyszerűen a közvagyonosodás emelkedése, senki sem fogja tagadni, hogy a nép jólléte növekedvén, többet fogyaszt, még pedig az élelmi cikkekből, melyeket sem tetszés szerint gyorsan termelni, sem végtelen időnkig eltartani nem lehet. A kereslet sokkal nagyobb levén, mint a kínálat, az áraknak gyorsan kell emelkedni. A napszámmal ugyanez az eset, mely az ipar és kereskedés élénksége szerint emelkedik.

Mi a gyáripari cikkeket illeti, ezek folytonosan tökélyesedő gyártás következtében állandóan esnek; s a statistikai táblázatok nélkül is tudjuk, hogy a ruhakelme, sok házi és fényüzési cikk, papír, porcellán, üveg stb. sokkal olcsóbb most, mint 1848 előtt. Hasonlóan olcsóbb most minden vas-készítmény, melynek a lakatos művek, kések, aczéleszközök. Végre a nagy városoktól távol most is csak oly olcsó a lakás, mint 20 év előtt. Következésképp semmi sem változott a törvényekben, melyek szabályozzák az árak változásait. A cikkek egy része emelkedett, más része szállott; egyedül az arányok különbözök, és ha 1848 óta az emelkedés feltűnőbb onnan van, mert a haladás is gyorsabb; erre vonatkozólag számokat idéztünk, melyek élénk világot vetnek a kérdésre. E pillanatban jegyezzünk meg annyit, hogy vannak cikkek, melyeknek értéke esett 1848 óta, s vannak olyanok, melyek változatlan maradtak.

De a mi legdöntőbb a nemes fémek állítólagos érték-csökkenése ellenében az, a mit Jevons táblázataiból is kiolvashatni, hogy t. i. az árak ma alantabb állanak, mint tizenkét év előtt, holott a nemes fémek azóta is szaporodtak. Ez legalább annyit bizonyít,

hogy a két tény, a fém-szaporodás s az áremelkedés nincs összeköttetésben egymással, 1857-ben és 1858-ban a csatlódás könnyű volt, miután a nemes fémek szaporodása közben az árak visszaesés nélkül évről évre folytonosan emelkedtek. A mi azóta történt, a tapasztalt aránylagos árcsökkenés után többé nem maradhat fen kétely. És hogyan magyarázzuk meg a gabona árának változatlan-ságát? Im egy élelmiszer, melynek termelési költsége majdnem változatlan, mely századok óta szolgál a pénzérték mértékeül, ezt minden hullámozásában kísérte, ára ma is az, mi husz év előtt. Egy hectolitre gabona 18 frank, mint 1848 előtt, sőt néhány év előtt 15—16 frank is volt. Bajos volna e változatlanságot kimagyarázni, ha a nemes fémek értéke változott volna. Ezen érték-változás bebizonyítására példaként egész Indiáig mentek; kiválasztották a korszakokat, melyekben a legtöbb nemes fémeket vittek be ezekbe az országokba, és ha áremelkedést találtak, felfedezték ebben a fém értékének csökkenését. Mi is tanulmányoztuk a táblázatokat, melyekből a fentebbi következtetést vonták le, de egyebet olvastunk le róluk. 1835-től 1845-ig a nemes fém bevitele Indiába sokkal jelentékenyebb volt, mint a megelőző tíz év alatt: 300 millió helyett 525 millió. Mindamellett az 1845-re következő 5 év alatt az árak a helyett, hogy emelkedtek volna, 20 százalékkal állottak alantabb, mint 1839 — és 1835 között. Még az 1855—1857-diki nagy bevétel után is folytonosan estek, mindaddig, míg vasútak építése által, a kereskedésnek nagyobb lendületet adtak. Így tehát mindig ugyanazok oknak, a közvagyonosodás előhaladásának, lehet és kell tulajdonítani az áremelkedést.

III.

Lássuk most mekkora volt a nemes fém termelése a californiai és ausztraliai bányák felföldözése óta 1847-ben. Tooke és Newmarch szerint Európában és Amerikában a nemes fém készlete 34 milliárd lehetett, ebből 20 ezüst 14 arany. A californiai és ausztraliai bányák s mellettük még az oroszországi bányák felföldözése után ez összeghez 10—12 milliárd járult. Tehát éma 46 milliárd nemes fémkészlet van, míg 1848-ban csak 34 volt; s így a növekedés husz év alatt 30 százalék, vagy évenként 1³/₄ százalék. Fennebb említettük, hogy a XVII. század második felében 1640-en kezdve, s az egész XVIII. század alatt, midőn az

összes termelés 24 milliárdra ment s az évi szaporodás $1\frac{1}{2}$ százalékot tett, az ipar és kereskedés emelkedése, a kivitel fölemésztették e szaporodást. Azt is állítottuk, hogy a termelés lassudása, nevezetesen a spanyol gyarmatok függetlenségi harca alatt, 1816—1830-ig pénzhíányt okozott. Ezek szerint tehát a fent jelzett hosszú időszak alatt $1\frac{1}{2}$ százalék-szaporodásnak kellett lenni évenként, hogy a szükséglet kielégítse. Nehány évvel 1848 előtt az arany, mely a század elejétől fogva abban az arányban szaporodott, melyben áll az 58 a 100-hoz, rendkívül ritka lett. Mekkora a szükséglet ma? Ez a kérdés.

Nem akarunk a XVII. századdal hasonlatosságot keresni. Mindenki tudja, hogy az üzlet terjedelme és élénksége ma egészen más, mint a XVII. és XVIII. században. Az összehasonlítás csak a jelen és az 1848 előtti helyzet között lehetséges és érdekes. 1840-től 1852-ig Angolországban a külföldi termékek bevitele fejenként 60 shilling 6 denarról 82 shillingre emelkedett, a mi 30 százalék emelkedés. 1862-ben tíz évvel későbbre már elérte a 154 shillinget, mely 100 százalék növekedés. A franciaországi eredmények sokkal meglepőbbek. A külfölddeli kereskedés 1827-ben fejenként 49 frank 50 centimesre számíttatik, 1847-ben 73 frank 94 c.; 1867-ben 211 frank, más szókkal a növekedés, mely az első husz éves korszak alatt 47 százalékot tett, a másodikban 185 százalékra emelkedett. Ha ehhez vesszük a belkereskedést, mely a francia bank miveletei által idéztetett elő, az négyszereződött 1848 óta; a szám mely 1847-ben 2 milliárd 705 millió volt 8 milliárdra emelkedett 1862-ben.

E példák, melyek szám nélkül idézhetők, tanúsítják, hogy a két korszak között nincs helye az egybehasonlításnak. Ha a nemes fémek termelése rögtönösen jelentékenyebb lett, az üzérkedés még sokkal gyorsabban növekedett; négyszereződött, míg a fémkészlet csak 35 százalékkal szaporodott. E szerint tehát e fémek, mihelyt a bányákból kikerültek azonnal elhelyeződtek, és a hitel rendkívüli kifejlése nélkül a szükségletet ki nem elégíthették volna. Angolországban a leszámolások mostanában átírások által történnek a Clearing houses-ben. Ezek oly intézetek, hova mindennap elmennek a főbankházak segédei, kicserélik egymás közt a papirokat — és így pénz nélkül tömérdek fizetést egyenlítnek ki: e forgalmat csupán Londonban 2 milliárdra számítják be-

tenként, s így az évi forgalom meghaladná a 100 milliárdot. Franciaországban nincsenek Clearing houses, de azért ott is a hitel roppant fejlődésen ment keresztül. Sok pénzüintézet van most, a mely nem létezett 1848 előtt, a melyeknek célja leszámítás, átírás által könnyíteni a kereskedelmi műveleteket, Ezeknek társzájában a francia bankkal együtt öt annyi van most mint ezelőtt húsz évvel, és a forgalomban van most 1,300 millió láttamra (au porteur) fizetendő váltó, míg 1848 előtt 400 milliónál kevesebb volt.

Azonban a hitel nem helyettesíti mindig a készpénzt, mint az 1856 és 1857-diki tapasztalások is tanúsítják. A francia bank fémkészlete e két évben 200 millió alul állván, a kamatlábot 7 és 8 százalékra kellett emelni. Ugyanez történt 1864-ben. A hitel hatalmas segítsége a kereskedésnek, de csak segítség, a főeszköz a készpénz, melynek az üzlet fejlődéséhez képest kell szaporodni. Angolország, melynek husz év előtt 1,500 milliója volt, ma $2\frac{1}{2}$ milliárdal bír, és Franciaország pénzforgalma ugyanazon idő alatt egy harmaddal növekedett 4 milliárdról 6 milliárdra emelkedvén. Nem túlságosan nagy-e ez az emelkedés Franciaország szükségleteihez mérve? Úgy látszik az, ha Franciaország legfőbb pénzüintézetének fémkészletét tekintjük, mely például 1869 július 1-jén 1,222 millió volt. E készlet alig negyvened része annak, mi a kereskedelmi műveletekbe fektetve van, és ha a jelen tespedésből a kereskedés új tevékenységre ébred, látni fogjuk hogy tűnik el ez a készlet a forgalom ezer még ezer csatornáján. A francia bank jelen pénzbősége tehát csak pillanatnyi állapot s nem annak a jele, hogy a nemes fém általában bőségben volna, mit bizonyít nevezetesen az árucikkek ára is, mely alantabb áll, mint a 4—5 év előtt, midőn a bank készlete 200 millióra szállott volt. 1850 és 1851-ben ehhez hasonló történt. Ekkor is 600 millió készlet volt a bankban, s e pénzbőség mellett az árak alább szállottak. Két három év múlva, az üzlet megélénkült, a készlet fogyott, a nagy kereslet miatt szokatlan magasságra kellett emelni a kamatlábot és csak ekkor kezdett a cikkek ára emelkedni. Ma is ugyanez az eset. Az árak az üzlet pangása miatt alant állanak, daczára a fémkészlet nagyságának. Szünjék meg csak a nyugtalan-ság mely a pangást előidézte, élénküljön csak meg a kereskedés, látni fogjuk hogyan apad a fémkészlet s ugyanakkor hogy emelkednek az

árak. Nem ismertünk ennél döntőbb érvet annak bebizonyítására, hogy a mit nemes fém-bőségnek neveznek az nem létezik, és hogy az jelenleg semmi befolyással sincs a czikkek árára. A XVI. és XVII. századnak 70 millió termelése hetven éven át, a korlátolt üzleti viszonyok közt kéves volt módosítani az árakat. A XVIII. században a termelés 200 millió, s befolyás nélkül marad; 1848 körül 450 millió is alig képes megfelelni a szükségnek. Ma már a termelés 1 milliárd, de az üzlet nagyságához mérve kevesebb mint a XVIII. században a 200 millió. E szerint, ha a termelés a jelenlegi marad, nem lehet félni, hogy a szükségletnél nagyobb legyen, sőt rendes időben mindig kisebb leend. Így lesz-e ez mindig?

Ezt biztosan megjósolni senki sem képes, mert minden a bányák ezutáni termékenységtől s az üzlet további fejlődésétől függ, de az eddigi tapasztalatok följegositnak arra a hiedelemre, hogy az árak nem fognak érezhetőleg módosulni. S a pénz értéke keveset változand. Az ipar növekedni fog együtt a gazdagsággal, úgy a fényűzési hajlam, ezek mellett a keleten szaporodó kereskedelmi összeköttetések mind több-több pénzt fognak igénybe venni. Végre arról sem lehet jót állani, hogy a bányák ki nem merülnek. A kimerülésnek már is mutatkozik annyi jele, hogy csak erőlyesebb eszközökkel lehet a termelést eddigi színvonalán megtartani. Californiában és Australiában most már nem találják fűveny közt darabokban az aranyat, hanem sziklákat kell repeszteni, törni, és sok földet kimosni, míg egy kevés aranyat gyűjthetnek. E munka nagyon költséges, s ha új könnyen mivelhető rétegeket nem fedeznek föl, a termelés nem lesz oly jelentékeny, hogy befolyást gyakorolhasson az árakra; sőt az a valószínűség, hogy a társadalom szükséges csereeszköz előállítása végett kénytelen lesz a hitel eszközeit tőkélyesíteni. Im ilyennek mutatkozik a jövő, midőn a nemes fémek mozgalmát a polgárosodás lehető előhaladásával állítjuk szembe.

IV.

Az eddig mondottakból sokan azt következtethetnék, hogy mi tagadjuk a nemes fémeknek minden befolyását az árváltozásokra. Mi pedig elismerjük, hogy nagy befolyásuk van, csak hogy nem azon az úton, a melyen közönségesen vélik. Úgy hatottak ezek, mint a vasút, távirda s a többi újabbkori nagy felfü-

dőzés. Az kétségtelen, hogy a californiai és ausztráliai bányák terménye nélkül nem láttunk volna oly árváltozásokat, például némely élelmi szernek 90 százalékkal a napszámnak 30 százalékkal emelkedését. Nem pedig azért, mert a közvagyonosság nem fejlett volna ki annyira. A pénzt hibásan tekintik csupán a forgalom közvetítőjének, mert e mellett a gazdagság előmozdítója. Jöhet az arany bármely mennyiségben, mindig talál helyet, s mentől több érkezik, annál élénkebb lesz az azt fölhasználó kereskedés. Im ez a kérdésnek valódi oldala, melyet meg kell vizsgálni, mielőtt valaki az árváltozásból a nemes fémek értékének csökkenését következtetné.

Ciffe Leslie angol nemzetgazda tisztán látta a dolgokat, s ki is mondta, hogy inkább a könnyű közlekedés oka az árváltozásoknak mint a nemes fémek értékének csökkenése. Amerika fölföldözése után az ércpénz behozatalának főbb hatása a városokban volt érezhető, csak itt az ipar központjain talált alkalmazást s minthogy az alkalmazás korlátolt volt, jelentékenyű módosultak az árak. Nem kell hinni, hogy a falukon is úgy változtak volna az árak; az előnkbe adott táblázatok csak a főbb piacokról adnak fölvilágosítást, a falusi árakról egy adat sincs bennök följegyezve, és pedig ezek kétségen kívül mások voltak. Megítélhetni ezt abból, a mi néhány év előtt szemünk láttára történt. Emlékeztünk még, hogy a vasútak kiépítése előtt, midőn Franciaország zonákra volt osztva, melyekben a piaci árak szerint szabták meg a kenyér árát, gyakran volt a zonák közt 5—6 frank különbség egy hectolitre gabona árában; emlékszünk arra is, hogy Páristól 20—30 mértföldre 40—50 centimes volt egy font hús ára, míg Párisban 70—80 centimesen kelt; s ugyanez volt az eset a többi bajosan szállítható élelmi szerrel is. E helyzet ma sajátságosan módosult. A gabona ára egész Franciaországban közel egy színvonalon áll, a húsé és egyéb élelmi szereké szintén igen keveset különbözik. Mi idézte elő ezt a változást? Talán a nemes fémek? Nem; hanem előidézte a sok vasut, a könnyű közlekedés. Mihelyt a vasút behatol egy országba, az árak emelkednek, mindaddig míg megközelítik a szomszéd tartományok árait. Minden nap tapasztaljuk azt, hogy a vasútak és gőzhajók korunk leghatalmasabb egyformásítói és szabályozói.

Régebben a nagy városok élelmezése a körül fekvő vidék kiváltsága volt, a közlekedés drágasága miatt nem lehetett távolról semmit szállítani. Ezért a nagy városok közelében a bérlet is gyorsabban emelkedett. Ma már, a vasútak korában, nincs többé kiváltságolt vidék; a nagy városokat százmértföldről csak úgy élelmezik, mint ezelőtt 20 mértföldről, minek következtében az árak kezdenek egyenlők lenni. Figyelemre méltó jelenség, hogy a legtávolabb vidékeken a legnagyobb változások mutatkoznak. Példákkal lehet bizonyítani, hogy a föld ára Páris közelében tíz év előtt nem volt nagyobb, mint harmincz év előtt, míg a száz mértföldnyi távolban fekvő vidéken a föld ára megkétszereződött.

Az árak változása e szerint a forgalomtól függ, mely a kereslet és a kínálat közti viszonyt megváltoztatta; az árak nem is változtak ott, hol e viszony a régi maradt. Bizonyítja ezt a házbérnek változatlansága nagy városoktól távol. A házakat nem lehet elszállítani, mint az élelmi szereket, s ha a lakosság nem szaporodik, akár hogy növekedjék a vagyonság, a házbér nem emelkedik. Ezzel egy sorban felemlíthetjük a napszámot és a kézművek árát. A napszám néhány év óta egész Franciaországban emelkedett, de nem egy formán mindenütt, s ebben nincs az az egyenlőség, mi az élelmi szerek árában. Páris közelében a földmives napszáma 3 frank 10 cent., a departementek némelyikében 2 fk. 55. c. 2 fk. 05 c. sőt 1 fk. 14—18 cent., úgy, hogy a különbség meghaladja a 100 százalékot. A kézművesekre vonatkozó adatok ugyanazon különbséget mutatják, melyet a földmivesek napszámáról említünk. Ez onnan van, mert a munkások egy része családi összeköttetések, birtok, s szülőföldéhez ragaszkodás által egy vidékhez van kötve, melyet távolban remélhető bizonytalan haszonért nem könnyen hagy el. Ezért nem lehet, dacára a könnyű közlekedésnek, egyenlő napszám mindenütt. Már most ha azt látjuk, hogy ára egyenlővé lesz minden könnyen szállítható terménynek, ha az egyenlőtlenség megmarad mindennél a mi szállíthatatlan, vagy a mit bizonyos tekintetek helyhez kötnek, el kell hinnünk, hogy az ok, mely az árakra leginkább befoly, nem a nemes fémek értékesükkenése.

A mondottakat rövidbe foglalva: mi nem tagadjuk az árak emelkedését, sőt állítjuk, hogy 1850 óta az árak sokkal nagyobb arányban emelkednek, mint azelőtt; azt is megengedjük, hogy a nemes fémek szaporodása befolyással volt az árakra az ipar kifej-

tése, a forgalom növelése s a közjóllét emelése nem pedig az érték csökkenése által. A különbség lényeges; ha az áremelkedés a jóllét emelkedésének az ipar fejlődésének eredménye, örvendhetünk neki, mert annak a jele, hogy a vagyonosak száma szaporodik, többet fogyasztanak. Ellenben ha a pénz értékesökkenésének eredménye, akkor az egész helyzet ferde, az adós kevesebb pénzzel menekszik kötelezettségétől, a hitelező jogtalanul meg van rövidítve, általában minden számítás alapja meg van ingatva. Az első esetben is megvan a zavar, de nem azért mintha az adós kevesebb értéket fizetne vissza mint kapott, hanem azért mert a jóllét emelkedése folytán a legtöbb áru értéke változott. De ki emelbet e miatt panaszt? Csupán a henyék és tőkepénzesek. Az elsőeknek úgy sincs helyük egy democraticus társadalomban, hol mint egy méhkasban mindenkinek ki van jelölve munkatere, s csak a munkásság föltétele alatt talál helyet; a tőkepénzesek pedig vegyenek részt az általános mozgalomban, s munka által növeljék pénzük kamatját. Egy szóval az áremelkedés nem szerencsétlenség, miután a jóllét emelkedésének jele, de szerencsétlenség vagy legalább fenyegető volna akkor, ha a pénzérték változásának volna eredménye. Az utazók bizonyoságot tesznek róla, hogy a legtöbb országban, városokban falukban egyaránt fel lehet ismerni a jóllét általános emelkedésének jeleit: a házak tisztábbak, kényelmesebbek, az emberek jobban élnek, tisztességesebben ruházkodnak, sőt az egyes osztályok erkölcsi színvonala is emelkedett, annyira igaz az, hogy a társadalom minden előlépésében szigorú solidaritás van, s az anyagi gyarapodás erkölcsi emelkedéssel jár karöltve; ugyanezen eredmények nem mutatkoznának, legalább nem abban a mértékben, ha a cikkek áremelkedését egyszerűen a nemes fémek értékesökkenésének kellene tulajdonítanunk.

A PÁRTOK JELLEMZÉSE ÁLTALÁBAN.

Charakter und Geist der politischen Parteien dargestellt von J. C. Bluntschli. Nördlingen. Druck und Verlag der C. H. Beck'schen Buchhandlung 1869.

Napjainkban midőn hazánk politikai küzdomokját a pártok makacs, elkeseredett harczai oly kizárólagos terjedelemben és horderővel töltik be, s a pártok fölfogása és megítélése körül anynyi korlátolt előítélet és fonák eszmeesere ajánlkozik: a magyar olvasó alig vehet érdekesebb, mondhatnók hiánypótlóbb művet annál, mely a politikai pártok jellemét és szellemét tűzte ki kutatásai tárgyául s a fogalmak zürzavarában némi tájékoztató világosságot s biztos kiindulási pontokat nyújtani ígér.

S az előttünk fekvő könyv a várakozásnak megfelelt. Ha európai hírű tudós szerzője nem is nyújtott benne sok új eszmét, saját elmélete némi doctrinai önkénytől nem ment, s a pártok lényegét a németországi tanokra irányulván figyelme főkép, nem is meríti ki, mindamellelt a rendszeresítés logikai világossága, a felfogás szabadelvű és józan volta, őszinte nyilatkozása, s a szellemdús tárgyalás tanulságos és élvezetes olvasmányyná teszik. Nem mint ha a művelt olvasó sok új dolgot tanulna általa, hanem ítélete a logikai rend által tisztulni fog és maguk azon ellentétességek is, melyeket az olvasás folyamában felfüdüzend, és rendszeresebb gondolkodásra kényszerítvén, eszméi korrektségét segitendik elő.

Bluntschli szerint a pártok alakulása a politikai élet természetes postulatuma, sőt a fejlett nemzeteknél a politikai élet maga; legalább azt bizonyítja a római, angol és északamerikai birodalom története. Csak a, fejletlen vagy, zsarnoki nyomás alatt tengő népek nem ismernek pártokat.

Hol a nép szellemi élete fejlettebb, de a mostoha körülmények az öncselekvő politikai életet elnyomják, ott a pártok a vallási, tudományos téren támadnak. Könnyű a vallás tudományi s a politikai pártok közt való analógiát felismerni.

A szabad állam minden tagja politikai pártállást foglalhat el és foglalhat is. Bluntschli szerint nagyon kétes dicsőség a pártokon kívül vagy azok felett állani.

Csak egy politikai személynek kell az államban lennie, mely minden párton kívül áll s az a fejedelem. Az ő személye az alkotmányos (monarchikus) állam maradandó egységét képviseli; ő neki nem szabad kizárólagosan a nemzet egy részére (pars, párt) hajolni; mert azáltal annak politikai bukása alkalmával saját akaratára és vágyai is mintegy bukást értek s ő az új győző párttal szemben nem foglalhatja el azt a méltó állást, melyet az alkotmányos fogalmak a királyi magaslathoz és teljességhez kötnek. Bluntschli szerint a királyi állás hibásabb felfogása nem képzelhető, mint a milyent a kontinens fejedelmiei tanusítottak, kik a reactionarius mozgalmak élére állani vélték magokat hivatva, vagy III. György királyé, ki maga körül a „király-barátok“ pártját gyűjtö, melyet a régi nemzeti pártok tory és whig egyaránt csakhamar tönkre tettek.

A király állásában épen nem osztoznak a köztársaságok választott elnökei, a miniszterek s ama többi államhivatalnokok, kiknek hivatala épen valamely párt győzelmétől tételeztetik fel. Természetes hogy hivatalos teendőikre pártállásnak bérfolyása nem lehet. „A hivatalos tevékenység, államtény.“ A birónak, ki csak jogelvek szerint ítél, függetlenül a pártok felett kell állania. A politikai pártoskodás egyedüli meggátlása a hivatalnokok párton kívüli jogálásában lelhető.

„Bárhol is, a hol akár a nép akár nagyobb testületek választás útján tölték be a hivatalokat, ott a pártoskodás nagy befolyást gyakorol; mert a választásokban a pártok küzdenek a győzedelmért.

Azon mértékben tehát, melyben nagyszámú választó testületek töltik bé a hivatalokat, azon mértékben nevezszik a pártok jelensége. Mennyivel a hivatalba való kinevezés mindinkább az államfő erős központjából eszközöltetik, annyival csökken a pártok befolyása.“

Mindez azonban nem zárja ki, hogy a bíró mint szabad polgár ne választhasson pártja értelmében vagy mint képviselő pártjával szavazzon.

Mind ebből az következik, hogy a párt nem államjog, hanem politikai intézmény. A politikai pártok nem tagjai az állam szervezetének, hanem szabad, lényegökben a változó ki-és belépéstől függő szövetkezési tömbök, melyek bizonyos határozott érület s irány által közös cselekvésre egyesültek. A politikai szellem különböző áramlatainak, melyek az állam és jog-rendet mozgatójuk folyományai és képviselői.

Bluntschli az párttól szorosan megkülönbözteti a *factiót*. Szerinte a *factió* a párt önző elfajulása. Mert a párt mindig politikai elvtől lelkesítették, politikai célt követ; azaz oly törekvéseket táplál, melyek az állam létezésén alapúlnak, s az állam jólétét és virágzását célozzák. Mihelyt azonban saját létét és hasznát a közjóvá azonosítja vagy még annak felébe helyezni iparkodik *factióvá* sülyed.

Az államban számos pártszövetkezés észlelhető, de csak a mennyiben inkább vagy kevésbbé tiszta politikai célzatok azok, melyek a pártok alakulását előidézték, a szerint nevezhetők politikai pártoknak s a szerint tehetünk politikai tökélyökből indulva ki, fokozatokat.

A politikai pártok tisztasága szerint Bluntschli hat csoportot különböztet meg.

1) *vallás-politikai* pártok, melyek legalacsonyabb fokán állanak a politikai szellemnek, mivel küzdelmeikben az állam eszméje nem juthat teljes érvényre, hanem egyházi tendenciák behatása által gyakran alapjában megtámadtatik.

Fejlettebb ennél 2) a különböző országokra, nemzetekre, törzsekre támaszkodó párt. Alakulása az állami területen gyökerezik, politikai elvekre képesített. De ily pártok az államéletre még inkább veszélyesek mint előnyösök. Alapjuk magában véve nagyon erős, hatalmas, relativ egészet képező. Tö-

rekvése oda irányúl, hogy magát mint egészet érvényesítse; s az államot saját magával azonosítsa.

Könnyen felérhető, hogy ily törekvések az állam létét meg-ingathatják és rendjét a particiularis szellem által megsemmisíthetik. Már a nagy Washington mondta; „óvakodjatok a pártokat földrajzi elkülönzések szerint osztályozni.“

3) A rendek pártalapja is némileg aggasztó. A rendek nem képeznek ugyan oly tömör egymástól még terjileg is elkülönített osztályokat mint a törzsek és nemzetiségek, de nem is érzik magukat elég erősöknek saját magukban államot képezni. A rendi pártok tehát nem fenyegetik többé az állam létét.

De a rendek ellentéte, minden párt alakulástól eltekintve, annyira erős, hogy annak politikai párthan való érvényre jutása a nemzet egyes rétegeit s osztályait maradandóbb és hevesebb meghasonlásba hozza, mint azt az állam egysége s a jog egyenlősége engedné.

4) Politikai haladás, hogy ha a pártok ezen alapjuktól elválnak és alkotmányelvek szerint kezdenek sorakozni, mert most már nem a faji és hivatási hagyományok, hanem a hasonvéleményűek egyesülése határozza őket és vidékektől és rendektől függetlenül választja el a politikai ellenségeket. Monarchisták és köztársaságiak, aristokraták és demokraták, centralisták és decentralisták pártjai ily elvi ellentéteken sarkallnak.

Való, hogy e pártok is gyakran a régi rendi, sőt nemzetiségi ellentétességeken is alapúlnak. Így p. o. a feudálok rendszeren a nemességből sorakoznak.

Az apróbb nemzetiségek vezérei többnyire az állami decentralizációnak is szószólói.

De ez alkotmánypártok jelentősége elvégre is mulékony; inkább államjogi mint politikai. Alkotmányteremtő vagy módosító harcok alkalmával támadnak és mihelyt ezek maradandó kifejlést nyernek, s a régi alkotmányt az új fölváltotta, létezni megszűntek.

A politikai küzdelmek, melyek századunkat mozgatják, nagyrészt alkotmányküzdelmek, s innét az alkotmánypártok nagy jelentékenysége.

De törekvésök elvégre is politikai pártúl megsemmisülni, hogy mint államjogi hatalmak feltá-

madj a n a k. Ők nem akarják az államéletet minden pházisán keresztül kisérni, hanem az államtestben az egés z nek megfelelő alakulást nyerni.

5. Kormány és ellenzéki pártok nevezete alatt olyan tömböket vázol Bluntschli, melyekre voltaképen csak legkisebb mértékben volna alkalmazható a párt neve. Ő maga is úgy nyilatkozik.

Nem az alkotmányos országok parlamenti többsége és kisebbsége értetik ez elnevezés alatt, hanem azon férfiak csoportja kik az abszolút kormányoknak vagy szolgamódon való barátai, vagy feltétlen ellenségei.

A „kormánypártot“ hivatalnokok képezik, kiknek vagyoni és tekintélyi állása szorosan a kormány hatalmától függ; régi családok, az ősök hosszú sorával, de mentől kurtább észszel dicsekvő ivadéka i, kiket az ős i hagyományok megragadó pietása s a kegyűri mosoly a trón lépcső ihez csatol, az államegyház alázatos fedjedelmei, a hause-finance néhány kevés, az erőszakos rázkódásoktól irtózó, vagy vagyonát a kormány-speculatióknak köszönő tagja, a militarismus kardcsörtető képviselői és néhány zsre iális fő, kiket a nyomor, jellemtelenség, de gyakran blazirtság és csemmör a kormány táborába hajt, mely elragadó ékesszólásukat, ragyogó tollukat, vagy éles tekintetöket kizsákmányolja és nekik csrrébe pénz t és tisztelet nélküli tisztségeket ad.

Ha az abszolút kormányok e sajátságos mixtum compositumával szemben, melynek föladata ö t a legellentéte sebb kísérletein átkisérni s a stá tus quo staffagea gyanánt szolgálni inkább mint fentartó jáúl, ha ezzel szembe oly férfiak csoportja áll, kik tehetetlenül, reménytelen, derűre borúra opponálnak, még a kormány netáni üdvös intézkedéseivel szemben is, férfiak, kiket a legkülönbözö bb elő- s utógondolatok egy táborba hajtának vala; jámbor filiszterek, kik opponálnak, mert az kényelmes s olesó dicseőség, bukott államférfiak, kiket személyes rancune visz az ellenzék padjaira, ábrándos philosophasterek, kik a reális étettel soha megbarátkozni nem tudnak, szóval oly emberek, kiket a merő negatio, a fenálló bukásának eszközlése hord össze, de kik kevés kezességet szolgáltatnak az iránt, hogy közös czéljuk elérésekor a legdühöse bb ellenségek gyanánt ne állnának szemben és netalán még szerencsétlene bb irányokat követnének, mint a bukott kormány; ha mindezeket tekintetbe vesszszük, nem igen habozzuk an-

nak kimondásában, hogy e csoportokat valódi politikai pártoknak a szó Bluntschli által értelmezett nemesebb jelentésében nem ismerhetjük el.

Szükkeblű factiositás egy részről, értelmetlen és czéltalan támadás másrészről! Az újabb francia és német történet példák-
kal felesen szolgálhat. Az első tehetetlenül megsemmisül, mihelyt a kormány egén sötétebb felhők tornyosúlnak s az elnyomott néphatalmak fenyegetőbben törnek elő: a másik gyámoltalanul áll a felidézett szellemek előtt és ros számítóznak bizonyúl, midőn saját működésének következményeit nem tudta előre látni.

A 48-iki mozgalom Európaszerte bő szövegűül szolgálhat az ilyes és hasonló bőjti elmékedéseknek;

Az utolsó 6. és legmagasabb fokon Bluntschli szerint a tisz-
tán politikai pártok: „olyan pártok melyeket egyedül poli-
tikai elvek határoznak s egyszersmind a nyilvános életet folytono-
san, szabadon követik.“ Többé nem a rendi, vallási, nemzeti-
tiségi sbt alap az, mely őket egyesíti, hanem az eszme hatalma.

E kissé rövid és nagyon is általánosságban tartott magyará-
zat, első látszatra a gyakorlat által nem igazoltnak tetszik. Be
kell vallanunk, hogy bennünk is azon gondolat támadt, miszerint e
megkülönböztetés gyakorlatilag fölösleges, sőt hamis.

Mert a liberalismus és conservatismus, melyek Bluntschli sze-
rint a pártalakulás legtisztább és legmagasabb indokai gyanánt
szolgálnak elvégre is csak fölfogási módok, melyeknek
léte, tartalmát, a rendi, egyházi, alkotmányi stb. kérdések
adnak s a gyakorlati pártalakulások elvégre is e kategóriák keretén
belől észlelhetők.

Ez ellenvetések hosszas bizonyítgatásába ereszkedünk és
deductióink végén azt találtuk, hogy még is szerzőnek van
igaza.

Tagadhatatlan, hogy ha az eddigi összes európai pártokat
sorban szemléljük, ugyezen alakulást csak kivételesen és mentül
rövidebb időszakokban találjuk. Az újabb angol parlamenti tör-
ténét ad egy-egy példát. Így p. o. mikor Canning alatt a tory-k
és whigh-ek pártja tökéletesen feloszlott s az ír államgyház kér-
désében a whigh tory-k s old-whigh-ek hajdani szabadelvű pártfe-
liekkel s a nagy tory miniszterrel álltak szemben.

A continensen hasonlókül vehetők a Gironde és Montagne

küzdelmei, sőt hazánk negyvenes évi mozgalmai meglehetősen tökélyben mutatnak ily alakulást, melynek tisztasága szerintünk a 47-iki országgyűlésen tetőzött, mikor az ifjú conservatívek pártja élesen megkülönböztethető volt, a hajdani kevésbé elvszerű kormánypárttól.

Annyi áll, hogy gyakorlatban, inkább a vezérek, az irányadó fők állanak az eszmei magaslaton; a pártok zöme (helyesebben nagyjá), a legénység többnyire az előbbi pontokban vázolt pártok seregéből toboroztatik.

Skeptikusabb szemlélők komolyan állítják, hogy ők a változott egyenruhában mindig az előbbi szint tudják felismerni, sőt nagyban erősítik, hogy e közkatonák az új jelszó alatt voltakép a régi dolgot értik Csitt! Az ily pessimismus csak a szép, német theoriák megrontására vezet s az első kissé általános, de az eszmék tisztázására elég hasznos fejezetek ismertetését befejezve, áttérünk a könyv gyakorlati, az eddiginél részletszerűbb s érdekesebb tartalmára, mely egyes párttheóriákat körülményesebben ismertet és bírál, s az ultramontanismus terjedelmesebb vázolásával köszönt bé.

Az európai államconsolidáció korától fogva azaz a X-ik század óta — időszakonként csökkenő vagy növekvő befolyással és szerencsével — egy oly hatalom foglal el kiváló helyet az állami tényezők között, melynek súlypontja az államon kívül esik. Maga e hatalom csaknem korlátlan hatást követel az államéletben; az állam minden visszaható, szabályozó, jogfentartó működését visszatámasztja és sérelemnek nyilvánítja.

A középkorban világhatalom, melynek tevékenységében harczokat kell ugyan kiállnia, de alapjában elismertetik; a reformáció óta világtörténeti pidiestáljáról fokonként leszállni kénytetett, hogy korunkban, mint hol erősebb, hol gyengébb párt változó szerencsével vívjon a mindenható korszellem ellen, melynek győzelme annyival bizonyosabbnak látszik, mentől engesztelhetetlenebb ellentétbe helyezkedik e párt vele szemben.

E középkori világhatalom neve: római-katholika egyház; ez újkori párté: a római-katholika egyház ultramontán része. Oly fractió, mely a középkori reminiscenciáktól megválni nem tud, é

mert maga nem igen bírt tovább haladni évszázados fénykora óta, ugyan azt hiszi a járszalagán rég túlnőtt emberiségről is.

„Tagadhatlan, hogy a középkor eszmei világa az egyházban volt képviselve. Műveltség, humanitás csak az egyház uralmában volt lelhető. Az állam a durva erőt képviselve; a társadalom primitív, szabályozatlan és természetellenes alapokon nyugvó. Az egyházi uralomban az eszme győzött a durva anyag felett. És ha voltak is egyes nagy szellemek, kik már akkor is merész röptökben túlszárnnyalták az egyház észvilágát, mégsem bízható, hogy azon rések, miket az egyház erős várfalán ütöttek — tekintve a fejletlen, zsarnoki, feudális államot — az emberiség javára váltak volna. Az egyházi szellem túlhatalma egyedül vala képes megfékezni az állam erőszakos önkényét.

De századok folytával megváltozott a viszony. Találmányok és felfedezések, a renaissance közútát nyitottak az emberiségnek, melynél fogva a szellem kínesei máshol is voltak találhatók, mint az egyházi fejedelmek palotáiban s a zárdák rejtekében. Hatalmas művelődési áramlatok az állam és társadalom lényét módosíták, részben megváltoztaták. Az emberiség elég erősnek érzé magát az egyház kizárólagos gyámkodása nélkül is folytatni rendeltetése útját. Magasabbnak, fejlettebbnek érzé magát az egyháznál.

És most kezdődik azon négyszázados harc állam s egyház közt, melyben az emberiség eszméjét az állam védi az egyházzal szemben, mint az elmúlt négyszázad megfordítva látta a szerepeket.

Idővel e harc egyházi egyetemességét is elvesztette. Róma és satellesei képviselte az ecclesia militanst, de minden országban találkoztak magában az egyház belsejében is lelkes és felvilágosodott férfiak, kik felismerték az örvényt, mely felé e versengések vezetnek, s az egyházat az állam szerkezetébe mint szerves tagot beilleszteni iparkodtak. Franciaország s a Bossuet neve itt első helyen említendő. De tagadhatatlan, hogy az alsó papság kivitelben sokat enyhített a haute-église parancsoló szigorán.

Mindezek daczára mégis fájdalommal kell constataálnunk, hogy az egyház belsejében a felsőbb körök majdnem kizárólagosan, az alsóbbak nagy többsége ezen tendenciák harczosa gyanánt szerepel, s a középkori hagyományokra támaszkodva, szembe száll a modern állam, s a modern cultura alapjaival, s irányjaival.

Leghatalmasabb fegyvere, hogy magát és ügyét a katholicizmussal, sőt a keresztyén vallással azonosítja. Mindkét esetben a műveltek előtt könnyen megezáfolható és megsemmisíthető fegyver! de a tömegekre nézve ritkán téveszti el hatását, sőt a művelt osztályokban is mozgásba hozván költészetének hatalmas apparátusát, a romantikusabb, meghasonlott kedélyeket rabjává tudja tenni.

Magát e két hamis állítást Bluntschli rövideden de találóan czáfolja.

Szerinte az egyház állami hatalma inkább zsidó-theokrata mint keresztyéni elv. Jézus Krisztus maga küldetését és feladatát minden állami befolyást kizárónak bizonyította több ízben tanítványaival szemben. Ő maga is meghajolt az államhatalom előtt, s a hatóság iránti engedelmességét halálával pecsételte meg.

„A keresztyén vallás, mely tanítja, hogy adassék meg istennek, mi az istené, s a császárnak mi a császáré, még elvben sem tehet kifogást a modern állam elve ellen, mely létét épűgy mint a régi római birodalom, melyről Krisztus beszél, jogát és politikáját emberi és népi alapokra fektette. Sőt ellenkezőleg elveti az isten birodalmának, s a császár államának ultramontán összevegyítését és nem akarja, hogy vallási érzelmek, politikai czélokra zsákmányoltassanak ki.“

Több valószínűséggel látszik bírni azon állítás, mely szerint az ultramontán elvek s a k a t h o l i c i s m u s e g y. De ez állítást is az egyház régibb s újabb fejlődése egyaránt czáfolja.

Tagadhatatlan tény, hogy a katolika vallás sok századon keresztül állt fenn, és virágzott a nélkül, hogy a római püspökök állami beavatkozása megtörtént volna. Nemcsak a római Konstantinápolyban székelő császárok tekinték őket alattvalóik és római polgár gyanánt, hanem még a frank sőt az első századok német császárai is, kik a római püspökökben a legfőbb egyházi méltóságot tisztelték, a pápákat kiváló, felsőbb rangú alárendeltjeiknek tartották.

Későbbi századokban, a reformáció győzelmei után, még azon országokban is, hol a protestantismus be nem fogadtatott, határozott nemzeti-katholika tendenciák követték. Említettük már Franciaországot; de Olaszországban és Németföldön is történtek ily irányú kísérletek. És mi volt az eredmény? talán a

katholicismus lassankénti kiszorulása? Tudjuk, hogy mindez országokban még mai napig is virágzik.

Ha tehát Bluntschli az mondja, hogy az ultramontanizmus nem egyértelmű a katholicizmussal, hanem csak azon a katolika egyház belsejében létező párttal, mely korunkban a római egyház és római klérus középkori praetensióit megújítani akarja, meglehetősen köztudomású dolgot mond, mi azonban a harszban, mely az emberiség nevében izentetett e pártnak, arany szabályként vésendő minden küzdő emlékeztetőbe, s a meiyet, elég esztélytelenül gyakorta elfelednek.

Mihelyt az ultramontanizmus radikális kiirtását némelyek az egész katholicismus lerontásában vélik találhatni, s e nézetből kiindulva az összes katholicismusnak dobnak keztyűt, akkor saját jó ügyöknek ártanak legtöbbet s az ultramontán párt leghathatósabb fegyverét szolgáltatják.

Mert milliók érzelmei vannak hozzá kötve a katolikus névhez, és hatalmas virágzó nemzetek szívébe mély gyökeret vert az oltár malasztjainak szent áhitata. A miért is az ultramontanizmusnak nem a bölesészek, sem a forradalmárok s az erőszakos intézkedések emberei bizonyúlnak legszerencsésebb ellenfeleiknek, hanem azon mérsékelt, határozottan katolikus állásponton álló férfiak, kik támadásaikat az egyház intézményein belül s a vallásos kedélyeket megnyugtató eszközökkel intézik. Legalább a legközelebbi eredmények csak ezektől várhatók.

Legnagyobb horderejű e kérdésben a világiaknak magatartása.

Bluntschli nem minden igazolt keserűség nélkül beszél a katolikus világiak tehetetlenségéről, kik az állami dolgokban, a közigazgatásban méltó befolyást követelnek és saját személyes, családi, gyermeknevelési kérdéseikben minden férfias önakarat hiányát tanúsítják. A katolikus világiak férfias kötelessége az egyházi dolgok kezelésében azon autonóm joggyakorlást követelni, mely őket éppen a vallás érdekében illeti.

Bluntschli azon preventív rendszabályokról is beszél, melyek segédelmével az ily ultramontanizmus az állam által megfékeztethetik. Szerinte itt első helyen a jezsuiták gyökeres kiirtása eszközlendő, és leghathatósabb eljárásnak tekintené, ha az összes európai államok cartel útján, a jezsuitáknak európaszerte való kiűzését eredményeznék.

Egyáltalában meg kell jegyeznünk, hogy Bluntschli a jezsuitáknak több fontosságot tulajdonít, mint a mennyivel, szerény véleményünk szerint, azok a rend mostani állapotainál fogva bírnak.

De mintha bizony szorúlna is a jezsuita-szerzetre az ultramontanizmus ügye. Vakbuzgó, higvelejű papok, ámbitiózus, lelkiismeretlen és jókora szellemi tökével rendelkező ifjú káplánok, lekenyerezett és nagy befolyású, helylyel-közzel nagy tehetségű világiak oly hatalmas falánxát képezik a legveszélyesebb jezsuitizmusnak, mely ellen nem segítenek sem az országgyűlések interdictumai, sem a diplomácia nemzetközi carteljei.

Különben abban teljes igaza van Bluntschlinak, hogy az ultramontanizmus lovagjai között, nem azok a legveszélyesebbek, kik iránt a rendi öltöny hamar kész gyanút ébreszteni, s a bevallott állás az észrevétlen működést kizárja, hanem szolga világiak, kiket megvesztegetés vagy szellemi vakság az ultramontán czélok feltétlen eszközévé tön.

Ezeket az államhivatalokból kizárni már a jogegyenlőség alapján sem lehet, mely minden meggyőződésnek, még a hibásnak, jogosultságát tisztelni köteles, egész addig, míg az állam hátrányára nem akarja magát érvényesíteni. A gyakorlat is bizonyítja, hogy ultramontán meggyőződésű, igen hasznos államhivatalnokok találhatók. „De közhivatalok ultramontán érületű személyekkel való betöltésénél mindenestre ajánlatos figyelembe venni azt, hogy a modern állam kecskére bizza a káposztát, ha politikai igazgatást az ultramontánoknak engedi át.“

Bluntschli felfogása, gyakorlati tételek daczára, mégsem menthető fel egészen a doctrinairizmus vádjától.

Csodálva láttuk, hogy ő szorosan ragaszkodik azon elméleti igazsághoz, miszerint az ultramontán tan értelmében, az egyház az az állammal szemben magasabb s innen mintegy ellenséges állást foglal, a mit a gyakorlat nem igazol egészen. Bluntschli nem vázolta azon nevezetes mozzanatot, melynek érdeke annyiaval nagyobb, minél gyakrabban és súlyosabban tapasztalható, mikor a világi, s egyházi despotia karon fogva baráti üléseben halad, illetőleg ólomsúlylyal nehezedik a leigázott népére.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az ultramontanizmus nem ellensége az államnak. Igen is van az államnak bizonyos formája t. i. az abszolút, mely az ultramontán párt legmelegebb rokonszenvét bírja; és ha Bluntschli a Krisztus ígését: „adjuk meg a császárnak, mi a császáré“ az ultramontánok ellenében hozzáfel, azt igaztalanul teszi. Mert az újkori ultramontánok mindig megszeretik a császárnak megadni, a mi a császáré, sőt felesen. Persze ha „a császár“ alatt a modern, a szabad, az alkotmányos állam értetik akkor: Apage satanas! Arról nem tehetnek, hogy azt oly betűi értelemben veszik; már ezt ők így szokták! . . .

Az abszolút trónok hűsége, (némelykor kissé ostoba) kariatidjei közt, hol hiányzik vajon az alázatos tiara, s a jámbor mitra?

Sokkal esélyesebb e párt, semmint államfelségi ábrándjait komolyan hinné. Már kissé leszállt a magas szekérről, s az alacsonyabb rendű érdekek védelmére keres biztos fedelmet. Tudja, hogy az állammal szemben való egyetemes harcza képtelenség; inkább keres államot (jobbán: kormányt), mely reá szorult, s a melynek ő is hasznát veheti.

Hisz tudvalévő dolog, hogy az abszolút kormányoknak egyik fő és mondhatjuk természetes szövetségesüket és támaszukat az ultramontán pártban lelik.

Egyszerű okoskodás és meglehetősen csalhatatlan, hogy ha a kedélyeket a vallás nemcsak mint vigasztaló angyal, hanem mint fenyegető, leigázó seraph is uralja, akkor a fő is hamarabb hajlik meg a járom alatt és elfelejti a szabadulás terveit.

Jól tudták ezt a francia restauráció és reactió emberei, s a mely mértékben egy feudál államért rajongtak, ép oly mértékben prédikáltak egy szigorú, szorosan Rómától függő egyházat. Joseph de Maistre és Bonald vicomte műveire utalunk.

Ismét bármily mély gyökeret vert legyen a vallási érzület, mihelyt valamely országban az emberi méltóság érzete éber, az állami s egyéni szabadságot kívívni és biztosítani képes. Példa reá a schweiczi öskantonok története, melyek a legmélyebb, a legragaszkodóbb s orthodoxabb hitélet mellett, daczára a számos ellenkísérletnek e téren is meg tudta óvni függetlenségét. — S ez utóbbi példa bizonyítja, hogy mindig csak az egyház túlkapásairól van szó, mikor az ultramontanizmust korholjuk. Nem helyeselhetjük azon ideges, túlesigázott ellenszenvet, mely minden

papban az emberiség ellenségét látja. Tudjuk hogy ama magasztos költészet, melynek varázshatalma évezredek óta annyi millió szenvedő szívre hintette balzsamát, mindenha megérdemli, hogy szentsége előtt alázatosan meghajoljunk, legalább kiméletlen szavakkal sohase sértsük az ügyet magát, de bátran megtámadjuk veszedelmes túlzóit.

Ha határozott antipódja gyanánt lép fel Bluntschli oly tannak, melynek súlypontja magán az államon kívül van, nem kevésbbé buzgón támad meg oly pártelméletet, mely az ellőbbivel okozati rokonságban, a modern államfejlésben positiv, Poroszország történetében alkotó vezérszerepet játszik.

Ama rajongo romanticismus, mely a restauráció utáni időszakban Európaszerte a legsajátságosabb, legkülönbözőbb iránylatokban nyilatkozott, Németországban bizonyos középkori ábrándképek alakjában ütötte fel fejét. Mig Angliában a byron-i költészet utóhangjai a nép egészséges életszervezetén hangzottak el, Franciaországban már hatalmasabban s egészen más irányban működött ezen kór a Lamenaís evangyéliomaiban, s az új iskola rakonezátlan kihívó műveiben, addig Németországban ez áramlat az összes művelt társadalmat alapjában támadta meg és bizonyos pietismus es lutheri pseudo-katholicismus negélyében a középkori naiv hitet vélte feléleszthetni. Általános volt a középkori tekintélyáhitat, s a történészek a középkor nagyszerűségén lelkesednek. A pápák történelmének kitűnő művek lettek szentelve, melyek szoros objectivitása alatt gyakran a pápaság dicsőítése lappangott. A jogtudomány határozottan történeti alapokra fektettetik; az észjogi álláspont tévesnek és veszedelmesnek kiáltatik ki.

A müncheni dóm oltárlépcsőin a catholicismus rajongó konvertitái térdepeltek; a Schlegelek, Ádám von Müllerek verdesték melleiket és lefolyt életükről meglehetősen lármás töredelmességgel kiabáltak: mea culpa, mea maxima culpa! Mig végre Bécsben álapodott meg a Zacharias Werner, Hurter, Gförrer s a többiek kegyes zarándok serege, hol találtak német császárt, középkori hitet — no és némelyek egyetemi tanárságot vagy geheimrath-i rangot.

Könnyen megérhető, hogy oly országban, mint Németország hol cselekvő népi politikai élet csak legkisebb mértékben van és még kevésbbé volt, s a politikai mozgalmak a doctrinák s egyéb

szellemi térek munkássága által határozthatnak, ezen általános és skeptikus korunkban bizonyos varázshatalommal bíró áramlat a politikára hatalmasan visszahatott.

Úgy támadt azon félig legitimista, félig abszolút irány, melynek legkiválóbb tudósa: Leo; államférfia, skeptikusa és bel-es prítje: Radowitz; parlamenti vezérbajnoka és formulázója: Stahl (Friedrich Julius), ki a berlini egyetemen tartott és halála után közzétett felolvasásaiban azon elméleteket fejtegeti, melyek értelmében 1848-ban mint a porosz szélső jobb vezére, ritka genialitással, s a constellációk mostohaságához s ügye igaztalanságához képest jókora szerencsével tudott a haladó törekvések ellen harcolni. Sőt a mi több, doctrináinak a porosz állam belső alakulására tartós befolyása volt, s e birodalom legujabb bel viszonyainak és kormányának ismeretére nélkülözhetetlen kúlesül szolgálnak.

Stahl minden pártkülönbözést a forradalom és legitimitás egyetlen ellentétére akar visszavezetni.

Tökéletesen tévedne, ki azt vélné, hogy a szavak itt szokott értelmükben szerepelnek. Forradalom alatt rendesen erőszakos változást vagy legalább is az államrend teljes, gyökeres átalakítását értjük; valamint a legitimitás rendesen az örökös dynastia iránti hűséget vagy a régtől fenálló alkotmány és jogrend iránti tiszteletet jelenti. Nem úgy Stahlnál.

Nála a forradalom politikai rendszer. „Lázadás — írja — valamely létező uralom lerázása, revolutió, magának azon uralmi viszonyak felfordítása, miszerint hatóság és törvény elvszerűleg s állandón — az emberek alatt áll, a helyett hogy fölöttük állna. A népakarat suverainitása, az avúlt társadalom széttagolása, (Stahl ez alatt hihetőleg a középkori rendek feloszlatását érti) az intézményeknek az emberi jog alá rendelése, a helyett hogy az emberjogok méretuének az intézmények szerint — ez a revolutió. A revolutió azért fogalmilag és tárgyilag még nem létezett tökéletesen 1789 előtt.“

„A legitimitás pártjai alatt — mondja — mindazokat értem, kik valami magasabbat, feltétlenül kötelezőt istenszabta rendet ismernek el a népakarat s az uralkodók czéljai fölött, kik az államrendnek, az emberek jogán és hasznán, a népek

szabadságán vagy a társadalom gépies biztosítékain kívül még más okát és mértékét érvényesítik.“

Azon egész harezot, mely az új kort mozgatja, ő oly harez-nak fogja fel „melyben eldöntetik, isten-e az erkölcsi világ ura, vagy az emberek akarata.“

Amaz ellentétesség, melyet Stahl oly sajátságosan, de gyakorta és nagy vonásokban, mégis jellemzően, tagadhatatlan theoretikus helyességgel és szabatosséggal rajzol, az emberi s i s t e n i j o g ellentéte.

Stahl a revolúció alatt tehát a jog emberi alapítását és fejlesztését érti, míg a legitimitás alatt az isteni rend uralmát állapítja meg.

Különben azon állítás, hogy a „revolúció“ 1789 előtt tökéletesen nem létezett volna, alaptalan.

Maga a két elv közötti harez már a középkorban is létezett. A XVII. és XVIII-ik század böbesészei az emberi jog azaz a „revolúció“ jogosultságát bizonyították. Locke, Hugo Grotius, Rousseau, Kant hatalmas előharcosai. És maga a második angol forradalom egészen mellőzte igényeinek isteni igazolását, mit az első még megkísérlett. Hasonlóképen gyökeres revolúciónak vehető az amerikai szabadságharez, az angolnál gyökeresebbnek, mert győzelme nemcsak állami, de társadalmi kérdések „revolutionair“ megoldásával is járt. Tagadhatatlan, hogy a francia forradalomban tetőzetét érte.

Stahl az isteni joggal szemben lévő, nem emberi, de istentelen, istenellenes jognak tünteti föl, s azt a mennyországától való elszakadásnak tekinti, miben Bluntschli sehogysem egyezik: szerinte, az emberi jog semmi egyéb, mint azon tevékenység, melynél fogva az emberek saját tekintetük és fölfogásuk szerint határozzák meg a dolgokat s elégtelenségük eszközeit saját értelmökkel és szabad akarattal választják s érvényesítik, a helyett, hogy valami isteni hatalomnak vetnék alá magukat, mely állítólag a papok közbenjárásával vagy a fennálló intézmények titokteljes hatalmában nyilatkoznék. Ez ellentét csak azt jelenti, hogy az isteni rendelésre való rejtélyes hivatkozásnak se a tudományt, se a politikát határoznia nem szabad, és hogy a mennyire az emberi szellemerek érnek, azokat megfeszíteni és használni kell és nem szabad lohadt tunyaságban valamely isteni behatásra számítani.

Ez ellentét nemcsak a középkori és modern világnézetet jellemzi, de egyszersmind elválasztja az antik hellén-római állami és jogképzést a nyugatázsiai theokrátiától.

Lényeges tulajdona az emberi jognak, mely kivált a római jogban érvényesült, miszerint csak oly dolgok fölött rendelkezik s ítél, melyek külső alakot öltöttek s azért az ember által biztosan megismerhetők.

Azért a jókat és rosszakat egyaránt oltalmazta, a míg mások jogait nem sértik. A rejtett gondolatok s érzelmek fölött nem követel uralmat és nem gyakorol hatalmat. Szellemi s erkölcsi becsők meghatározását az emberek szabad véleményére s az isteni ítéletre bizza. Úgy támadt ama jogász arany-szabály: „quivis praesumitur bonus.“

Stahl e nézettel ellenkezőleg a theologusok módjára az emberek gonoszságát tekinti uralkodó szabálynak. „Az emberi szív türekvése — írja — elejétől fogva gonosz. Az ember nemcsak gyenge és tökéletlen, hanem még belsejében is istentől elfordult s a bűnnek s önzésnek alávetett.“

E nézet, melyről egyébiránt a modern protestáns theologia megvonja azon rideg elsőséget, melyet a reformáció első századainak német hittudósainál gyakorolt, még magából a keresztyéni alázatosságból folyónak tekintethetik, s így Stahl jogtudományellenes, de legnagyobb mértékben keresztyéni szelleméről tenne tanúbizonyságot.

Csakhogyl Stahl egy sajátságos felfedezést tesz a világtörténetben, mely e véleményünket megváltoztatja. Szerinte a gonoszság, a romlottság csak a népben található; „az istentől rendelt hatóság“ nem osztozkodik benne. „A különbség — mondja — abban áll: hogy a fejedelmek bűnei rendesen emberi, míg az uralkodó néptömegekéi többnyire ördögi természetűek.“

Ő „az idő, azaz az alacsonyok (der Niedrigen) bűnének“ tartja, hogy nem szívelhetik, midőn a vagyon és rang nagyobb birtoka egy kézbe megy át, a nélkül, hogy erre a köznek használati igénye volna. Ez nem egyéb, mint az arisztokrácia és tökehalmozás apológiája; mind oly elvek, melyek a Megváltó tanaival határozott ellentétbe jönek.

Stahl a revolúció táborán belül három fokozatot különböztet meg, s a legszelsőbbnek adja a következetesség pálmáját. E

három fokozat: a liberálisok; a demokraták vagy radikálok; s a socialisták vagy kommunisták pártja.

A liberális párt tendenciája „a középosztály, s az egyéni szabadság uralkodása“. Eszközükben és kivitelben egyaránt kerül a szélsőségeket s az erőszakot. Stahl félszegséggel vádolja mert a revolúció elveit nem meri körösztülvinni. Állameszménye a parlamenti alkotmányos királyság. Korlátolja a királyi hatalmat és gátot vet a nagy tömegek mozgalmainak.

Különben a rendi és helyhatósági különbözéseket eltörli; a czéh s örök rendszereket megszünteti.

Stahl mindezeket vétkes törekvéseknek tartja; ez „emancipáció azon törvények alól, melyeket isten a társaság felé helyezett.“ De igen találó, Bluntschli azon kérdése, hogy tulajdonképen mért volna istenibb a czéhrendszer az iparszabadságnál, a jobbagság a szabad birtoknál. Isténibb-e a szolgaság a szabadságnál?

A legitimitás embereinek egyik mesteresínye vagy bornírtsága, hogy minden dolgot, mely a középkorban keletkezett, az istenszerűség dicsfényével szeretnek körülvenni. Hisz a középkor intézményei elvégre is csak oly kevésbé alapúlnak isteni kijelentéseken, mint az újkor törekvései, s emberi viszonyok fejleménye egyik úgy mint a másik.

Ez egyszerű, de az egész tantalomra döntő kérdezést különben még alább is folytatja Bluntschli.

A demokratá vagy radikális pártban Stahl a revolutionair mozgalom fejlődését látja. „A demokratá párt ideálja — írja — az emberi nem apothéózis. A demokrácia az alsó rétegek tömegére támaszkodik; célja többé nem az alkotmányos monarchia, hanem a köz társaság. A demokratá párt a népsuverainitást minden következményeivel tartalék és hiány nélkül, folytonos érvényben kívánja.“ Nem tűri meg „az államhatalom mérséklőit, a két kamarát, a közvetlen választást, sőt szigorában még a hatalmak osztását sem. „Tökéletes egyenlőséget“ követel és még a tehetség előnyeit is bűnnek tartja. Jellemző eszköze az erőszak, szóval „az anarchia pártjai.“ Eleme nem a parlamenti majoritás mint a liberálisoknál, hanem a népnylatkozás s a lázadás.“

De a demokratá párt is csak lépeső a revolúció lajtorjáján.

„Folyamatának szükségképeni kimenetele a socialismus;“ szerinte az „a demokrátiának, a mint az saját öntudatára

ébred, szükségképi nemzetgazdasági rendszere.“ A kommunizmust Stahl a socialismus válfaja gyanánt tekinti s e két oly lényegesen különböző tant rendesen egymás mellett említi. Szerinte e rendszer természetes részesei a vagyontalan munkások osztálya, mely többé nem az állam, hanem a társadalom reformját, azaz nem hatalom s uralkodás, hanem a birtok, ipar s egyéni fentartás szervezése új intézkedéseit követeli.

Joggal hozza föl Stahl, Proudhonnal szemben, ki a tulajdont lopásnak nyilvánítja, hogy az „az emberi természetnek, s az emberi közállapotnak postulatuma, mert az ember teljes személyisége nek szükséges alapja, s előfeltétele, egyetemes erkölcsi létének alapja.“

Csakhogy Stahl a birtoklást ismét vallási alaptól magyarázza a természetes közgazdasági alap helyett, sőt még a fejedelmi uralkodást, a középkor módjára tulajdonnak nyilvánítja; és minden egyes részletet isten rendeletére vezet vissza, miről Bluntschli azt mondja: köd és homály, mely az igazságot eltakarja.

„De miért volna voltaképp isten akarata, hogy II. Jakab üljön az angol trónon, és nem isten rendelése, hogy utána Cromwell vagy III. Vilmos uralkodjék Angliában? Vagy isteni rendelés, hogy Bourbon ház évszázadokig uralja Franciaországot és nem isten rendelése, hogy a Napoleonok foglalják el a francia trónust? Vagy isten rendelése, hogy a bourbonok és habsburgok osztozkodjanak az olasz államokban és nem isten rendelése, hogy Viktor Emanuel uralkodjék ezentúl Nápolyban és Flórenczben?

„Nem elég a történetnek csak egyik felét, a középkori dynastiák támadását az isteni akarat rovására írni, s ez akarat működését a modern világkorban mely e dynastiákat trónjaiktól megfosztá, tagadni. A ki a világtörténetben különösen azon résztvetést veszi észre, melyet az isteni gondviselés a világ iránt tanúsít, az, isten kezét csak úgy látja az új mint a régi időkben.“

„Az isteni rendelésre való hivatkozással nem lehet a legitimitást fentartani, mert isten fejedelmeket és népeket emelhet és megdönthet; usurpációkat és revolúciókat engedhet. A világtörténet hatalmas folyamata óriás léptekkel halad elő, mitsem gondolva a legitimisták gyermekies és babonás hiedelmeivel, kik azt képzelik, hogy isten a világ vezetését csak oly rövidlátón és

szűkkeblűen fogja gyakorolni, mint ők azt fölfogni szokták. A világtörténet vallási észlelése a legitimitás tanával egész összeférhetetlen.“

Áttérve a legitimitás jellemzésére, Stahl ellenkezőleg jár el mint a revolúció pártjának vázolásakor. Mig ott a legszélsőbb pártot vallja a logikailag következetesnek, addig itt a legmérsékeltebb árnyalatokat emeli ki.

A legitimitás természetes képviselői szerint, mindenekelőtt a fejedelmek, azután a nemesség, a hadsereg, és végre az egyházas gondolkozású papság.“

Elmélete tehát a kormányzó osztályokat ellenségekül választja el azon többségben lévő osztályoktól, melyek ezen úgynevezett „felsőbbeket“ jobbadán önértkeik viseletével megbízták s így veszélyes szakadást idéz elő, olyat, mely a társadalom eszméjét gyökerében támadja meg, mert elválasztja azt, a mi elválaszthatatlan, s oly érdekeket különböztet meg, melyek csak egyesülten érvényesülhetnek tökéletesen.

Stahl különben e művében a nemzetgazdasági bajok orvoslására is szolgáltat eszmeadalekokat. Itt is nagyrészt az „Umkehr“ eszméit találja.

Szerinte a verseny szabályozása, s a sociálisnak a politikai-val, azaz a birtokviszonynak a hatósági viszonynyal való szükségesség egyeztetése nélkülözhetetlen követelmények. Mindkettő meghaladott álláspont.

S egyáltalában hol Stahl az államrendezés, igazságszolgáltatás és beligazgatás kérdéseit érinti, mindig a retrográd nézetek harczosa gyanánt lép föl, s az isteni jog örve alatt, sok oly dolgot véd, a mit a modern haladás emberei égbekiáltó, istentelen jogtalanságnak nyilvánítanak.

„Hiába erőlködik Stahl, legitimitási elvének minden tulajdonképi jog- s államképzésre való alkalmazhatatlanságát, s innen meddőségét megezáfolni. Épenséggel nem magyarázható miért volna a censura istenibb a sajtószabadságnál, a törvénygyűjtemény istenibb a szerves törvénykönyvnél, a három évi hadi szolgálat a két évinél, a rendi monarchia istenibb a képviseletinél; egyetlen eszmét sem lehet belőle levezetni, mely az emberi társadalom, s az államviszonyok javítására vezetne.“

Az egész mű legnevezetesebb, mert legeredetibb része Bluntschli saját pártelmélete, melynek alapja a Bohmer-féletan. E tan értelmében az állam, a politikai élet, a pártok mind az emberi élet természetéből magyarázandók. Maga a pártok képzése tisztán az emberi életkorok különbözőségén alapszik; szerinte „a politikai pártok természettörvényét az emberi életkorok lélektani törvénye képezi.”

Oly nézet, mely sok szellemdús párhuzamra szolgálhat alkalmul, mely némely történeti jellem megértésére döntő nézponthoz nyújt és nagy vonásokban némi általános igazságokat szerencsésen illusztrálhat, de részletezve, az összes pártélet alapjául téve, minden egyes mozzanatot belőle ítélve meg, csak erőltetett, inpraktikus sőt inkorrekt eredményeket adhat.

Egy nagy adag egészségtelen doctrinairismust látunk magában azon törekvésben, mely a politikai élet minden jelenségét, egyéniségeinek minden cselekedetét egy rendszerbe akarja szorítani, s eltekintve azon külső kategoriáktól, melyek a szellemi s így a politikai életet is határozzák, mereven, a priori, mintegy idea innatából akar mindent kimagyarázni.

Különben nézzük sorra, hogy osztja a pártokat és hogy magyarázza őket.

Az emberi élet természetes fejlődése előbb emelkedő, később hanyatló vonalban mozog. A fejlődés első foka a gyermekkor, melynek feltörekvő része az ifjúkorban (adolescencia) leli tetőzetét. E tökélyben tovább halad az érett férfiú (juventus), míg az öreg ember (senectus) haladottabb korában ismét hanyatlik.

Az emberi élet magaslatán a fiatal ember, s az érett férfi áll. Ők a cselekvő férfiúi lélekerők teljében vannak. Emebben kivált a teremtő, szülő tehetségek, amabban inkább a conserváló, kifejtő, tisztító erők működnek. A fiatal ember cselekvése tehát a liberalismusnak, az érett férfiúé a conservatismusnak felel meg.

Ellenben a gyermek még csak a férfilét felé törekszik, benne még a receptio, szenvedő lélektulajdonságok túlnyomók. Bluntschli szerint e kort izgatott, figyelő szem, élénk phantázia, benyomásokra tárt kedély jellemzi; de sem a férfiúi teremtő erővel, sem tiszta, a viszonyokat felismerő értelemmel nem bír. Neki a politikai életben a radicalismus felel meg.

Mig a gyermekben a specifikus férfierők még nem fejlődtek ki, addig az öreg ember már többé nincs azok birtokában. A haladottabb korban ismét a szenvedő, nőies lélekerők lépnek előtérbe; az érzés izgatottsága, a gyors kombináció, s a fölfogás finomsága. Ezen életkor jellemvonásai az abszolút pártoknál találhatók ismét.

E jellemzésből láthatni hogy ő a liberalizmusnak és conservatismusnak az államban uralkodó helyet ad, míg a két szélsőségnek alárendelt szereplést kölcsönöz.

De hogy elmélete mindjárt elején ne szenvedjen hajótörést, azon egyszerű észrevételen, miszerint tana értelmében, minden teljes kort érő embernek, mind a négy párton kellene áthaladnia, egy új tételt állít föl.

Szerinte az ember természete nem egyszerű, hanem kettős. Első ízben alá van vetve mind annak mit az életkorok egymásutánja reá gyakorol, és mint ilyen tipikus lény, de másodszor minden embernek megvan a maga különös jellemvonása, mely egyik vagy másik életkor tulajdonságainak túlsúlyában nyilvánkozik s az ő egyéni jellemét, színezetét adja meg. Tehát minden embernek faji alapja egy: „Achilles és Thersites, Caesar és Cato mind közös fajból való s így a kori és lelki erők hasonló rendjét bírják. De mint egyének veghetetlenül különbözök. Valamint az emberek egyenlőségének fajokban van természetes okadatolása: úgy az egyesek sokfélesége egyéni tulajdonságaik különbözőségén alapszik.”

Az embereket tehát hol egyik, hol másik életkor túlsúlya s annak árnyalatai szerint különbözteti meg. Így p. o. szerinte Alkibiades gyermek volt férfi korában is, Augusztus agg ifjú korától fogva, Herakles haláláig ifjú maradt, és Scipio férfi volt egész életén keresztül.

Ezen egész eszmemeneten végig tekintve két főtételt vonhatunk el, melyből igaz vagy nem igaz volta vizsgálható.

Először Bluntschli szerint az emberi tulajdonságok határozottan bizonyos életkorhoz vannak kötve, s ismét egyes életkorok feltétlen attribútumai gyanánt tűnnek föl bizonyos tulajdonságok.

Másodszor ő az egyes politikai pártokat csakis modoruk szerint különbözteti meg, mi majd később az egyes pártok taglalásánál, s egyes jellemek fölfogásánál világosan kitünend.

Az első állítást nem bizonyítja sehol, és mint természettest, kétségenkívülinek tünteti föl; pedig mi olyannak éppen nem ismerjük el, sőt igazságában egyáltalában nem hiszünk.

Szerény véleményünk szerint sokkal elfogadhatóbb és természetesebb ama másik nézet, miszerint vannak az egyének bizonyos jellemző, sajátos tulajdonságai, melyek mindegyik külön körülményektől függetlenül és csak saját egyéni természetén sarkallva, életének különböző phantázaiban legyen az akár az ifjúság, akár az aggkor, hol nagyobb, hol kisebb mértékben nyilatkoznak.

Az életkorok, mint az emberi test és szellem működésének és fejlődésének időbeli kategóriái kétségtelenül lényegesek. De hogy az egyes életkorokkal, más-más eszmekör, külön kedély állapot és cselekedeti képesség járna, azt tagadjuk, és tagadjuk annyival inkább, ha mint Blunsehli civilizált népekre is kiterjesztjük a nézetet, holott régi igazság, miszerint a művelt emberiség törekvése, czélul bizonyos magasabb abszolút eszmekört tartva szem előtt, magát a természeti kényszerűségek alól lehetőleg emancipálni.

Egyáltalában, ha valahol, úgy az emberi jellem fölfogása és megítélése körül kell őrizkedni minden általánosságtól. Az élet ugyanis elveti az egyoldalú szabályt és megeczáfolja a legagyafurtabb rendszert.

Hogy az emberek kedélye és vérmérséke mindenesetre bir befolyással a pártfölfogásra nézve, az tagadhatatlan, ettől függ a modor, a kivitel ereje vagy lankadtsága, a politikai ildom és mind ama tulajdonságok, melyeknek kiváló tartóssága kérdésen kívüli, de a melyek elvégre is csak az eszme nyilatkozása körül valók. De a pártok tartós lényegi különbségét, magok az eszmék teszik.

Egyes esetekben nagy ür választhatja el a hason meggyőződést, de a kivitelben más-más expédienseket követő feleket; de elvégre is az alap azonossága legyőzi az ephemer hatásokat, míg az ellennézeti pártok találhatnak ugyan az események hatalmától kényszerítette, az ideiglenes cselekvésre érintkező pontokat, de az elvi meghasonlás előbb-utóbb ki fog törni, s a jóbarátok ismét ellenségekül fognak szemben állni.

S e megjegyzéssel, úgy véljük, azon másik tételt illetőleg is kifejtettük álláspontunkat.

Ha Bluntschli a végső fejezetekben majdnem az egyének physiológiai tulajdonságaiból indul ki, és mereven ragaszkodva életkori elméleteihez, liberális vagy abszolút mozzanatokát vél felfedezni egész ellennézetű egyének cselekvési modorában: oly ellenmondásokba sodortatik, melyeket a gyakorlati élet határozottan tagad. Erre bővebben az egyes pártkülönböztetéseknél térendünk vissza.

Különben ha ezen életkor elméletét egészen el is vetjük és csak valamely túlsúlyban lévő hajlam uralkodását vesszük fel, azt is csak igen kevés esetben alkalmazhatjuk. Mert az élettapasztalás mutatja, hogy a fejletlen elmék pártállása nagyrészt hagyományok, életviszonyok és személyes érdekek által határoztatik, míg a fejlett, önálló egyéniségek többnyire tanulmány, reflexió, s a tapasztalás, lehető tárgyilagossá abstractió által emelkednek pártelméletre. A világtörténet csak felette kevés példát mutat, s azt is csak oly korszakokban, midőn az emberi indulatok féktelenebbül törtek elő a közélet mezején, oly szereplőkre, kiket pusztán személyes természethajlamok vittek volna egyik vagy másik zászló alá.

De ideje lesz áttérnünk a négy pártcsoport részletesebb ismertetésére.

A radikálokat Bluntschli a gyermek jellemvonásaival festi. Szerinte a gyermek tulajdona, hogy élénk szemével a képek sokféleségét hamar felfogja és belőle általános nézeteket von le. Képzeli tehetsége éber és sok oly dolgot alkot, mit a gyermek elvégre igaznak tart. A tapasztalás hiányával nem ismeri fel azon természetes akadályokat, melyek légvárai útját állják. A legkalandosabb illúziókba ringatja magát s azok megvalósításába felette gyorsan kap; persze, hogy az első akadály el is riasztja és ismét túlzó, csüggeteg félelemmel tölti be. Iparkodása teljesen a jövőnek szánt. „Azon véleménynyel van eltelve, miszerint véle a világ új rendje indul meg és vágyai szerint véli azt berendezhetni.“

A gyermek szereti a dolgokat élükre hajtani, s a szélső következményektől nem riad vissza.

De nem érthetünk egyet Bluntschlival, midőn a forradalmi-radikál pártnak abstract idea szeretete miatt — a párhuzam teljessége kedvéért — a gyermekeknek is e tulajdonságát rója fel.

A tapasztalás talán inkább ennek ellenkezőjét tanúsítja. Tudjunk, hogy a gyermek élénk phantáziája mindig túl iparkodik azon határokon, melyeket a józan elmélet szab és rokonszenvét nem

annyira a rideg szabályok következetes hódolata, mint azok daczos áthágása nyeri meg. Az élettől szereti várni, hogy épen megczáfolja az eszmét és kalandos kivételt alkosson.

E tulajdonok mintájára adja most Bluntschli a radikálok képét.

Legjellemzőbb tulajdonságokul tünteti fel, hogy a világ rendjét elvont eszmék mértékére akarják megállapítani, s eltekintve a intézmények fenálló nagy jelentőségétől, eszméik szélső kivitelét munkálják. Szerinte a franczia forradalom mutatta tökélyében ez éretlen törekvést és tanítója Jean Jacques Rousseau államtanában a létező társadalmat teljesen feloszlatja s észjogi szerződés alapján újat akar teremteni. Ilyen Sieyes mint író és Robespierre mint államférfiű.

Az utóbbi példa tán nem is egészen tökéletes, a mennyiben Sieyes harmadik-rend tana csak új volt, de sem kivihetetlen, sem felette szélső; míg Robespierre-t inkább vitte az ár; ő nem indította meg, annyira sem mint a forradalom mérsékeltbb férfiai p. Mirabeau vagy Barnave.

Csodáljuk, hogy Bluntschli nem hozza fel az ő gyermekfajta radikálisának igazi prototypját: az ifjú Saint-Just, kiben egy új békehon teremtésének eszméje, a kivitel legtúlzobb kegyetlenségével párosult, paragrafusokra osztott tervezet szerint új erényvilágot akart alkotni, és minden embert, kit a leendő boldogságban részesülni hajlandónak nem vélt, a guillotine-ra útalt.

Csakhogy ezen okoskodásból kiindulva, logikai szigorral azon meggyőződésre kell ébrednünk, miszerint a reactio legbuzgóbb apostolai, a kiket mi leginkább az abszolútista névvel szoktunk nevezni, voltaképen tösgyökeres radikálok.

Vicomte Bonald a napoleoni uralkodás alatt, s a 89-iki forradalom után azt prédikálta hogy Franciaország üdve csak a legszigorúbb pápai egyházszerkezetben s a XIV. Lajos előtti feudális társadalmi rendben található.

S e tan miről tanúskodik? 1.) Hogy Bonald a történeti factumokat, a kor mély gyökeret vert vívmányát, a születéstől eltekintő mérsékelt polgári egyenlőséget teljesen ignorálja.

2.) A vakhit s állami stagnatio merev és legtúlzobb színezetű ideál akarja a társadalmat reorganizálni. Tehát a lett-

dolgok ignorálása, s az eszmei túlzás, vagyis a radikálok jellemző tulajdona.

Bonald vicomte-ot még sem szokták radikálisnak nevezni.

Tagadhatlan tény, hogy a túl-liberális, a forradalmi pártok rendesen ezen tulajdonokkal bírnak, de ismét tagadhatlan, hogy az ellenforradalmak is hasonló jelenségeket hoznak napfényre.

A létezőnek teljes tagadása és megtámadása gyakran csak oly vaksággal üzetik abszolút mint radikális pártok által.

Egyik vakmerőn, a jövő messze révét akarja idők előtt elérni és rohamosságában az ellenszegülő habok által temettetik el, a másik a múltak rég elhagyott partjain borong, s az által ellenkező irányban visszafele akarván evezni, a hasztalan küzdelemben, a hatalmas előrehajtó szelek kiragadják a kormányos kezéből a rudat, és rázkódtató erővel előre terelve a hajót, szintügy kiteszik a féktelen elemek játékanak. E szörszálhasogató hasonlítgatások messzire vinnének, még csak rövideden konstaláljuk, hogy Bluntschli minden ostobaságot radikál jelenségnek vesz. Így p. o. egy helyütt felhossa, hogy III. Napoleonnak azon eszméje, miszerint Franciaországot Strassburgból keritse kézre, radikál természetahajlamokra mutat. Mintha bizony mindenrendű és jellemű pártok nem művelnének kivihetetlen absurdumokat, a nélkül, hogy azt rendesen radikál mozzanatként vennék.

Különben a radikálok ideálja a jogeszmén sarkalló abszolút egyenlőség, mely egész az egyéniség elnyomásáig terjed, s a tömeguralkodását, az egyén szabadságát téveszti össze, a kommunistáknál egész a birtok-egyenlőség ábrándjáig fajul, és minden faji és műveltségi különbözést mellöz. Ily radikál eszme a suffrage universel.

A radikalismus különben bizonyos körülmények közt hasznos is lehet.

Átalakulási időszakokban, mint a liberális párt fractiója felette alkalmas a lerontandó intézmények megtámadására és rombadöntésére. Negatív kritikája hamar találja ki a hiányokat s éles gúnnyal ostromolja őket; persze az újjá alkotásban tehetetlenné bizonyul.

Ama másik párt, mely a radikállal egyenes ellentétben van, az abszolút; szintén, bizonyos, nekünk felette általánosoknak tetsző, bár az előbbinél szabatosabb jellemvonásokkal rajzoltatik.

Bluntschli szerint az abszolút párt physiológiai alapja az aggronőies receptív tulajdonaiban rejlik.

Többé nem a teremő erő, sem a konzerváló bölcsesség, hanem az alaknak, a külsőnek bizonyos tökélye lép most előtérbe.

A forma ügyessége, a diplomatákat s abszolút államférfiakat annyira jellemző repraesentáló tökély egyik kiváló tulajdona.

(Persze itt eszünkbe jutott, hogy oly férfiak, kik távol álltak az abszolút tanoktól, csak úgy bírtak ez előnyökkel p. o. Lamartine és goromba absolutisták nem ritkák).

Ily jellemző tulajdonok: a ravaszság, az exact tudományok iránti előszeretet, az irodalom körében a formai tökély kedvelltése, a magánélet kedélyes, nyugalmas berendezése, s az anyagi javak; szerzésére irányult törekvés.

Ez egyéni tulajdonokból aztán könnyen következtethetni a politikai hitvallásra is. Sarkpontja, főelve a stabilismus, a nyugalom tana.

Bluntschli szerint a legnagyobb tévedés konservatív elvnek tekinteni azt, mint a közönség nagyja teszi. Az igazi konservatív csak átmeneti kornak, a vívmányok consolidációjára szánt expediensnek tekinti a stabilismust; míg az absolutistának ez a végeztelje.

Különben vannak korszakok, melyekben a dolog természetes folyásánál fogva be kell következnie a stabilismus uralmának.

Mikor a népek kínos vajúadásokon át, a forradalom iszonyait szenvedték, akkor a nyugalom utáni vágy lép első helyre. Ilyen volt a bécsi kongressus utáni kor, mely a napoleoni háborúk nyughatatlan zavarait, a legmerevebb, majdnem tespedő béke és megállapodás váltotta fel. Ilyenkor az abszolút, sőt reactionair eszmék az uralkodók, s a hatósági állam „mely rendi korlátokat nem tűr, de a népnek sem enged semminemű politikai jogot, mely az összes uralmat, annak gondjait s önkényét magában concentrálja,” ilyenkor virágzik. A legitimitás, egyik legkedvencezbb tana, s a középkor szent (!?) jogformáiért rajong.

Az absolutismus a jog terén a tényleges szabványok s intézmények tekintélyét védelmezi s a keletkező jogot kancsal szemmel nézi. Egyáltalában szereti az abszolút és kérdésen kívüli tekintélyt, nem mintha benne bízna, hanem mivel a nyugalom

legmagasabb biztosítékának tartja; és hogy azt végleg megszilárdítsa, szereti azt az isteni rendelés és inspiratio dicsfényével körülvenni, s a legszigorúbb engedelmességet követeli.

Bluntschli szerint a jezsuiták szolgálhatnak az absolutisták legteljesb mintaképe gyanánt. Szerinte az absolutisták nőies természetéből folyik idegességük és hogy oly könnyen jutnak a nők uralma alá, minck a férfias, liberális államférfiak nincsenek kitéve.

Niucsenek ?! .

E két szélső párt jellemzésénél sokkal szerencsésebb, mondhatni reálisabb a két mérsékelt párté—mely Bluntschli szerint—az államélet két legéletképesebb tényezője, s uralkodója. Szerencsésebb már azért is, mert, természeténél fogva, csak megállapodott alkotmányos étellel bíró népek történetéből vonathatván el, s évszázados szereplést véve alapúl, kizárja az elmélet önkényét.

A definitió itt legszabatosabb, a fogalmak szoros igazságot tartalmaznak, s a pontos megkülönböztetések minden balmagyarázatot, sőt előítéletet kizárnak és megezőfolnak.

Az értelmes magyar olvasó különös tetszéssel fogja olvasni a conservativekról szóló fejezetet, nagyobb élvezettel mint bármi más nemzetbeli; mert schol sincs, országszerte annyi eszmezavar, előítélet s absolut tudatlanság kötve a conservativ eszme felfogásához, mint hazánkban.

Bluntschli szerint a conservatismus a harmincz-negyen évi férfikornak felel meg. Kiténőbb a szerzemények megőrzésében, tovább képzésében, mint az új javak kivívásában alkotásában. Conserváló munkássága az államéletben csak oly nélkülözhetetlen tényező mint a liberalismus teremő ereje, s egészséges államéletben, az utóbbinak természetes kísérője, compensátója; ki egészítik egymást.

A conservativ szellem magasabb oldala a bölcsesség, mely különben a liberalismus teremő ereje mögött áll. Nem lelkesül többé oly hévvel az eszményért, de el nem veti azt. Csak körülményesebben vizsgálja, óvatosabban számítja ki a létezővel való viszonyíthatását.

Az eszmék teremésében kevésbé eredeti, de a liberális ideák megértésére törekszik, és ha valóknak és kivihetőknek tartja,

azoknak védelmére kel. Vannak azonban a conservatismusnak specifikus tulajdonai, s eszméi, melyeket a conservatív szellemek kiválóan ápolnak. Ilyen a kegyelet s a hűség elvei. Szereti az elsőt, mert a megtartásra méltó viszonyokat belső összefüggésekben biztosítja, s az erkölcsi világrendet szentelt kötelekkel erősíti. A másikat, biztosítéka a szabad akarat ígéretének, kútfeje a szerződések kötelezőségének.

A conservatív elme kivált a jog eszméje felé fordult. A jog maga is lényénél fogva conservatív, a mennyiben bizonyos állapotok összegét megszilárdítja, azok állandó kifejezője gyanánt szerepel. A conservatív a jog történeti fejlődését tartja szem előtt, s a lett dolgot védelmezi, a nélkül, hogy azt minden továbbhaladásban akadályozná, s az új képződés jogosultságát tagadná. Tagadhatatlan hogy a híres jogtudósok legnagyobb része a rómaiak óta conservatív szellemű.

A jogász feladata a birtok, a szerződés, s a családviszonyok megőrzésében áll, s azért fél a jogintézmények gyökeres megváltozásától, mert az e javakat, s az egyének ebbeli érdekeit megtagadhatja, sőt veszélyesen kockáztathatja.

Ez éber jogérzék természetes járuléka a kötelesség érzetének kiváló uralkodása. E körülmények magyarázzák a történet iránti hajlamát. A történetből meríti az életviszonyok felfogását, mint a liberalismus a bölcsészetből.

Igen szellemdúsan fejti ki Bluntschli ama különbségséget, mely a liberálisok és conservativek életnézlete közt fenforog.

Az első csak oly kevésbé merőben idealista, mint a másik pusztán reális. „Mindkettő tudja, hogy az élet legfelsőbb fejlődése csak a reális s ideális egyesülésében lelhető. De az embert és műveit fordított sorban szemlélik. A liberális előbb ismeri fel az eszmét s annak mértékén vizsgálja a tényleg létezőt; a conservatív előbb látja a létezőt s abból kiindulva kutatja az eszmét, mely benne uralkodik.“

Hasonló a viszony az emberek megítélése körül. A liberális első vizsgálata az egyéni tulajdonok s érték fölfogására és megítélésére irányul; az emberi eszmény mértékével mérlegelől; a faji körülményeket csak alárendelteknek tekinti.

A conservatív ellenkezőleg azt veszi tekintetbe, mit fajnak (Race) hívnak.

Azaz nemzetiség, vallás, osztályi és családi származás, örökölt hivatás és vagyon-viszonyok, állás és rang. Tudja, hogy az egyének nem igen gyakran tudnak ezen viszonyok alól egyéni szabadságra vergődni. A tapasztalás arra is tanította, hogy még az egyén külső nyilatkozatai sem szolgálhatnak sok esetben döntő mérvül; sok abban a látszat; gyakrabban használnak a lélek álczájául, mintsem megértésére vezető fonálul. Azért csak másod helyen — de mindenesetre — kutatja az egyéni természetet. És ha átható vizsgálat után a második szempont ajánlólag szól az egyén mellett, akkor azt szívesen üdvözli és becsét méltányolja, még akkor is, ha az első tekintet bármi kedvezőtlen, szemben az absolutistákkal, kik e pontban sohasem engednek.

Például Bluntschli felhossa Jézust, ki valódi liberális szellem gyanánt, nagy képességű, de alacsonyorsú embereket választott tanítványokul. Ilyen Shakespeare, ki alakjaiban mindig csak a személyes becsét tünteti föl.

Míg azon mód, melylyel Wellington és Washington tisztjeit és meghittjeit választotta, a conservatívot árulja el.

S épen e faji tekintetek nagyrabecsülése eszközlik, hogy a konservatív eszmének inkább felel meg a rendi alkotmány, mint a képviseleti, amabban a faji uralom jobban jut érvényre, mint az utóbbiban. A conservatív államfölfogás kedvez a nemek (gentes) uralmának, s a hagyományos jogrendet kegyelettel kíséri. A fennebb mondottakból kitűnik, hogy ez előszeretettel, a haladó eszmék fölfogásának akarata, s alkalmazhatása esetében való befogadása által soha túlzóvá s egyoldalúvá nem válhatik. Különben megszűnik conservatív lenni, s abszoluttá válik.

A nagy válságok, a korszakot alapító alakulások, az úttörő reformok napjaiban a liberálisoké a vezérszerep. A conservatívok ilyenkor nem járnak el elég erélylyel, nincs elég bátorságuk törni a múltak hagyományaival, gyakran hiányzik az őszinte akarat, s inkább elkerülhetetlen transactiót eszközölnek, mint gyökeres reformot. Példákat szolgáltat az angol parlamenti történet.

De Bluntschli véleménye szerint csak oly veszélyes, ha ilyenkor a conservatívok teljesen visszavonulnak, higgadt tanácsuk nyomtalanul elhangzik, és mérséklő befolyásuk nem szolgál a békés fejlődés kezességéül.

A conservativismus legnagyobb szüksége azonban a nagy vál-

ságok, s az új vívmányok után áll be, mikor annak legalább egy ideig való uralma lehető legtanácsosabb s áldásosabb.

A conservatív politika a hadviselés természeténél fogva védőleges.

A pártok tökélyi tetőzetét Bluntschli a liberalismusban látja. Benne látja a cselekvő erők teljét, s az észtehetségeknak positiv, reális irányát.

A kritikát nem gyakorolja főbbé egyoldalúlag, azaz pusztán negative, mint a radikális, hanem midőn bátran támad, egyszersmind az utógondolatban kivihető czélzátokat is táplál, pótlás s orvoslás gyanánt.

Jelszava a reform: a forradalomhoz csak a legutolsó esetben fordul; sohasem szívesen. E pont az, mely a gyakorlati életben a radikálisok és liberálisok leggyakoribb válaszfala.

Az elveket nem akarja túlmereven alkalmazni, s az abstrakció nem gyakorol fölötté föltétlen uralmat. Tekintetbe veszi a fennálló viszonyokat. Viselete férfias; azaz sem félénk, csüggeteg, sem gyermekes módon heves és vakmerő. Kiváló jellemző tehetsége az organisáció.

Eszménye a népiuralmi állam (Volksstaat) szemben az absolut állameszmével, mely a hatóság kezébe concentrál minden politikai hatalmat, s a radikálissal, mely az államot egyének összégére bontja szét, kik szerződésileg abstract egységgé egyesülnek. „A franczia forradalom radikális szabadsága abstract eszme volt csak, melynek a számtani egyenlőség szolgált alapul és korlátul, s a melyet mindenen önkénye mozzgatott. A liberális szabadság ellenben az egyéneknek valamint a népeknek élő személyiségében gyökerezik, s a természet belső ereje által határoztatik, mely benne nyilatkozik és fejlődik.”

A nemzetiség eszméjét is felkarolja, míg a radikális főleg a társadalommal foglalkozik. Az elsőnek sajátos, históriai, elkülönülő voltaért szint más cselekvési tért és tekinteteket szab a liberálisnak, míg a radikálisnak már alapja is szétfolyó, határozatlan.

Különben a liberalismus sem éri be a nemzetiségi eszme egyoldalú ápolásával. Tudjuk, hogy a conservativeknek kiváló

tulajdona és mondhatni érdeme az, hogy éppen a n e m z e t i eszméjére vetik igyekvősek teljes súlyát, éles tekintettel fedezik fel ama fekete pontokat, melyek a hűn szeretettet fenyegetik, ellesnek minden mozzanatot, mely gyarapítására üdvös, és komok elkese redettséggel támadnak meg minden, még emberileg, jó eszmét is mely neki ártalmára van. Emberi szempontokból, azért különböző lehet felettük az ítélet; de a h a z a f i ú n a k meg kell előttök hajolnia.

A liberális látköre ennél tágabb, neki a nemzet, főleg mint az e m b e r i s é g r é s z e, becses. A h u m a n i t á s eszméje az, mely egyetemes, modern civilizációnkat áthatotta; s azért lelkesül a liberalismus is érte.

A s z a b a d s á g é r z e t e s i g é n y e legerősebben a liberalismus-ban jut érvényre.

A liberális „a szabad életet tekinti egyedül valódi életnek. Szabadság nélkül nincs az életnek előtte becsé. De a szabadságot nem képzelheti a r e n d t ő l különválasztva, hanem azt természetes erőktől feltételezve, melyek benne nyilatkoznak. A legfelsőbb becset tulajdonítja a szellemi szabadságnak, mert az ember istenszerű természete kiválólag benne nyilatkozik, és nélküle az ember rendeltetését el nem érheti.“

De a liberális a szabadságot nem tekinti abszolút és feltétlen birtoknak, mint a radikális, ki melőz minden személyes különbözést annak kiterjesztésében, s a legfejletlenebb egyednek, ugyanazon mértékkel méri, mint a teljes öntudatra és műveltségre jutott egyéniségnek. A liberális f o k o z a t o k a t különböztet meg s a s z a b a d s á g m é r t é k é t a személyes erő és képesség fejlődésétől és nyilatkozásától teszi függővé.

Már a conservativek jellemzésénél megjegyeztük, hogy a liberális az emberek megítélésében a bölcsészettől indul ki, a l é l e k t a n t veszi zsinórmértékül. De a radikálissal szemben irtózik minden uniformisátiótól; elve: „mindenkivel természete, sajátos lénye szerint bánti.“

„Ha valamely jelentékeny nagyságot fedez föl, nem ijeszti el magát, az elterjedt előítéletek által, ennek elismerésében. Ha gazembert ismer fel, nem akadályozza a magas állás vagy a képmutató látszat, hogy azzal gazember módjára járjon el. Ennyiben inkább a p o l i t i k a mint a voltaképi jog embere. A legmagasabb

politika mindig a természetre tér vissza, s azon czélokat akarja elérni, melyek a népek természetes hivatását képezik. Előre, föl-felé törekszik. Teremtő s azon cszméket akarja valósítani, melyek a népek kívánalmait mozgatják, s azon igényeket kielégíteni, melyeket a változó idő előidéz. Felfödi a rejtetteket, és lát-szólagos tettekben és művekben nyilvánítja a szellem észrevétlen munkáját. A legfelsőbb politika azért lényegileg liberális.“

„A liberális politika kiválólag cselekvő; a vállalatok élére áll s erőlesen keresztülviszi azokat. T á m a d á s á b a n nem oly viharos, mint a radikalismus; biztosabb eszközei vizsgál-tában, s az ellenséges hatalom megbecslésében.“

„A liberális államfogalom lélektani természetű. Az állam-ban, a nép szellemének és jellemének élő organismusát látja, mintegy a nép lelkének testét. A liberális állam azért min-dig n é p i - á l l a m akár köztársaságul legyen rendezve, akár ki-rály álljon rendi fő gyanánt élén.“

A liberális a t ö r v é n y t mindig az egységes népakarat legfelsőbb kifejezésének tekinti, s azért a k é p v i s e l e t i a l k o t-m á n y felel meg neki leginkább.

A j o g s z o l g á l t a t á s b a n állami bírák mellett esküdt-szék által való részvétel, valamint a k ö z i g a z g a t á s r a, nobile officiumok vagy fizetett hivatalok által való befolyás mind liberális intézmény.

A liberalismus érvényesülését, mind a régi makacs meg-tartása, mind a kivihetetlen túlzás, napjainkban még folyvást gá-tolja. De a haladás, mely a század eleje óta e tekintetben is mutat-kozik azon reményre jogosít, hogy legyőzendő mindkét ellenét s államfejlésünkben azon méltó vezérhelyet fogja elfoglalni, melyet az emberiség érdeke megkíván.

Ime rövid vázlatban ama főpontok, melyeket e könyv tartal-maz. Ismert voltuk daczára sem véljük, hogy minden haszon nélkül való munkát végeztünk, midőn azokat ismertettük, és egy vagy más tétel illusztrálásánál saját nézpontjainkat is előadtuk. Magát az érde-kes könyvecskét ismételten ajánljuk olvasóink figyelmébe.

LÁNCZY GYULA.

KOMENIUS ÁMOS JÁNOS

ÉS A

TANÜGYI REALISMUS.

Közművelődési korunk főtörekvése, mondhatni közös vagyona, hogy a nevelés és oktatás terén oly iránynak hódoljon, mely a természetes nevet valódiilag megérdemelje és méltán viselhesse magán. A hitújítással föltűnt neveléstani eszmékben ugyan kegyesség és klasszicitás mellett a természetesség is képviselve volt, de ez utóbbi mozzanatra, a tanításnak tulajdonképeni és fő irányára csak kevés súly fektettetett. Luther a természettudományból, Zwingli a számtudományból csak éppen annyit akar tanultatni, mennyi a gyakorlati életre szükséges. De másrészt ezen irányban fejlődött ki azon visszahatás, melynek legfőbb tétele a természetes követésében (naturam sequi) áll. E visszahatás fényes eredményeinek dicsősége elvitatlanul a hitújítást illeti.

Hogy az ó és új rendszer vagy a humanismus és realismus közötti különbség világosabban szemünk elé tűnjék, szükséges a két ellenkező irányt behatóbb tárgyalás alá venni.

A mily különbözőleg szokták a reformáció korát az egyház szempontjából megítélni, éppen oly egyező az ítélet annak általános jelentőségére s azon fordulatra nézve, melyet maga az emberi gondolkodás annak lefolyása alatt vett. E korszakban ered az utána következő századokat átfutó tanképződés folyama, melyet az emberiség idáig egy szívvel lélekkel, mint szellemi vívmányt, szellemi tulajdont, tudásának artfalmát szokott tekinteni. Ez indította meg

az eszmék és szabad gondolkozás folyamat, mely azóta oly sok életrevalót hozott létre. Arra fektetve a súlyt, hogy szigorú osztómérték szerint különböztesse meg: mi a valódi tudás, és hogy saját értékszabásától el ne távozzék, szemközt egy képzelgéstől áthatott, vagy külső tekintély által megszabott gondolkozás idétlen termékeivel. Ebben áll alapjában azon korszaknak nagyszerű, valóban világtörténelmi jelleme.

„Visszatérés a tudományhoz“ volt a jelszó, de a józan bírálát és részben a kétely értelmében. Melancthon 1518. augusztus 22. Wittenbergben tartott beszédében, midőn a tudomány összes ágainak zavart és zilált állapotát festi, így kiált föl: „Minden tudományban a forráshoz kell visszatérni.“ E tétel megfejtése természetesen új ellentételeket vont maga után, melyek uralták a következő századokat. Semmi sem volt természetesebb mint az, hogy az elme legközelebb kizárólag a kor uralkodó eszméiben mozgott; a középkor irodalmát mint másodrendűt és feltisztulatlant fogta fel, melylyel szemközt ezentúl az eredeti nyelvet megértendő biblia, mint a vallás forrása, az ismét felfüdpőzött valódi Aristoteles mint a philosophia forrása, Plinius mint a természettudomány, Euclides mint a számtudomány forrása s a klasszikusok általában mint a egész világ és természettörténet tudományának igazi és csalhatlan képviselői, érvényre jutottak. Így kellett támadni egy oly kornak, melyben a régi nyelv ismét elővéttetett, melyben a klasszikus ó-kor mindenek bámulatára ismét napfényre hozatott. Se volt a humanizmus kora. Az uralkodó theologia száraz hitigazságai, s a ciceroi ékesszólás csaknem rabszolgai elsajátítása képezték ezen iskola tartalmát. Egyetlen eszménykép volt a „homo latinus“, kinek iratait és beszédeit alig lehetett a Cicerótól megkülönböztetni. Nyelv és ékesszólás volt az a gócz, mely az új iskola tudományának összes sugarait magába fölfogta.

A XVI. századról a XVII. századra való átmenet azon fordulópont, mely a humanizmusnak megadta az utolsó csapást. Európa különböző országaiban mintegy szellemi szövetség lép föl azon öntudatban, hogy az eddigi nevelésmód a legnagyobb egyoldalúságban sinylék s nem érdemel „rendszer“ nevet. Feltűnik a doktrínák, pädagogiai elmélet és gyakorlat realismusa, mely valóban az idő kívánalmainak megismeréséből indult ki. E szellemi szövetség hősei, tartózkodás nélkül kimondották, hogy az élet-

nek követelményeit a confessionális katekizmus és a latinnyelv elsajátítása épen nem elégitik ki; a régi iskola hőseit a szó tudósokat (verbales) kezdik kigúnyolni s magukat reálisoknak nevezni. Törekvésük kiinduláspontja inkább a számtudomány és physika mint a klasszikus irodalom körül összpontosul; érdekük inkább az élő természet felé, mely a tért betölti, mint a történeti események egymásra következése felé vezette. Már Verulámi Baco valamint Komenius a klasszikus ókor irodalmának épen nem tulajdonítanak jelentékeny becset. Különösen Baco, ki teljesen a mai kor gőzgépeinek és gyárainak előérzetében él, gúnyosan tekint le a klasszikusokra. Ő mondotta amaz ismeretes és jellemző nyilatkozatot: „a régieknek tulajdonított „tisztélet“ épen nem illeti a klasszikus írókat, kik a világnak csak ifjúkorában éltek; mi vagyunk, kik oly sok tapasztalást hagytunk magunk után, valósággal a régiek, amazok ellenben gyermekek, miknek már őket az egyiptomi pap mondata is nyilvánítja.“

A jeleure és mindenek felett — mond — a természet kebelébe kell éles szemmel betekinteni, hogy önvizsgálódás segélyével a „régiek“ tudósításait necsak ellenőrizni, hanem teljesen feleslegessé tenni tudjuk. Minden attól függ, hogy mi a szellem szemeit a dolgokról soha se fordítsuk el, hanem azok képeit, egészen úgy mint vannak magunkba felfogjuk. Nyilvánvaló, hogy vizsgálódása inkább az anyag, a tapasztalati dolgok felé irányul s épen azért nevezik őt a realismus atyjának. Helyesen mondja Macaulay: „Plató teremtetett egy istent, Baco megadja az embernek azt, a mire szüksége van, mig ember.“ Mindemellett a Bacótól alkotott nagy épületnek (instauratio magna) terve is csak a nevelés segélyével vitethetett be a jövő nemzedék öntudatába, mégis csak felületesen beszélt a nevelésről. Az iskolaügy, melylyel a tudománynak általa vádolt romlása összefügg, nem volt sajátos gondolkodásának tárgya, daczára ennek, töle vették eszméiket mind azon hősök, kik a nevelés és oktatás terén kiténtek.

Ama protestáns jelszó: „a forrásokhoz“ egészen új oldalról fogatván fel, a nevelés irányának új fordulatot adott. Az evangéliumi egyház tagjaitól követelte, hogy saját hitük alapja feletti védelemre, igazolásra készek legyenek; ezen követelmény, nagyon természetes, hogy a nevelés hathatos sürgetését, újjá alakítását

vonta maga után. Maga Luther nem volt a nevelés sürgös volta szükségessége körüli határozott öntudat nélkül; sőt a legszélsőbb humanisták iskolaügyeiben is találkozunk oly férfakkal, kik előtt a természetes követése nem volt teljesen ismeretlen. Agricola-nak szokása volt egy általános fogalom gondolásánál az azalatt értendő tárgyat is odagondolni, képzelni. De mindez csak egyszerű jóslat volt Komeniusra. Montaigne és Milton eszméket mondtak ki, tételeket állítottak fel, de oly neveléstani munkát, mely közvetlen az életbe ment át, csak Ratichius és Komenius hoztak létre. E pontnál eljutottunk a tanügyi realizmus atyjához Koménius-hoz, ki, mivel az emberiség nevelési ügyét a legtisztább, önzetlenebb kebelrel karolta fel, ama czímet méltán megérdemli.

* * *

Ezelőtt három és fél évvel 1865 szeptember 5-én Brandeisban (Csehország) tanügyi gyűlés tartatott, mely Komenius emlékének leleplezésével volt összekötve. Említést érdemlő, hogy a königrázi egyháztanács azon év augusztus 24-én kelt végzésében a római klérustól ezen ünnepélyben való részvételt megvonta, mivel az ünnepély a római katolikus egyház ellen vala intézve. „Gyanítjuk, — mond a „Prager Politik“ (1865. Nr. 240) — hogy az egyháztanács ez által tulajdonképen nagy részvételre akart felhívni és választott oly formát, melyet nem is hibázott el. Azon férfiú, kinek a hála és elismerés emlékoszlopa oly jellemző tüntetés között emeltetett, egykor, mint menekült, Brandeisban tölté a száműzetés napjait, s ugyanott nemes lelkét az ifjuság tanítása szerény, de nemes hivatásának szentelte. Ez ünnepély alkalmából egy cseh képes lap jelent meg. „Kominsky“ czímmel, mert a nagy realista így hivatott cseh nyelven (latinul Komenius) szülőföldjéről Komnerről (Comnia Brünn mellett). Mások szerint Nivnitz-ben, Magyar-Brod mellett született, mire mutat a heidelbergi egyetem anyakönyvében jun. 13. 1613-ban történt következő bejegyzés: „Joannes Amos Nivanus Moravus.“ A legtöbb írók egyező állításai szerint márczius 28-án 1592-ban látta meg először a nap világát. Családi neve előttünk eddig ismeretlen. Élete, külső zavaroktól

hányatva, belső állandósággal felruházva, különös ellentétet képez, Az emberiség azon osztályában született, mely bajhoz, viszontagsághoz, szenvedésekhez hozzá volt szokva. Atyja molnár volt. Szülei, kik korán elhaltak, vallásilag a cseh-morva testvéregyházhoz a régi, valódi hussziták sarjadékához tartoztak. Minden oktatás nélkül felnőve, csak a 16-ik évében (1608) juthatott némi latin tanuláshoz. Minden erejét megfeszítve a tanulásban annyira haladt, hogy már 1612-ben Herbornban (Nassau) találjuk, theologiai tudományokkal foglalkozva, hogy magát a papi hivatalra előkészítse. Legtekintélyesebb tanára volt itt: Alstedt Henrik János, azon híres theologus, ki sokat fáradozott egy új rendszer létrehozása és az összes emberi tudás encyklopädiai összefoglalása és rendszeresítése körül, egyszersmind az írás sajátos felfogásának alapján, az emberiség közelebb várandó fényes jövőjének teljes hittel nézett elé. Alstedt két irány szerint Komeniusban szabad tanítványt nevelt. Herbornból a heidelbergi egyetemre ment, hol az 1614 évig maradt. Miután Németalföldön nagyobb utazást tett, ismét visszatért Heidelbergbe, hol betegségbe esett. Résztint, hogy légváltoztatás és mozgás által magát megerősítse, résztint, mivel útiköltsége hiányzott, egyedül és gyalog indult el Prága felé, hova még ugyanazon évben eljutott. Mint hogy még a papihivatalra ifju volt, Zerotin Károly felhívása folytán a prerai testvér iskola vezetését vette át, 1616-ban pappá lett s két évet lelkészi hivatalban töltött. Ezután a fulnecki iskola felügyelőségét vette át, hol elég tér nyílt didaktikus tanulmányait folytatni és tovább fejteni; 1622-ig tartott itt tevékenysége, mely időtől fogva, lelkészi hivatalát, változott politikai viszonyok miatt többé nem folytathatá. Fulneken, mely 1480 óta a cseh testvérek és a hozzájuk menekült waldenszések székhelye volt, papi hivatala mellett, nemcsak iskolai könyvek írásával foglalkozott, hanem saját rendszere szerint maga is előadta a görög és latin nyelvet. A cseh háború rohamai alatt (1621), midőn a spanyolok Morvaországba betörték, elvesztette könyvtárát, házát és hivatalát is. Az üldözöttek sorsán semmit sem segített az, hogy Komenius, valamint Zerotin Károly, Morvaország legelső és legnagyobb fia, a morva testvér egyház feje, a nyugtalan Fridrik cseh király választatásának ellene működtek, s így a morva protestansoknak szintén osztozni kellett a cseh testvérek

sorsában. Midőn 1624 december 27-én a protestánsoktól a polgári jog megtagadtatott, minden protestáns lelkész, császári paten folytán, halálbüntetés terhe alatt az ausztriai tartományokból kiutasított, természetesen Komenius is osztozott az üldözöttek sorsában. Egyideig Morvaországban Zerotin Károly védszárnyai alatt élt, kihez: „A világ tévelygése“ czim alatt egy utazás allegorico-satyrai leírását ajánlotta, melyet magános menhelyében Klopótban írt. Tisakban évekig élt a cseh-óriáshegyekben, Slaupuai báró Sado vsky György bázánál, gyermekeinek tanításával foglalkozva s e mellett egyházával titkosan folyvást összeköttetésben állott. Ez idő alatt kiválólag vallásos könyveket írt cseh nyelven. De midőn 1627-ben a cseh protestáns nemesség is elűzetett s mintegy 30,000 család elhagyta Csehországot, Komenius is a testvérek nagy seregével örökre búcsút vett hazájától. A határhegységre érkezvén, még egyszer visszatekintett Cseh és Morvaország felé, a testvérekkel együtt térdre esett, zápor könyvek között könyörgött istenhez, ne forduljon el igéjével egészen Cseh és Morvaországtól. (Cranz. Alte und neue Brüderhistorie. II. Aufl. Barcy 1772, S. 31.) K. az üldözött sereg egyrézével az 1628-ik év elején Lengyelországba vonult, hova, valamint Magyar, és Poroszországba, a testvérek, első Ferdinánd üldözései elől már 1547-ben nagy számmal menekültek. Lissa (Lengyelország). a menekült testvér egyház központja, lett a neveléstani tevékenységének főszíntere. A testvéregyházzal folyvást belső viszonyban állott, később is, midőn európai hírvé lett, folyton gyámolította. Közös, nehéz szenvedés szilárd kapcsa volt az, mely ezen szövetséget feloldhatlanná tette. 1632-ben az egyházközség legmagasabb méltóságával tiszteltetett meg, a midőn a szétszórt testvérek püspökeül választatott, de mindemellett, kivált miután a régibb testvérközség feloszlott, szakadatlanul tanítás-ügygyel foglalkozott.

A nyájból csak kevesen maradtak meg, a pásztorok csaknem mindnyájan elhulltak: „Én pedig — mond K. a Testvérek Történetében — fájdalom! a legutolsó fűnök, szemeitek előtt oh község! zárom be magam után az ajtót.“ (Comenius Brüdergeschichte. 1660.)

Komeniusra nézve szűkebb hazájából való kilépése, több mint európai hírnevet vont maga után. Azon pädagogiai fáradozásainak köszönte azt, mely részint az iskolai tanítás jobb módszérének feltalálására, részint magasabb értelemben általában az

összes tudománytannak szervezése által, az emberiség igaz, valódi nevelésének megalapítására valának irányozva 1. Közvetlen elődei, kiktől ilyenmü törekvésekhez ösztönt kapott, valának: a spanyol Vives, az olasz Campanella, az angol Bacon.

Lissában, didaktikus tanulmányai közepett, számtalan tudós egyénnel lépett levelezésbe, mint Evenius Zsigmond, Mencei Ábrahám, Paliurus, Jonston, Mochinger, Docem, Winkler György, Moser Márton, Niellassino, Hartlib Sámuel, kikkel a tanítási reform szükségességéről való eszméit közölte, valamint az erre alkalmas kézikönyvek dolgozásáról is. Mindenek felett igyekezett Raphael grófot, Lissaurát, terveinek meguyerni. Raphael nemcsak engedett Komenius terveinek, hanem e célból, saját költségén és birtokán iskolát építtetett. Azon férfiak között, kikkel levelezésben állott, leginkább az angol Hartlib fogta fel eszméit belső értéke szerint, ki aztán évtizedeken át nemes tüzzel és buzgalommal működött Komenius mellett.

1631-ben jelent meg a „felnyitott ajtó“ (Janua lingvarum reserata), mely Komenius nevét a föld legtávolabb tartományai-ban ismeretessé tette, számtalan kiadást ért, nevét, hírét teljesen megalapította. Hogy az anyagi dolgokra ne legyen gondja, az angol Hartlib azon fáradozott, mi módon szerezhetne részére egy pártfogót Angliában, e végett Komenius-hoz küldött levelében azon reményét fejezte ki, miszerint lehető lesz évenként 200 font sterlinget kieszközölni. De ez nem teljesült. Mindemellett Komenius fáradozásaiért, Hartlib-hoz intézett levelében, a nevezett összeg legalább felének kieszközölését esdekelt és kérte, így aztán — mond — képes leszek munkatársaimat Wechnert és Dr. Dávidot fizetni. (Dr. Anton Gindely: Ueber des Johann Amos Comenius Leben und Wirksamkeit in der Fremde. Aus dem Märzhefte des Jahrganges 1855 der Sitzungsberichte der philos. hist. Classe d. kais. akad. der Wissenschaften zu Wien.) A Janua tizenkét európai és több keleti nyelvre lefordíttatott. Ha belső jelentőségét tekintjük, úgy tűnik föl eleintén, mintha ezen első kiadás nem realis érdekeknek szolgálna. Ez ugyanis nem egyéb mint útmutatás, bevezetés a latin nyelv tanításához, melyet már egy hasonló címü jézsuita iskolai könyv előzött meg. De mégis, két irányban, az eddigi modorral szemközt, valódi öntudatos ellentétet képez,

Először: e könyvben nem annyira arra van a súly fektetve, hogy fára dságosan összeválogatott, magában véve tartalmatlan latin szóllásformák, klasszikus fordítások taníttassanak, sőt inkább arra, hogy a lehető legtágasb körre nézve, a valóságához tartozó tárgyakról, a lehető legalkalmasb kifejezések, a lehető legszorosabb formában közöltessenek. Ezen elv valósíttatik 100 szakaszban és 1000 tételben. E szakaszok és tételek tartalmának, minden ismerhetőt és tudnivalót (omne scibile) fel kell ölelni, s épen ezen szerkesztés összeállításnak köszönte e könyv nagymérvű elterjedését. Másodszor azon alaptétel állíttatik fel és mondatik ki, hogy eme gazdag, válogatott kifejezések megtanulásánál az általok kifejezésekkel jelzett tárgyak megismerésének kártöltve kell járni. Előbb kell a szemnek a széket az asztaltól megkülönböztetni tanulni, aztán bizatik az emlére a latin szavak ismerete, melyek széket vagy asztalt jelentenek. Az emlékezőtehetségben semminek sincs biztos helye, hanemha előbb érzéki szemléltetés előzte meg (nihil est in intellectu, nisi quod antea fuerit in sensu). Tehát az újvilágnézet ezen első alaptétele most már a nevelés és tanítás-ügybe is bevitetett. „Nem kitémni — mond K. — az ész a tárgyak neveivel a tárgyak nélkül.“ Ez értelemben főtétele következő alaptörvényen sarkallik: egy értelmetlen szó se a dolog nélkül, általában egy érthetetlen gondolat se engedendő meg, hanem igenis a tanítvány önállóságát szüntelen ébren tartó haladás a könnynebből a nehezebbre. Ez alapon kezdődik a Vestibulum agyermeki szemlélődés különféle tárgyainak megnevezésével; az így nyert főnevekhez, a különböző módzatok fogalma alatt, melyek dolgozatokat fejeznek ki, csatlakozik a többi szóosztályról szóló tan. A mondott tétel szelleme hatja át a Janua nemcsak később teljes nyelvtanná kidolgozott kiadásait, hanem egyéb kisebb iskolai kézikönyveit is, melyek tolla alól kikerültek.

Iskolai könyvek dolgozására különös ösztönt kapott Raphael buzditására, kit „isten egyházának, a lengyel korona kitémő pártfogójának“ nevez. A viszontagságok tüze által megedezett menekült e nemes férfiú védszárnyai alatt, a lissai gymnasium vezetése mellett folyvást neveléstani könyvek szerzésével foglalkozott,

Lissai munkásságának főterméke a még 1629-ben tervelt: *Didactica magna, seu omnes omnia docendi artificium*,“ melyben neveléstani tételeit teljesen kifejtette. Eredetileg német nyelven írta, csak később 1638-ban midőn a svéd országgyűléstől meghivatott, fordította latinra. Maga a szerző úgy jelzi ezt, mint „azon nagy mesterséget, tudományt, tanmódot,“ mely mindenkinek, mindazt, a mi ez és a jövő életben a boldog állapotra szükséges, tanítja. Ezen „nagy mesterséget“ következőleg fejti meg. Az ember isten képmása; feladata az, hogy mint okos teremtmény minden más teremtmények felett uralkodjék. Erre ismeret szükséges, mely három nagy csoportban, isten, természet, művészet, mint központ körül forog. Hogy az emberiség ily általános, egyetemes tudományosságra jusson, K. egy ennek megfelelő „egyetemes államot“ ohajt elérni, melynek létesítése által az emberiség általános állapota egykor, legalább egy jó rész, esendesebb és boldogabb lenne.

Ezen egyetemes államnak, egyetemes iskolának (*schola universalis*) külön fokát képezi az „Anyaiskola.“ Ezen munkája, mint úttörő, megelőzte a „*Didactica magnā*“, mely 1633-ban cseh nyelvből németre fordítottatott, 1636-ban Nürnbergben „*Informativum maternum*“ vagy az anyaiskola cím alatt korunkban (1864) az első kiadás szerint Schrüter Herman által Waissenfelsben kiadatott. Komenius neveléstani eszméit, tételeit legkönnyebben megítélhetjük, ha azon szellemet vesszük figyelembe, mely az „Anyaiskolát“ áthatja. Az ifjúság szellemdús ügyésze és törvényhozója képében tűnik fel itt s a nevelést, mint az emberiség összes vallás erkölcsi érdekeinek legfontosabbikát terjeszti elő. Hogy ezen fő erkölcsi kötelesség szüntelen szem előtt lebegjen, nemcsak arra kell gondot fordítani: mik most a gyermekek t. i. istennek és szüléinek legdrágább kincsei, hanem arra is, minek kell egykor lenniük. A gyermekek, hogy rendeltetésüknek megfeleljenek, iskolákat kell állítani mindenhol, még pedig igazi iskolákat, melyek épen azok, melyeket nevük jelent: „játék és multság“ (*ludi scholae*) nem pedig „kin és botiskolák.“ De ezeket meg kell előzni — mert egy görbén nőtt fa sem egyenesíthetjük ki többé — az anya a z a z e s a l á d i i s k o l á n a k (*schola materna*) melynek feladata, okos, értelmes és gyöngéd ápolás által eleitől fogva a testnek és léleknek egészségét lehetségesíteni, a gyermekeket, minden irányban fokozatosan, a legértelmesebben előadott tár-

gyak által, gyermekies, enyelgő csevegegéssel, igazi, valódi események megértésére juttatni s e szerint tevékeny, munkás életre ösztönözni. „Hadd legyenek ők hangyácskák — mond — melyek minduntalan mászkálnak, hordanak, czipelnek, gyűjtenek, rakosgatnak.“ De mindenek fölött az értelem gyakorlatát az előbbiekkel korán kell előléptetni, szoktatni kell, hogy az őket környező világra figyelemmel legyenek, a dolgoknak neveit elméjükbe véssek és a szavakat finoman, erősen, élesen mondják ki. Az első benyomásokat figyelemmel kell kísérni, mert a gyermek esze, midőn elsőben fejlődik, hasonló a viaszkhöz mely azon pecsétnyomót fogja meg jól, mely legelőször belenyomatott.“ Ez áll mindenekelőtt a vallásos és erkölcsi képzésre is, melyről K. arany szabályokat ad. Ez K. szerint a nyelvtan kezdete.

Az a n y a i s k o l á h o z csatlakozik az a n y a n y e l v i s k o l a (schola vernacula, Muttersprachschule), mely a 6-ik évtől fogva veszi föl a gyermekeket. Azon gyermekek, kik itt hivatást és hajlandóságot mutatnak az olvasott tanulmányhoz, a 12 évvel átmennek a gymnásiumba vagy latin iskolába (schola latina), de minthogy a theologus- és orvosra nézve a görög és héber nyelv is szükséges, annyi a mennyi héberül és görögül is tanítatik. Kik itt magukat jelesül forgatták, s általán jó fölfogást mutattak (*πολυμαθεῖς, παμμαθεῖς, πανσοφαι*) a 18-ik évvel átmennek az egyetemre.

Mindezek ugyanazt tartalmazzák, csak a mód különbözik. Az a n y a i s k o l a az érzéki szemlélődést gyakorolja s az által minden tudásra méltónak esupán elemeit tanítja, mint a böleselem, természettan, láttan, csillagászat, földrajz, időtan, történet, számtan, mértan, súlytan, erőtan, lélektan, nyelvtan, ékesszólástan, költészettan, zenetan, gazdaságtan, országászáttan, erkölcs-tan, vallástan, — mindezt csak látás, hallás és gyakorlása által annak, a mit az élet nyújt és ad.

Nagyon különös színben tűnik ugyan fel előttünk az a n y a i s k o l a feladata, de mégis semmi sincs abban olyan, mit a gyermek közvetlen az élet által ne tanulna; de mindenesetre csak a tudományok nevei feltűnők, melyekre az eltanult útaltatik. Ha a gyermek „valamit, semmit, így, úgy“ stb. észlel, tanul metaphyikát; ha fényt, sötétséget, szint különböztet meg, tanul láttant (optika); ha verset, költészettant; ha éneket zenetan; ha napok, hetek és hónapok jönnek elő, időtannak, ha számlálni tanul számtannal van

ügye stb. stb. A 6—12 évig mint az anyanyelv és reáliak iskolája (amint neveztetnek) feladata az anyanyelvet és real dolgokat tanítani és készségre hozni. A latin iskolára (gymnasium) négy nyelv, u. m. anya, latin, görög és héber s a művészetek encyklopédiája, útaltatik. Az első kettőnek nyelvtana tökéletesen, a két utóbbinak csak a mennyire szükséges, sajátítandó el. Ehhez csatlakoznak a többi szabad művészetek, lélektan, ékesszólástan, számtan, földtan, zenetan, csillagászat, ezenkívül természettan, állat-növény és ásványtan, valamint földrajz, időtan, történet, erkölcstan, vallástan. A latin iskolának 6 osztálya van, a tanfolyam mindenikben egy év. Minden osztály nevében, a rendszer alaptétele: *res ante verba discenda*, előtűnik, s ezek azon tárgytól vétetnek, melyek egyik vagy másik osztályban bővebben tárgyaltnak (p. o. *Grammatista*, *Rhetor*, *Poëta* stb.) kik a gymnasiumban magukat kitüntették, átmennek az akadémiába, de mindenek felett csak azok, kik reményt nyújtanak, hogy *πολυμαδεις* vagy *πανσοφοι* lehetnek. K. terve szerint az akadémián a tanítók képzésére és a tanítási rendszer utasítására való intézetnek (*schola scholarum*, *collegium di dacticum*) nem szabad hiányozni

A nevelés ügy mint organikus egész így fogatott fel.

A tanfolyam, melyet, hogy a lehető tökéletesség éressék el a tudományokban, át kellett futni, négy különböző, az emberi életkorának 24 első éveire, arányosan volt beosztva. Anyaiskolának minden házban, anyanyelviskolának minden helységben, latiniskolának (gymnasium) minden városban, egyetemnek (akademia) minden kerületben vagy tartományban kell lenni. E mellett a házi nevelés feladata is különösen hangsúlyoztatott. A mint már a családok száma községgé egyesül, községet formál, épen úgy áll elő a családi nevelés bizonyos, közös feladataiból a közös vagyis községi iskola. Ez ismét önállóság fogatott fel, nem mintha a latin ismeret nélkül maradó gyermekek mintegy csodaszülöttek, szörnyetégek maradnának. A községi iskola eszméje hazánkban jelenleg mindinkább előtérbe lép, ennek fontosságát K. már ezelőtt kétszáz évvel felismerte s életre valóságát bebizonyította.

A nevelés rendszerét illetőleg Komenius azon gondolatból indul ki, hogy minden társadalmi rosznak forrása azon gondatlanságban gyökerezik, mely idáig a nevelés mezején uralkodott. En-

nélfogva Komenius meg akarja mutatni, hogy minden gyermek képes a nevelésre, a mennyiben az ember a beszéd, nyelv darabosságát rendszer útján csinosítani képes. A helyes rendszer azonban a helyes cél által határozottatik és ez nem az iskolában, hanem az életben van. E tekintetben K. heves szóharcot kezd a philologiai szóképzés terméketlen majmolásai ellen (*imitatorum servum genus*), melyek ellenében azon sarkalatos tételt állítja fel, hogy először az anyag nyerendő meg, azután a forma. Azért a gyermekeket érzéki azaz külső szemléléshez kell vezetni és a valódiság vizsgálására tanítani. A nagy mesterség (*artificium*), melyet K. a tanítóknak kezökbe ad, melylyel mindent csekélyebb fáradsággal mint eddig, de nagyobb haszonnal is előadhassanak és sajátjukká tehessenek, abban áll, hogy a másodikra addig nem kell, nem szabad menni, míg az elsőnek tökéletesen nem ura, de aztán a másodiknál az első mindig ismételni kell. Ezen tétel már Rati-chiustól szintén felállítatott, valamint az is, hogy a tanítvány először a dolgot ismerje, azután a nevét, s hogy minden ismeretkörébe tartozó tárgy, nézlettetés, érzéklés és vizsgálás által taníttassék. Minden nyelv, mond helyesen K. könnyebben tanulható használat, gyakorlat, hallás és ismételt olvasás által, mint szabályok segítségével; ez utóbbiak mindenestre segélyül szolgálnak amannak, amazok biztosságot adnak ennek.

Komenius babéraihoz a „Magna didactica“ új babérokat szerzett. Angolok, francziák, magyarok és svédek siettek, hogy a nagy tanügyi férfiut iskolaügyeik vezetésének megnyerhessék. A svédektől már 1638 ben kapott meghívást, de el nem fogadta, hanem maga helyett könyvét küldötte Stockholmba, latinra fordítva. Az angol parlament első teendője volt Hartlib Sámuel indítványa folytán Komenius meghívása, melyet el is fogadott s 1641-ben e végből Angolországba utazott. Saját községe ajánlatára fogadta el a meghívást, mivel a menekült testvérek az angolok bőkezűségétől még több áldozatot vártak. Azonban angolországi működését a csakhamar kitört politikai mozgalmak, nevezetesen az ir forrongások megzavarták, sőt teljesen félbeszakították. Tehát itt nem látott biztos helyet nevelési reformja kivitelére. Még mielőtt Angolországba elutazott volna, ismeretséget kötött von Geer Lajos németalföldi gazdag kalmárral, kiben egy részről lelkes tisztelőre, másrésztől bőkezű gyámolra talált; s egy ily pártfogó

üdvösebb és hasznosabb volt reformja terveire nézve, mint azon biztosság, melyet az akkori viszonyok között egy kormány nyújthatott. Svédhonba utazása előtt Franciaországból szintén érkezett hozzá meghívás, kitől? nem tudjuk. (l. Ad Hottonum dd. Lond. 9. Mai. 1642). Az 1642 év nyarán elutazott Svédhonba, utját Norköping felé vette, hol Geer tartózkodási helye volt, de pártfogóját itt nem találván, egyenesen Stockholm-ba igyekezett. Stockholm-ban bővebb ismeretséget különösen Oxenstierna Axel országkancellárral és Skytte János az uppsalai egyetem kancellárjával kötött. E két férfival beható tanügyi beszélgetésbe ereszkedett, mely négy napon keresztül folyvást tartott. Különösen Oxenstierna annyira meghányta-vetette didaktikus és pansophistikus nézetei alapját, miként eddig, mint K. maga mondja — egy tudós se. „Már ifju koromtól fogva észrevettem — mond Oxenstierna — hogy a szokásos tanítási módszer erőszakos és czélszerűtlen, de nem tudtam az alapot megtalálni, hol a hiba rejlik. Midőn aztán dicső emlékezetű királyom Németországba küldött követségbe, ezen úgyről több tudós férfival beszéltem. Midőn megtudtam, hogy Ratichius a tanmódszer javításán dolgozik, nem nyughattam, míg vele nem találkoztam. De a helyett, hogy velem értekezett volna, egy vastag ivrét (folio) könyvet adott olvasásul. Miután a nehéz munkával megküzdöttem s a könyvet átolvastam, beláttam, hogy a rendszer hibáit nem roszúl fedi fel, de elégséges eszköz az ellen nem tudott. Le ti szilárdabb alapon építtek, csak folytassátok.“ (l. Palacky: Zeitschrift des böhmischen Museums von Jahre 1829. Abtheilung III. S. 36.) A beszélgetés közepett K. mondá, hogy kész didaktikus tanulmányaival a realékra is áttérni, erre Oxenstierna így válaszolt: „Tudom, hogy elnétekben valami magasabb van, mivel olvastam a ti „Prodromus zur Pansophie“ műveteket, beszéljünk erről holnap tovább, most engem hivatalos ügyek hinak el.“

A következő napon pansophistikus eszméinek mélyebb vizsgálatába bocsátkozott, s kérdé Komeniust: vajon képes-e szokatlan kifogásokat eltűrni? K. nemesak igennel felelt, hanem az igazság biztos kipuhatólásául, ítélet-képes férfiktól ugyanilyet kívánt; ekkor Oxenstierna jelentékeny kifogást tett azon nézet ellen, miszerint a Pansophiából az emberi ügyek lényeges javulása származnék, s e végből a szentírást hozta fel tanu gyanánt, melyben

az mondatik, hogy a világ végén nem jobb, hanem rosszabb lesz az emberiség állapota. Komenius ezen állításnak ellene szegülvén, így szólott: „Nem tudom, vajon egykor valaki ehhez hasonlót gondolt-e? Maradjatok meg állhatatosan szándékotokban így jutunk el nyugalmas határhoz, vagy nincs többé segély? Ohajtám, hogy ti magatokat mindenek felett az iskolának szenteljétek, a latin tanulmányokat megkönnyítsétek és ama magasabb célhoz az útát készítsétek.“ (J. Palaecknál ugyanott.)

A birodalmi kancellár mindenek felett a nagy férfinak még mindig nagy és határtalan terveit kissé mérsékelni és azoknak egy közvetlenül hasznos iskolai reformon alapuló irányt adni iparkodott. Oxenstierna a Komenius minden tervét éles vizsgálat alá véve, végre meggyőződött, hogy csak a hasznos és természetes által, mire K. a fősúlyt fektette, érhető el a cél a nevelési ügyben.

Hogy tulajdonképeni didaktikai műveit bevégezhesse, mind a két kancellár beleegyezésével, 1642-ben október vége felé, ellenkező szél következtében nagyon elkésleltetett tengeri útazás után Elbingbe (Poroszország) érkezett. Itt részint gyermekek tanításával, kik mindenfelől tódultak hozzá, részint pedig vallási ügyekkel foglalkozott, melyek miatt 1645-ben a thorni zsinat előtt meg kellett jelennie. 1644. Orla-ban (Litvania) az evangélikusok egyetemes gyűlésén jelent meg, mely alkalmából egy kisebb theologiai iratot bocsátott közre. Hogy minden idejét didaktikai művek szerzésével tölthesse, e végből egy évre minden levelezést félbenszakított s ugyancsak e célból útasította vissza I. Rákóczy György fényes ajánlatát, ki jövedelmeinek negyed részét ajánlotta föl tervei kivitelére. 1646-ban rövid időre ismét Svédhónba utazott, hogy munkáját von Geer Lajosnak bemutassa.

A westfáli béke évében 1648, mely a harmincz éves háborúnak véget vetett, újlag Lissában találjuk, hol legjelentékenyebb műveinek egyikét: „A nyelvtanítás legújabb módszere“ (novissima lingvarum methodus) dolgozta és adta ki. Ezen könyv nemcsak didaktikus alaptételeinek teljes összegét foglalja magában, hanem részint a már kiadott és kiadni szándékolt iskolakönyvei célját és jelentőségét jellemzi, valamint a latinnyelvtanítás módszerét részletenként adja elő. A kezdet alapját a „Vesti-

bulummal“ kell megvetni, azon kis könyvvvel, mely a gyermeki nézlelődés különféle tárgyait megnevezéséről a főnév és a többi nyelvtani műszavakra vezérel, hogy egy egészen egyszerű nyelvtannal végződjek. Aztán bővebb nyelvtan és szótár gyanánt szolgál a „Janua“, melynek tartalma később szélesebb alakban az „Atriumban“ vagyis „Ékesszólásban“ (elegantior loquendi ars) ismét visszatükröződött. Ezen munkája jelentékeny ellenzéket támasztott némely klasszikus író mellözése miatt. Ellenei mondták, hogy ha a klasszikus írók háttérbe szoríttatnak, valóságos latin irály nem érhető el. Szerinte a három nevezett iskolai könyv áttanulása után adatnak ártalmatlan klasszikusok (tehát nem a zabolátlan Terentius) az ifjú kezébe. K. mindezen iskolai könyvekben megalapította és keresztülvitte azon elveket, melyeket a „Legújabb nyelvtanban“ módszere három tényezője gyanánt jelez: t. i. először a reáliák korai összeköttetését a nyelvekkel, a szavak és dolgok párhuzamos folyamát (*rerum et verborum parallela cognitio*); másodsor a tanítás fokozatos egymásutániségát, a kiinduláspontból lassu de biztos előrehaladást; harmadsor azon sikeres eljárást, melynél fogva a tanítványok folytonos tevékenységben tartatnak.

Ezekben állanak K. rendszerének, tanügyi realismusának alapvonalai. Későbbi eszméi, termékei inkább csak a fölállított alaptételek gyakorlati kivitele körül mozognak. Ezeken kívül megemlítendő még törekvéseinek azon különálló iránya, mely a tanítás gymnastikai oldalát illeti. Szellős tantermek, derült játékterek, általában minden, mi a testnek erősítésére és gyakorlására szolgál, különös gondjai közé tartoztak. A testnek ápolását, erősítését, gyakorlását, mint a nevelés lényeges részét emelte ki, minélfogva a „mens sana in corpore sano“ előtt, melyet később Locke paedagogiai jelképkül tartott, a nevelők figyelmébe melegen ajánlja. K. idejében ezen tárgy még nagyon elszigetelve állott, sőt alig telt el egy század, midőn egy oly kitűnő tanügyi férfiú is mint Totzenorff a sikárkozást, koresolyázást, hógolyó-óhajigálást az ifjúság oly sajátos bűnének nyilvánította, melynek rendszeresen ellene kell működni.

Vegyük föl ismét élettörténetének fonalát. Azon vérmes re-
Budapesti Szemle XV. köt.

ménynyel keesegtetten magát, hogy Oxenstierna a müncheni és osnabrücki béke föltételeit oly módon fogja létrehozni, miszerint Cseh- és Morvaország az evangéliomnak ismét visszaadatik. Ebbeli reménye meghiúsult. Midőn 1650-ben július 8-án a svédek Olmütz ből kivonultak, ez alkalommal Morvaországban századokra tartatott evangélikus isteni tisztelet. A testvérek községe és utolsó püspökjük örökre száműzötté lettek. Ettől fogva főtörekvése volt a testvérközségből, oly ifjú férfiaknak, kiket ő kitűnő paedagogiai képzettséggel látott el, külföldön tanítói állományt szerezni, s ily móddal a protestáns Európának csaknem minden tartományába küldött ügyes tanítókat.

Komenius közrebocsátott művei mind az 1648-ban elhalt Rákóczy György, mind özvegye Lorántfi Zsuzsánna, valamint fia Zsigmond előtt nagy becsben állottak s személye iránt fölötte nagy ragaszkodást mutattak. Ragaszkodásuk, buzgalmuk mértéke kétszeresen fokoztatott a híres hitvitázó Tolnai János tanár buzdításai által, ki a sárospataki iskola ügyének vezetésével vala megbízva, ennek következtében a fejedelemlé és fia Komeniust Sárospatakra hívták, hogy tanácsával őket az iskola berendezésénél támogathassa. K. engedett a meghívásnak, mivel a Rákóczyak áldozatkészségétől a Magyarországon szétszórott testvérekre nézve sokat várt. Útját Skalicz felé vette, hol a testvérek adakozásából templomot építettek, melyben ünnepelte K. a húsvétot. Skaliczból a danzigi reformatusokhoz fölhívást és kérelmet intézett, hogy a puchói (Magyarország) testvéreket gyűjtés által segítsék, melyből a skalicziakhoz hasonló templomot építhessenek. Ezekután az 1650-ben év tavaszán érkezett Sárospatakra, hol a legnagyobb ünnepélyességgel fogadtattott. Lorántfi Zsuzsánna a legmélyebb tiszteletét fejezte ki iránta. Rövid idő múlva azonban elűtazott innen. K. eltávoztása után a nemesszivű fejedelemlé a testvérek senioraihoz levelet intézett, melyben a legszivesebben s' egyszersmind a legsürgetőbben kérte őket, hogy Komeniust családjával együtt bocsássák hozzá néhány évre az iskolai ügy rendezése végett. Levelében tekintélyes évi fizetést ígért, valamint munkájának bevégezté után bő jutalmaztatást; ezenkívül ifjú hazafiai közül 10-en vagy 12-en az általa emelendő és kormányzandó intézetben ingyen láttatnak el és képeztetnek. Rákóczy Zsigmond és Tolnai János szintén ir-

tak Komeniushoz s kérték, sürgősen jöjön, különösen Tolnai levele K. személye fölötti mély csodálkozását fejezi ki. E meleg fölhívásoknak azonban nem könnyen tehetett azonnal eleget, mivel van Geer-től folyvást támogatást kapván, ennek beleegyezése nélkül új viszonyt nem köthetett, másrésről egy seniornak huzamosabb távollétére a synodus engedélye is szükséges volt. Azonban anélkül, hogy az előbbi fölkérte volna és távozását a synodus egybehívásától tette volna függővé, a seniorok beleegyezésével ismételt, sürgős meghívás után még ugyanazon év (1650) őszén ismét Sárospatakra érkezett.

Rákóczy Zsigmond kívánsága szerint Komeniusnak itt egy oly intézetet kellett alapítani, mely didaktikus és pansophisticus eszméinek teljesen megfelelt. E végből elhatározta, hogy 7 osztályt állít föl. Kettő azonnal (1650) a harmadik a következő évben állíttatott föl. De mindjárt kezdetben nagy tehetlenség- és elöitétellet kellett küzdenie, melyek annál inkább legyőzhetlenekké lettek, mivel legerősebb támasza Zsigmond herczeg már az 1652. évben elhalt. Halála után rögtön távozni akart, de II. Rákóczy György kérelmére az 1654-ik évig ott maradt. Végre ezen év júniusában családjával együtt Lissába visszatért. Négy évet (1650—1654) töltött a Rákóczyak híres iskolájában mint tanár, mely ideje szakadatlanul a nevelés szent ügye melletti fáradozásban tölt el. Nevelési terveit, újításait egészben véve nem akarta elfogadni a magyar nemesség, mely miatt keserű panaszra fakadt: „A hol csak foldozást, toldozást kívánnak, egyetemes irányú tanulmányozás érvényre nem juthat, sem magasabb életre nem vergődhetik.“

Sárospataki irodalmi működésének legjelentékenyebbike a világszerte híres „Orbis sensualium Pictus“ azaz „látható világ.“ Hazánkban rézmetszési hiányok miatt meg nem jelenhetvén, 1657-ben először Nürnbergben, azóta számtalanszor egész a legújabb idők (1864) számtalan átdolgozásban adatott ki.

Komenius realismusa azt kívánta, hogy a dolgot a tanítvány szeme elé közvetlen szemléltetés által léptesse; épen ezen kívánalomból származott az Orbis Pictus. Ezen könyvben a nagy férfiú jelentősége és hordereje leginkább felismerhető. Mert ha a nyelvtanítás javítására nézve részben a Rattich által föllállított eszméknek adott tért, de egészen új a szemlélet, melyet az Or-

his Pictusban valószínű. Ez az első képes könyv, mely a népiskolába bevitetett. Azon törekvésből indulva ki, hogy a szóval a tárgy is, még pedig a tárgy nemcsak felfogható előadással, hanem a lehető legközvetlenebb szemléltetés által adassék. A mit ég és föld, ember és állat, természet és az összes emberélet, hit és remény a gyermeki képzelődés tárgyává tesz, az itt lefestetik, s különböző nyelven, hozzá csatolt elmélődés által adatik elő, magyaráztatik. Tehát az Orbis Pictus valóban az új reál irányi nevelés tulajdonképeni jelképe gyanánt tűnik fel. Mily égető szükség volt ily könyvre, mutatja azon tény is, hogy egész napjainkig számtalan kiadást ért. Azon tény, hogy az Orb. P. minden lehető dolgot jelezni latinul is tanultat, nyilvános ellentétben áll szerző azon nézetével, melyet az anyanyelv értékéről állít fel. Minden bizonynyal mai nézet szerint helyben nem hagyható ezen eljárás; ehez járul még a fametszvények tökéletlen kivitele, takarékosága térben, midőn egy pár négyszög hitvelyknyi téren gyakran az egész világot látjuk jelképezve. Hogy minden kis tárgyat latinul is tanultat és nevez, oka az, mivel a latinnyelvet az emberiség összekötő lánczává s közvetítő egyetemes nyelvvé kívánta tenni, hitt egy új világszellemben, a midőn a népek egymással békében fognak élni, az egyetemes emberiség javát előmozdító célra fognak működni, s ezen cél közvetítésére szerinte a latin nyelv lenne hivatott. Az Orbis Pictusban némely dolgokról pusztá jelképes rajzolatot találunk. Vegyük fel például azon képet, mely istentől kezdve egész az utolsó ítéletig mindent magába foglal. Ezen képben nemcsak a keresztyénségnek zsidóságnak, mohamedánizmusnak, látjuk képes előállítását, hanem az ékesszólásnak, szelidségnek, isteni gondviselésnek, sőt még az emberi léleknek is. Az ilyféle képek miatt később heves küzdelmeket állott ki. Az Orbis Pictus nem egyéb, mint kezdeményezés, magát tájékozni és alkalmazni nem tudó tanszertár, melyben azonban a gyermek gondolkodásának és felfogásának kifejlődni kellett. Azon tapasztalati igazság, hogy a világtörténet fejlődésének folyamában az új eszmék, új gondolatok csak lassanként emelkednek azon pontra, melyen mint teljesen, tökéletesen kivitt egész az ész és gyakorlat netovábbjának tekinthetők, kimentik kezdeményezési törekvésének hiányait. Az iskolai képeskönyvet illetőleg tehát itt még csak kezdeményező, utódai sokkal öntudatosabban és világosabban fogták fel tárgyuk becsét. E hát-

rányok mellett is az Orb. Pictus, valamint a Janua és Vestibulum az iskolákban még Komenius életében igen nagy keletnek és elterjedésnek örvendettettek. Mihelyt ily tankönyvek foglaltak helyet a tanításban, azonnal megindult a gymnáziumokban a realismus folyama. A tantervbe új tanítási elemek vétettek fel és így a real iskola és tudós iskola közötti szakadás útja megtöretett.

A reál tárgyak fontosságának felismerését Komenius különösen verulámi Baco „Instauratio magna“ híres könyvéből merítette. Miként Baco magát a természetet kérdezte és kémlelte, ugy K. is a természet működését veszi figyelembe, s teljesen nagymesterének szellemében él, midőn ohajtja, hogy miként a kijelentés könyve, épen ugy a természet könyve is a hagyományos előitéletek sötét lepelbe burkolt zürzavarából megszabadítandó és így kiált fel: „Hát vajon nem épen oly valódilag lakunk-e mi a természet kertében, mint az elődök? Miért nem használjuk mi épen oly jól miként ők, szemeinket, füleinket, orrainkat? Hát miért tanuljuk más tanító, mint érzékeink által a természet műveit ismerni? Miért, mondom, miért nem ütjük fel a holt könyvek helyett, a természet élő könyvét?“ (I. Raumer: Geschichte der Pädagogik. 2 Aufl. 1847. II. B. S. 66.)

Azon hely, melyet K. a nevelés történetében elfoglal, valóban reformatori, mint Raumer helyesen nevezi. Reformatori törekvéseiben az emberiség nevelése és tanításának szükségességét szüntelen mint az élet czélját jelzi és tünteti fel; miként a kövek és fémeknek kidolgozásra van szükségük, hogy rendeltetésük szerint hasznavehetők legyenek, épen ugy áll az emberre nézve is. Mig az állatok rövid idő alatt felnőnek, addig az embernek, míg érettségre jut, sok év adatott, melyekben magát életének czéljaira kiképezheti. De ezen czélok, nevezetesen oly okos teremtmény lenni, mely a többi teremtményeken uralkodik, oly teremtmény, mely teremtmőknek képmása és öröme, megkívánják az „eruditot, virtust és religiot.“ Ehhez ismeret szükséges. A három főalkatrész — mint főlebb mondatott —, mely az emberi ismeretet tökélyre viszi és annak tartalmát s körét leírja: isten, természet és művészet; teljesen a Baco tételének megfelelőleg, ki az embert, természetet és istent mint a philosophia három tárgyát jelzi. Megjegyzendő, hogy K. művészetnek nevez mindent, mi emberi tevékenység által előállittatik, oda értve a tudomány termékeit is.

Térjünk át ismét K. élete későbbi eseményeire, mely válságokban éppen oly gazdag, mint tevékenységben. Midőn az Orbis Pictus napvilágot látott, már akkor azon esemény, mely K. életében szomorú korszakot képez, lefolyt. Alig érkezett meg Magyarországból 1654-ben Lissába, a lengyel-svéd háború alatt ezen város sorsa iszonyatos alakot öltött magára. Elsőben a svédeknek meghódolt, majd később 1656. április 28-án a lengyelektől visszafoglaltatott és szétromboltatott. Komenius minden vagyona, kézírataival együtt a lángok martaléka lett. E gyászos nap most már másodszor viradt reá, mivel 1621-ben a spanyolok Fulneckben hasonló sorsban részesíték. A háború és lángok által mindenétől megfosztott nagy realista, nem mint püspök, hanem mint szegény koldus vonult át Szilézián, Brandenburgon, Stettinen, éjszak felé sietve. Hamburgban, pár hónapig időzni kellett egészsége visszanyerése végett, míg végre a végzetes év augusztusában (1656) övéivel együtt elérkezett Amsterdamba, hol előbbi pártfogójának fia tárt karokkal fogadta és saját költségén paedagogiai műveinek kiadását eszközölte (1657). A fáradt aggastyánnak Amsterdam valóban a nyugalom kikötője lett. A mit életében sohasem keresett, itt megtalálta, t. i. földi hirnevet, becsültetést és jóllétet; ez utóbbinak alapját a gazdag családok gyermekei tanításától járó fizetés vetette meg.

Amsterdamban különféle tárgyú művek szerzésével foglalkozott. Pansophistikus műve, másnemű munkálatok miatt, többször félbeszakítottatott. Ezenkívül vallásos iratainak száma oly tetemes, miszerint alig képzelhetjük, mimódon jutott ideje ezekre a késő vénségben. Egyházát (Brüder Unität) egy pillanatig sem felejtette el s vigaszál és az utókor előtti igazolásául egy „Hitvallást“ (1658), „Énekes könyvét“ (1659), „Történetét“ (1660), „Szokásait és fegyelmi szabályait“ (1661) tette írásba s adta ki. Összes műveinek számát Adelung 90-re teszi. Későbbben azon eszmével foglalkozott: miként téríttethetnének a törökök a keresztyén hitre, hogy egykor a Dunafejedelemségben lévő szlávok jobb sorsnak örvendhetnének.

E célból 1667-ben komoly szándékkal azon fáradozott, hogy a szentírás török nyelvre fordíttassék. Magához a török szultánhoz előbeszédet intézett, melyben a biblia olvasását ajánlja. A keresztyének a koránt átfordították — mond ebben — és fáradoztak azt megérteni, tehát semmi sincs méltányosabb, mint

hogy a mohamedanok is a szentírás tanulmányozását foganatba vegyék és szabadon válaszszanak. Azon kifogást, mintha a biblia meg lenne hamisítva, számos erősséggel igyekeznek megdönteni. A fordítás azonban nem létesült. Csak későbbben halála után fogta föl ismét van Geer Gerárd a fordítás eszméjét, ki is Nigrinus Kristóf által 1679-ben oly férfiak után kezdett körülnézni, kik a török nyelvben jártasak. De vajon létesült-e ennek kivitele, nem tudjuk. (l. Gindely idézett munk. l. 55.)

A valóban patriárchális férfiú egyszerűsége, hasonlatlan szelidsége, fáradhatlan készsége, benső erkölcsi méltósága, mély vallásossága, csodálkozásunk mértékét a legfelső fokra emeli. Szenvedés, üldöztetés, szűkölködés tüze által megedzett, erős lelke 80 éves korában november 15-én 1671. Neárdenben, Amsterdám mellett, hagyta el földi tárházát.

Ha saját szerű vallásosságát vesszük vizsgálat alá, önként feltárul eléink a gondolat, hogy reformtervei épen azért valának vallásos alapra fektetve, mivel K. lelkében a vallás mély gyökeret vert. Hogy ezen tervek a lelkiismeret ösztönéből, a szív rokonérzéséből eredtek, a felől semmi kétség. „Letűnt ifjúságomra való emlékezet, mily gyakran könyet sajgolt ki szemeimből, de eltűnt napok, nem jönnek vissza. Csak így lehető, hogy t. i. isten nevében és erőm mértéke szerint az utódoknak jobb utat mutassak.“ Kegyességének jelleme továbbá különösen kitükröződik az „Anyaiskola“ azon tételében, hol azoknak, kik gyermekes dolgoknak nevezik azt, mit itt tesz és előszab, így felel: „Igaz, hogy ezek gyermeki dolgok, mert hiszen mi itt gyermekektől vagyunk környezve, és másként nem cselekedhetünk, mint gyermekileg; de sőt isten, az ur, velünk felnőttekkel, munkájában és ez életben azt teszi, hogy velünk, mint gyermekekkel, beszél és cselekszik. Ha ő magát hozzánk alkalmazza, miért ne tehetnők mi azt gyermekeinkkel szemben.“

Mindenek fölött csodálkozni lehet, hogy oly határozott realistában, ki a tanítás kezdetét érzéki szemlélődés nélkül többé nem ismeri, miként férhet meg a legbensőbb vallásosság mellett a leghatározottabb és valódi külső érdekeltség? Miként egyesült e két elem, nehéz magyarázni. Talán az akkori idő szelleme adhatna kellő feleletet. Realismusa tehát bizonyos kettességben (dualismus) szenved, pedig alapítója előtt nem volt titok, hogy a szellem

fogalmával a tisztán természetfelettinek körébe lépett. Innen magyarázható azon erős válaszfal, melyet vallás és tudomány között fölállít. Továbbá megkülönböztet külső és belső világot; a mi az utóbbiban előjöhethet, azt egy általános „Hittan“ tárgyává teszi. Ama két alapnézet tehát, melyen rendszere nyugszik, bensőleg uines összhangzatban egymással. Mert az egyik oldalon az embernek mint isten képmásának minden létezőt, mely érette van, fel kell ismerni és hatalma alá vetni és így „kis világ“, tehát minden-tudásnak magvát eleitőlfogva magában hordozza, neki mindent csak ki kell fejteni és öntudatra hozni. — A másik oldalon az összes ismeret az érzésből indul ki és az ismeretek valódisága és biztossága attól tétetik függővé, a lélek érzésének benyomásai mintegy beoltatnak, és ez utóbbi szerinte azon üres táblává lesz, melyre minden felírathatik, ha a tábla üres marad, a tábla nem ok, hanem az író azaz a tanuló. Ezen felfogásból magyarázható ki azon nézete, miszerint pogány iratok és benyomások eltávolítandók, míg másnemű (nem pogány) alapnézet valódi, isten szerinti nevelésre mutat. (I. Baur. Encyclopädie des Gesamnten Erziehungs- und Unterrichtenwesens von Schmid. Gotha. 1859—1869. III, B.)

Az érzéki és érzék feletti világ benne valóban személyes közösség (personalis unio), még pedig rendkívüli erőteljes és életerős nyilatkozat által valának összekötve. Vallásossága nem ment némi kinövéstől. Mysticus ábrándja néhány titkos társulatba keverte és az öreg, sokat csalódott férfin a remény kedves ábrándjai közepett sokkal közelebb látta az újjászületés idejét, mint az valódilig vala. Még agg korában is pantastikus képeket szőtt azon eseményekről, melyek a jövő emberi nem életébe fognak bekövetkezni. Merengései közepett egy röpiratot bocsátott ki „Lux in tenebris“ cím alatt, melyben a többek közt az ausztriai császári állam felbomlása jósoltatik meg, de mely azon keserű sors részese lön, hogy az osztrák kormány, császári pátens folytán, Pozsonyban nyilvánosan, hivatalosan megégettetett. Jellemző tünetény ez is az osztrák kormány hagyományos magatartására nézve s hogy az elmék már ezelőtt kétszáz évvel is foglalkoztak az abszolút irányú ausztriai birodalom felbomlásával, végenyészetével. A röpirat elégetésével egy időben történt K. barátjának a 84 éves *Drabiczky Miklos drahotausi* (Morvaország) evangélikus lelkésznek, ki ama jóslat tulajdonképeni szerzője volt, szinte császári pátens foly-

tán történt irtózatos kivégeztetése. Tehát helytelen Holzman azon állítása, mintha e jóslatot K. maga írta volna. (l. Palaczky Gindely, Lautbecher, Raumer stb. munkáit, különösen Gindelyt. 518—519.) Némelyek, nevezetesen Holzman heidelbergi tanár, mondják, hogy Komenius Bourignon Antoinette myticius merengéseinek tisztelői közé tartozott, (l. neveléstani kéziratát, melyet használatul szives volt nekem átadni.)

De másrésről vallásos tulajdona teljes igazságában és épségében mind végig megmaradt; élénk kedélyének ez mintegy azon alapját képezte, melylyel a földi mulandóság honától bucsuzó gyanánt az emberiség jövődjé életétörténetébe még egyszer betekint.

Viharteljes életének 77-ik évében, halála előtt három évvel (1668) jelent meg utolsó műveinek egyike az „Unum necessarium“ vagyis azon „Egyetlen“, mit az életben, halálban és halál után szükséges tudni, melyet is a világnak megfontolásul ajánl. Az ősz férfiú visszatekint ebben pályafutására, mely a napok számában csaknem mindazok pályafutását felülmulta, kik vele vándoroltak az élet sivatag pusztáján. Átokhullámokat szór mindazon órákra, melyekben mást akart és keresett, mint az isteni végecélnak előmozdítását az emberi nemzettel; védi magát azon szemrehányás ellen, hogy ő, midőn a methodikai és didaktikai tanulmányok szolgálatába állott, püspöki hivatalát elhagyta. Önvédelmében a világ idvezítője szavaival kiált fel: „a ki mondotta legeltesd az én juhaimat“ azt is mondotta „legeltesd az én bárányaimat.“ Védelmezi magát továbbá azon szemrehányás ellen, mintha az egyházi pártok között hir hordót és közvetítőt teremtett volna. Azon időt, melyet átélt, jelképesen ismételve látja Illés képében, midőn vihar, tűz, földrengés az urtól származtak. De fog idő jöni, mely az isteni szellet szelid fuvallatára éles füleket birand. S akkor majd nem lehet isten ellen harcolni.

Élete állandó vándorlás, hazája valóban nem volt; de hálákat adott istennek, hogy megőrizte azon emberek közös balgaságaitól, kik mindenféle esetlegest valódi jónak, az útát czélnak, a szállást hazának tartották. „Köszönöm istenemnek — mond emelkedett, vallásos érzelmmel — a ki akarta, hogy teljes életemben a vágyódás embere legyek. A jó utáni vágyódás mindenkor azon csergező patakocska, mely a minden jónak forrásából, istenből fakad. Isten, bölcseségének titkos Ariadne fonalánál fogva minket vissza-

vezet magához. Engem, mint hittudóst rágalmaztak, üldöztek, mert a nevelés és oktatás ügy javítása által a világnak használni igyekeztem. Istenemnek, örök szeretetemnek, örök hálát mondok, hogy bárányai iránt szívemet forró szeretettel áldotta meg.“ Vágyodása, ohajtása soha sem csalta meg; lett légyen bár most zivatar, de jött idő, midőn a zápor megszűnt s a mezei virágok ékesen pompáztak.

* * *

Komenius a legeggyetemesebb, legtermészetesebb irányba fogta fel az összes tanítás és nevelés szent ügyét. Eszméi, tételei életre valók s nagy részben mai nap is élnek iskoláinkban s élni is fognak mind végig. Locke, Rousseau, Basedow, Pestalozzi, szellemétől áthatva, szellemét örökölve, nevelésügyi eszméinek úgy szólván csak folytatói, követői voltak. Magas szelleme az emberiség üdvét, boldogságát, a nevelés és oktatásügy teljes újjáalakításától várta. Az emberiség történelmében valódi fénylő jelenség, magas oszlop volt. S ha van férfiú a világtörténet folyamában, ki az utókor megemlékezésére érdemes, a nevelés és tanítás szent ügyének felkent apostola, Komenius Ámos János első sorban áll azok között, kiket az emberiség gondolatának, emlékezetének időről időre fel kell keresnie s mint példányképet szem előtt tartania.

RÉTHI PÁL.

A VÁLASZTÁSI KÉRVÉNY

T Á R G Y A L Á S A A N G L I Á B A N

AZ ÚJ TÖRVÉNY SZERINT.

Az „1868-iki parlamenti Választási Törvény“ („Parliamentary Elections Act. 1868“) czélja, a kifogás alá eső választások dolgában való bíraskodást, melyet eddigelé maga az alsóház gyakorlott, valamely polgári törvényszékhez (jelesen a westminsteri és dublini Court of Common Pleas s a skótországi Court of Sessions-hez) tenni át. A törvény egyszersmind jogvesztést ró a jelöltekre és másokra, a kiket vesztegetési bünsúly terhel.

E törvény a választási eseteket a közönséges, polgári törvénykezés alá eső esetekkel egy osztályba helyezi, azon kivétellel, hogy a választási esetek bíró által, esküdtszék nélkül tárgyalassanak és hogy a tárgyalás, a helyett hogy nyilvános törvényszék előtt tartatnék, egy, ez alkalomra rögtön, a mint a kereset alá kerülő választás megesett, külön kijelölt bíró által történjék.

Az alsóház eddigelé oly féltékenységgel őrizte kizárólagos jogát, miszerint a tagjai választását illető minden kérdésben maga ítéljen, hogy daczára annak, hogy a választásoknál előforduló vesztegetés mindig a polgári bíraskodás alá eső bűn volt, mégis e sérelem üldözésének 1729 előtt semmi nyoma. 1729-ik évben egy törvény (2. Geo. II. c. 24.) ment keresztül, mely által azok, kik szavazatukért pénzt vagy egyéb díjat fogadtak el, 500 fontra büntetettek, mely összeg végrehajtás által volt beszedendő s egy-

szersmind a bűnösök jövő választásokra szavazatvesztesékké és hivatalviselésre képtelenné váltak.

Ha az alsóház részéről nem forog fen ezen féltékenység, a köz-törvényszék látszanék egyik legalkalmasabbnak a választási ügyek eldöntésére. A választási kérvény a megbukott jelölt, s a helyét elfog'alt háztág közti magánügy s a kérdések, melyek a tárgyalás folyamában fölmerülnek, hasonló azokhoz, melyek a polgári eseteknél mindennapiak.

A nyertes jelöltek ellen legközönségesebb vád az, hogy maguk, vagy ügynökeik követtek el oly vesztegetési, etetési vagy törvénytelen befolyási vétségeket; más szóval oly tettekkel vádoltatik, a melyek a létező törvény értelmében — eltekintve a legújabbnak intézkedéseitől — nemcsak képtelenné tették az illetőt arra, hogy mint a kérdéses hely képviselője a parlamentben üljön, hanem rábizonyodás esetében még pénzbírságnak, sőt fog-ságnak is vetik alá.

Más esetekben a választás szintén megtámadható: a megválasztott jelölt képtelensége miatt, ha t. i. élelmező, idegen; vagy oly hivatalt visel, a mely őt parlamentben való ülésre képtelenné teszi.

Ha a választás ellen kifogás történik, gyakran skrutiniumnak van helye, mely esetben a választott bizottság (select committee) felebbező törvényszékül szokott szolgálni a választási vizsgáló ügyészek határozatainak, s a polgári magán törvényszékkel koordinált és hasonló bíraskodást gyakorol.

Nem túlzás, ha állítjuk, hogy egy választási kérvény is alig döntetik el, a nélkül, hogy oly jogtények nem eredményeztetnének, melyek csak oly lényegesek és megdöbrentők, mintha rendes törvényszéki folyamatban akár a legfontosabb keresetből vagy büntető eljárásból származnak.

Az alsóház hosszú időki az egész ház színe előtt tárgyalta a választási kérvényeket s az által menekedett meg azon nehézségtől, mely bonyolodott tényálladékok és jogesetek, egy 560 tagból álló testület előtti tárgyalásával jár, hogy egyaránt eltekintett mind a jogtól mind a tényektől és választási kérvényeket merő pártkérdések gyanánt intézett el, melyeknél a küzdő pártok ereje tünhetik ki, s oly szélsőségre vitték ez elvet, hogy az ellenzéki sza-

vázat, mely 1741-ben Sir Robert Walpole leköszönésére vezetett, a chippenhami választási kérvény alkalmával adatott.

Az első közeledésnek, mely a választási kérvények tárgyalására szolgáló bíróságok szervezése felé irányult 1770 felé történt, egy törvény által (10. Geo. III. c. 16.) mely alkotója után Granville Act-nak nevezetett.

E törvény — mely 1839 évig póttörvényekkel kiegészítettett — legnevezetesebb intézkedése: kérvény tárgyalásokra való biztosok sors általi kijelölése.

E póttörvények utolsója által (9. Geo. IV. c. 22.) harminczhárom név volt kisorsolandó a jelen tagok lajstromából, s a választófelek mindegyikének tizenegy nevet volt szabad kitörölni s így a bizottságokat tizenegyre redukálni.

Ez intézkedések daczára a választási bizottságok részrehajlása és tehetetlensége oly általánosan fájlaltatott, hogy 1839-ben Sir Robert Peel egy törvényt vitt keresztül, mely különböző elveken új rendszert állapít meg; azon tekintettel, hogy az egyes tagok felelősségét nevelje és csak kevés bizassék a vak sorsra.

Az 1839-iki törvény hiányosnak találtatván, fölfüggesztet't és módosításokkal újból elrendeltetett 1841-ben és különböző pótljavítások után az 1848 választási kérvény-törvény ment keresztül, mely a legújabban hatályban levő eljárást tartalmazza, a választási kérvények tárgyalására nézve.

E rendszer leglényegesebb újítása az, hogy néhány kevés tagja a háznak bizatott meg „Választási főbizottság“ („The General-Committee of Elections“) nevezete alatt, hogy a választási kérvények részrehajlatlan tárgyalásáról gondoskodják.

A bizottság állott hat tagból, mely minden új parlament első ülésén nevezetett ki az elnök által, ámbár a ház jóváhagyásának alávetetett, e bizottság mindenben képviselte a házat, a mi csak a kifogás alá eső választásokat illette, mert bár a választási kérvény alakilag a házhoz intéztetett, mégis ha az kellő alakban s az illő bírsággal szereltetett föl, rögtön a „Főbizottság“ bírószéke elé került, mely a tárgyalásra egy öttagú „Választott bizottságot“ küldött ki, négy tagja a főbizottság által közvetlenül választva, az ötödik tagja az elnök által közvetve.

Az egész eljárás a választási kérvények tárgyalása alkalmával lehetőleg hasonlított egy közönséges törvényszéki tárgyalás folyamataához. A választott bizottságot megeskették, hogy jól és

igazán fogja tárgyalni a kérvényeket, hogy hű, a valóval megegyező ítéletet fog hozni. A tanúvallás eskü alá vétetett, a kérvényező és a vádlott ügyvédje rendes sorban meghallgattatott, s a törvényszékek határozotai úgy föllebbeztettek és magyaráztattak, mint a bizottság számára való kötelező praecedensek.

Az eset eldöntésekor a bizottság többségileg határozta el, vajon az ülésező tagok vagy bárki közölök, vagy bármi más személy rendesen meg van-e választva, vagy vajon a választás semmis-e, vagy új választás tűzessék-e ki; és az ő határozata végleges volt a felekre nézve minden rendben és tekintetben, s a ház által hajtatott végre, mely a bizottság jelentését naplóiba fölvette.

E rendszer mindenestre legjobb volt, mely az alsóház azon elhatározásával, miszerint a kifogás alá eső választások dolgában való bíráskodást maga intézi, egyidejűleg fenállhatott.—Mindennek daczára néhány év óta azon vélemény kezdett gyökeret verni, hogy a tömérdék költség, mely a választási kérvények tárgyalásával jár, a választott bizottságok határozatainak bizonytalansága, a választási kérvényekkel történő egyezségek meggátolásában tanúsított tehetetlensége, a törvénytelen egyezkedések azon nem ritka esetben, hogy mind két fél tilalmas eszközök használása miatt bűnös, mindez csak abból származik, hogy a ház kizárólagos bíráskodási jogát fentartja. Mondhatni ellentállhatatlan érvek hoztattak fel azon elhatározás mellett, miszerint a tapasztalás bizonyítván, hogy kellő törvényszéket a ház tagjaiból összeállítani lehetetlen, nem kínálkozik más orvosolás, mint hogy a ház reá vétessék, hogy a választási esetek fölötti bíráskodásról mondjon le egy független törvényszék javára.

Enézetből folyólag oly javaslat (bill) terjesztetett 1867-ben az alsóház elé, mely szerint minden választási kérvény három biztosnak adassék át, kik azon biztosi lajstromból választassanak, melyet az elnök javasolt. Egy választott bizottsághoz való fellebbezés a választási biztosok részéről nem rendes eljárásképen történjék, hanem csak akkor, ha azon jelentés indokolása kielégíti a házat, mely szerint elégséges ok létezik a fellebbezés igazolására, és ha a ház erre külön határozatot hoz.

Ezen javaslat tényleges egyezmény két rendszer között; mert azt képzelték, hogy az alsóház még nincs egészen elkészülve arra,

hogy önbíráskodásával végleg felhagyjon, és szívesebben bizná a választási esetek tárgyalását az elnöktől kinevezett személyekre, mint a háztól egészen független törvényszékre.

A javaslat egyszersmind pótló intézkedéseket tartalmaz a tilalmas mesterkedésekről szóló törvényhez, melyek elvben egyeznek azokkal, a melyeket alább közlünk, a jelen törvény ismertetésénél. E javaslat egy választott bizottsághoz tétetett át, mely egyhangúlag elvetette a választási biztosok intézményét, s azon véleményben volt hogy minden választási kérvény eldöntése: akár tilalmas eszközökkel való élésen, akár bármi más jogos panaszon sarkallják az, a polgári törvényszék bíráinak adassék át.

Azon kérdések, melyek az előleges vitatás alkalmával merültek fel a bizottság előtt, és lényeges eltérésekre adtak alkalmat, a következők:

1-ször. Helyes-e, vagy sem, hogy a választási kérvények egyenesen a királyi feltörvényszékhez (Court of Queens Bench) intéztessenek, s ebből folyólag a felettök való teljes bíráskodás e törvényszékre bizassék; vagy az alsó házhoz intéztessenek s a kérvények a főbizottság által a feltörvényszék egyik bírójának adatva át, csak az tárgyalja? Egyik részről azt hozták föl érvelül, hogy átadni a tárgyalást egy bírónak, s a kérvények elfogadását az alsóház jogkörében visszatartani, a lényeg feladása és a forma megtartása volna; a mi a czélszerűséget illeti azt hozták fel továbbá, hogy a bíráskodási hatalom ezen fentartása nagyon alkalmatlan volna, minthogy általános választások esetében a választási kérvények tárgyalását némi időre a parlament megalakulása után halasztaná s így időt adna a választási kérvényekkel való egyezkedésekre, a melyeknek épen határt kívánnak szabni.

Más részről azt hozták fel, hogy nem lehet az alsó háztól követelni, miszerint mondjon le elhatározási jogáról a felett: mi a lényege egy választási kérvénynek; hogy a pénzkézségek módja, a vizsgálatok elrendelése, s a kérvények lajstromának elkészítése, helyesebben intéztethetik el a választási főbizottság, mint a királyi feltörvényszék által.

A bizottság nagy többséggel határozta el, hogy az egész eljárás a királyi feltörvényszékhez tétessék át.

2-szor. Helyes-e vagy sem, hogy a törvényszéknek szabad legyen, bizonyos pontokat egy választási felebbezőszék (Court of Election Appeals) ítélete alá bocsátani?

A bizottság kétszer szavazott, egyszer a fellebbezés mellett, másodszor ellene.

3-szor. Kíváncos-e vagy sem, hogy a jelölt, kit a személyes vesztegetés büne terhel, másodízi vétség alkalmával egész életére képtelen legyen a képviselői állásra.

A bizottság kis többséggel határozta el, hogy a másodízi vétség az illetőt egész életére zárja ki a képviselőségből.

A választott bizottság határozataival egyező javaslat készített el, de mellőztetett az ülészak előhaladottsága miatt, s ezentúl nem is vitattatott az alsóházban. Mindazonáltal 1868-ban lényeges módosításokkal újra előterjesztetett.

A bírák oly erőlyesen sürgették, hogy a választási kérvények tárgyalása többi kötelességeikhez csatoltassék, hogy a kormány engedett, s a javaslatban a királyi feltörvényszék helyett egy új törvényszéket „Választási törvényszék.” (The Court of Elections) néven javasolt, melynek három bíróból kellett volna állnia, mindegyike 2000 font évi fizetéssel s 1000 font nyugdíjjal. A törvényszék meglett volna bizva a választási kérvények tárgyalásával és felebező székül szolgált volna a választási vizsgálobíráknak. A kormány egyszersmind kihagyta azon záradékot, mely a másodízben vesztegetéssel terhelt jelöltet élethossziglan képtelenné teszi a képviselői állásra.

Az alsóház azonban oly erőlyesen tiltakozott ezen „választási törvényszék” ellen, mint a választott bizottság a múlt esztendőben a „választási biztosok ellen” s egy más, új terv hozatott javaslatba. T. i. különös bírák jelölendők kiez ügyfolyamra, kiket a westminsteri polgári feltörvényszék bíráiból kell választani. Rangezimök: „a polgári magán törvényszék tiszteletbeli főbírái” volna, s a törvényszekbe volnának bekebelezve, hogy a technikai érintkezés meg legyen köztök és ezen törvényszék közt, mely a választási kérvényeket átveszi. A polgári magán törvényszék a királyi feltörvényszék helyébe rendeltetett, de egyedüli teendői úgyszólva csak a választási kérvények átvételében, a pénzkezeesség elfogadásában, s azon sorrend megállapításában állanának, melyben a kérvények tárgyalandók lesznek. Egy tiszteletbeli főbíró különben egészen ment a polgári törvényszéki bíró rendes kötelességeitől. Teendői egyedül a választási ügy vezetésére, s a választási kérvények tárgyalására szorítkoznak, és ha ezek által nincs elfoglalva, egyedül a

semmisítő törvényszékbe hívhatik meg ülnöknek, vagy ha titkos tanácsos, mint a titkos tanács bírói választmányának tagja működhetik. Minden költség, melyet egy választási vizsgálat alkalmával a tiszteletbeli főbíró okoz, az államkincstárból terítendő meg s a körútak kötelességétől és költségeitől ment.

Ez ajánlat nem volt kielégítőbb mint az első egy választási törvényszékre irányult kísérletek; s az 1867-iki bizottság eredeti javaslata újra fentartatott, s a törvény, mely elfogadtatott, a választási esetek tárgyalását polgári törvényszék bírásra bízta.

A javaslat hosszas vitatkozások után ment keresztül és majdnem azon alakban, melyben eredetileg a választott bizottság ajánlatára a kormány 1867-ben előterjesztette. Az egyedüli lényeges javítás az volt, mely a bírót feljogosítja, hogy a kérvényi tárgyalás alkalmával bármely jogkérdést a törvényszék ítélete elé bocsáthat, ugyanazon módon, mint tárgyalás alkalmával felmerült jogkérdéseket a bíró a Nisi Prius elé terjeszthet.

A vesztegetési pénzbírságok körül soha semminemű változás nem történt; a törvényszék megalkotásában számos változást kíséreltek meg; de mindezek körül az eredeti javaslat meghagyásában lön vég megállapodás.

A törvény rövid vázlata következő:

Minden kérvény, mely valamely törvénytelen vagy mellőzött választás ellen folyamodik a *westminsteri* vagy *dublini Court of common Pleas*-hez vagy a skótországi *Court of Session*hoz terjesztendő, a szerint a mint a megye (*county*) vagy város (*borough*) melyet a kérvény illet, Angol-, Ir- vagy Skótországban fekszik és semmi parlamenti választás nem támadtathatik meg más úton.

A kérvényezőnek olyan valakinek kell lennie, ki a választásban érdekelt fél, akár mint választó, akár mint jelölt, vagy a ki jelöltnek állíttatik.

A kérvénynek minden kérvényező által aláírotttnak kell lennie és a választás utáni 21 nap folyama alatt adatnia be, vagyha a választást tilalmas eszközök használása (azaz, vesztegetés, etetés, törvénytelen befolyás vagy egyéb más ily sérelem) alapján fogja vád alá, vagy különösen felhozza, hogy pénz, vagy valami egyéb díj fizettetett a tag által, vagy számára, a választás napja óta, a kérvény az ily fizetés kelte után 28 nap alatt bármikor beadható.

(Ez időbe a vasárnap, karácson, nagypéntek s egyéb nyilvános ünnep s imnap nem számítatik be.)

A kérvényezőnek pénzbiztosíték által kezességet kell adnia (Skótországban „bond of caution“ által) vagy 1000 fontig rugó összeg letéteményezése által, minden költség, teher, és kiadás fedezésére, mely miatta, kérvényét illetőleg, szükségeltethetik.

A kérvény úgy nyújtandó be, hogy valamelyik törvényszéki hivatalnoknak adatik át; Angliában s Írlandban a polgári magán törvényszék egyik ülnökének, Skótországban a feltörvényszék főtitkárai egyikének. A hivatalnoknak minden kérvény másolatát be kell küldenie az illető megyei vagy városi választási tisztviselelőhez, ki azt a megyében vagy városban ki fogja hirdetni.

A kérvény átadásáról s a kívánt kezesség módjáról, a kérvény másolatával együtt, jegyzék adandó a vádlottnak (t. i. azon tagnak vagy tagoknak, kiknek választása kereset alá vétetett, vagy a választási tisztviselelőnek, ha a kérvény annak magaviseletét vádolja) ki a kezesség elégtelensége ellen kifogást tehet; mely esetben a kérvényező köteles azt kiegészíteni, vagy az összeget letenni, a végből, hogy a kérvényt tárgyalhassák.

A törvényszékhez beérkezett kérvényekről lajstrom készítenődő, melyet mindenki megtekinthet, s a kérvények lehető szorosan azon sorrendben tárgyaltnak, a melyben beadattak, az angol és ír polgári magán törvényszék vagy a skót feltörvényszék egyik bírāja által, a ki esküdtszék nélkül ítél. Ha több kérvény érkezik egy választásra nézve, egyszerre tárgyalandók, s az utolsónak érkezett sorrendjét foglalják el.

Az angol és ír Court of common pleas, és az Exchequer bírái Anglia s Írland számára e törvényszékek legutóbb kinevezett bírái közül választanak egyet-egyet, s e három választott bírán, mint választási bírákon lesz ez évben a sor, s a skót court of session bírái hasonlóképen választanak sorukból kettőt, kiken ez évben, mint Skótország számára való választási bírákon, lesz a sor. Gondoskodva van véletlen megüresedés esetéről, vagy a munka túlszaporodása esetében helyettes bíró általi segítségről.

A tárgyalás — melyet legalább tizennégy nappal azelőtt kell bejelenteni — azon megyében vagy városban fog történni, a melyre a kérvény vonatkozik (kivételes eseteket kivéve, a melyeket a

törvényszék határoz el), de ezen határokon belül a bíró belátása szerint egyik helyről a másikra teheti át; egy fővárosi borough esetében, a tárgyalás a fővárosi kerület bármely helyén tartható.

Nem ritkán történik, hogy a megválasztott tag nevében van valami félreértés, vagy a választás keltében, vagy a megye felosztásában, melyben a választás történt, vagy a szavazatok számíttattak össze hibásan, vagy valami egyéb hiba történt, a melyet csak tudni kell, hogy eligazíttassék; világos, hogy botorság volna bírót igénybe venni, ki nagy költséggel járhat el csak valamely vidéki városban, hogy olyan dolgot végezzen, a mit a törvényszék minden költség nélkül maga is el tud intézni. Másrészről jogkérdés támadhat: vajon p. o. egy magán hivatalnok képesítve van-e parlamentben helyet foglalni, mint a milyen (hogy közelfekvő példával éljünk) az indiai igazgatótanács tagja. Világos, hogy ily esetben semmi ténykérdés nem forogván fenn, melyet vidéken kell vizsgálni, a tiszta jogkérdés könnyebben és biztosabban döntethetik el az egész Westminster-ben (vagy a hol az eset fenforog) székelő törvényszék előtt, mint egyes bíró által, ki magában bíraskodik azon megyében vagy helységben, a hol a választás megtörtént; minél fogva a törvényszéknek áll hatalmában elhatározni, hogy valamely kérvény ily „különös eset“ és ő általa ítélendő el.

A vádlott a kérvény tárgyalásán, mely a képviselői széket valamely más személy számára követeli, bebizonyíthatja, hogy ily személy választása helytelen volt, csak úgy, mintha maga is kérvényt nyújtott volna be.

A vesztegetési vád nyomozható, a nélkül, hogy előbb valamely jelölt részéről hozott volna föl bizonyíték, ha csak a bíró másképen nem intézkedik.

A tárgyalás végeztével a bíró el fogja határozni, vajon a tag, kinek választása kereset alá fogatott, vagy valamely más és melyik személy nyilvánítatik szabályszerűleg megválasztottnak, vagy vajon a választás megüresedett-e?

Ha a kérvény nem vádol választást, a törvényszék se rendeljen választást, hanem tegye át a kérvényt tárgyalás végett a rendes úton valamely bíróhoz.

A bíró ítélete írott nyilatkozatban adandó át az elnöknek, vagy alelnöknek, vagy ha az elnöki tisztt még betöltetlen, az alsó-

ház jegyzőjének. Az ítélet végleges, semmi új tárgyalás nem engedhető semmi körülmény között.

Felosztatás esetében, vagy mikor tetemesebb időköz választja el a választások határidejét a parlament összehívásától, a választási kérvények tárgyalása ezen időközben történjék, mely idő alatt elnök nem lévén, szükségkép valaki által kell helyettesítettetni, a ki a bírák jelentését átvegye.

Ha tilalmas eszközök használása (t. i. vesztegetés, etetés, törvénytelen befolyás, vagy más egyéb ily sérelem) panaszoltatik, a bírónak kötelessége az elnöknek bejelenteni: 1) vajon a tilalmas eszközöknek a jelölt saját maga által vagy tudta és beleegyezésével történt használása be van-e bizonyítva, vagy sem; és mi természetűek e tilalmas eszközök (ha ilyenek fenforognak); 2) mindazon személy nevét, kit tilalmas eszközök használása terhel és 3) vajon titkos eszközök használása általánosan és kiválólág fenforog-e?

A bíró egyszersmind a tárgyalás folyamában fölmerült bármely tárgyról tehet különös jelentést, ha szükségét látja. A bebizonyodott vesztegetés s etetés természete, a választásoknál gyakorlott törvénytelen befolyás választási zendülések (csödülések), a választási tisztviselők magaviselete, a törvény hiányai, vagy kétértelműsége, vagy bármely egyéb körülmény, mely a tárgyalás folyama alatt a bíró figyelmét magára vonta, egy különös jelentés tárgyát képezheti, mely egyedül jogvélemény tárgya lévén, a ház által, tetszés szerint, elfogadtathatik vagy sem; s a ház a külön jelentések dolgában oly intézkedést tehet a mint jónak látja.

A bíró a tárgyalás alkalmával törvényes pontokat a teljes törvényszék ítélete elé bocsáthat, ugyanazon módon, mint a Nisi Prius-féle tárgyalásoknál, mely esetben a bíró végleges jelentését mindaddig fölfüggeszti, míg a kérdéses pontok eldöntve nincsenek.

Egy gyorsíró lesz minden tárgyalásnál alkalmazva, s a tanúvallás, egy általa készült másolata kíséri a bíró jelentését.

Az alsóház az ítéletet, vagy bármely egyéb jelentést naplóiba beveszi, s azt végrehajtja.

A bíró jelentése, hogy tilalmas eszközök használása általánosan fenforog az 1852-iki törvény értelmében (15 et 16. Vict. c. 57.) egy különös bizottság által nyomoztathatik, mely törvény kü-

lönben a kormányt, a két ház egyik mellékelt fölíratának tárgyalása mellett, fölhatalmazza, hogy vizsgáló bizottságokat küldhet azon helyekre, hol a választási bizottság jelentése szerint tilalmas eszközök használása szélitiben és kiválólag forgott fen. A bíró jelentése helyettesíti a választott bizottságét és bármely vizsgáló válaszmány költségei, melyek ebből támadhatnak, azon megye vagy helység által fizetendőek, melynek magaviselete a vizsgálat tárgyát képezi.

Oly kérvény, mely a tilalmas eszközök általános használatát tapasztalja, még mindig az alsóház elé terjeszthető, két vagy több választó által kell aláíratva lennie, és vagy a tag választása utáni 21, vagy a ház megalakulása után 14 nap alatt adandó be. És ha ily kérvényt a két ház általi válasz követ, a kormány biztosokat jelölhet ki, kik a kérvényben panaszolt vádakát nyomozzák, a mely esetben az 1852-iki (15 és 16. Viet. c. 57.) törvény alkalmazandó.

A tilalmas eszközök használásával terhelt személyekről való jelentését a bíró a korona ügyésze (Attorney General) elé terjeszti, az 1863-iki (26 et 27. Viet. c. 29. §. 9.) törvény értelmében való nyomozási tervvel, ugyanoly módon mint választandó bizottság ha sonló jelentései lenni szoktak.

Se hivatalos kedvezés, se a parliament halasztása, nem gátolhatják a választási kérvény tárgyalását.

Azon bírák, kiken a sor van, föl vannak hatalmazva, hogy időnként az ügykezelés részleteinek rendezése körül, szabályokat s intézkedéseket rendelhetnek; ilyen például a választási kérvény alakja és tartalma s az a körül való eljárás. Ezen szabályoknak s intézkedéseknek parlamenti törvény ereje van; és ha alkottatnak, szentesítés végett a parliament elé terjesztendőek. Egyelőre, ily szabályokat s intézkedéseket illetőleg, az alsóház gyakorlata tartandó meg.

A bíró, ki választási kérvény ügyében jár el, azon helyen, hol a tárgyalás történik, a sheriff vagy helyettese, vagy a helység polgármestere által ugyanazon tisztességgel fogadandó, mint a bírói szék ülnöke (Judge of Assize, Skótországbán, ugyanazon módon és méltósággal mint a [hason jelentésű] Court of Justiciary ülnöke valamely székvárosban.)

A bírónak ugyanaz a méltósága és hatalma, a mi a bírói szék vagy Nisi Prius ülnökéé (Skótországbán a feltörvényszék ülnökéé.)

Ellátásának és lakásának költségei az államkincstárból térítendők meg. A tanukat a tárgyalásra büntetés terhe alatt kell megidézni és megesketni, költségeik megtérítettnek, mint a Nisi Prius-féle rendes tárgyalásnál és hamis vallás esetében, ugyanazon büntetéseknek vannak alá vetve. A bíró különben maga idézhet és vizsgálhat bármely személyt tanú gyanánt, ha szinte ily személy a felek egyike által sem hivatott és mindegyik fél ekkor vizsgálhatja és vallathatja e tanút. Bármely személy, ki az idézéseknek nem tesz eleget, engedetlenséget követ el a törvényhatóság ellen s mint ilyen büntetik.

Az 1863-iki törvény intézkedései az oly tanú sértetlensége (indemnity) iránt, ki felelete által önmagára hoz bünsúlyt, azon tanúkra is alkalmazandók, a kik választási kérvényt tárgyaló bíró előtt jelennek meg.

A kérvények fölötti egyezkedés a pártok között az által gátoltatik meg, hogy semmi kérvény nem vonható vissza a törvényszék vagy bíró engedelme nélkül, a ki által tárgyalatott volna. Ezen engedelem csak úgy adathatik meg, ha azon illető megye vagy helység részéről, melyre ezen kérvény tartozik, kellő indokolása adatik a szándékkolt visszavételnek, vagy ha senki nem jelenik meg, a ki a kérvény panaszát magára vállalná: a hol egynél több kérvényező van, ott a visszavételi engedelemért való folyamodásnak mindnyájuk engedelmével kell történnie.

A visszavételért való folyamodás hallásakor, bármely személynek, a ki eredetileg kérvényező lehetett volna, szabad azért folyamodni, hogy a visszavonó kérvényezőt helyettesítse (s így a kérvény fentartassék).

Az embereknek nagy ösztön nyújtatik a kérvények tilalmas visszavétele meggátlására, egy rendelet által, mely a visszavételre való tilos kísérlet alkalmával, meghagyja a törvényszéknek, hogy az eredeti kérvényező javára átadott pénzkezesség a törvényszéknél marad, és hogy az eredeti kérvényező köteles lesz a helyettes, kérvényező költségeit az említett pénzkezesség erejéig megfizetni.

Ha ily intézkedés nem történt, akkor a helyettes kérvényezőnek hasonló kezességet kell adnia, és minden egyéb tekintetben ugyanazon helyzetben van, s ugyanazon kötelezettségeknek van alávetve, a melyeknek az eredeti kérvényező.

Ha a kérvény visszavétetik a kérvényezőnek meg kell térítenie a vádlott költségeit.

Minden választási kérvény visszavételénél, a törvényszéknek a ház elnökénél be kell jelenteni a visszavételt meghatározó körülményeket.

A kérvényező halála, a kérvény megsemmisülését vonja maga után; de nem fogja megingatni azon kötelezettségét a kérvényezőnek, melynélfogva minden addig okozott költséget megtéríteni köteles.

Valamely kérvénynek illetén megsemmisülése, ennél fogva bejelentendő az illető megyének vagy helységnek, s egy bizonyos meghatározott időben bármely egyén, a ki eredetileg lehetett volna kérvényező, folyamodás útján helyettesítheti az elhunyt kérvényezőt.

Ha, mielőtt a választási kérvény tárgyalása kezdődne, a jelölt, kinek választása kereset alá fogatik 1.) meghal 2.) peer-re lesz vagy 3) vonakodik székét védeni; vagy ha az alsóház megüresedettnek nyilvánítja a székét; ez esetek bármelyikében, az illető megye vagy város értesítendő a tényállásról s egy bizonyos határidő alatt valamely személy (vagy személyek, de sohasem több mint három) a ki eredetileg is lehetett volna kérvényező, folyamodjék, hogy engedtessek meg neki, az ilyen jelölt helyett, alperes gyanánt a kérvény ellen perlekedni; vagy a megmaradt vádlottal egyetemben, vagy maga. — Ha a vádlott kijelenti, hogy nincs szándéka a kérvény ellen perlekedni, nincs neki megengedve, hogy e tárgyban folyó valamely eljárásnak részese legyen, vagy hogy a kérvény függősége alatt az alsóházban üljön vagy szavazzon, s a törvényszék köteles minden esetet, melyben ily nyilatkozat történt, a ház elnökének bejelenteni.

Hol valamely kérvény kettős választást panaszol, s a vádlott kijelenti, hogy nincs szándéka a kérvénynek ellentmondani, és semmi más személy nem bocsáttatott alperes gyanánt helyébe, akkor a kérvényezőnek, ha nincs kérvény, mely a másik megválasztott tag ellen folyamodik, szabad kérvényét, a törvényszék hivatalnokának bejelentve, visszavonni, s az a dolgot a ház elnökének jelenti: s az alsóház úgy igazítja el a választást, hogy azon tag választását, a ki ellen kérvény van, a lajstromról le fogja törölni.

A kérvény általános költségei, kivéve azokat, melyekről különös intézkedés történt (t. i. a bírák kiadásai stb.) a kérvényező

felek által térítendő meg, mint azt a törvényszék elhatározza, de kelletlen kiadások, melyek egyik fél erőltető magaviseletéből származnak, ezen fél által térítendő meg, akár nyertes akár nem. A költségek úgy állapítandók meg, mint ügyész és védencz közt a feltörvényszéknél megállapíttatni szoktak, vagy mint a skót feltörvényszéknél ügynök és védencz között, s ugyanoly módon hajtassanak be, mint egy közönséges jogügylet költségei; pénzkézes-séget, lefoglalják, vagy kötvele nyomán (Skócziában) fogják kereset alá, a mint az eset magával hozza.

A törvénynek a vesztegetést illető intézkedései nagyon szigorúak. Minden jelölt, kiről a bíró jelenti, hogy vesztegetés követtetett el általa vagy tudta s beleegyeztével: arra ítéltetik, hogy személyesen a vesztegetési bűn terheli és hét évre a parlamentben való ülésre vagy valami választásnál való szavazásra, képtelenné válik; továbbá semmi békebíróságra, vagy bármi bírói és mnnicipalis hivatal viselésére nem képes. Ugyanezen képességvesztés áll be ugyanez időszakra minden más személynél, ha nem is jelölt, ki a vesztegetésben bármely eljárásban, melyben a kereset megindítása után kihallgattatott, bűnösnek találtatik.

Új választási vétség állapíttatott meg azon határozat folytán, melynél fogva bármely jelölt, ki személyesen választására ügynöknek olyan személyt fogad, kiről tudja, hogy a megelőző hét évben tilos eszközök használása bizonyodott rá, ily szerződés által megsemmisíti választását.

Bármely tilalmas eszközök közvetlen vagy más személyek által történt használása őt az 1854-iki tilalmas eszközökről szóló törvény 36 része értelmében (17 és 18 Vict. c. 102) képtelenit bárkit arra, hogy azon ülészak alatt azon megyét vagy helységet képviselje. A bíró jelentése a választási bizottság nyilatkozatát helyettesíti.

Az előljáró pénzbírságok elintézése miatt van, hogy a bíró a választás kérvényi tárgyalásánál köteles a ház elnökének írásban jelentést adni: vajon először bizonyodott-e be tilalmas eszközök használása maga a jelölt által, vagy, tudta s beleegyeztével és másodszor mindazon személy neve, ki a tárgyalásnál valamely tilalmas eszköz használásában bűnösnek találtatott.

Ha a tanú, a kinek vallomására a képesség-vesztés kimondatott, hamis vallás miatt perbe fogatik, s az rábizonyodik, akkor a

törvényszék, ha meggyőzetik, hogy a képesség-vesztés hamis vallás által szereztetett, annak megszűnését rendeli el. Ha a választási tisztviselő elmulasztja egy rendesen megválasztott tagnak a törvényes választási kellékekkel való ellátását, a tag, miután választása, kérvény útján, helyre üttetett, a tisztviselőt perbe idézheti; de a keresetnek a tett elkövetése után egy év alatt kell indíttatnia, vagy hat hónappal az ily választást illető tárgyalás befejezése után.

Egy-egy újonnan választandó bíró adatik a törvény által az angol királyi és pénzügyi feltörvényszékekhez s a polgári magán törvényszékhez, s minden tekintetben ez lesz a helyzetük, a mi e törvényszékek többi utóválasztott bíróinak, de a törvény egyszersmind rendeli, hogy ők s a többi ő utánok kinevezendő utóválasztott bírák egyedül a lordkancellár intézkedése szerint fognak a tengerészeti, házassági, és válóügyi és végrendeleti törvényszéknél bíraskodni.

Minden személy, a ki fel van jogosítva, hogy választási kérvények dolgában ügyvédként szerepeljen az alsóház előtt, fel van egyszersmind jogosítva, hogy az ügyészséget vagy ügynökséget az új törvény szerint is gyakorolja: a törvényszék bíraskodása és rendelkezése alatt fog állani, mintha felesküdt ügyész volna; és nevének egy e czélra készült lajstromba kell jegyeztetnie.

A törvény három esztendeig s a jövő parlament ülősszaka végéig hatályban marad. A következő törvények visszavonatnak (megsemmisülnek);

1) 4 és 5 Vict. c. 57. „A választási vesztegetést gátló törvény 1841.” Ezen törvény értelmében lehetett a vesztegetés bizonyosságát adni, a nélkül, hogy előbb a közvetítés bizonyodott volna be.

Ez az etetésre is ki terjesztetett (26 Vict. c. 29§.8.) s a 17 rész most ugyan e törvényt még messzibb terjeszti ki a törvénytelen befolyás terhére.

2) 5 és 6. Vict. c. 102 „1842-iki törvény a képviselőválasztásoknál előforduló vesztegetés s etetés meggátlásáról és nyomozásáról.” Ezen törvény értelmében büntetési hatalommal föl nem ruházott bizottság rendeltetett. A gyakorlatban ez intézkedés annyira haszontalannak bizonyult, hogy a törvény fentartását szükségtelennek vélték.

3.) 11 és 12 Vict. c. 98. „1848 iki választási kérvények tár-

gyalását javító törvény.“ A választó bizottságok kérvény-tárgyalása szabályoztatott e törvény által, mely szinte fölöslegessé vált.

4.) 26 Vic. c. 29. §. ,8. „Választási bizottságok eljárását illető intézkedések.“

És 5) 28 Vict. c. 8 „1865-iki, az 1848-iki választási kérvény törvényt, különös esetekben, javító törvényt.“ Mindkettő hasonlólag elévült.

Végezetül, úgy látszik, mintha a törvényhozás a tilalmas eszközök használatát illető súlyosításban lehető legmesszebbre ment volna. A törvény nem kíséri meg a vesztegetések közvetett eszközök által való meggátlását; a sérelem tárgyalására új törvényszéket rendel és némely büntetéssel fenyegeti a felfedezett vétkest. Azt mondták, hogy tapasztalt választási ügynökök előtt az egész dolgot jóformán csak úgy hagyja, mint előbb volt; és bizonyos határig ez igaz is lehet. A törvény főérdeme nem büntető záradékaiban áll, hanem abban, hogy egy bizonytalan és drága orvoslást, biztossal s aránylag olcsóval helyettesít. Az hozatott fel a javaslat ellenzői által, hogy a helybeli bírói tárgyalás nem lesz olcsóbb, mint mely Londonban bizottság előtt történik. Ez kézzelfoghatólag botor. Ilyes tárgyalásoknál a nagy költség, a tanúknak Londonba hozatalában, s ottani ellátásában áll; itt az egész költség a helyi tárgyalás által megkiméltetik. Ha ez ellenvetés csak valamit is érne, akkor azt bizonyítaná, hogy a bírák körútjai szükségtelenek és minden eset csak oly olcsón tárgyalatik Londonban, mint a vidéken. Hozzá még tudvalévő dolog, hogy a bíró fél akkora időig tárgyal egy ügyet mint a bizottság, minthogy a bíró rögtön visszaveti a haszontalan tanúvallomást és rögtön megszünteti a céltalan vitatást, míg a bizottság majdnem örökkétartó vizsgálatra van kárhoztatva. A mi az ügyészi költséget illeti, bizalmasan be kell vallanunk, hogy a jelenlegi magas parlamenti illeték-számításnál, aligha lehetséges, hogy egy választási kérvény vidéki tárgyalásán az ügyészi költség túlhaladhatná azt, melyet a választási bizottság előtti londoni tárgyalásra való ügyész igénybe vétele követel.

Aligha lesz tanácsos ezer vagy tizezer fontot költeni egy választó közönség megvesztegetésére, mikor a bukott jelölt két vagy ötszáz fontnyi költséggel ülésétől meg tudja fosztani ellenfelét, oly bíró segítségével, a ki rögtön és hirtelen meggy keresztül a formális büntető nyomozás minden czerimóniáin és kibüvő ajtóin.

Minthogy e törvény minden tekintetben könnyebb, biztosabb s olcsóbb orvoslását ajánlja vesztegetések ellen, mint bármelyik eddigelé hozatott törvény, remélhető, hogy megfelelő siker fogja kísérni.

Sokat nyertek már a tanúkkal bánni tudó bírónak a választási bizottság helyén alkalmazása által. Az új büntetések — az ügy természetéhez képest — elég szigorúak, a nélkül, hogy olyanok volnának, melyek a közönségnek a vétkes javára, rokonszenvét keltik. A birói és municipális hivatalvesztés valószínűleg nagyon hasznos lesz a vesztegetés meggátlására; a vidéki nemes ember, ki rábizonyodás esetében elesik a békebiztosságtól; a kisvárosi politikus, kinek útja el lesz vágva az aldermani rangtól vagy a constableségtől bizony habozni fog, míg magát kiteszi annak, hogy valami olyanból zárassék ki, a mi az életet érdekesebbé teszi, kivált akkor, midőn azon hivatalok megfosztásáért, melyekre érdemetleneknek mutatkoztak, még azon elégtételt sem várhatják, hogy vértanúknak fognak tekintetni.

A törvény hihetőleg csak kezdet; de jó irányban tett előhaladás.

(Angolból)

L. GY.

TEENDŐINK

A KÉPZŐ MŰVÉSZET

ÜGYÉBEN.

Ha országos szavazás alá bocsátanók a kérdést: terem t-sünk-e virágzó nemzeti művészetet? — a válasz hihetőleg egyhangúlag igenlő volna.

Hogy ne? A művészet a nemzet szellemi törekvéseinek virága, koronája. S ha mindjárt kezdettől fogva nem irányozzuk a legmagasabb czél felé törekvéseinket, közmívelődési föladataike körében azonnal meghonosodik a félrendszabályok átka, mely mint a régi gyógymód szerint túlságosan alkalmazott érvágások csak a test erejét fogyasztja de a bajon nem segít.

Igaz ugyan, hogy a nemzeti művészet magyar czélját pium desideriumként könnyebb hangoztatni, mint akar csak fogalmát is szabatosan meghatározni s ismét ebben hamarább boldogulunk, mint az elénk tűzött föladat megoldásában, vagy akár csak azon intézmények és eszközök kellő megválasztásában is, melyek segítségével a czélt jövőben elérni alapos reményünk lehet.

Ha vigasztalásunkra szolgálhatna, hivatkoznám egy jeles íróra, ki a meggyőződés hangján szerencsét kíván az oly nemzetnek, melynek szabad institutiói vannak s mely a régi művészeti traditiókkal, mert effélékkel nem bír, megküzdni sem kénytelen. Ott — úgymond — a helyes elvekre alapított műoktatási rendszer könnyebben fog gyökeret verni, és üdvösebben hatni, ott legelőbb várhatjuk, hogy igaz nemzeti művészet fakadjon a jó előkészített talajból.

Ő az északamerikai Egyesült-államokra céloz, de mint látjuk, szerencsekívánatai — a mi a tabula rását, és az intézmények szabadelvűségét illeti, — a mi viszonyainkra is meglehetősen rá illenek.

Keserves örömmel mondhatjuk magunkról, hogy nem a művészeti tradíciók túlbősége azon ónsúly, mely művészetünk szárnyait lekötve tartja.

Magyar építészeti stylról p. legrégibb történelmi kútforrásaink sem emlékeznek, külön magyar iskoláról a festészetben, szobrászatban *) még kevésbbé. Alig vannak régibb magyar műemlékeink, s azok stylja határozottan idegen.

De nem is ily értelemben veendő a nemzeti művészet mai nap, legalább nem olyanban az, mely mint a magyar nemzeti művészet eszménye lebeg szemeink előtt.

A góth építészeti, a byzancezi festészeti styl nem csupán a népjellem, de egyúttal is főleg a korszellemnek s vallásos fogalmainak voltak idomokban foglalt kifejezései. A mai kor szelleme az egyéni emancipáció, a független kutatás és önálló működés szelleme, a merev szabályoknak, holt schemáknak és mindennemű bitorlásnak és jogtalan gyámkodásnak esküdt ellensége; oly decentralizáló áramlás mellett gyorsan válnak köztulajdonná az eszmék, a minták és műfogások s az egyes nemzetek művészeti styljának megkülönböztető sajátságai is hova tovább elmosódnak, legalább mindig finomabb és finomabb árnyalatokra oszlanak, s ma-holnap a művészet nyelve vagyis a kifejezés módja is, épen az egyéni különszerűség érvényre kerülése által oly annyira szétágazó lesz, hogy a külön iskolák fogalma is összezavarodik s a nemzeti művészet csupán tartalma, vagyis az általa előszeretettel ápoltság szerint lesz megkülönböztethető.

Ugyanazon subtilitásokra akadunk itt, melyek a nemzeti tudomány fogalmának körülírását is nehezítik. Tudtomra legtalálébban, legalább a magam fölfogásával legrokonabb módon fejtette meg a kérdést Toldy Ferencz egyik újabb akadémiái értekezésében, hol tudománybeli hátramaradásunk okait fejtegeti s ér-

*) Azon kisebb mervű és jelentőségű eltérések és sajátságok, melyeket Ipolyi Arnold jeles műrégészünk a magyarországi régi templomok szerkezete körül kiderített, még távol állanak a külön magyar építészeti styl fogalmától.

telmiségünk legfőbb kötelességének mondja a nemzeti tudomány művelését.

Szerinte a szorosabb értelemben vett nemzeti tudomány az, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja.

Merném állítani, hogy e definitio még inkább ráillik a nemzeti művészetre. Mert míg a tudomány nemzetiségéhez, még pedig főtényezőképen, a nemzeti nyelv művelése is járul, — addig a nemzeti művészet ma már szorosan véve csak azáltal lehet nemzeti, hogy a nemzetet és hazáját tárgyalja — mert a művészet nyelve, értem az előadás közegét, csakugyan nem lehet nemzeti, az határozottan cosmopoliticus jellemű, és soha más nem lehet.

Nem szeretnék félreértetni, s azért, bővebb értelmezés végett példához folyamodom.

Horace Vernet-től senki sem fogja megtagadni, hogy tetőtől talpig francia festész volt, sőt a versailles-i nemzeti képtárban látható nagyszámú művei: a Smalah-tól a kicsiny életképekig, melyek egytől egyig a francia hadi dicsőségnek ékesen szóló hirdetői, azt bizonyítják, hogy a francia nemzetnek nálánál nagyobb apologistája alig volt valaha. Maga is a nemzet fia levén, élénk figyelő és emlékezőtehetségénél fogva, hiven tükrözte a nemzeti jellemet minden alakjában, de művészete nyelvét azért mindenütt értik, sőt nyelvtanát világszerte használják is; tanítványai mind az öt világrészben elszéledve, az ő modorában festettek és festenek maig, a nélkül, hogy otthon a francia nemzeti művészetet képviselnék. Legyen szabad egy még közelebb fekvő példával élnem. Munkácsi Mihály festész hazánkfia legújabban két kis tájképet küldött be Düsseldorfból, mely tökéletesen realisticus francia modorban van festve. A magyar művész tehát német akadémián francia festész modort sajátított el. De ha ezen, a külföldön elsajátított modorban, hazatérve, jó ízű magyar életképeket fog festeni — azért őt bizonyára a magunkénak fogjuk vallani, művészetét pedig nemzeti művészetnek örömmel elismerni.

A magyar művészetnek tehát csak igen korlátolt értelemben lesz nemzeti nyelve, de azért lehet nemzeti művészetünk, nemcsak a szó szoros, hanem magasabb jelentésében is, azaz olyan, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja; a múltban és jelenben, örömben és fájdalomában, a dicsőség magas polczán és le-sújtva a sorstól és saját hibája által. És kell, hogy e művészet

szellemé biztató legyen és emelkedett, hogy a nemzet maga gyönyört lellessen benne, hogy abból önérzetet merítsen, de egyúttal önismeretet is és tanulságot, végkifolyásában pedig férfias ízlést és anyagi gyarapodást.

Szóval legyen a nemzeti művészet magas hivatásának érzetében méltó versenytársa a nemzeti tudománynak, azaz, mint ez, önfentartásunknak szellemi fegyvere, s hű tüköre nemzeti életünknek és sajátságainknak, mint az irodalom, melynek, hogy ily magasztos küldetését többé kétségbe nem vonja a nemzet, csak azon szerencsének lehet tulajdonítani, hogy kapcsolata az ország kenyérkereseti szükségével szembeötlőbb és szorosabb, s hogy nagyobb tekintélyű és buzgóbb prófétái akadtak a tudomány és irodalom, mint a művészet ügyének.

Hogy nemzeti művészetünk ilyené fejlődjék annak, mind-ekkoráig majdnem minden előfeltétele hiányzik.

Fejlődését gátolják alúlól a nemzet zümében a részvét és érdekelttség hiánya, felülől az értelmiség körében a fogékonyság és műértelem csekély mérve, továbbá a bizalmatlanság és kicsinylés. Tettleges támogatást eddig, úgy szólván, sehonnan nem nyert, jövőjének birtosítéka semmi. Reményoszlopa, minden támasza, néhány fölvilágosodott hazafias szellemű művész és műbarát, a nemzeti kormánynak kijelentett hajlandósága arra: hogy a műoktatás terén reformokat teend, jobban mondva hogy annak alapját lerakja — és — de már itt kifogytunk a biztató érvelésből, hacsak számításuk körébe bele nem vonjuk, nem annyira a nemzeti becsvágyat, mint a becsületérzést, mely talán tétlenül sokáig nem nézheti többé a külföld sürgető példáját és jóllétének folytonos gyarapodását — hazáak rovására.

És ha csakugyan megindúlna valahára az a magyarországi művészeti mozgalom, mely Angliában másfél évtized alatt az ország műviszonyait tökéletesen átalakította, akkor a népizlés nevelésének nagy feladatában osztozkodnia kellend a kormánynak s a nemzetnek.

Oly nagyszerű eredményekről, minők ott felköltötték az egész mivel világot bámulatát, ne is álmodjunk: de a szerényebb sikert is csak az említett két tényező lelkiismeretes összeműködésétől várhatjuk.

A kormány jóakarata a nemzet értelmiségének támogatása

nélkül, a nemzet feltámasztott érdeklődése, buzgalma, a kormány vezérszereplése nélkül, e téren — mire sem lehetnek.

E kényszerűség nem elméletekben, hanem tényleges viszonyainkban gyökerezik, s ha a decentralizáló irányzatok ellenzékiessége a kormánytól elvitatná a vezérszerepet, ez kétségen kívül örvendetes jelenség volna, de jogosult és célravezető csak úgy, ha a deprecáló elemek buzgósága a hazai művészetnek tényleges intézmények által leendő támogatása körül meghaladná és pótolni képes lenne a kormány áldozatkészségét.

A legsürgetőbb teendők első sorában áll, véleményem szerint, a népízítés nevelése. E komoly feladat megoldását a kormány kezdeménye nélkül nem lehet képzelni. E szempontból a kormány szükségét fogja látni annak, hogy az összes rajztanítás ügyét gyökeres reformnak alávesse, részint a rajztanításnak köteles tantárgyul befogadtatása által minden tanintézetbe, részint nyilvános rajztanodák országos költségen föllállítása, s ahol a községek ide irányzott önkéntes törekvéscivel találkozik, a község vagy testületek által létrehozott rajziskolák segélyezése és támogatása által. A kormányi segélyezés módozatára nézve mindentüzt alkalmazható üdvös például szolgálhat a belga, s kiváltképp az angol közoktatásügyi tanács által gyakorolt eljárás, melyekkel az illető fejezetekben megismerkedünk. Kétséget nem szenved egyébiránt, hogy a kormánynak, a rajztanítás emelésére és általános elterjedésére célzó legüdvösebb intézkedéseit is kezdetben ellensúlyozni fogja azon szomorú körülmény, hogy Magyarországon fölötte kevés alkalmas tanárral rendelkezhetünk, s ha a cél fontosságát tekintve, csak valamennyire fokozzuk igényeinket, még csekélyebb számra fogna leolvadni a valóban avatott és hasznavezető rajztanárok száma. Pedig a tanár qualificatiója döntő mozzanat a tanítás sikeres eredményére nézve; s épen a rajztanításra vonatkozólag megezáfolthatatlan igazság, hogy a legjobb rendszer mellett sem fog boldogulni a félszeg tanító, míg a legsilányabb módszer hézagait is pótolni képes az alaposan művelt és szélesebb látókörű rajztanár buzgósága.

A kormány tehát üdvösebb, és nagyobb horderejű szolgálatot nem tehet a közizlés nevelése ügyének, mint ha ily szakavatott rajztanárok kiképeztetését gondjai közé fogadja. E téren a jég már is meg van törve. Múlt tavaszon, mint tudjuk, a közoktatásügyi

miniszter ur ő excellentiája 3 ifjú hazai művészt küldött a nürnbergi művészeti képezdére, szigorú utasítás mellett oly kötelezettséggel, hogy 3 évi tanfolyam kitöltése után az ország valamely közintézetében rajztanári állomást vállaljanak. Ez intézkedés nem hagy egyéb kívánni valót, mint hogy kétségbe vonhatlan jótékonyága évenként mennél több, és minél megbízhatóbb jellemű és tehetségű ifjakra terjeszkedjék. Ez ifjak tevékenységének, miután szakbeli kiképzetetésök ideje letelt, tág mezeje nyíland akár a magyarországi nagyobb városokban fennálló realiskoláknál, akár a magasabb műszaki és humaniora tanintézetek, ipartanodák polgári iskolák, főleg pedig a teljesebb berendezésű tanárképezdek körül, hol a leendő tanárok alapos oktatást nyerének a rajztanítás elemeiben, és a tanítás módszerében. Ez úton legsikeresebben volna elérhető azon mindennek fölött kívánatos eredmény, hogy a szépnak helyes fogalma szélesebb körökben, főleg pedig a fogékony lelkű ifjuság körében elterjedjen, azon provincialis és korlátolt felfogás helyett, mely a gyakorló és mégis tekintélyre vágyó vidéki rajztanításnak eddigelé oly fanyar gyümölese volt. Ugyanazon provincialis iz, ugyanaz a tehetetlen maradiság jellemzi — tisztelet a kivételeknek — a fővárosi tanintézeteinkkel kapcsolatos rajzosztályokat is, a mi természetes következménye azon kicsinyes szerepnek, és mintegy csak játékszerű tekintetnek, melyre a rajztanítás ügyét eddig kárhoztatni szokás volt.

És azért még soká kívánatos, de szükséges is lesz, hogy a magyarországi rajztanárjelöltek kiképzetetésük folyamában legalább egy-két esztendőt a külföldön, nagyobb művészvárosok kebelében töltsenek és szükséges volna még akkor is, ha még teljesen felszerelt és a legjobb tanerőkkel ellátott központi rajztanár képezdével bírnánk, melynek föllállítása előbb-utóbb szintén szükségesnek fog bizonyulni. Mert ha az ifjú tanárjelöltek ily hazai tanárképezdében el is fognak sajátíthatni, mind a kéz kellő ügyességét, mind azon tudományos ismereteket, melyekre külön szakmájuk tanpályáján szükségük lesz: hivatásuk nagy fontosságáról csak ott lehetnek teljesen áthatva, szakmájuk magasabb szempontjaira csak ott fognak emelkedhetni, s a rajzismeretnek a foglalkozás nemeire való nagy befolyásáról csak ott igazán meggyőződhetni, a hol a művészeti termelés és az iparművészeti forgalom nagyobb mérveket öltött, s a művészet már hosszabb idő

óta szerepel elismert egyenrangú tényezőként az ország szellemi köztigyeinek láncolatában.

Mindaddig, míg Magyarország műviszonyai szélesebb, népszerű alapon ki nem fejlődnek, míg, hogy úgy mondjam, az ország légköréből nem szíhatni azon nagyobb szabású nézeteket, melyek másutt művelt országokban a művészetek kedvező éghajlatát képezik, míg csak a kormány és nem a közönség kezdeménye lesz az indító a művészeti érdekek lendítésére, addig a magasabb művészeti tanintézetek és szorosabb értelemben vett művész-akadémiák föllállítását korainak tartom, — ha pedig reménylhetőleg gyors haladásunk folytán följutottunk e magaslatra — valóban fölöslegesnek.

Ellenezném pedig a művész-akadémiák föllállítását, nemcsak az előbbi fejezetben tárgyalt, sok tekintetben alapos, s az élet és tapasztalás által igazolt okok alapján, hanem más szempontokból is, melyeket higgadt, habár ellenkező nézettel szemben, érvényre juttatni reményem lehet.

Mindenekelőtt azt tartom, hogy egy művészeti akadémia, azon természetes czéljával és rendeltetésével, hogy művészeket képezzen, nemcsak korai volna, de egyáltalában nem illenék jelen viszonyaink keretébe. Őseink sem alapították a nagyszombati egyetemet, mielőtt gymnasiumokról és seminariumpokról nem gondoskodtak, újabb időben hódítási tervekkel gúnyolták a bajor kormányt azon pazar intézkedése miatt, hogy az ország terjedelmével arányban nem álló nagyszerű diplomata képezdét nyitni szándékozik. Ki nem fogynánk a hasonlításból, de hogy cynismussal ne vádoltassam, inkább ismételjük azt az elesévelt ártatlan példát ama jámbor férfúról, ki a fedéllel akarta kezdeni a házépítést, de az alapfalak letételéről megfeledkezett.

Az imént mondtam, hogy elemi rajztanodáink, tehát épen az akadémia előkészítő iskolái, országsszerte siralmas állapotban szynlődnék. A másik tény az, hogy műtárgyak, azaz képek, szobrok tekintetében az ország fogyasztó k e d v e (nem fogyasztó képessége) oly csekély, hogy csekélyebb már nem lehetne; a miből igen természetesen foly az, hogy a hazai művészek jelen létszáma, és termelési képessége már is nagyobb az országban ez iránt nyilatkozó szükséglet jelen nagyságánál. Külföldre szorult jeles művészeink, és azon tény, hogy a hazába küldött hazai tárgyú művészek

ismét csak a külföldön akadtak vevőkre, ez állítás igazvolta mellett kétségbevonhatlan bizonyosságul szolgálhat.

E körülményekben tehát semmi biztatás nem rejlik arra, hogy nagy tőkék beruházásával oly intézetet alapítsunk, melynek közvetlen célja vagy legalább kikerülhetlen eredménye, a már is felesleget mutató hazai műtermelésnek fokozása lesz, míg egyttal bizonyos számú ifjakat oly pályára csábít, mely az ország határain belül eszményi törekvéseik jutalmául, sem a kellő elismeréssel, sem fáradalmaik anyagi jutalmazásával eddigelé nem kecsegteti.

Hogy pedig az ily költői hangzású intézet által gyakorlandó csábítás veszélye nálunk nagyobb volna mint másutt, azt nemcsak a külső körülmények mérlegelése, hanem nemzeti jellemünk némely sajátságaiból is ki lehet mutatni.

Heves véralkat, könnyen felgyúló s ismét elhamvadó lelkesedés, eleven képzelet, sokoldalú képesség, nagyobbfokú önbizalom, de kevés ítélő tehetség, mihelyt az önbírálat alakját öltve önmagára irányul.

Az ily véralkat, az önámításra s önnön túlbecsülésére hajló s a pályatévésztes veszélyének nagy mértékben ki van téve, kivált ha megfontoljuk, hogy a közvélemény írott és élő szava Magyarországon épen nem szigorú bírálatában, a műgyűjtemények és műremekek hallgatag correctívja pedig már gyérségénél fogva sem teljesítheti, rendszerint, útbaigazító hivatását.

A műakadémia felállítása tehát valószínűleg a bukott művészek számát fogná nagy mértékben szaporítani. Ezen szerencsétleneknek pedig az ország semmi hasznát nem vehetné, mert igen téves vélemény azt hinni, hogy a bukott művész még igen jó rajztanár lehetne.

Rajzoktatásunk jelen szomorú állapotának egyik fő oka épen az, hogy többnyire zöld ágra nem juthatott művészek és félmíveltségű mükedvelők kezében van, kik bor helyett aludt tejjel táplálva az ifjuság fogékonyságát, az ügyszeretet minden szikrája nélkül, csupán szegényes keresetképen üzik a tanárkodást.

Igaz, hogy idáig a külföldön is jóformán így volt ez, s hogy ilyenek sorából egészült ki a rajztanárok kara mindenütt. De a legújabb fordulat nagyot lendített e körülményeken, és nagyszerű változás állt be, melyet idehaza az érdeklettek ignoráltak, a nem érdeklődők nagy tábora pedig tudomásul sem vett.

Hogy pedig mi egy korszerűtlen akadémia segélyével, jeles művészeket neveljünk—a kivétel számára, mint a Svajczi köztársaság hasonló czélra gouvernanteokat nevel, ez ellen már népesedésközmívelődési és kiváltképen pedig országos pénzügyi érdekeink tiltakoznak.

Ki fogná tagadni, hogy egy egész eredményében kétséges művészakadémia tervelése körül a pénzügyi szempontnak is a legérettebb megfontolás tárgyát kell képezni. — A bécsi művészeti akadémia évi 60,000 forinttal terheli a lajtántúli államköltségvetést, a müncheni akadémia körülbelül ugyanannyival a bajort. Ezen magasabb körű tanintézetek még fölszerelés dolgában sem szerepelnek az elsőrendűek sorában, mert mindkettő egy avúlt szerzetes klastromban lőn elhelyezve s a tanszerek készletére nézve sem mondhatók mintaszerű intézeteknek. Az évi subventio ilyformán már is egy millió forintnak képviseli kamatértékét; ha új intézet alapításáról van szó az épület emelése és az eredeti beruházás köz- zel ugyanígy emésztene föl, összevéve tehát az ország pénztárá- nak másfél — egész két milliónyi tőkáját fogná igénybe venni.

Kérdés támadhat: vajon hazánk közvagyonai helyzete annyira megszilárdult-e már, hogy a közmívelődési érdekek ez ágának ily áldozatot képes hozni? Adná az ég — de úgy látszik, az ilyen várakozást pénzügyminiszterünk a hiú remények közé útasitaná kérlelhetlenül.

Föltéve azonban, hogy a vagyoni kérdés semmi akadályt nem képezne a magyarországi közvélemény által kívánt művészeti akadémia azonnal életbeléptetése ügyében: képesek volnánk-e a magunk emberségéből a szükséges művészeti és tudományos tanerőket teljes számban kiállítani?

Mellőzve azon igen komoly nehézségeket, melyeket, mint a művészeti ágak tanárai és az intézet igazgatói között fűnforgókat az előbbi fejezetben megvilágítottam, és megengedve azt, hogy a művészeti szakmák mindegyikére egy jeles hazai tanerőt megnyer- ni nem volna lehetetlen: vajon az elméleti szakok betöltésére jut- na-e elegendő számú elismert tekintélyű tudós, nálunk, hol az aesthetika tanszéke egyetlen egyetemünkönél már több mint két év tized óta üresen áll?

Alig hiszem. Nálunk általános széptannal alig egy-két szak- tudós foglalkozik, képzőművészeti aesthetikával még kevesebb, mű-

történelmi tanulmányokkal, művészeti boncz- és távlatiannal úgyszólván senki, mert a ki ezen tudományágakkal foglalkoznék, csak magán kedvelésből tehetné, szakismereteit értékesíteni, vagy azt hivatásszerűen üzni alkalmá sem nyilhatott az országban.

Szomorú dolgok ezek, de számba kell venni, különben csakugyan ég és föld között lebegő légvárra foszlik tervezgetésünk.

E hiányok pótlására nézetem szerint csak két expediens kínálkoznék. Vagy úgy tehetünk, mint a mennyei birodalom kormánya a pekingi egyetem megalapítása körül tett: azaz importáljunk a külföldről idegen ajku szaktudósokat, a szükségelt tanszékek számára s engedjünk nekik két esztendei határidőt a hazai nyelv elsajátítására. E kísérlet kétségen kívül sok időt és költséget igényelne ugyan, de célra vezetne; vagy küldjünk ki államstipendiummal ifjú hazai erőket oly meghagyással a külföldre, hogy a kívánt szakokban magukat elméletileg és gyakorlatilag tökéletesen kiképezve, utóbb e szakok tanítására vállalkozzanak, mint az imént tettük, s mint még sokkal nagyobb mérvben tennünk kellend ezentúl a rajztanárjelöltek kiképzése érdekében.

Mint látjuk, ezen második expediens nagyobb kockázattal jár, s szintén oly természetű, hogy az országnak mind türelmét, mind áldozatkészségét nagy megpróbáltatásnak teszi ki.

De harmadik nem létezik, s ennek bizonyításától csak bizonyos gyöngéd méltányossági tekintetek által vagyok készítetve elállani.

Hallom a kérdést: de mi történjék tehát a fenhangoztatott nagy feladatok, a nemzeti művészet kilátásba helyezett nagy céljainak valószínűsítésére?

Ne leljen a magyar ifju, a ki művészeti tanulmányokra készül, ezentul se hajlékot széles ez országban, melyben a jóakarat és szakismeret vezető karján tudványa kielégítést nyerhessen? Legyen-e a művészeti pályára való eltökélés ezentul is a több évi számkivetés fogalmához lánczolva, mint eddig volt?

Megvallom ez utóbbit, a fentebbi okoknál fogva, s összemérve más téren mutatkozó fogyatkozásainkkal, nem tartanám oly nagy szerencsétlenségnek.

De a jelen állapot további fenállását, a tabula rasa megörökítését sem tartom kívánatosnak.

Igenis alakítsunk egy, a művészetre előkészítő iskolát, de

az akadémiák peripheriájánál szerényebb körvonalok között, kiváltképen pedig ne az a k a d e m i a nagyhangú czímere alatt, alapítsunk p. egy oly országos mintarajz-tanodát, melylyel az akadémiák által elért haszonnak lényegét el lehetne érni, a nélkül hogy azok nagy apparatusát vállainkra vennők.

Lehető ez? Igen, még pedig a mi viszonyaink között is.

De szabaduljunk meg mindenekelőtt azon gondolattól, hogy a művészettel megalkudni szerződésre lépni lehetne.

Mondjunk le azon téveszméről, mintha mégis csak volna oly művészet is, melyet lelkesedés nélkül és külsőleg elsajátított ania műfogásokkal gyakorolni lehetett, s hogy az ily művészet, mert végre is keresetet nyújt az illetőnek jogosultsággal is bírna.

Gondoljuk meg jó eleve, hogy a géptanra ugyan lehet valakit tanítani, de arra nem, hogy új gépet birjon föltalálni. Már pedig a művészet a szó legmagasztosabb értelmében a szép felfedezések tudománya s arra útmutatást nem nyújthat a legtökéletesebben fölszerelt „fölfedezési“ tanoda sem, a mint „költő-képezdét“ sem ismerünk.

Ne nevezzük tehát művészet-iskolának intézetünket, hanem egyszerűen — országos minta rajztanodának.

Ezen alapeszméből kiindulva az iskola alapítói kezdettől fogva mentek maradnak minden illusiótól, s nem fognak csalódni a tanítványok sem, kik saját felelősségükre, s egyéni céljaik érdekében látogatni fogják.

Nem czélom s e helyett terem sincs arra, hogy ezen rajz-tanoda részletes tervezete iránt javaslattal álljak elő.

Csak futólag akarom körvonalozni, mint azt, Grimm Ármin nézeteire is támaszkodva, legczélszerűbbnek gonpolnám.

Az „országos minta rajztanoda“ — hadd nevezzem így — két szakból vagy osztályból állana; szorosan meg nem határozott tanidővel.

Az alsó osztály az elemi rajztanodát képviselné,—benne csak az étkeményi figurális és építészeti rajz elemei gyakoroltatnának, nyomtatványos, de főleg domboru minták szerint. A vele járó elméleti oktatás megfelelné a gymnasialis tankörnek s legczélszerűbben a polytechnicum alsóbb osztályaihoz vagy gazdagabb szerveztű ipartanodához volna kapcsolandó, mindaddig, míg külön álló elméleti tanfolyammá nem alakúlna.

Az oktatás ez osztályban ingyenes volna, a látogatás és fegyelem szigorúan ellenőriztetnék, de vizsgálatok nem tartatnának, kivéve azokkal, kik tan bizonyítvány elnyerése végett arra jelentkeznek.

A felső szakban kizárólag a figurális szabadkézi rajz volna mivelendő domború minták és élő alakok után. A festésben való útmutatás is csupán élő fej és alak utáni gyakorlatra szorítatnék, a tájkép és compositióra irányzott kísérletek teljes kizárásával.

A technikai alapos képezéssel, karöltve haladna itt szaktudományi felolvasások útján a szellemi kimivelődés. A legszükségesebb szakok műtörténelem, széptan, boncztan, távlatan — rendes tanárok által láttatnának el, de ezen és a segédtudományok bármely szakában*) más magántanárok is tarthatnának előadásokat, sőt egész tanfolyamokat is, mint az egyetemen, mert hiszen az oktatás szellemének és fokozatának itt az egyetemi tanulmányokkal egy színvonalan kellend állania.

Az oktatás ez osztályban fizeteses, de a szakok megválasztására és az osztályban töltendő időre nézve teljesen szabad volna s csak bizonyos számú évek maximuma által határozatnék meg.

Ha a helyiség a várható javadalmazás mérvei engedik, igen kívánatos volna, ha a technikai szakok közé a mintázás is befogadtatnék.

A tanszékek betöltése körül felmerülendő nehézségek egyelőre csak az által volnának ellensúlyozhatók, hogy az összes tanárikarnak úgy az elméleti, mint a gyakorlati szakmákban alkalmazása, megelőző határozott kijelentés folytán, ideiglenes jellemmel bírna s ez ideiglenesség három évre kiterjesztetnék; mely időszak alatt a használható tanérok kiválnának, a többiek pedig, ez időszak leteltével ifjabbtanérok által pótolatnának, oly tanérok által t. i. melyek időközben a kormány közvetítése által külföldön a kívánt szakmokban nyert képzettség kellő színvonalára emelkedtek.

Az egész intézet vezéreszméje és célja abban tetőznék, hogy akár a művészeti akár valamely magasabb iparos, vagy más műszaki pályára czélszerű előkészületet nyújtson, de magát a művé-

*) Politikai történelem, az építészet, festészet és szobrászat külön történelme, műrégiségtan, stylan, leiró mértan, módszertan, alkalmazott vegytan, szín- és láttan s egyéb a művészettel és iparral rokon ismeretek tana.

szetet, mint taníthatatlan valamit, kirekeszsze programjából. Ez iskola épen csak annyit nyújtana, a mennyit meg lehet tanulni mielőtt valaki a művész nevére igényt tarthat.

Kell azonban valamit tenni azon ifjak érdekében is, kik ez iskolát végig járva, szabad elhatározásból a művészi pályára kívánnak lépni.

Az ide célzó intézkedések már szoros kapcsolatban állanak a magasabb hazai művészet lendítésére szolgáló tényezőkkel, s ha nem is tartoznak a szorosan vett köteleességszerű államateendők, hanem inkább azon „officia honorabiliák“ sorába, melyek által egy szabad állam mind magát mind a határain belül nyilvánuló szellemi törekvések képviselőit megtiszteli: mégis ez intézkedések összege az állam-érdek és eszélyes állampolitika elveiből meríti jogosultságát s minden mivelte államszervezetében helyet foglal.

Szólók a m a g a s a b b művészeti oktatás eszközeiről; s ha e részben a nyugati mivelte államok példájára hivatkozom, mégis más az, a mit sajátos viszonyaink tekintetbe vétele mellett nálunk életbeléptetni óhajtanék.

Nem szeretném ugyanis e magasabb rendű művészeti oktatást formászerűen a kormány által alkalmazott, és fizetett akadémiái tanárokra bízni, mert hiszen ez által a művészeti burokratiának azonnal tárt kapu nyílnék Magyarországon. — Csak azt tartanám kívánatosnak tenni, hogy a művészeti pályára magokat eltökélt tehetséges ifjak a jelesebb hazai művészek műtermeiben művészeti tanulmányaik folytatása iránt tanácsot és útmutatást nyerhessenek.

Erre, valamint a kitünőbb hazai művészek érdemeinek elismerésére és jutalmazására az államhatalomnak igen szép alkalma nyílnék az által, ha ilyenek számára néhány czélszerűen fölszerelt műterem (atelier) felállításáról gondoskodnék, s ezt az illetőknek csekély bér mellett, vagy még jobban ingyen, de oly kötelezettséggel fogná használatába bocsátani, hogy a jelentkező tehetségesebb tanítványokat jó tanácsaikkal elősegítsék, útbaigazítsák.

Ezen, a „rajztanodával“ ugyan természetes kapcsolatban álló, de attól mégis teljesen független intézmény által csekély áldozat árán igen szép eredményeket lehetne létrehozni.

Megmondom miért. A műterembeli oktatásnak (Atelierunterricht) ezen, úgyszólván patriarchalis, és minden időben czélravezetőnek bizonyult neme, nálunk Magyarországon már csak azért

sem fejlődhetett ki eddigelé, mert az ország legjelesebb művészei sem bírtak a jóllét azon fokára emelkedni, hogy külön foglalkozásuk nemére alkalmas külön műtermeket építsenek.

A kívánt célnak megfelelő ilyenmű helyiséget Buda-Pesten csak kettőt ismerek. Legjobb művészeink is ennél fogva közönséges, szűk lakszobában kénytelenek működni, hol a rossz világítás és észszerűtlen berendezés sulya alatt maguk is eleget szenvednek, nem hogy még tanítványokat is fogadhassanak maguk mellé. A háztulajdonosok és építkezők kiskorú bizalmatlansága a művészeti ügyek és kérdések iránt azonban, kivált a jelen lakásszűke szomorú uralma alatt, e tekintetben semmi jobb fordulatra nem enged kilátást, s erre nézve csak maga a városi képviselő testület hangulatát akarom például fölhozni, a mely, az orsz. képzőműv. társulat ismételt fölkerésének daczára, azon kívánság teljesítéséről, hogy a német színház terén a vigadó folytatásaképen emelendő nagy bérháza tervezetében a társulat kiállítási helyiségeire is tekintettel legyen, sokáig még csak hallani sem akart; de úgyszólván a társulattal ez iránt szóba sem állt *).

A ki a művészeti productivitás titokszerű hálózatába csak egyszer belepillantott, tudni fogja, mily roppant befolyással van a művészre, a derült, jól berendezett tágas műhely, hol a lélek inspirációinak szabad röptét követheti; s azok tévnézete, hogy a jeles mű csak fájó lélekből és sebzett szívekből bír fölszívárogni, hogy az anyagi nyomor képezi valóságos iskoláját a kiváló szellemeknek, s e tekintetben annyi jeles és nagy férfiú életpályájára mint bizonyítékra mutatnak, csak oly nevelés és egyúttal szívtelen, mint azoké, kik azt tartják, hogy az énekes madarak dala is csak úgy lesz valóban elbájoló, ha előbb szűk kalitkába zárták és erőszakosan megvakították.

Műviszonyaink lendítésére, az állami műtermek szabadelvű intézményétől — megvallom jó eredményt várok, s hogy e kockázatónak látszó újítás által kelthető aggodalmakat eloszlassam, vagy jobban mondva hogy azokat, kik minden szokatlantól megijednek, némileg megnyugtassam, példaként csak azt említem föl, hogy szomszédaink s a bécsi kormány az imént, M a k a r t J á n o s,

*) Időközben, midőn czikkem már sajtó alá került, a városi képviselőke téren hajlandóknak mutatkoztak a társulat kérelmét figyelembe venni.

jó hirre szert tett, de külföldön tartózkodó osztrák festészek egy gazdag berendezésű műtermet lakást és kertet adott rendelkezésére, mindennemű kötelezettség igénye nélkül; továbbá, hogy az académie française legszebb institutiójaképen már évtizedek óta ateliereket tart „Institut“ épületében azon jeles francia művész tagjainak számára, kiknek működését a serdülő művész ifjúság fejlődésére jó hatású példának ismeri.

Az arany közép-út, mely egyrészt a művészeti pályára való veszélyes csábítás és az álművészet dédelgetése között, másrészt pedig annak szélsősége: a művészeti törekvéseknek az állam részéről teljes ignorálása között nyílik, a nemzeti művészet, ohajtott célja felé, úgy látszik, az állami szabad műtermek igen fejlődhető intézményén vezet keresztül.

De egy magában, elszigetelve, segédintézmények nélkül, igen természetesen nem fogna a hazai művészetnek lényeges szolgáltatásokat tehetni.

Lássuk tehát azon további eszközöket, melyek a hazai műviszonyoknak jobbra fordulását előkészíthetnék.

Alguier, a párisi conservatoire des arts et metiers egyik érdemesült tanára, azt mondá az intézet tanítványairól: többet kell nekik mutatni, mint beszélni: „il faut leurs faire voir plus, qu'il ne faut leurs parler!“ és e mondásával, találólág indokolta a műgyűjtemények szükségességét.

Szerencsére, ezen szükséglet, kivált, mióta a párisi 1867-ik évi világtárlatot hazánkfiak közül oly számosan meglátogatták, hazánkban is talál pártolókra. S habár e felszólalások főleg egy iparmúzeum felállítását sürgetik, erős meggyőződéseim szerint ez iparmúzeum tárgyai, ha megalakulna, ugyancsak a hazai művészetnek is előnyére fognának válni. Mert a művészet és az iparnak igen tág mezeje közös, annyira, hogy az egyiknek és a másiknak körébe vágó műtárgyakat egyenes vonalban szétválasztani lehetetlen volna.

E tekintetben főleg egyet kell szem előtt tartanunk, s elvárjuk a beszerzéssel megbízott és megbizandó urak szakértelmétől, hogy ne eredeti, habár régi diszművek acquisitioja után törcsedjenek, melyek történelmi becsűek, anyagilag igen értékesek lehetnek, s minökből igen érdekes cabinet de curiositésket lehet alakítani, de fölötte nagy költséget igényelnek, műbecs tekintetében pedig esekelyebb fontosságúak. A mire kiváltkép szükségünk van, az oly

gyűjtemény, melynek tárgyai kizárólag a forma és szín szépségének hordják magukon maradandó bélyegét, mely a gipszöntvény, vagy galvanoplasztikai másolatból is felismerhető, ezen minőségüknél fogva pedig a rajz- és ipartanodákban mintakül használhatók s mint közvetlen izlés-mívelő tényezők a régi és újabb kor iparművészeti termékeinek legjavával megismertetnek.

A rajzmintakül használandó igen jeles stuttgarti öntvény-gyűjteményről már megemlékeztem. A württembergi kormány a teljes gyűjteménynek egy-egy példányával néhány évvel ezelőtt a belga kormánynak kedveskedett. Ugyanezt tette az angol királyné a British Muzeum nagybecsű szobor gyűjteményének gipsz másolataival a francia kormány irányában. Úgy hiszem Magyarország önértetével is öszszeférne, ha e gyűjtemények ingyen megszerezhetését, alkalmas egyének közbejárása által megkísérlenők *).

Igen olesón volnának továbbá megszerezhetők a nagy jeleségű francia gyűjteményekben őrzött antik szobrok és műtárgyak (a Louvre és volt Campana-féle gyűjteményből) gipsz-öntvényei, továbbá a berlini L e h r K e r e s z t é l y-féle módszeres ékitmények iskolája, valamint a bécsi cs. osztrák művészeti és iparmuzeumban hasonló célra készült s igen méltányos ár mellett áruba bocsátott műmásolatok **).

Mindezeknél tetemesebb pénzbeli áldozatot fog igényelni egy oly műgyűjteménynek megszerzése, melyet már is az országban birunk, csakhogy mindedig veszélyben forgó magántulajdont képez. Értem a herczeg E s z t e r h á z y-féle képtársanak országos költségen leendő megvásárlását. Magyarországon ez, Erdélyben a b. Bruckenthallféle szintén régi remek festményeket tartalmazó képtár egyetlen ilyenmü értékesebb gyűjteményeink. S ha bennünket valami elháríthatlan csapás e műkincsektől megfosztana, alig maradna reményünk ilyeneknek ismét birtokába jutni, mert a hasonló szerzeményeknek kedvező idő lejárt. Mégis az ily képtárak, s a velök kapcsolatos metszet- és kézrajz-gyűj-

*) Talán nyomra vezet, ha hallomás után megemlítem, hogy Téck herczeg, a jelenleg uralkodó britt királyasszony veje, egyúttal erdélyi földbirtokos, a Rhédey grófi családdal való rokonsága folytán.

**) A m. k. közoktatási miniszter már is tett rendeletet egy nagyobb mérvű mintatárnak országos költségen beszerzésére.

temények pótolhatlan szakiskolái a műtörténelmi buvárlóknak, legbecsesebb útmutatói, kiapadhatlan segélyforrásai a kezdő, valamint a már önállóságra jutott, emelkedett művészeknek s mint ilyenek a közizlés és műtermelés nemeseződésének igen nagy hatású tényezői. Fölsímtették ezt országsherte, s azért soha művészeti kérdésben a hazai közvélemény élénkebben és nagyobb összhangzással nem nyilatkozott, mint az Eszterházy-képtár megmentése tárgyában. Ezen örvendetes és komolyan indokolt fölszólalásoknak hihetőleg a kormány is engedni fog, mert hiszen maga az ország kívánja vállaira venni a tetemes áldozatot, melylyel a művészet és a közmívelődés érdekeinek csak úgy, mint a nemzet jó hírének és becsületének tartozik.

A mintarajztanodában, valamint az ipartanodák és polgári iskolák keretében alakítandó esti rajztanfolyamok alatt nagyobbára a főt említett domború minták lesznek használandók s ugyancsak ezek képeznek az Eszterházy képtár műkíneseivel együtt a műtörténelmi előadások és fejtegetések tárgyát és illusztrációját. A domború minták tárát hova-tovább kiegészítenék a régi és újabbkori jeles művek után rézbe metszett vagy fényképi úton előállított másolatok gyűjteményei; végül a könyvtár, mely a képző- és iparművészet körébe vágó legjobb műveket és nyomtatványokat tartalmazná.

Mondanom sem kell, hogy valamint a minta-múzeumok, úgy az ezekkel kapcsolatban felállítandó könyvtárak használatát a legszabadabb elvű rendszabályok által kellene előmozdítani és könnyíteni; s az ilyenek által czélzott eredmény gyorsítására az államkormány igen üdvösen hatna az által is, ha a művészet alapelveit fejtegető, kellő szakismerettel, de élénken és népszerűen szerkesztett és magyarázó képletekkel ellátott irodalmi művek kiadását eszközölné; vagy, mert kezdetben nem lehetne ily tartalmú magyar művek nagy kelendőségére számítani, azok kiállítási költségeihez pénzbeli segélylyel járulna; hogy olcsó áron megszerezni, s ez által nagyobb elterjedésüket biztosítani lehessen.

Az államteendők körébe útasított, s eddig felsorolt intézmények mind oly természetűek, hogy kétségbenvonhatlan hasznukat látná a tanügy, a művészet és a nagy közönség, a nélkül hogy a czélba vett újítások az államkincstárt — kivéve az Eszterházy

képtárnak nagyobb pénzműveletet igénylő átvállalása ügyét — valami megbírhatalan nagy tételekkel terhelné.

Ugyanazért a hiú ábrándozás gyanújától nem tartva, tovább folytatom indítványoszerű véleményezésemet.

Nem szólottam még a nyilvános tárlatok és kiállítások ügyéről, mely a muzeumok és gyűjtemények elismert hasznával és céljaival rokon, a mennyiben ezek a műtermelés kiváló mozzanatait a múltban, azok a műtermelési fejlődés jelenét tükrözik.

Tárlatok nélkül nem adhatunk számot az újítások sikeréről, nem kísérhetjük szemmel a hiányokat, melyek pótlásáról még ezentúl kellend gondoskodnunk.

És ezzel művelődési közéletünknek egy igen fájó sebhelyét érintettük, mely ügyefogyott műviszonyaink mélyébe enged pillantani.

Tárlatok dolgában ugyan nem lehet tabula rasának mondani hazánkat. Van műtársulatunk, volt még kevéssel ezelőtt kettő, mely hol időszaki, hol állandó műkiállítások rendezésében fáradozott. De mily sikerrel? Mutatja a magyarországi műegyletnek iménti bukása s a képzőművészeti társulatnak jelen élete, mely a Krimiba száműzött római költővel mondhatná: „vivere me diceas! sed sic ut vivere nolim!”

Meddő kérdés volna kutatni: vajon a két társulat által rendezett utóbbi tárlatok azért voltak-e oly gyöngék és színetlenek, mert a közönség nem szokta figyelembe venni, vagy hogy a közönség azért nem látogatta mert a tárlatok voltak gyöngék és színetlenek? Tagadhatatlan tény azonban, hogy az utóbbi tárlatok nem voltak hiú fokmérői a hazai művészek által kifejtethető erőfeszítések maximumának, akár minőségi szempontból, akár mennyiségileg tekintve a hazai műtermelés képességét.

És szintoly elvitázhatatlan tény másrészt az, hogy a képzőművészeti társulatnak e téren tanusított buzgalmit és becsületes törekvéseit, a hazai közönség érdeklődése és támogatása megbocsát-hatatlan módon eserbén hagyta.

Példákra alig lesz szükség. A napi sajtó keserű kifakadásai e részben eléggé megvilágítják a helyzetet. Azért is csak egy kivételre hivatkozom a legújabb időből. A magyarországi műegylet tetszhalálát megelőzőtt években, mialatt a legélénkebb művészeti sürgelem folyt a külföldön, idehaza a külföldi művek megszokott

kiállítása teljesen szünetelt. Epangás három évig tartott, s a müegylet feloszlása esetére a botrányos helyzet állandósítása fenyegetőzött. Hazai művészetünknek ez által a külföld haladott művészetével való végső kapcsolata is veszélyben forgott. E képtelenség felriasztá a képzőművészeti társulatot, illetőleg a választmány azon felvilágosult buzgalma néhány tagját, kik évek óta küzdenek több-kevesebb sikerrel ugyanazon testület körében a templomtorony-hazafiság szűk látkörű, de ép oly bőbeszédű képviselőivel; nagy viták után mégis amazok nézete kerekedett felül s közgyűlési határozat által a társulat kimondá, hogy miután önnönmagán kívül senkisémet teljesítheti a volt magyar müegylet hivatását, saját alapszabályain változtatni fog, oly czélból, hogy a külföldi művészet termékei, ezen-túl saját műcsarnokában is kiállíthatók legyenek, mely műcsarnok eddigelé alapszabályilag csupán a magyarországi műtermékeknek állott nyitva. A szabadelvűség szellemében fogant határozatot nyomban követé a tett; s a képzőművészeti társulat buzgó tevékenységének eredményeként rövid időn megnyitott egy külföldi művekből rendezett oly tárlat, melynél érdekesebbet és tartalmasabbat az ország fővárosa még alig látott falai között. Mindazonáltal a jóhiszemű számítást megghiúsítá a részvétlenség. Két hónapi tartama alatt a közönség oly gyéren látogató a tárlatot, hogy a jövedelem a napi költségeket sem fedezé, és a jogosult remények valósitása helyett csupán szállítási költség fejében közel ezer forintnyi veszteséget okozott a társulatnak.

A megghiúsult kísérletet a képző művészeti társulat fenállásának kockáztatása nélkül egyelőre nem ismételheti; és e kényszerű vesztéglés folytán jelenleg ott állunk, hogy a magyar birodalom összes területén sehol külföldi művet kiállítva nem szemlélhetünk s ha valami véletlen fordulat nem segít e körülményen, jövőre sincs reményünk, hogy a hazai művészet termékeit a külföldiekkel összehasonlíthassuk.

Szóval e tekintetben hátrább állunk jelenleg, mint Oroszország, vagy akár a dunai fejedelemségek és a török birodalom.

Természetesnek látszhatnék itt a kérdés: De hát mért is törekszünk közönségünkre oly élvezeteket ráerőszakolni, minők után a tapasztalás világos bizonyysága szerint nem áhitozik?

Óvakodjunk e kérdésre könnyelmű választ adni!

A fásult tagokat dörzsölni szokás, hogy a vérkeringés egész-

séges folyama helyreálljon. Szervezetünk bármely baját nem az által gyógyítjuk, hogy terjedését tétlenül nézzük. A művészeti ügyek iránt nyilvánuló közönyt nemzettestünkön nem tartom csupán localis bajnak, úgy látszik, meg vannak támadva a szomszéd izmok is, s ha a helyi bajt gyógyítani iparkodnánk, üdülésére szolgálna az az egész szervezetnek is.

Ez ügyre tehát kitünő mérvben felhivottnak tekintem a kormány-segély közbenjárását. Még pedig nem csupán az időnként rendezendő országos kiállítások körül, minő a m. közgazdasági miniszter által kezdeményezett s különösen az iparos haladás szembetüntetése czéljából 1870-ik évre tervezetik Buda-Pesten, hanem szükségesnek tartom a kormány intéző befolyását a képző-művészeti kiállításügy állandó szabályozása körül is, mint azt a külföldön, s oly országokban is tapasztaljuk, hol a széles alapon nyugvó művészet fejlettsége, és rokonszenvenvel ápolat közügye mint p. Franciaországban és Belgiumban, ilyféle támogatást teljesen nélkülözhet, s bátran volna a magánvállalkozásra vagy a kiállítások ügye által első sorban érdekelt testületekre és társulatokra bízható.

Franciaországban a kormány intéző befolyását, melyet a kiállítások ügyére gyakorol, csak rendőri gyanakodásból lehet magyarázni; nálunk a szabadságnak e részben tehetetlenségével kellene igazolni.

A kifejezés erős, de legtalálóbban fejezi ki gondolatomat; mindazok után pedig, a mik az utóbbi két évben Magyarországon történtek, senki sem fog abból reactionárius értelmet kibetűzhetni, a mennyiben a művészeti törekvések nálunk sem az alkotmányt, de még a kormány állását sem veszélyeztetik.

Másrészt azonban tény az, hogy művészetünk a szabadság virányától környezve, elszigetelt fővénytorlaton áll és — veszni indul, mielőtt életképes csiréit mind kifejtethette volna.

Nézzük tehát közelebbről az óhajtott vagy rettegett kormány-befolyást kiállítási ügyeink körül.

Mindenekelőtt constatáljuk azt, hogy állandó tárlatokra, azaz olyanokra, melyek havonként vagy két havonként változó tartalommal egész éven át nyitva állanak, Buda-Pesten nincs szükségünk. Ily állandó tárlatok fentartására, oly módon, hogy azok érdekes tartalmuknál fogva közönségünk műkedvelő részére folytonos

szania is. Érintett működésében pedig az igények nagy sokaságánál fogva, úgy hiszem, elhatározásait lényegesen könnyíténé a nyilvánosság. A segélyt sürgető ilyenmű kérvények halmazzal érkeznek a közoktatásügyi miniszteriumba, méltányos elintézésök már is gondot szerez a kormánynak, maholnap pedig ez ügyek dicasterialis úton elintézése a közvélemény kihallgatása nélkül mindig nagyobb nehézségekbe fogna ütközni, annál nagyobb nehézségekbe, mentül kevésbbé fog a gyakorlatban következetesen keresztülvihetőnek bizonyulni azon, a kormány által eddig vezérfonalul követett, különben igen észszerű és méltánylandó elv, hogy államsegélyben csak oly művészifjak részesíttessenek, kik tehetségüknek a nyilvánosság terén bemutatott önálló munkálatokkal már bizonyosságát adták. A közvélemény által ily kedvezményekre méltóknak kijelölt egyénekből e téren hamar kifogyunk Magyarországon; ellenben a jóhiszemű, sokszor egészen ismeretlen nevű, és teljességgel nem hitelesíthető próbák alapján folyamodók száma folyvást szaporodik, és szaporodni fog mindegyre, mert hiszen a követelmények szigora ellenében mindegyikének azon plausibilis kifogása lehet, hogy a segélyezés elveként kitűzött feltételek sok jótehetségű művész-jelölt által már csak annál fogva sem voltak teljesíthetők, mert az országban eddig művészeti képezde, de általában magasabb körű rajztanoda sem létezett.

Ilyen és sok más, részben már fölemlített kormányteendők czélszerű előkészítése, megindítása és ellenőrzése végett célzavetetőnek bizonyult a külföldön, de sőt közvetlen szomszédunkban is, egy állandó művészeti referensnek alkalmazása azon miniszterium kebelében, melynek hivatása körébe a művészet országos ügyei és intézményei sorozvák. Az ily művészeti referensben, az ügyszeretet és szakértelem természetes kellékein kívül, megkívántatnék, hogy ne csak a hazai művészet szükségait és viszonyait alaposan ismerje, hanem hogy a külföldi művész-élet fejlettebb és nagyobb szabású arányaival és intézményeivel közelebb megismerkedett legyen.

Végül az országos tárlatokkal összeköttetésben, legalább minden másod vagy harmadévben kiállítandók volnának az időközben netalán alakított vagy korszerűen átalakított fővárosi és vidéki rajztanodák és rajzosztályok növendékeinek kiszemelt mutatóvány rajzai is, továbbá a nevezett tanodák körül alkalmazásban

lévő vagy befogadás végett ajánlott rajz-minták, és újabl rajztani módszerek segédeszközei, practicus hasznúnak bizonyult, vagy czélszerűeknek látszó újabb találmányú rajz- és festőszerek. A testülte vagy országos társulattá egyesült rajztanárok pedig ilyenkor tartanak meg Buda-Pesten nyilvános gyűléseiket, melyeken a rajztanítás körében felmerült minden jelentékenyebb mozzanat fölött tanácskoznak, tapasztalásaikat és a czélba veendő javításokat megvitatnák stb. mint ez Belgiumban tavaly, az idén pedig Poroszországban is történt. Nem kecsegtetem magamat azon reménnyel, hogy a legközelebbi években mindezt már elérhetjük. De nem árt, sőt szükséges, hogy az alapkő letételénél már tudomásunk legyen az egész épület mérveiről és tervezetéről.

A kiállításoknak ily módon csoportosított ügyével egyszerre kellene tárgyalnom a pályázatok, versenydíjak és kormány-kitüntetések kérdését. Csakhogy az ügyesség és haladás rendszerezett kitüntetése és jutalmazásának czélszerűsége tisztán lélektani kérdés, melynek érdemleges eldöntésére hivatva nem érzem magamat. Tudom, hogy az érme és díjak osztogatásának bölesészeti szempontból igen tekintélyes ellenzői vannak; s magam is hiszem, hogy habár a folytonos pályázatok az ifjú művészt kitartó szorgalomra ösztönzik, mégis egy oly tevékenység, mely szünet nélkül a külső siker szemmeltartása mellett tartatik ébren, se a művészeti kiképezésre üdvösen nem hat, se a művészet nemesebb hivatásával és méltóságával össze nem fér.

Veszélyes tehát a szer, de hatályosnak elég hatályos a rajztanítás terén csakugy, mint a magasabb körű műtermelés légkörében. Miért is a fölmerült kételyek daczára a kitüntetések ezen nemei mindenütt érvényben vannak jelenleg is, és meghonosításuk körül főleg csak arra kellene figyelniünk, hogy a visszaélésektől óvakodva, osztogatásukban inkább szűkmarkúak, mint bőkezűek legyünk. Kiváltképen pedig oda kell törekedniünk, hogy az ítélő bizottságok megalakítása körül az illetékesség és részrehajlatlanság legszigorúbb követelményeit érvényre juttassuk. A kitüntetések értékszámukkal megfordított arányban áll; e vezérely lelkiismeretes szemmeltartása megóvand a tulságtól s ezen korlátokon belül, hiszem, hogy nálunk is a kitüntetések bölesen megállapítandó rendszere üdvösen hatna a rajztanítás és a művészeti törekvések emelésére, már csak azért is, mert a művészetnek nálunk inkább mint bárhol

szüksége van a külső elismerés és nagyrabecsülés jeleire, s az átlagosan alanti színvonal, melyen az jelenleg áll, épen a hosszan tartó mellőztetésnek és elhanyagolásnak következése. A rajztanárok irányában pedig, kik szakismeret és hivatásukban tanúsított buzgóság által magukat kitüntetik, a legnagyobb bőkezűség alkalmazását tartanám czélszerűnek, mely az angolok példája szerint gyakoroltatván, rövid idő alatt bizonyára meglepő gyümölcsöket teremne, mert e rendszer czélszerűsége az emberi természet közös sajátságaiban s a polgári társulat mindenütt egyformán jelentkező viszonyaiban gyökerezik.

A jutalmak és kitüntetések egyik legboldogítóbb neme, mely az anyagilag nem független ifjú művészt kiképezése pályáján érheti, kétségen kívül azon állam-díjak elnyerésében áll, melyek arra képesítik, hogy a külföld műkincseihez elzarándokoljon, kiváltképen pedig hogy Rómában, a művészet örökifjú székhelyén, lelkébe szívja a remekkori művészet nagyszerű benyomásait. A római nagy díjak osztogatása majd mindenütt szokásban van s habár más módok közt, de a magunk nemzeti kormánya is módot nyújtott már több hazai művésznek, hogy e tanulságos út alatt tapasztalásaiknak és szemléletűnnek látkörét szélesbítsék.

Az ily intézmények valóságos haszna nem föltétlenül bizonyos, s mindig az illető egyéniség tehetségétől, műveltségétől és jellemétől függ. De a jó eredmény valószínűségét fokozni lehetne az által, ha nemzeti kormányunk, egyetértve a lajtántúli kormánnyal, odaműködnék, hogy a Rómába érkezett vándorművész ott ingyen, vagy legalább csekély bér fejében, szállást és műtermet leljen; még jobb volna, ha ezzel kapcsolatban ugyanott egy kis útbaigazító könyvtárt is találna, mert a műtörténelmi kalauz szükségét sehol sem érzendi élénkebben, mint Rómában, hol, mint Grimm találólag mondja, két ezredévnek műemlékei eszmezavaró tömkelegget képezve állanak fön egymás mellett. A mondott célra igen alkalmas volna a magyar- osztrák birodalom ottani követségének tág palotája, a palazzo Venezia czimű régi és nagy terjedelmű épület, melynek tatarozása évenként amugy is nagy összegekbe kerül s a követség szállásán kívül még igen sok használatban nem levő helyiséget tartalmaz. Ez üdvös intézkedés különben is már meg van indítva; néhány magyar és osztrák művész már is nyert

befogadást; az ügynek már csak szabályozása és törvényesítése volna kívánatos.

Mindezeknél van egy hatalmasabb szer, a nemzeti művészetnek, legmagasztosabb jelentőségében, felvirágoztatására. E szernek éltető hatalma Perikles hazájában ülte legfényesebb diadalát, s e dicső kornak emlékei, csonka maradványaikban, porrázuzva is áldást és világosságot árasztottak a késő századokra.

Ez az alkotó eszme: nyilvános műemlékek létesítésében nyilvánul. A kis Görögország e téren majdnem erején fölül mert és áldozott. Az utókor utólérhetlen eszménykép dicsőíti érette. A példa régi. A tanulság, melyet levonhatni belőle, mindig új marad, mert bölcs, mert csálhatatlan, minden korra, minden népre alkalmazható, csak meg legyünk győződve róla, hogy az a fönséges észjárás, mely Görögország maroknyi népét oly magas polcra emelte, még gyenge viszfényében is megóvhatja a mai nemzeteket attól, hogy nyomtalanul el ne tűnjenek e föld színéről, észrevétlenül ne fejezzék be pályafutásukat az európai népcsaládok körében.

Ne kívánjunk lehetetlent; de ne is hunyjuk be szemünket azon feladványok előtt, melyek e téren nemzeti kormányunkra, s vele kezét fogva, hazafias szellemű törvényhozású testületünkre várakoznak.

A feladat így hangzik:

Visszanyert politikai függetlenségünk s nemzeti önállásunk folytán az ország maga s az ország fővárosának helyzete lényegesen megváltozott. Buda-Pest a nemzeti kormány székhelye, s az ország szellemi és anyagi érdekeinek, s ez érdekek tényezőinek és gépezetének központja. A megváltozott helyzet sok közigazgatási és egyéb középületek emelését tette szükségessé. Az ország elvárja a kormánytól és a nép vagyona felett rendelkező hongyülés bölcsességétől, hogy ezen középületek monumentalis stylban és oly módon fognak emeltetni, hogy a nemzet újjászületése által inaugurált szellemi és anyagi lendülethez méltón, az ország nagyságának és népe áldozatkészségének, multja dicsőségének, jövődöbeli hivatásának megfelelő diszben fognak építeni, erre pedig szükséges, hogy mind homlokzatuk mind belsejük a művészet ékeségére, falfestmények és szobrok befogadására alkalmasak legyenek.

Mindezt nem oly célból, hogy a hazai művészetnek ez által foglalkozást és keresetet szerezzünk, hanem magasabb szempontból

indulva ki, annak belátásától t. i. hogy a nemzeti önérzet ápolására, a hazafias érzelmek fejlesztésére, a nép ízlésének nevelésére semminek oly közvetlen és mélyebb hatású befolyása nem lehet, mint a nyilvános műemlékeknek.

Mindenütt fenlobognak immár a haladás zászlói, tűzzük ki már közművelődésünk azon pusztá terére is, melyen leginkább elmaradtunk. Mert hiszen az államnak legbiztosabb alapja a haladás, a haladásé a szabadság, a szabadságé a nevelés. Nevelés nélkül nincs szabadság, szabadság nélkül nincs haladás, haladás nélkül odavész az állam. Ime a kígyó, mely önnön farkába fogódzik — mint Pfau mondja : a végnélküli láncolat gyűrűje !

Mert ha az emberi társaság természetes gyámja a zsenge gyermekornak, az állam törvényes gyámja a felserdülő nemzedéknek.

Az állam legmagasztosabb hivatása, hogy a letűnt generatiók örököseire átszállítsa a civilisatio nagyszerű hagyományait ; és ez átszállítás csupán a nevelés által közvetíthető.

A művészeti közoktatásnak, az ízlés népnevelésének Magyarországon a nyilvános emlékek lesznek fejlesztő iskolája és — koronája.

KELETI GUSZTÁV.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYA

AZ ÁRPÁDOK ALATT.

A királyság föllállításakor lényeges változás történt a magyar államszerkezeten, a mennyiben erős központi hatalom jött létre, a mi még nem volt a vezéri korban. És ez nem is lehetett másként az akkori viszonyok közt. Ugyanis oly válságos volt már akkor a helyzet, hogy a nemzet csak azon esetben maradhatott itt meg, ha végképen fölhagy a rabló hadjáratokkal, és megkezsztelkedik. Már pedig az ősi hitnek a ker. vallással fölcserélése oly népszerűtlen volt, hogy azt pusztán csak rábeszélés által, erőszak nélkül vinni ki, nem volt lehetséges. Még nehezebb lett volna kinyerni a nemzet önkéntes beleegyezését arra, a mi pedig már ekkor elválhatlan volt a keresztyénségtől, hogy t. i. a nép a föld minden termésének egy tizedét a papoknak adja. Következésképen itt legalább is oly mérvben kellett használni, a hatalmat, sőt az erőszakot, mint a milyen nagy volt a nemzetben az idegenség ker. vallás, és papi tized ellen.

Ha így fogjuk föl a helyzetet, — pedig másképen alig lehet, — látni fogjuk, hogy a nagy cél, ú. m. a nemzet megmentése, az eddiginél nagyobb, sőt általában nagy hatalmat kívánt. De volt a dolognak más oldala is. T. i. a két hatalmas esászárság közé szorúlt Magyarország önállásának, s függetlenségének megmaradása csak úgy látszott lehetségesnek, ha a nép fejének nagy fénye és hatalma lesz. Erre pedig legalkalmasabb eszköznek látszott a királyi méltóság s hatalom. Ily okokból kért István — a sz. széktől — királyi címet és koronát.

Ha István a királyi czim és korona megnyerése előtt is minden tőle telhető erővel, s erélylyel fogott a múlhatlanná vált átalakítás nagy munkájához: még nagyobbyszerűnek kellett ezen föllépésnek lenni a királyság létrejötte után.

Igy állván a dolog, nagy tévedés volna azt hinni, hogy a keresztyénség behozatala, s általában a királyság természetéből folyó változások a nemzet teljesen önkéntes beleegyezésével, s illetőleg az ős nemzeti szabadság minden megsértése nélkül történtek. Ellenben kétségtelenül igaz, hogy az ős szabadságon legalább is oly sérelemnek kellett történni, a milyen nagy volt a nemzet idegensége a keresztyénségtől, és kivált a papi tizedtől. Ezen idegenség pedig minden kétségen kívül jelentékenyül nagy volt. Ennélfogva küzdelemnek kellett beállani a királyság, s a nemzeti szabadság közt, melyből vagy a királyság, vagy a nép s illetőleg az ős hit diadalának kellett következni. És e küzdelemben a királyságé s a keresztyénségé lett a véggyőzelem.

A dolog természetéből foly, hogy e küzdelem sorsa nem dőlhetett el egy két év alatt, s hogy ennélfogva átmeneti korszaknak kellett beállni, melynek tartama nem kizárólagosan a küzdő felek viszonylagos erejétől, hanem nagy mértékben függött általában a körülményektől is. Például mily eszközöket használ a királyság a czél elérésére? mily arányban erősödik a nemzet meggyőződése az átalakulás szükségességéről, s kiváltképen attól: kíván-e a királyság a nemzet szabadságából nagyobb áldozatot, mint a mi múlhatlanul szükséges a czél elérésére?

Istvánt e nagy munkában azon elv és meggyőződés vezérelte, hogy igen is kívánnia kell és kívánni fog annyi áldozatot, a mennyi nélkül czélhoz nem juthatna, de többet kívánnia nem szabad. Ehhez képest tapintatosan, s az érdekek lehető kimelésével használta erejét; nem kívánt a kellőnél nagyobb áldozatot, s ezt is nem csupán fegyverrel akarta kicsikarni, hanem fölvilágosítani is igyekezett népét a felől, hogy ez kikerülhetlen életszükség, ennélfogva önként is tegye azt, a mi elől többé nem lehet kitérni.

Azonban, minthogy Istvánnak minden igyekezete daczára sem lehetett ezt az összes nép meggyőződésévé tenni, múlhatlanul szükséges lett volna a megkezdett nagy munkát az övéhez hasonló

tapintattal s erélylyel folytatni. De ez nem történt. Péter és Sámuel másban is megsértették a nemzet büszkeségét; András alatt is nagyon bántónak látszott az idegen befolyás, következésképen visszahatás állt be, mely István munkáinak sikerét kétségessé tette. A Péter és András megbuktatására intézett mozgalmak nem csak az idegen befolyás, hanem a keresztyénség ellen is intéztettek. Huzamos időnek kellett elfolyni, míg legyőzethetett a régi ellenszenv a keresztyénség iránt. Ekkor történhetett és történt aztán, hogy a nemzet nem tekintette többé szabadságsértésnek a ker. vallás által kívánt áldozatot, sőt egészen rendesnek s helyesnek találta azt: és ha egyéb baj nem volt, ismét szabadnak tekintette magát.

Ez pedig László s Kálmán alatt történt.

A mi a magyar királyság alkotmányosságát, vagyis a király és nemzet közti közjogi viszonyokat illeti egész általánosságban, erről előlegesen azt mondhatjuk, hogy a magyar nép a királyság föllállítása után is szabad nép maradt a fennebb említett megszorításokkal, vagyis, a mai kor nyelvén szólva, alkotmányos volt. De rögtön jegyezzük meg azt is, hogy nagy hiba volna ama korban a nemzeti szabadságnak vagy alkotmányosságnak olyan szabatos meghatározását keresni, mint a milyen volt a régi Rómában, vagy a milyen van a mostani államokban, mert az akkori szabadság nem volt §§-ba foglalva, és mert ösmeretlenek voltak azon államtani elvek, a melyeket ma már minden értelmes ember tud.

Azonban minthogy épen parvonalt akarunk húzni a királyság kezdete, s a későbben kifejlett állapotok közt, állítsuk föl először is azt a kérdést, hogy István, midőn a királyságot föllálította, kötött-e akkor a nemzettel új szerződést, olyan formán, mint a milyen az etelközi volt?

Kovachich *) azt olvassa ki Hartwik krónikásból, hogy István „törvényt alkotott, melyet örök szövetségi aláírással hagyott át az utókorra.” (Decretum edidit, quod perpetui foederis subscrip-

*) Vestigia Comitiorum 135—136 lap.

tione ad posteros transmissit); ennek folytán azt állítja, hogy István pactum conventum-ot, azaz új államszerződést kötött a nemzettel. És ezen állítás igazolására azt a nem megvetendő indokot hozza föl, hogy a később keletkezett közjogi törvények a sz. István által adott szabadság visszaállításának neveztetnek, és hogy a későbbi nemzedékeknek mintegy vérökbe ment át az a hit hogy a nemzeti jogok Istvántól erednek. Azonban

ámbr Kovachich ezen utóbbi állításai teljesen igazak, mégis több mint valószínű, hogy a fő állítás téves, azaz, hogy ilyen perpetuum foedus, vagy pactum conventum nem jött létre, sőt nem is jöhetett. Ugyanis

Hartvick idézett helye nem egészen úgy van, mint a hogy Kovachich olvassa, legalább az Endlicher-féle kiadásban nem úgy van. Hartwiknél ez olvasható: „Mintán átvette a királyi méltóság jeleit, az ország püspökeivel és főembereivel együtt közzétett egy általa hozott határozatot, melyben minden bűnre orvosságot adott, és hogy bebizonyítsa, miszerint a Krisztus által hozott világbéke fia, örök érvényű szerződés aláírásában hagyta az utódokra, hogy senki se támadjon meg mást ellenségképen, senki se bántsa szomszédját törvényes vizsgálat nélkül, ne háborgassa az özvegyeket és árvákat.“*) Ebben, szerintem, semmi nyoma a közjogi szerződésnek; világosan mondatik, hogy „decretum a se statutum manifestum fecit“, s azon részletek, melyek a határozat tartalmából fölhozhatnak, nem közjogi tartalmúak. Egyébiránt ismétlem, abban teljesen igaza van Kovachichnak, miszerint a későbbi kor úgy szól a nemzeti szabadságról, mint István adományáról. Úgyde az megtörténhetett perpetuum foedus, vagy pactum conventum nélkül is, p. o. azon kegyeletnél fogva, melylyel a hitben megerősödött nép későbbben adózott a szent királynak. Ezen állítás mellett tanúskodik azon körülmény is, hogy ismét későbbben, p. o. a XV. században mind az országgyűlés, mind a közvélemény gyakran nevezi a szabadságot II. András király adományának, holott tudva van, sőt akkor is tudva volt, hogy ez így szó szerint nem igaz.

Másik érv Kovachich ellen az, hogy maga sz. István, midőn

*) Monumenta Arpadiana 174 l.

tanácsot ad fiának Imrének (Lib. I. c. 4.) szól ugyan mint a hatalom biztosítékairól a „fidelitas, fortitudo, agilitas, comitas, confidentia principum”ról, s mondja: „si eris pacificus, tunc diceris rex; si séperbus invidus — — — et cervicem erexeris — — — alienis tradent regnum tuum”: de nem szól foedus, vagy pactum conventumról, pedig ezt, mint fia hatalmának támaszát bizonyosan megemlítette volna, ha ugyan lett volna ilyen.

Batthyányi pedig*) azt hozza föl a perpetuum foedus, vagy pactum conventum ellen, hogy a későbbi királyok, bár gyakran hivatkoznak Sz. István törvényeire, és rendeleteire, ama foedusról mélyen hallgatnak, pedig nem hallgatnának, ha erről tudomásuk lett volna. Ugyde ezt maga Batthyányi megezáfolja másutt, midőn szépen kimutatja, hogy István törvényeiben kézzel foghatók a megcsonkítás nyomai; következésképen igen megtörténhetett, hogy vagy véletlenül, vagy talán szándékosan épen ez veszett, el, vagy maradt ki.

Végre mind a fentebb mondottaknál, mind Batthyányi ezen érvénél fontosabb az, hogy azon változások, a melyeket István részint már keresztül vitt, részint még ezután keresztül vinni szándékozott, oly természetűek, a melyekre még a k k o r teljes lehetlenség lett volna kinyerni a nemzet önkéntes beleegyezését. Ilyen, hogy többet ne említsünk, az ős nemzetgyűléseknek a királyi tanács intézményével föleserélése, és mindenek fölött a papi tized, melyek mindegyike ellen még később is nem egyszer demonstrált a nemzet.

E szerint István új intézményei nem új államszerződésen alapultak, hanem az időknek, s viszonyoknak egy böles államférfi fölfogása szerint természetes következményei; vagyis oly változtatások, a melyek nem a nemzet megegyezésére támaszkodnak, hanem a szükségre, s illetőleg az egyház, és a német fegyverek segélyére, s azon öntudatra, hogy István különben is csak annyit veszen el a szabadságból, a mennyit mulhatlanul el kell vennie a keresztyén-ség érdekében, a többi megmarad, szolgaságra vetésről szó sincs, s erről majd önnön szemeivel is meg fog a nemzet győződni.

*) Leges ecclesiasticae I. 12—14 l.

Mikor István a királyságot alkotta, akkor a keresztyén Európában leghatalmasabbak voltak a német királyok, épen azért Németországból vette István a királyság mintáját. A német királyok hatalma pedig tulajdonképen csak abból állott, hogy ők meg lehetösen meg tudták fékezni a más államokban nagyon hatalmas fő-nemességet. A magyar nemzeti közszellem sem engedett volna oly átalakítást, a mely a szabadságot mindenestöl kívánta volna áldozatul. Minden szövetségi aláírás, vagy pactum conventum nélkül is volt a nemzet kezében egy erős biztosíték, az akkori népek szabadságának közös garantiája, u. m. a fegyveres ellenállás. Istvánnak fiához intézett tanácsában, bár más szavakkal, ugyanaz mondatik, a mit Európa akkori nemessége, nem egy államban, nagy ünnepélyességgel szokott elmondani új fejedelmének, t. i. „ha jogainkat tiszteletben tartod, király leszesz, ha nem, nem.”

Második fontos kérdés az, mily esküt tehetett István a koronázáskor? De erre nem tudunk határozott feleletet adni. Egyébiránt

Ha meggondoljuk, hogy az európai új államokban a királyi koronázás a nyugot-római császárság visszaállítása óta bir kiváló érdekléssel, s ha figyelembe veszünk némely egyes fontos jelenségeket is, lehet némi forgalmunk István esküjéről is. Nevezetesen bizonyos, hogy István, mint ő maga is mondja „a régi, és új Augustusokat utánozta.” Természetes, hogy, mint Európa más királyai, úgy ő is, a mily mértékben igyekezett a császárokhoz hasonló lenni, oly mértékben hódolt azon elvnek, hogy a koronázás Istentől jő, annyiival is inkább, mert ezen korban kétségen kívül legnagyobb tekintély volt az egyház. Ha ehhez még azt is hozzágondoljuk, hogy a magyar korona egyenesen a sz. szék adománya, továbbá, hogy a Sylvester bulla szavai szerint „a követeknek e részben adott részletes utasítás szerint” kell vala történni a koronázásnak (s valószínűleg úgy is történt): meggyőződhetünk a felől, hogy az első koronázás, bár a nemzet jelenlétében történt, koránt sem annyira politikai, mint inkább egyházi szertartásnak tekintendő; hogy a király esküje kiváltképen az egyház érdekei körül forgott, s ezeken kívül a béke fentartására, s az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatására vonatkozott, a nemzet irányában pedig nem tartalmazott

olyan kötelezést, mint a milyen látható a későbbi királyok esküjében.

Bartal, ki e kérdést nagy gonddal tárgyalja, azt mondja, hogy a régi királyok esküje csak a béke- és igazságszolgáltatásra vonatkozott, s azt nem tudja meghatározni, mikor kezdtek az ország fidelis administratiójára is megesküdni. Annyi igaz, hogy kezdettől fogva volt királyi eskü. Kovachich idézi II. Andrásnak III. Inceze pápához intézett levelét, melyben mint nagyon régi, és rendes dolog említetik a királyi eskü, és az, hogy ezen esküt az esztergomi érsek kezébe szokták letenni. (*praestatio quoque sacramentorum a regibus Hungariae, eorumque haeredibus, cum ceteris juribus, sicut in affirmationibus vestris, et antecessorum vestrorum apostolicorum virorum continetur*“*) Sőt az eskü tartalmáról is nyújt Bartal némi felvilágosítást, midőn mondja, hogy III. Béla arra esküdt „se Hungariam ex Stephani praescripto gubernaturum,“ s ezt azon magyarázattal kíséri Bartal, hogy az eskü tárgya az egyház békéje volt. — *pax ecclesiae servanda.***)

Harmadik fontos kérdés a törvényhozás rendszere, és módja.

Köz tudomású tény, hogy a magyar királyságban a király és nemzet közös joga volt a törvényhozás, a mennyiben a királyság természete hozta magával, hogy a nemzet akarata a király meg-egyeztése nélkül nem lehet törvényt, másfelől a szabadság szelleme kívánta, hogy a király sem alkothat törvényt a nemzet ellenére.

Azonban a királyság kezdetén nem annyira a nemzet és király, mint a király a nemzet meg-egyeztésével hozta a törvényeket. E megkülönböztetés azt akarja jelenteni, hogy a törvényhozásban jóval nagyobb volt a király része, mint a nemzeté. Ugyanis a mi első királyaink alatt is épen úgy ment a törvényhozás, mint a Károly-féle frank birodalomban, s illetőleg az abból alakult német államban, t. i. az akkori kifejezés szerint: *constitutione regia, et consensu populi*“ vagy más szókkal: „*decreto regali, et consensu populi*“, vagy *decreto regali, cum testi-*

*) Com Vest. 81.

**) Comment : II. 88 l.

monio populi et cleri.“ És ez oly fontos körülmény, a melynek figyelembe vétele nélkül nem lehetünk képesek a kérdésnek István, László és Kálmán alatti állapotáról fölvilágosodni.

Közönségesen tudva levő tény az, hogy István nem akarta, mert nem merte az általa fő fontosságúaknak tartott érdekeket a nyers tömeg szavazatára bízni, következésképen fölhagyott a vezéri korban divatozott tömeges nemzetgyűlésekkel, melyeken megjeleni nemcsak szabad, de kötelessége is volt minden szabad embernek, s csak azokat hívta meg, a kiknek ő hozzá való ragaszkodásához, egyszerűségéhez, bölcsességéhez teljes bizalma volt, u. m. a főpapokat, a nem papok közül pedig csak azon főembereket, és közvitézeket, kiket ama tulajdonokról kedvezőleg ösmert. Ezek testületét nevezte ő királyi tanácsnak. Maga mondja fához intézett intésében mind azt, hogy e tanács nélkül semmi fontosat se tegyen, mind azt, hogy ebbe csak „Majores, meliores, sapientiores, ac honestissimos seniores“ hívja meg. Ezeket kell érteni a törvényhozásban részt vevő nemzet — populus — alatt.

De István a törvényhozásnak nemcsak külformájában követte a frank, s illetőleg a német birodalmat, hanem a törvények lényegére, tartalmára nézve is. Ezért mondja Bartal, hogy a régi magyar alkotmány földelítése körül azok tettek legnagyobb szolgálatot, a kik napfényre hozták a régi magyar törvények és a capituláriák közti hasonlatosságot. E részben pedig legtöbbet tett Batthyányi „Leges ecclesiasticae“ című munkájában. Ő kimutatja, hogy a mit Sz. István királyi tanácsnak nevez, az László, és Kálmán alatt többnyire synodus néven fordul elő, részint mert e szó mindenféle összejövetelet elnevezésére használtatott, részint mert ezen országos, vagy királyi tanácsban legnagyobb része volt a főpapságnak. Továbbá, hogy István, László, és Kálmán törvényei, nem eredeti alakjukban, s nem épen maradtak ránk, világosan felismerhető levén rajtok a compilatio és megensonkittatás.

A mi illeti a compilatiót: egész czikkeket átvettek a frank capituláriákból, s illetőleg (minthogy a capituláriák nagy része az egyházi zsinatok canonjaiból vétetett) azon canonokat másolták le. Így p. o. Sz. István törvényének II. Fejezete a 847 évi mainzi zsinat 171 canonja, s illetőleg a frank capituláriák gyűjt: 5 könyvének egy darabja, még pedig szórul szóra. Ugyancsak Sz. István, törv. III. fejezetet I. Hadrian pápa canonjainak gyűjteményében a

68 szám alatt szórul szóra olvasható. Kálmán törvényeiből is kimutatja, hogy Albericus betűről betűre lemásolta a capituláriákba átjött canonokat, p. o. a II. k. 6. 9. 13 fejezetei ilyenek. Mindezeknél fogva azt mondja éppen Kálmán törvényeiről,*) miszerint elismeri ugyan, hogy alkotott Kálmán törvényeket, de az kétségtelen, hogy az ő nevét viselő törvények nem mind az ő művei. László törvényein is látszik a compilatio. Így p. o. az I. k. 37. cikkében, melynek tartalma az ünnepek megtartása, az is olvasható: „et quod patruus s u u s Andreas rex vovit et statuit“ (a mit a z ő n a g y b á t y j a András fogadott es rendelt.) Ki nem látja, hogy ezt András királyról nem maga László mondja: hanem a Compiler. A III. könyv pedig így kezdődik: „Hoc decreverunt, hanc legem constituerunt.“ Ezek sem magoknak a törvényhozóknak szavai, hanem azé, a ki ezen törvényeket összeszedte.

A csonkaság is kézzel fogható. P. o. sz. István II. k. 6. fejről szól, hogy mindenki teljes joggal rendelkezhetik a maga vagyonáról, s az ezt nyomban követő 7. fejr. így kezdődik: „ennél fogva, ha valami presbyter, vagy comes, vagy bármely más hű ember, vasárnapon dologban talál valakit, hajtsa el. Épen így fűggenek össze a 19—20, továbbá a 28—29., s a 34—35 fejezetek.

Ezek előrebocsátása után nincs miért csudálkoznunk azon, ha István, András, László és Kálmán törvényeiben általában nagyon keveset, alig valamit találunk olyat, a mi a király, és nemzet közti közjogi viszonyokra vonatkozik.

Istvántól két törvénykönyv maradt reánk. De ezeknek csak egyike törvény, ú. m. a II-ik könyv. Az elsőnek tartalma Istvánnak fiához Imréhez intézett atyai tanács, utasítás arról, miként bánják a néppel. Egy tekintet erre eléggé mutatja, hogy ez csak a szent király iránti nagy kegyelet folytán jutott a törvénykönyvbe. De annál nagyobb ennek historiai fontossága. Ebből mint tükörből látható István uralkodási rendszere, t. i. az, hogy ő át volt hatva azon meggyőződéstől, hogy a magyar nép királyának nem tanácsos, sőt nem lehet népe szabadságából több áldozatot kívánni, mint a mennyit a keresztyénség érdeke követel, hogy nem mint egy szolganép úra, hanem úgy viselje magát, mint első az egyenlők között. A II-ik könyv törvények gyűjteménye.

*) Leges eccl. 389 l.

Ugyde e törvények csaknem kizárólagosan egyházi ügyekkel, a papság iránti tisztelet parancsolásával, továbbá törvénykezési, s kormányzati intézkedésekkel vannak tele, annyira, hogy csak az 5, 6, 35 és 51 cz. cz. mondhatók közjogi tartalmuaknak. Nevezetesen az 5. czben ez van : királyi hatalmunknál fogva elhatároztuk, hogy mindenkinek joga legyen a magáéről rendelkezni, azt gyermekei, rokonai közt felosztani, vagy az egyháznak hagyni. Ez alapítja meg az egyéni birtokjogot. A 6. czikben ez van : Akarjuk, hogy valamint másoknak jogot adtunk a magoké fölött, úgy mind az, a mi a királyi méltósághoz tartozik, u. m. birtok, katonák, szolgák, változtatlanul megmaradjon. A 35-ik czikkben : Az összes senatus kérelmére jóvá hagyjuk, hogy mindenki egész életén át szabadon birja a magáét, s a mit királytól okmányképen kapott; halála után gyermekei örököljék, s bár mi bűnért ne fosztassanak meg birtokuktól, kivéve, ha a király élete, vagy az ország java ellen törnének, vagy az országból elszöknének. Ezen esetben a királyra szálljanak birtokaik, de az ártatlan gyermekek része bántatlan maradjon. 51 cikk : Ha valaki összeesküszik a király, vagy ország ellen, ne menekülhessen az egyházba; ha valaki a király jólléte (salus) vagy méltósága ellen conspirálna, vagy bármit kísérzene, vagy mások ilyes kísérletében megegyeznék, anathema alá essék, rekesztessék ki a hívek gyülekezetéből stb.

Ezek szerint világos törvénye van ugyan Istvánnak a királyi méltóságról, fölségsértésről, birtokjogról, s a korona örökösödési jogáról : de a közalkotmány egyéb részleteiről nincs; pactum conventumnak pedig épen semmi nyoma. Következésképen magokból István törvényeiből nem világosodhatunk föl arra nézve, hogy milyen jogviszony volt közte, s a nemzet közt. És itt bátran ki mondjuk, hogy nem azért hiányzanak a közjogi viszonyt részletebben meghatározó törvények, mert talán elvesztek, hanem mert nem is volt rájuk szükség, a mennyiben fennállónak tekintetett a régi szabadság minden olyan attribútuma, a mi a keresztyénség érdekével nem ellenkezett.

Péter és Sámuel uralkodásáról csak általánosságban monddunk annyit, hogy nekik meg kellett bukniok, mert nem voltak elég figyelemmel a nemzet szabadságára és büszkeségére, és mert nem volt olyan erejük, a melylyel fentarthatták volna botrányosan használt hatalmukat.

I. András korában más nehézséggel találkozunk. Nevezetesen: történetiróink azt állítják, hogy Andrást a nemzet nagy tömege kísérte Fehérvárra, a hol aztán megtartatott a koronázási országgyűlés. Van a Corpus Jurisban András neve alatt egy rövid decretum, melyben a keresztyén vallásra térít, s illetőleg visszatérés parancsoltatik. Ha a decretum csakugyan ekkor és így, t. i. a nemzet gyülekezetében alkottatott volna: ez más szókkal azt tenne, hogy itt, és ekkor a nemzet akaratából történt volna az, a mi eddig csak a hatalom műve volt, vagyis itt maga a nemzet rendelkezett volna mint egyébről, úgy arról is, hogy melyik vallást kövesse. De ez alig gondolható. Mert csaknem lélektani lehetetlenség, hogy ugyanaz a tömeg, mely tegnap legyilkolta a papokat, és tizedszedőket, s világosan követelte az ős vallás visszaállítását, ma meg tudjon hajolni, és pedig önként, a keresztyénség előtt, s törvényt alkosson, mely szerint „a ki a papot megölné, a régi szokás szerinti halállal lakoljon.“ Szalay azt mondja, hogy „Endre ezen állítólagos decretuma Bonfin férczműve.“ De ez hibás állítás, mert László I. k. 37. fejezetében hivatkozás van rá, csakhogy nem úgy, mint valami az ország által alkotott törvényre, hanem olyanra „a melyet András király az akkor élő püspökökkel (voltak pedig hárman) együtt fogadott föl, és határozott el.“ (Quod Andreas rex cum omnibus, qui tunc erant, episcopis vovit, et statuit.)

László törvényeiben sem találjuk a király és nemzet közti viszony meghatározását. Az első könyv tartalma tisztán egyházi ügyek, kivéve a 41. 42. czikkeket, melyek a királyi Curia elé idézettek teendőit adják elő. A II. k. a tolvajság, rablás büntetésével, s némely rendőrségi ügyekkel foglalkozik. A III. k. tartalma vegyesen egyházi, s igazságszolgáltatási. De mégis van László törvénykönyvében két passus, melyek, bár mellékesen, épen azt érintik, a mire itt főfő szükségünk van, u. m. a hatalom megosztását a király, és nemzet közt. Ezen helyek egyike az I. k. bevezetése, melyben a törvények compilatora azt mondja el, kik alkották László törvényeit? Nevezetesen: Az 1092-ik évben szent synodus tartatott Szabolcson a király elnöklete alatt az ország összes főpapjai, abbásai, és főembereivel (optimatibus) ez összes papság és nép jelenlétében. (cum testimonio totius cleri et populi.) Ezzel rokon a III. k. 1. cikkének 3

§-a, melyben ez áll: „a király küldöttei faluról falura hirdessék ki, miszerint az ország főemberei megesküdtek (totius Ungariae principes sacramentum fecisse), hogy a tolvajoknak nem kedveznek.

E két helyből csaknem teljes bizonyossággal lehet következtetni, hogy, mivel már ekkorra szembetűnően jobbra fordult a keresztyénség ügye, László kevésbbé félhetett attól, a mitől István félt, t. i. a nép ellenszegülésétől; s már most lehetségesnek látszott nagyobb befolyást engedni a nemzetnek a közügyek intézésében, és hogy ő ezt valósággal meg is tette, s így kibékítette a népet az új állapottal.

Hogy e kibékülés csakugyan megtörtént, és pedig éppen ekkor tájban, u. m. László, és Kálmán alatt, bizonyítják Kálmán törvényei compilerának, Albericusnak, szavai. Azt mondja Albericus a jegyzetek. 8. cikkében: „Ki nem tudja, hogy a mi Szent Atyánk István, az apostoli férfiú, a mi népünknek törvényeket adott, melyek közül némelyik nagyon szigorú, másik tűrhető volt;“ s alább a 10. 11. cikkben: „ellenben a mi keresztyén királyunk Kálmán, midőn látta, hogy az ősi hagyományok már enyésznek, és hogy a tökéletes vallás már kellően megerősödött, nem tartotta többé helyesnek továbbra is a törvény szigorával tartani féken a hit harczosait, összegyűjtötte az ország főembereit, s az egész tanács megegyezésével átvizsgálta István törvényeit.

Hogy Albericus egyedül Kálmánnak vindicálja a keresztyénség kiegyeztetését az őszabadsággal, azon nincs mit csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy ezzel a tagadhatlanul derék királynak bizelkedni akart. Kálmán törvényeinek 1. cikke így kezdődik: „Tetszett a királynak és a közzsínatnak“ — placuit regi et communi concilio. — Ebből azt lehet következtetni, hogy e közzsínaton legalább is oly mérvben vétetett igénybe a nemzet közakarata, mint László főpapjainak, abbásainak, főembereinek, az összes papságnak, és népnek fentebb említett gyülekezetében.

A mi Kálmán törvényeinek tartalmát illeti az I. k. 20 cikkében részletesebben meghatároztatik a korona fölségi jogainak egyike, u. m. a fiscalitas; a II. k. 6 cikkben pedig szórul szóra ismételtetik sz. István törvénye a felségsértők ellen.

Ezekből látható legalább is annyi, hogy valamint István, úgy András, László és Kálmán törvényeiben sincs új közjogi szer-

zódés. Másfelől világos, hogy László és Kálmán nem csupán a hatalomra támaszkodva rendelkeztek, hanem, minthogy a megváltozott körülmények már lehetővé tették, a nemzetnek is jóval nagyobb befolyást adtak az ország és egyház fontosabb ügyeinek intézésében.

Ha a mondottak folytán azt kérjük: miután László, és Kálmán alatt helyreállott a béke egy részről a nemzet, más részről a keresztyénség és királyság közt, mily arányban volt ekkor egymáshoz a királyi hatalom és nemzeti szabadság? Erre ilyen feleletet adunk. Hogy ezen kérdéshez nem ugyan részletesen, de alaposan szólhassunk, mulhatlanul szükséges azon kor politikai eszméinek színvonalára állanunk. Azon kor fölfogása szerint abban állott a nemzeti szabadság, miszerint a király az ország fontosabb ügyeit nem intézheti a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül. Igaz ugyan, hogy a királyok minél kevesebbet, a népek pedig minél többet akartak ilyen fontos közügygyé keresztelni, s ez örökös vita, sőt viszály tárgya volt: azonban volt két olyan fontos jog, a melyekre nézve semmi kétség nem forgott fen, ú. m. hogy a király a szabad nemességet nem kényszerítheti más háborúra, mint tisztán védelmire, és olyanra, a melyet a nemzetgyűlés határozott el; továbbá hogy a szabad nemességet semmi szín alatt nem lehet megadóztatni saját beleegyezése nélkül. A szabadságnak részletesebb, szabatosabb meghatározását nem mondom fölöslegessé, de lehetetlenné tette az a körülmény, hogy megvolt ugyan még a germán szabadság, de jelentékeny változást tettek rajta részint az új császársági eszmék, részint és főként a feudalismus. A császárság nagy hatalmat akart gyakorolni, a feudalismus pedig semmit sem akart engedni. Oly állami s társadalmi szerkezet mellett, melyben a nagy hűbérurak vasallusainak fegyveres erejével nem a király, és nem az állam, hanem a feudális ur maga rendelkezett, semmi jelentése sem volt a törvénynek.

Félre ne értsen az olvasó. Nem azt akarom ebből következtetni, hogy nálunk is egészen így volt. Távokról sem, mert, mint alább ki fogom emelni, nálunk nem volt ilyen feudalismus. Csak azt akarom mondani, hogy nálunk is voltak némely hasonlatok. ú. m. egy kevés imperialismus, és egy kevés feudalismus. Ezekből mindjárt az első király István ültetett által valamit, p. o. minden birtokjog forrásává a koronát tette, magának vevén

az akár kihalás, akár hűtlenség által megüresedő jöszágok adományozását, s általában mind azt, a mit fölségi jogok neve alatt ösmert az élet és tudomány.

Kétségtelen tény, hogy a mily mértékben kibékült nemzetünk a keresztyénséggel, oly mértékben békült ki a királyi hatalom ezen teljességével is. Kibékült, részint mert nem állt hatalmában meggátolni a történt változást, részint mert elég alkalma volt a rendezettebb állapotot összehasonlítani a rendetlenséggel, részint végre, mert így is megmaradt a szabadságból annyi, a mennyivel még szabadnak tekinthette magát.

Nevezetesen megvolt a királyválasztási jog, úgy, a mint az etelközi szerződésben megállapított. Továbbá megvolt a nemzet fontosabb közügyeinek a nemzet tanácsa által intézése. De jegyezzük meg, hogy ezen pontot részletezni, legalább teljes hitelt érdemlő módon részletezni nem lehet. Mert a létező sovány adatokból nem lehet kideríteni, hogy az Istvánt követett királyok mily mérvben vagy számban hívták meg a nemzet szabad tagjait az ország tanácsába. Annyi világosnak látszik, hogy István halála után egyikben abban nyilvánult a nemzeti visszahatás, hogy a királyi tanácsot kisebb vagy nagyobb mérvben tömeges gyűlések váltották föl. Továbbá Albericusnak fennebb említett jegyzeteiből, mint szintén László s Kálmán törvényeiből, ha nem teljesen világos is az, hogy kikből álltak az országgyűlések, de az világos, hogy nem olyan kevés számból állanak többé, mint István idejében. Egyébiránt a dolog természetéből következik, hogy ha István halála után eltöröltetett is a szűk körű királyi tanács, másfelől elenyészett azon régi törvény is, a mely a halálbüntetés alatt kötelezte a szabad embereket a megjelenésre, s valószínűnek látszik, hogy oly középállapot jött létre, mely szerint az illetők tetszésétől függött, mennek-e a gyűlésekre vagy nem. A mi pedig ezen pont másik oldalát illeti, t. i. azt, hogy mely ügyek voltak azok, a melyeket régibb királyaink az ország tanácsa elibe terjesztettek, erről még kevésbbé tudunk határozottan szólni. Igen természetes, hogy, ha az etelközi szerződésben is nagy általánosságban van tartva ezen pont, (ki ne rekesztessenek a vezér tanácsából, s az országlás tisztéből) most még kevésbbé lehetett ez meghatározva. Következésképen itt széles tér nyílt a királyok előtt a hatalom terjesztésére. És épen ezért hoztam föl a német

államok analogiáját, mert valószínűnek látom, hogy a mit a német császár-királyok királyi hatalmuk körébe tartozónak tekintettek, azt magokénak vették a magyar királyok is. De megfordítva azt is hiszem, hogy valamint a német államok nemessége, úgy a magyar is gondosan örködött a fölött, hogy a királyi hatalom gyakorlata meg ne sértse az egyéni szabadságot.

Ilyen egyéni szabadság volt, mint másutt, úgy nálunk is az, hogy a király a szabad nemest nem kötelezhetti más háborúra, csak tisztán honvédelmire, s különösen azon hozzáadással, hogy erre is csak a király személyes vezérlete alatt. Ebből aztán következik, hogy ámbár a fölségi jogok közé tartozott a hadüzenés, ez nem korlátlan joga volt a királynak, mert a nemesség fegyveres erejével nem egészen szabadon rendelkezett. Világos példánk is van erre Kálmán idejéből. Nevezetesen midőn ő 1101-ben békealkut folytatott a velencei dogeal Vitalival, ennek azt írta, azért nem felelt eddig a doge ajánlataira, mert úgy van meggyőződve, hogy a béke nem lesz elég erős, ha a nemzet beleegyezése nélkül köttetik meg. (*hoc minus firmum stare, si sine totius regni consilio factum esset.**) Kálmán utódjának II. Istvánnak majd trónjába került a nemzet akarata ellen indított orosz hadjárat.

Im ilyen forma volt a magyar szabadság az első királyok alatt. És ez nem írott törvényeken sarkallott, hanem a nemzet geniusán, s veleszületett szabadság-ösztönén. Általában e kor közjogi törvényei nem pergamentre, hanem a szabad nép ezreinek kardjára voltak írva; s mint minden szabad nép, úgy a magyar nemzet királyának is tudnia kellett, hogy népe fegyveres ellenállását oly mérvben várhatja magára, a milyen egyfelől a nép fegyveres ereje, másfelől a nemzet jogérzete, és az ő kormánymodora közötti különbség.

A László, és Kálmán alatt helyreállt nemzeti szabadság nem sokáig maradt meg ilyen épségben, mert nem sokára oly körülmények jöttek közbe, melyek mint sok mindent, úgy a nemzeti szabadságot is jelentékeny mérvben megrongálták, s csaknem fölforgatták.

*) Századok 1869-ki. folyam.

Hogy ezen változásokat megérthessük, mulhatlanul szükség figyelembe venni, mily befolyást gyakorolt Magyarországra a feudalismus. Már István megvetette ennek alapját, midőn behozta a (főpapi, főnemesi, köznemesi) rendek közti czim s rangkülönbséget. Ezen czim s rangkülönbség nemcsak fenmaradt, hanem hovatovább élesebben körvonaloztatott. Kálmán alatt még erősebben kifejezve látjuk a feudális királyság egyik jellegét u. m. a fisens örökösödési jogát. Ugyancsak Kálmán alatt a hadszerkezetben is világos nyomát látjuk a feudalismusnak. A később ugynevezett jobbagyságnak eredetileg meglehetősen szabad népből szolgává létele még kiáltóbb bizonyosága a feudalismus hatásának. Sőt a földesúri bíráskodás gyökerei nálunk is lenyulnak, ha talán mélyebbre nem is, a XII. sz. kezdetéig. Ellenben a feudalismusnak egyik legjellemzőbb sajátsága, u. m. a szabad emberek közti feudális viszony, vagyis egymásnak feudális módon alárendeltsége nem fejlett ki nálunk, mert az erre intéztet törekvések mint köszírtén megtörték a magyar nemesség büszkeségén, s szilárd ragaszkodásán a szabadsághoz és függetlenséghez.

De siessünk megjegyezni, hogy ez is megpróbáltatott, sőt hogy a magyar főnemesség hosszas és nagy küzdelmet folytatott azon czélból, hogy a gyöngébb nemeseket magától hűbéri függésbe hozhassa. A mi ezen kísérlet, s illetőleg küzdelem eredetét, s okait illeti: ezek részint kül- részint belföldiek. Külföldiek annyiban, a mennyiben a szomszéd Németországban általánossá levén a gyöngébb nemeseknek a hatalmasabbak, mint hűbérurak alá vetetése, a magyar főurakra is csábítólag hatott e külföldi példa. Belföldiek pedig annyiban, a mennyiben az ország ekkori belviszonyai, u. m. a szinte megszakadás nélküli trón — és pártháborúk bátorították a magyar főurakat ezen kísérletre.

Mikor kezdődtek e kísérletek, nem lehet határozottan kimutatni. De annyi bátran állitható, hogy a XII. század 2-ik felében már félreismerhetlenek; mint szintén az is, hogy ezek nem csak a kisebb nemesség jogainak, hanem egyszersmind a királyság hatalmának aláásását is célozták. Ugyanis a II. Béla óta állandókká lett pártharcokban rendszeren ugy erősítették a királyok, s a trónkövetelők pártjok erejét, hogy nagy adományokkal vesztegették meg a befolyásosabb férfiakat. És ha ezen nagy urak már eddig is gazdagok, s ha-

talmasok voltak, most még hatalmasabbakká lettek. Továbbá, minthogy azon adományozások nagy részben a korona, s várjóságokból történtek, minden ilyes adományozás által apadt a király törvényes hatalmának forrása. A hatalmas főurak pedig oly mértékben éreztették a királylyal hatalmuk súlyát, mint a milyen nagy volt ennek szorultsága. Ez az állapot természetesen vezette őket azon kívánatra, hogy a köznemesség jogaiból is elfoglaljanak legalább annyit, mint a mennyit a király hatalmából elfoglaltak; vagyis mind a királyság, mind a köznemesség jogai sérelmével magokévá tegyék a befolyást a fontosabb országos ügyekre. Az is természetes, hogy ezen főurak és a király közt olyan szövetség jött létre, mely szerint kölcsönösen elnézték egymásnak, ha minde-
nikők a közérdekek rovására jár a maga haszna után, ha a király a szabad nemzet zsarolása által szerzi vissza azt, a mit a nagyok megvesztegetésére fordított; ezek viszont a népéből kárpótolják magokat a királynak tett szolgálataikért. Ekként oly mértékben kellett bomladozni az államrendnek, a mily mértékben folytak tovább a trónviszályok és polgárháborúk.

E bomladozást nyomról nyomra kísérni, annyival inkább okmányokkal illusztrálni nem tudjuk, s meg kell elégednünk a dolog természetéből folyó következmények általános fölemlítésével. Ilyen p. o. az, hogy a nemzetgyűlések hova tovább ritkábbakká lettek, s valami olyassal helyettesítették, a mi kedvezett ugyan az egymást szépen megértő királyok- és főuraknak, de nem kedvezett a népnek. Nem az Istvánféle királyi tanács ez többé, hanem tisztán feudális modorú, azaz olyan, a melyben csak azon főpapok s világi főurak vesznek részt, a kiket a királyok, mint érdekeik szövetségeseit meghívni jónak látják. Igaz ugyan, hogy a Kálmán utáni királyok okmányaiban nagyon gyakran van szó országgyűlésről, melyet „Commune consilium principis,“ „Generalis Curia domini regis,“ „Communis Congregatio procerum et nobilium regni,“ sőt Imrének 1201-ben kelt okmányában „Conventio generalis omnium nobilium regni“ neveken látunk említetni: mégis egész határozottsággal állíthatjuk, hogy ezek nem voltak olyan országgyűlések, a melyekre az összes nemesség meghivatott volna. Sőt többet is állíthatunk, t. i. azt, hogy egyenesen ki is zárta innen a köznemességet a királyok és főurak érdeke. Világos bizonyosság erre az, hogy

a halomra gyűlt közbajok orvoslására szánt arany-bullának legelső pontja is arról rendelkezik, hogy az összes nemességnek szabad legyen megjelenni a nemzetgyűlésen.

Hogy ezen állapotok az ország érdekeinek, és a köznemesség szabadságának megsértését eredményezték, erre világos bizonyosság az a körülmény, hogy midőn II. András trónra lépett, szükségesnek látták az ország nagyjai őt, az eddigi szokástól eltérőleg, arra is megesketni, hogy az ország javát, érdekét nem fogja sérteni. Mert egy ilyen eskűnek alig lehet más értelmet tulajdonítani, mint azt, hogy már eléggé mutatta a tapasztalás, hogy az előbbi királyok gyakran megsértették az ország érdekét.

Mit tartalmazhatott II. András koronázási esküje? Ezen esküt nem ismerjük részletesen. Bart-l (II. 107) III. Honorius pápának II. Andrásához intézett levelére hivatkozva azt mondja, hogy neki többre kellett esküdni mint Imrénnek. Nevezetesen, hogy az ország jogait, s a korona tekintélyét sértetlenül fenn fogja tartani. Katona pedig (V. 737) IX. Gergely pápának 1235-ben kelt leveléből ezt idézi: „jurasse, se, collectas, suo arbitrio factorum non esse“ (nem fog önkényes adókat kivetni.) Amaz, t. i. a mit Bartal említ, valószínűleg azt jelentette, hogy véget vet a korona és várjóságok vesztegetésének, nehogy az ebből származott hiányokat zsarolással, s ekként a nép világos kárával kelljen pótolnia, mert ez kényszerítette aztán a királyt önkényes adók kivetésére. Ezt bizonyítja az, hogy az arany-bulla világosan megfíltja a nemesség és papság megadóztatását. A mi pedig IX. Gergely pápa levelének idézett helyét illeti, minthogy e levél 1235-ben íratott, az már vonatkozhatik az arany-bullában elvállalt ünnepélyes kötelezettségekre is.

Hogy a II. András előtti korban rendszeresen üzetett a törvények (habár nem is írott törvények) sértése; és hogy ez a főurak közreműködésével történt; és hogy ez által lassanként csaknem fölforgattatott a régi törvényes államrend: erről kétségtelen bizonyosságot tesznek az arany-bulla bevezetésének ezen szavai: „Országunk nemescinek és másoknak a Sz. István királytól nyert szabadsága legtöbb részben megrongáltatott némely királyok hatalmaskodása által, kik gonosz emberek hamis tanácsára hallgattak, vagy ünhasznukat keresték“ stb.*)

*) Katona fölhozza (III, 549) II. Géza királynak egy okmányát 1149-

És itt ösztönszerűleg azon kérdést tesszük föl magunknak: ha így állottak a dolgok a II. Andrást megelőzőtt „némely királyok“ alatt, miként történhetett, hogy a nemzet némán tűrte e bántalmakat, s nem vette elő fegyvereit azok megtorlására.

E kérdésre nem tudunk más feleletet adni, mint azt, hogy nem látta tanácsosnak a fegyveres ellenálláshoz folyamodni. Valószínű, hogy e részben volt némi hatása azon átalakulásnak is, miszerint hova-tovább nagyobb tisztelettel adózott a nemzet a szent koronával megkoronázott, s az Istentől megkoronázott királynak; ebből következett, hogy a nemzet némán tűrt, míg csordultig meg nem telt a keserű pohár. De volt ennél fontosabb ok is. T. i. némely kézzelfogható példák elvették a nemzet bátorságát az ellenszegülésre. Ilyen volt p. o. az, hogy midőn II. István oroszországi hadjáratába bele untak az illető urak, s a további szolgálatot megtagadták, bár e részben jogos téren álltak, a király itthon vad kegyetlenséggel állott bosszút. És ez még föltünőbb jogsértés volt, mint maga a hadjárat. Még is, midőn a kegyetlenség megbosszulására fegyveres fölkelés történik, s ezt leveri a király, még zsarnokibb módon hallgattatja el az elégületleneket; röviden szólva, elrettenti a nemzetet az ellenszégéstől. Ezt nyomban követi egy még föltünőbb még rettentőbb példa, az aradi mészárlás, egy minden tekintetben igazságtalan vérontás, a mely egy olyan büntényt akart megtorlani, melyet egy már régen meghalt király követett el, a melyben, ha volt is részök a most legyilkoltaknak, mint tanácsadóknak, a bűn fő súlya min-

ből, melyben azt mondja Géza, hogy a Szent király törvényeit Kálmán és fia sértették meg, ő pedig visszaállítja István intézményeit. Ebből úgy okoskodnak némelyek, hogy egyenesen erre vonatkozik az aranybulla bevezetése. De ezen vélemény hibás; megzáfolyják ezt Géza saját szavai. T. i. „Ego Géza rex Hungariae, notum facio omnibus, quod Ego instituta S. Stephani regis a Colomanno rege, et filio suo subtracta restitui; ille (Stephanus) tertiam partem de Usonibus in Geurio S. Martino concesserat, illi subtracterant, ego vero tertiam illam partem nolo ulterius subtrahi.“ Ki nem látná, hogy itt csak arról van szó, a mi különben is köztudomású tény, hogy Kálmán visszavett némelyeket az egyházaknak tett adományokból.

denesekre Kálmán terhelte. És midőn a legyilkoltak elkeseredett rokonai pártot ütnek vak Béla ellen, s Borics mellé állnak, a győzelem, melyet a király nyer, félelmet gerjesztő nagyságra emeli a királyi hatalmat, annyira, hogy nem sokat hibázunk, ha ezt epochális fontosságú fordulatnak nevezzük. Azonban végre sem lehet föltenni, hogy ilyféle eljárás rendszeresítését némán tűrte volna a nemzet. És ha ettől fogva egy darabig nem olvastunk a király elleni ilyes fölkelésekről, ennek oka részint az, mert nem történtek többé ily kiáltó botrányok, részint az, hogy ha történtek is kisebbszerűek, ezek fegyveres megtorlásának sem kedveztek az ekkori viszonyok. Nevezetesen, minthogy a főurak sok részben egyetértettek a királyokkal a törvényszegésben, a köznemesség, ne taláni fölkeléseiben nem számithatott volna a főurakra, sőt ezek is ellene fordultak volna; e két hatalom egyesült erejének pedig nem lett volna képes megfelelni. Innen érthető, hogy ilyes fölkelést csak IV. István ellen látunk, ki, mint a byzáncezi udvar úszályhordozója, a főurak nemzeti hiúságát is épen úgy sértette, mint a köznemesekét, s általában az egész országot.

II. András alatt elárasztották az országot elődei, és az ő saját bűneinek következményei. Ezen állapotnak legfőbb oka az volt, hogy a királyság nagy mértékben visszaélt hatalmával, s a visszaélések hasonlóra bátorították a hatalmas urakat. Ilyen állapotban úgy próbált a nemzet segíteni magán, mint a hogy alig néhány évvel ezelőtt segített az angol nép az itteniekhez sokban hasonló körülmények közt, t. i. megalkotta a magyar Magna chartát, az arany-bullát.

Az arany-bulla föladata az volt, hogy megszüntesse a királyság, és a főurak visszaéléseit. Ehhez képest nem új szabadságot ad ebben a király a nemzetnek, hanem, mint maga is világosan mondja: a sz. Istvántól adott, de azóta sokképen megrongált szabadságot állítja vissza.

Azonban, ámbár az elkeseredett nemzet részéről ekkor nyilvánult visszahatás főczélja az ős intézmények visszaállítása: nem

volt többé lehetséges azokat teljesen visszaállítani. Ennélfogva úgy tekinthetjük a bullát, mint compromissumot a múlt és jelen közt; mint a szabadság biztosítására kötött új alkut egyfelől a szabadság, másfelől a már jelentékeny fejlettségre jutott királyság, s a feudalismus közt. Továbbá, ámbár a bulla alkotására elég hosszas és keserű tapasztalás kényszerítette a nemzetet: mégsem látható benne új rendszer, azaz olyan, a mi szabatosan rendszerezné a királyi és nemzeti jogokat, s tulajdonképen csak egyes visszaélések elleni tiltakozásból áll az egész. Csak egyetlenegy szikrája látható benne azon politikai tudománynak, mely a XIII. században született, s azóta folytonos fejlődésben van a népek életében. És ez azért van így, mert többnek még nem jött el az ideje.

A bulla tartalma három főrésztre oszlik, ú. m.

1. A királyi hatalom.
2. A főurak visszaéléseinek korlátozása.
3. A papság és nemesség jogainak biztosítása.

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a bulla, midőn melegen védi és pártolja a papságot s nemességet, igen kevés mértékben foglalkozik a nem nemes osztályal, s csaknem teljesen teljesen mellőzi a nép nagy tömegének érdekeit.

Ennek oka az, hogy valamint a főnemesség a köznemességgel, úgy nem gondolt a köznemesség az alsóbb néposztályokkal, sőt régóta folyamatban volt már a felsőbb osztályok törekvése megsemmisíteni az alsóbbak jogait. Bevégzett tény volt már a nép nagy tömegének a földesurak szolgálivá letele, annyira, hogy ezt megváltoztatni talán tehetsége sem lett volna többé a nemességnek, akarata pedig éppen nem volt. Így történt, hogy az aranybulla, midőn megerősíti a nemzeti jogokat, tulajdonképen nem az összes nemzet, hanem a kiváltságos papság és nemesség jogaira fekteti a súlyt, vagyis, hogy az újabb kor nyelvén szóljunk, aristokraciussá kezd válni a magyar alkotmány. De mindjárt most jegyezzük meg azt is, hogy IV. Béla meglehetősen sikerrel útját állotta ezen új iránynak.

Az arany-bulla sokkal üsmeretesebb, sem hogy annak egyes pontjait itt elsorolni szükséges volna. Csak hármat emelek ki, u. m. az 1. 16. és 31-et, s ezt sem a záradék kedvéért. Az 1-ben ez van: „Rendeljük, hogy a szent király ünnepét minden évben

Fehérváron tartozzunk megülni, és ha mi ott nem lehetnénk, legyen ott helyettünk a nádor, hallgassa meg nevünkben az ügyeket, s ott szabadon megjelenhet minden nemes, ha akar.“ E rövid pontban három kérdés van, melyek közül kettő meg is oldatik, egy pedig némi kétségben hagyatik, minél fogva többféle magyarázatra ad alkalmat. Világos az, hogy e szerint minden évben vagy a királynak, vagy a nádornak meg kell jelennie a fehérvári gyűlésen, és az, hogy az összes nemesség minden tagjának joga lesz itt megjelenni, ha ugyan élni akar ezen jogával. Ellenben kétség támasztatott e hely jelentésére nézve: ha mi ott nem lehetnénk, legyen ott a nádor, s hallgassa meg nevünkben az ügyeket. E helyet úgy magyarázzák némely jogtörténetbuvárok, hogy nem országgyűlés akar ez lenni, hanem törvényszék, melyen vagy maga a király, vagy helyette a nádor hallgassa ki a panaszokat s ítéljen. Mások pedig országgyűlésnek értelmezik annál fogva, mert mit keresne a törvényszéket az ország összes nemessége? Pedig e kettő szépen megfér együtt. Ugyanis az ős korban a nemzetgyűlések voltak a legfőbb törvényszék. Mi természetesebb, mint az, hogy a nemesség most e tekintetben is vissza akarja idézni a régi időket, s ezért rendeli, hogyha majd nagy számmal fülgyül a nemesség, egyúttal ítélje el a király, vagy helyettese a peres ügyeket is. Ezt bizonyítja, hogy e pürt az 1231. és 1351. évi új kiadásoknál így bővitve olvasható: „ut ibi oppressi quaerimonias suas possint exponere“, (hogy ott az elnyomottak előadhassák panaszukat.) Továbbá adatok vannak, melyek világosan bizonyítják, hogy ezután is nem egy országgyűlés alkalmával ítélte a király a peres ügyekben.

A 16. pontban ez van: „Egész vármegyéket, vagy bármely más méltóságokat nem adunk örök birtokul.“ Ez arra célozott, hogy általában ugyan a hivatalok, különösen pedig a főispánságok ne válhassanak örökölhetőkké. Mert ha ilyenekké váltak volna, különösen a főispánság igen alkalmas lesz vala arra, hogy mint a német grófságokban történt, a megye-grófok hűbéries alárendeltségre kényszerítsék a hatalmuk alatti területen lakó nemességet. Általában úgy tekinthető e pont, mint annak bizonyossága, mennyire irtózkodott a magyar nemesség attól, hogy a maga teljes egyéni szabadságát feudális alárendeltséggel cserélje föl.

A 31. pontból nem a záradékot, hanem azt emeljük ki, hogy

a bullának egy példánya mindig az időszerinti nádornál legyen hogy az irást mindenkor szeme előtt tartván „se ő ne tévedjen el a fennebb mondottak valamelyik pontjától, se a királyt, vagy a nemeseket vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örülhessenek szabadságuknak, mind a királynak megadassék a tartozott engedelmesség.“ Bár ez nagy általánosságban van tartva, a mennyiben nem szabja meg, hogy kényszeríthesse a nádor akár a királyt, akár a nemzetet a bulla határozmányainak megtartására; mégis nagyon fontos az eszme, a mely ebben van. Ez az a politikai szikra, a melyet fennebb említettem; ez az, hogy most többet ne mondjak, a mi mindjárt 1231-ben sokkal fejlettebb alakban tűnik föl.

És most ismételjük, hogy az arany-bulla nem új szabadságot ad, hanem a sz. Istvántól adottat állítja vissza, vagy legalább akarja visszaállítani. Hátr valami új van-e benne. Igen is van. Ilyen p. o. a nádor ellenőrségi hatósága. Továbbá újnak mondható az a lak, a mennyiben most irottakká is válnak azon nemzeti jogok, a melyek eddig csak a nemzet közszellemében éltek. Ez mondható különösen a fegyveres ellenállási jogról.

Ha figyelemmel tekintünk végig a bullán, ennek egy pontjában sem találunk — a záradékban sem — a szabadságnak oly erős biztosítékára, mint az első pontban, a mely minden teljesen szabadnak (nemesnek) visszaadja az országgyűlésen megjelenhetés, s a törvényhozásra gyakorolható befolyás jogát. Mert bár utóbb képviseletiökké váltak az országgyűlések, ez nem vette el ama fontos jogot, csak a gyakorlás módját változtatta meg. E jog visszaadása háritotta el, vagyis előzte meg azon veszedelmet, a mely mulhatlanul származott volna abból, ha véglegesen megszilárdulhatott volna az országgyűlések feudális szerkezete, vagyis, ha a főpapokon kívül csak a király főhivatalnokaiból, és a király kegyét bíró némely egyesekből állottak volna az országgyűlések. Ebből természetesen következett volna nálunk is, a mi más államokban következett, t. i. hogy midőn eljött a feudalismus megtöretésének ideje, a feudális urakkal együtt menthetetlenül elesett volna a csak általok védett, mert csak általok képviselt szabadság is. Ellenben, ha az összes nemesség közös joga a törvényhozás, s ezt akár személyesen, akár képviselők által gyakorolja, ebből természetesen következik, hogy a szabadság közös kincs, a mely

épen olyan erős, mint a milyen számos, és erős ez a nemesség, vagyis hogy a szabadságot csak az összes nemesség leigazásával lehet megdönteni. A dolog természetéből következett, hogy a magyar alkotmánynak fenn kellett állani mindaddig, míg annak védelése az összes nemesség érdeke volt, mert az összes nemességet megdönteni soha egy királyunknak sem sikerült.

Az arany bulla, köztudomás szerint, II. András egész uralkodása alatt nem orvosolta az ország köz bajait, mert nem volt a ki végrehajtsa. De bár ekként csak irott malaszt maradt néhány évig: mégis fölszámíthatlanul fontos ez a magyar alkotmány történeti fejlődésében, még pedig nemesak azért, mert írásba foglalta a főbb jogokat, s így subscriptum foedus vagy pactum conventummá lett a király és nemzet közt: hanem sokkal inkább azért, hogy midőn már most papíroson visszaszerezv: látta a nemesség az ősi jogokat, a végrehajtás pedig sehogy sem akart megindulni, érdekében állott olyan eszközökről gondoskodni, melyek által biztosítva legyen a végrehajtás is, vagyis, hogy az újabb kor nyelvén szóljunk, azt kitalálni, mi módon lehessen a nemzetnek kellő befolyást gyakorolni a királyra.

Sem maga a király, sem a főurak nem akartak az új törvény útjára térni. A főurak, nehogy alkalma, és ereje legyen a királynak a törvényt rájuk alkalmazni, összevesztették a királyt fiával, s polgárháborút hoztak létre. Majd megpróbálta Béla a törvény szigorával lépni föl a hatalmasok ellen, és ezek nyílt pártütéssel feleltek Frigyes érdekében 1230-ban. Ismét nem látott a nemzet más orvosságot, mint kényszeríteni a királyt, hogy erősítse meg az arany bullát, s egyúttal toldja meg némely oly pontokkal, melyeket szükségeseznek bizonyított 9 évi tapasztalás. És a király 1231-ben nem csak megerősítette, hanem meg is pótolta. Ilyen pótlék p. o. az, hogy ezután a nem nemesek is megjelenhessenek a fehérvári közgyűlésen, hogy ott elpanaszolhassák sérelmeiket; továbbá, hogy a király fizetésért se kényszeríthesse a nemeseket külföldi hadjáratra. Fontosabb ennél az, hogy e közben meggyőződött a nemzet a felől, hogy ha a nádor nem lelklismeretesen viszi hivatalát, semmi sem ér a bulla azon rendelete, miszerint ő legyen a törvény őre,

vagyis a végrehajtás ellenőrizője. És e meggyőződés folytán oly pótlékat igtatott a bullához, a mely kétségen kívül legfontosabb, u. m. „ha a nádor nem jól viszi hivatalát, és a nemzet ezt bepanaszolja, a király mást nevezzen ki.“ Ha figyelembe vesszük, hogy csak imént, u. m. 1230-ban a külfölddel szövetkeztek némely főurak nem csak Andrásnak, hanem Bélának is megbuktatására, ugylát-szik, hogy eme pótlékban azt akarta a nemzet kijelenteni, miszerint hinni kezdi, hogy a fegyveres ellenállási jog gyakorlata nem egészen biztos orvosság, csak a legutólsó szükség esetére való; sokkal czélszerűbb valami módon megelőzni a királyi hatalom visszaéléseit, vagyis befolyást gyakorolni a király kormányára. S ezért igen fontos a nádorról szóló pótlék, mint olyan, a mi nálunk e nemben legelső lépésnek tekinthető. Ki nem látná, hogy kevés idő alatt mily nagyot fejlett az az eszme, a mely az 1222 évi bulla 31 pontjában rejlik. De van a bulla ezen új kiadásában még más valami is olyan, a mi még világosabban mutatja, hogy a nemzet csakugyan aggodalommal tekintette a fegyveres ellenállási jogot. És ez nem pótlék, hanem változtatás, s illetőleg a fegyveres ellenállási jog fölfüggesztése. Nevezetesen most így rekesztetik be a bulla: „Esküvel fogadjunk, magunk, és utódaink nevében, hogy e szabadságok fenn fognak tartatni; s ennek nagyobb bizonyosságául mind magunk, mind fiaink pecsétjével megerősítjük ezen levelünket, s fölhatalmazzuk az esztergomi érseket hogyha ígéretünket megszegnénk, minket egyházi átok alá vessen.“

Ámbár kétségtelen, hogy a nemzet, a mennyiben rajta állott, azért hagyta ki a bullából a Jus resistendit, mert szerette volna azt valami jobbal, olyannal helyettesíteni, a mely mind a polgárháborút, mind a királyság visszaéléseit lehetlenekké tegye; másfelől az is kétségtelen, hogy a királyok azért örvendtek a helyettesítésnek, mert azt hitték, hogy csak a fegyveres ellenállástól, s illetőleg a letétetéstől félni van okuk, ellenben az egyházi átoktól nem, mert ezt majd elhárítják, úgy a hogy lehet. És valóban sok módjuk volt nekik abban, hogy a pápával egy vagy más föltétel alatt kiegyezkedjenek, s vagy előre is megakadályozzák az átkot, vagy utólagosan fölmentessék magokat alóla. Így p. o. II. András bármily sok botrányt halmozott rakásra, s bár maga előre alávetette magát az excommunicationnak, mégis alig hogy kimondta az esztergomi érsek az interdictionot, azonnal föl

oldoztatta magát IX. Gergely pápa által. A magyar királyság apostoli királyi hatalma olyan ár volt, a melyért szívesen használta a sz. szék a maga oldó hatalmát, a kötelességéről megfelekezett király javára. Sőt nemcsak az történt, hanem azt is megtette IX. Gergely pápa II. Andrásért, hogy 1235-ben kelt levelében teljes mentességet adott mind magának a királynak, mind nejének, mind gyermekeinek, miszerint senkinek se legyen szabad őket egyházi átok alá vetni a sz. szék előleges rendelete nélkül „*Ne quis absque mandato sedis apostolicæ speciali præsumat in Tuam, uxoris, et filiorum tuorum personas excommunicationis vel interdicti sententiam promulgare.*“ *) És ebből természetesen következett, hogy oly jellem, mint II. András volt, ezt egy jelen téstűnek vette a teljes szabadalommal, a bullába foglalt nemzeti jogokat ezután is csak úgy tisztelni, mint eddig. Sőt még IV. Bélához is hozzá fért a nemzeti jogok ilyes kijátszása.

Köztudomású tény, hogy IV. Béla apja életében is ugyan de azután még inkább elszánt harczot folytatott a főuraknak már rendszerré vált féktelensége ellen. És e küzdelem sikere kívánatos volt nemcsak a királyi hatalom, hanem a nemzet érdekében is. Mert, a főuraknak sikerült volna olyan feudális hatalomra jutni, mint a milyenné ekkor vált a német hercegeké, ennek egyik kimaradhatlan következménye lett volna a nemesség politikai jogainak gemsemmisülése, s a törvényhozás fontos jogának kizárólagosan a főurak kezére jutása. Azonban nem lehet tagadni, hogy midőn a főurak a király és nemzet legméltányosabb igényeinek is makacsul ellene szegültek, Béla, innen származott ingerültségében, nem tudott kellő mértéket tartani a szigorban, s nem egy igazságtalanságot követett el. Sőt a köznemesség is elégtelen volt Béla kormány-módozával. Azt a keserüséget, s illetőleg daczot, a melylyel fogadta a nemesség Bélának a mongolok elleni harczra hívó királyi parancsát, aligha megfjeíti a király részrehajlása a kunok javára, s az ebből származott ingerültség a jövevények ellen. Nagy része volt ebben annak, hogy a király, midőn mint egy benne volt a korona- és várjóságok visszavételében, ezt csaknem oly föltűnő részrehajlással, s igazságtalansággal tette, mint elődei az elidegenítést. Világos bizonyosság erre az, hogy fia-

*) Wenczel Guszt. Árpádkori új okmánytár I. köt.

nak V. Istvánnal, a koronázás alkalmával, különös esküt kellett tenni arra, hogy az apja által igazságtalanul elfoglalt jószágokat visszaadja illető birtokosaiknak. Szóval IV. Béla az apjával ellenkező túlságokra tévedt.

Majd állottak elő másnemű bajok is. Nevezetesen, ámbár nagy buzgalommal fáradozott a király abban, hogy begyógyítsa a mongolok által ütött iszonyú sebeket, éveken keresztül vesztette a még tagadhatlanul gyöngé ország erejét arra, hogy megszerezze fiának a Stajer hercegséget, s végezetre is eredménytelenül. Ezután következtek a király és fiai közt támadt meghasonlások, polgárháborúk, melyeknek folyamában Béla is rendre elkövette azon megvesztegetéseket, s általában mindazon visszaéléseket, a melyek ellen nagy erélyvel küzdött ifjú éveiben. Ismét ott állt az ország, hol II. András idejében. Mi természetesebb, mint az, hogy a király most ismét a sokképen megsértett arany bulla megerősítésével vélte a bajt, az ingerültséget megszüntethetni. És ez meg is történt 1267-ben, még pedig úgy, hogy most nemcsak maga a király adja ki a bullát a nemzetnek, hanem nagyobb hitelesség és erő szempontjából két fiával ú. m. István ifjabb királylyal, és Béla slavoniai herceggel is aláírattja. Azonban, minthogy a közelebb lefolyt évek súlyos szenvedéseinek egyik oka a polgárháborúk, s illetőleg a király elleni fegyveres fölkelések voltak: most ismét hallgat a nemzet a fegyveres ellenállási jogról, megelégszik az 1231. évi záradékkal, ú. m. az egyházi átokkal. Nagyon jellemző, hogy fogta föl Béla király a nemzetnek nyújtott ezen garantiát? Felelet: úgy, hogy egyetértésbe tette magát IV. Kelemen pápával, s fölhatalmaztatta udvari káplánját, miszerint, bárki átkozná is meg a királyt, őt ezen átok alól feloldozhassa. „Pro majori, et omnimoda securitate Capellano Belae IV. concessa fuit facultas absolvendi a quacunque excommunicatione incursa.“ *) Itt idézi Kovachich az eredeti okmány olasz szövegét, s igen találóan jegyzi meg: „Ily gyöngéd lelkiismeretök volt ezen királyoknak.“

Ezek folytán bátran állithatni, hogy bármennyire fölébredt és megerősödött már a nemzetben a vágy, megszüntetni a királyi

*) Kov. Supplem. ad V. Com. I. 29. 1.

Budapesti Szemle XV. köt.

hatalom visszaéléseit; és bár e végre ellátta is magát azon biztosítékokkal, a melyeket jóknak gondolt: mégsem érhetett czélt.

Ennek oka nemcsak a fegyveres ellenállási jog fölfüggesztésében, hanem valami másban is keresendő, u. m. a szomszéd német birodalom példájában. A német birodalomban ekkor két homlok-egyenest ellentétes elv, s illetőleg erő állt egymással szemben, u. m. a királyok részéről az új életre ébredt római jog eszméi, és más részről a feudális urak teljes függetlenségi vágya. Szembetűnő hatása volt ennek Magyarországra is. IV. Béla azon magyar király, kiről világosan be tudjuk bizonyítani, hogy ezen új életre ébredt római jog szellemében fogta föl a magyar királyságot, s szeretete volna elhárítani a királyi hatalom elibe törvényesen emelt korlátokat, ha ugyan ereje lett volna e vágy valóztatására. Nem bocsátkozom itt ezen állítás bizonyíttatásába, csak egyszerűen jelzem e tényt, mint fontos momentumot. Azonban, valamint a király szeretete volna utánozni a német királyt, mint római császárt, épen úgy akarták a magyar főurak utánozni azon német herezegeket, a kik a császár-királyoknak teljes erejükből ellenszegültek, s épen most azon ponton álltak, hogy midőn egyfelől magokévá teszik a német nemzet politikai jogait, másfelől csaknem teljes függetlenségre jutottak a királytól. E példa oly csábítólag hatott a magyar urakra, hogy semmi éles látás nem kívántatott annak felismerésére, miszerint, mint a király, úgy a főurak sem gondolnak az arany bullával és, hogy sokat ne mondjunk, nálunk is fejlődtek már a dolgok legalább annyira, hogy a nemzetgyűléseken nagy túlnyomósággal bír a főnemesség a köznemesség fölött. Jegyezzük meg, hogy a főurak ezen hatalma nem a most ugynevezett *intelligentia* befolyása volt, mert illet nálok hiában keresnénk, hanem az erőé, hatalomé. E körülmény nélkül aligha létrejött volna 1267-ben az államéletben az a fontos változtatás, a mi létrejött, hogy t. i. ezután nem fejenként, tömegesen menjen a nemesség az országgyűlésekre, hanem küldjön maga helyett megyénként 2—3 delegatust, képviselőt.

E fontos változtatás indokaival nem vagyunk tisztában. Mint, némileg bizonyost csak annyit állithatunk, hogy ez az angol példa utánozása volt. Nevezetesen, mintán már kétségtelenül utánozta a Magna Chartánál, természetes, hogy utánozhatta másban is, ha volt miben. Pedig volt. Angliában III. Henrik alatt tétetett kísérlet,

rendszeresíteni a képviseleti országgyűlést, a melynek előnyeit a tömeges gyűlések fölött már ezen kor is könnyen átláthatta. Nagyon érdekes volna tudni, hogy nálunk melyik fél óhajtotta inkább ezen átalakítást, a király-é, vagy a főurak? De itt meg kell elégednünk a sejtelmekkel, tapogatódzással. Valószínű, hogy bár melyik indítványozta, a másik fél örömmel rá állott, csak hogy más más indokból. T. i. a főnemesség azért, mert azt várta ezen új rendszertől, hogy ez meg fogja könnyíteni célja elérését, u. m. saját érdekei előmozdítását. Hogy e combinatio nem épen képtelenség, megtetszik onnan, hogy az eredmény csakugyan ez lett. Mert ugyan mit bizonyítana mást az a kétségtelen tény, hogy III. András alatt előbb megszakad, utóbb törvény által is eltöröltetik e képviselet, s ismét élelte lépnek a tömeges gyűlések. Hát IV. Béla indoka mi lehetett? Ez a magyar alkotmány-történet legfontosabb s legnehezebb kérdésébe vág, abba, a melyben még nagyobb sötétségben kell tapogatódzni, következésképen a tévedések s elbotlások is megbocsáthatók. Értem a megyék átalakulását önkormányzati, s illetőleg politikai testületekké. Azonban e részben is van valami kevés, a mit tudunk, s valamivel több, a mit egyes jelenségek combinálásából következtethetünk. Tudjuk, hogy ezen átalakulás nem egy-két év műve; tudjuk, hogy már IV. Béla alatt világos volt, miszerint a régi vármegyék annyira megváltoztak, hogy nem képesek többé megfelelni eredeti rendeltetésöknek, ú. m. a honvédelemnek. Ebből következőleg sejtjük, hogy IV. Béla kora körül, vagy épen ő alatta kellett a vármegyéknek érdekes változáson átmenni. És ha csakugyan IV. Béla volt ezen átalakulás egyik tényezője — a mennyiben t. i. egy király lehetett — ő körülbelől oda törekedhetett, hogy a megyéknek valami olyan szerkezetet adjon, a mi némi gátul szolgáljon a már nagy hatalmú főnemességnek. Gyanítjuk, hogy Béla azért akarhatta p. o. megyei képviseletre fektetni az országgyűléseket, hogy a nép tömegének is befolyást adhasson az országgyűlésre, s ezáltal némileg democraticus irányba terelje az arany bulla által aristocraticussá tett alkotmányt. E nézet mellett két körülmény szól. Egyik az, hogy Angolországban így volt; másik az, hogy a megyéken csakugyan birtak befolyással a nem nemesek is. Egyébiránt megjegyezzük, hogy akár áll a combinatio, akár nem, az tény, hogy utóbb az átalakult megyék nagy befolyással birtak az összes ar-

kotmányra; és hogy még ekkor, ú. m. Béla, s két utódja alatt, nem volt ennek kívánt eredménye, a mennyiben megtörtetlenül állt fen a főurak hatalma,

V. István trónra léptekor szükségesnek látta a nemzet erősebbé tenni a királyi esküt, s különösen beiglatni ezen eskübe azt, a mi által jóvá tehetni vélte IV. Béla egyik nagy hibáját. S ezt oly mérvben tette, hogy erre nemcsak magát a királyt, hanem nejét Erzsébetet is megeskette. Megtetszik ez a királynőnek 1272-ben kelt nyilatkozatából „midőn megkoronáztatásunk alkalmával esküvel fogadtuk, hogy a nemeseknek elődeink által jogtalanul elidegenített, s elfoglalt javait visszaadadjuk.“

IV. László koronázási esküjében még világosabban, s illetőleg részletesebben ki van fejezve a nemzet akarata, hogy tartsa meg a király a nemzet jogait, törvényeit, és jó szokásait. Nevezetesen: „Sértetlenül fen fogjuk tartani a katholikus hitet, mint szintén a szent királyoknak, s királyi elődeinknek törvényeit, határozatait, jó szokásait, s általában mindazt, a mire királyi elődeink meg szoktak esküdni a koronázáskor.“ Itt tagadhatlanul fontos jelenség az, hogy a király megesküszik a jó szokásokra is. Mert ez világosan kifejezi, hogy a nemzet nemcsak ahhoz tartott jogot, a miről írott törvénye is volt, hanem mindahhoz, a mi őszabadságának természetéből folyt. Másik fontos jelensége a IV. László korabeli alkotmányos életnek az, hogy a király feslettsége, s királyi tisztének botrányos elhanyagolása közingerültséget okozott ugyan, mégis a nemzet a legvégsőkig nem nyult a fegyveres ellenálláshoz. Mert, — s ezt jegyezzük meg — azon urak, kik ekkor a kunokkal versenyeztek a féktelenségben, nem a magát botrányosan viselő László király, hanem általában a királyság, s az összes államrend ellen ütöttek pártot. Maga a nemzet a pápánál, s általában az egyháznál keresett oltalmat, már csak azért is, mert erre utalta az arany bulla újabb záradéka. Az egyház befolyásának, s hatalmának köszönhető, hogy László, legalább egy kevés időre, mérsékelte magát. Majd miután ismét erőt vettek rajta rossz szenvedélyei, s az országot végveszély látszott fenyegetni, elérkezettnek látta a papság az időt, melyben az arany bullába foglalt egyházi átok végrehajtassék, még pedig oly módon, hogy ellensúlyozva legyen a bárhonnan jöhető fölmentés. Ennek felelt meg a király

ellen hirdetett kereszt es háboru. Olyan volt ez, a melyben sajtáságosan egyesűt az egyházi átok a jus resistendivel.

III. András uralkodása valóságos korszakot alkot a magyar alkotmány történetében. E rövid 10 év alatt három, s különösebben két, a dolgok mélyébe ható változtatás történt a király és nemzet közjogi viszonyának szabályozásában; oly változtatások, a melyeknek fontosságát alig lehet szóval kifejezni. Ilyenek: a fölavatási hitlevél, és sokkal inkább az 1291, és 1298 évi törvények.

Előbb is ugyan, de IV. László alatt újabban, és erősebben meggyőződött a nemzet a felől, hogy szabadságának sem a királyok esküje, sem az arany bulla nem nyújt elég biztosítékot. Másfelől a közelebbi néhány király alatt látott szomorú példák azt mutatták, hogy a fegyveres ellenállási jog fölelevenítése sem fogna a czélnek megfelelni: „különösen most, és pedig két oknál fogva, u. m. 1., mert hatalmas vetélytársa van III. Andrásnak, Martell Károly; 2. mert még folyvást dul, sőt még nagyobb mérvet ölt a főurak féktelenkedése.“ Minden jelenség azt mutatta, hogy a menekülésre csak egy eszköz van, u. m. minél szorosabb szövetség a törvényes király, s a köznemesség közt; szövetség, melynek föladata biztosítani egyfelől Andrásnak a koronát, és a koronának a törvényes hatalmat, másfelől a nemzetnek a törvényes szabadságot, még pedig úgy, hogy a törvények ne legyenek többé holt betűk, hanem hajtassanak végre.

Azon új eszközök közt, melyeket a nemzet e nagy czélra használt:

első volt a fölavatási hitlevél (diploma inaugurale) mely szerint most írott szerződésben kötelezi magát a király a megtartandók megtartására. Első tekintetre úgy látszik, hogy, ha a már régóta divatozó királyi eskü nem elég biztosíték, az írott kötelezésben sem rejlik semmi újabb erő. De nem abban áll a fölavatási hitlevél fontossága, hogy i r v a van, hanem abban, hogy míg a királyi eskük csak általánosságban voltak tartva, a fölavatási hitlevélben név szerint, s egyenként neveztetek meg, s számláltattak el azon pontok, a melyekre a nemzet különösebb súlyt, akart fektetni, és így határozottabban követelhetette a királytól, hogy kivált ezeket tartsa maga előtt. Nem ismerjük ugyan az e

nemben első fontos okmányt: de hogy valósággal alkottatott ilyen és hogy abban egyenként számláltattak elő a nemzet fontosabb jogai, megtetszik az 1298. évi törvény bevezetéséből, s illetőleg annak 41-ik cikkéből. Nevezetesen: „András király megkoronáztatása idejében az országnak nem ugyan minden kívánata és szabadsága, hanem azoknak némely fontotabbjai és szükségesebbjei ugyanazon király nyilvános, és királyi pecséttel megerősített iratában kijelöltettek“ (Tempore coronationis D. regis Andreae, etsi non omnes conditiones seu libertates, quaedam tamen ex ipsis notabiles, et plus necessariae, publico scripto, sigillo ejusdem domini regis vallato fuerint declaratae. Továbbá: „Statuimus et perpetuo edicto stabilimus, ut D. rex libertates regnicolarum suorum, tempore coronationis suae in literis expressas. — — — *).

Fontosabb, mert gyakorlatibb biztosíték rejlik az 1291. törvényben. Ugyanis kellően meggyőződhetett már a nemzet a felől, hogy a legjobb törvény is holt malaszt, végrehajtás nélkül. Továbbá, hogy a királyok kormányrendszere, s egész uralkodás módja nagy részben attól függ, milyenek azon főtisztviselők, a kik, mint a király tanácsosai, s a hatalom gyakorlatában segédei, intézik a kormányzást a király nevében. Ehhez képest fontos dolognak tekintették, hogy ezen főtisztviselők olyanok legyenek, a kikről reménylhetik, hogy őket a királyi udvarok szokott csábjai nem tántorítják el a nemzet érdekeinek védelmezésétől. E tekintetben még eddig csak annyi törvényes joga volt a nemzetnek, hogy az 1231. arany bulla szerint ha a nemzet panaszt emel a nádor ellen, a király tartozik helyette mást nevezni ki. Most pedig törvény alkottatott, (9-ik cz.) mely ennél sokkal több befolyást biztosít, t. i. ezután „a nádort, országbirót, tárnokot és kanczellárt, az ország régi szokása szerint (ex antiqua consuetudine regni nostri) az ország beleegyezésével nevezze ki a király“ vagyis, hogy ezen hivatalok betöltésére, s ezek által a király kormányára befolyása legyen a nemzetnek. Még tisztábban föltüntetni ezen ügyet ugyanezen országgyűlési 25-ik törv. cikke. Ennek tartalmából az látszik, hogy aggodott a nemzet, miszerint a király és tanácsosai jó akarata is meghiúsulhat a végrehajtással megbízott

*) Kov. Suppl. I. 89. 136 l.

tisztviselők, p. o. a főispánok rossz akarátán. Intézkedett ezen esetre is, még pedig úgy, hogy a 25. cz. első részében meghatározta, hogy a Fehérváron évenként tartandó országgyűlésre az összes nemesség tartozik megjelenni, természetesen azért, hogy ellensúlyozva legyenek a főurak. De még fontosabb ezen 1. cz. második része, a mely azt szabja meg „hogy ezen tömeges gyűlés vizsgálja meg az ország összes állapotát s a bárók (a főispánokat érti) magaviseletét, miképen jártak el megyéjükben, hogy őrizték meg a nemzet jogait, hogy ekként elvehessék érdemeik jutalmát, vagy vétkeik büntetését, még pedig rögtön, a király és tanácsosainak ítélete szerint.” Ki nem látná ebben az államtan csiráit, a melyet az új idők teljesen kifejlesztettek, és megérleltek, ú. m. a kormányzó vád alá vettethetőségét a nemzetgyűlés által, s illetőleg a kormányzók felelősségét az országgyűlésnek. Jegyezzük meg, hogy, mint több más, úgy ezt is az angoloktól kölcsönözték ősaink, a mennyiben Angolországban már néhány évvel ezelőtt történt, hogy maga a nemzetgyűlés nevezett kormány-tanácsot a király mellé.

Azonban sokkal mélyebbre hatott már ekkor a közromlottság, sem hogy ez is azonnal kellő orvosságot nyújthatott volna az országos bajokra. A nemzetgyűlés részvételével választott főtisztviselők sem tartóztatták vissza magokat a már-már kasztvá szervekedett főurak érdekeinek simogatásától. Innen érthető, hogy az 1298 országgyűlés még merészebb és nagyobb lépést tett a kitűzött cél, ú. m. a királyi főkormányra gyakorlandó befolyás felé. Törvényt alkotott (1298: 20.) mely szerint „állandóan legyen a király mellett 4 tanácsos, ú. m. két püspök, és két nemes (tehát nem a gyűlölt főurak közül), kiket most, mint az összes nemesség képviselőit választunk — quos quasi omnes nobiles regni, quos nunc elegimus — s a kik helyett minden évnegyedben másokat nevezzen a király. És ha a király ezt tenni elmulasztaná, s a tanács nélkül akár nagyobb adományokat adna, akár főhivatalokat osztogatna, vagy akármi fontosat tenne, az érvénytelen legyen.” Szóval itt teljes befolyást szerzett a nemzet magának a király kormányára, következésképen,

*) Suppl. I. 119. Endlikher Monum. 636 l.

oly biztosítékot teremtett a közszabadságnak, a melyhez, ha az 1291: 25. törvényt is hozzá gondoljuk, nem is hasonlíthatók az eddigiek.

De vannak ezen 1298. országgyűlésnek más oly határozatai is, melyek bár ennél kevésbbé fontosak, mégis nagy figyelmet érdemelnek. Ilyen p. o. a 21. cz. mely a királyné udvaráról rendelkezik: „Rendeljük, hogy a királyné udvara nem idegenekből, hanem, a mint kell, magyarokból szerveztessék; e végre tartozik a királyné a király által választandó magyar urakat tartani udvarában.“ A 18. cz. azt rendeli, hogy „ha az országnak valamely része, bármely király által, bármely bűn színe alatt elidegenített, tartozik a király visszaszerezni, és ha ezt alapos ok nélkül elmulasztotta, egyházi átok alá essék.

Másfelől, minthogy még folytón folytak, sőt nőttek a hatalmaskodások: e részben nagyobb hatalmat ad a nemzet a királynak. Nevezetesen (6. cz.) „ha a király nem bírná leverni a hatalmasokat, szabad legyen neki a külföldről is segélyt kérni.“ 15. cz. „A király a törvényes formaságok mellöz-tével is (sine strepitu judiciorum) elítélheti és megbüntetheti a hűtleneket, s hatalmaskodókat. E két t. cz. annyiban fontos, hogy amaz a király hadüzenési jogára vet némi világosságot, a mennyiben az látszik belőle, hogy idegen segélyhez folyamodnia nem volt szabad az országgyűlés megegyezése nélkül, ez pedig azt mutatja, hogy ekkor fölfüggesztetett az arany bulla 2 pontja.

I

LADÁNYI GEDEON.

AUGIER ÉS KORUNK ERKÖLCSEI.

Philibert Soupé a „Revue Contemporaine“ legutóbbi füzeteiben *) „Les mœurs et la comédie contemporaines“ (korunk erkölcsi és vígjátéka) cím alatt érdekes közleményeket indít meg, melynek célja erkölcsünket feltűntetni az újabb színműírók darabjainak személyeiben. A tárgy érdekes és ügyesen van fölfogva. Hosszas, unalmas értekezés helyett, föltűnteti szerző a kor körjelenségeit, a mint azok a színműíró varázstüvege által élénk állítatnak, gyakran megróva, de olykor még a szeretetre méltóság színében is föltűntetve. S midőn ez alakokat látjuk, kikben ösmerősökre találunk, habár a miénktől sok tekintetben elütő francia társadalomból vannak véve, lehetetlen, hogy saját hibáinkat és gyengeségeinket is észre ne vegyük.

De Soupé cikkei nemcsak a darabok resuméi, hanem bírálatok is; az alak föltűntetése által bírálja az erkölcsöt és a darab tárgyának rajza által a darabot, melyet aztán találó megjegyzésekkel kísér.

A francia újabb drámairodalomban kétségen kívül Augier Emil a legtermékenyebb írók egyike, kinek darabjai nem dramaturgiai szépségük vagy költői emelkedettségüknél fogva, hanem élethű, találó rajzaik, és változatosságuknál fogva tanulságosak és mulattatók s főleg a kor festésére a legalkalmasabbak, mert feltűntetik e kort a maga bizarságig változatos viszonyaiban, ridegségig menő gyakorlatiasságában és aljasságig menő tág er-

*) Revue contemporaine 1869 sept. 30. oct. 15 és october 31-iki füzei (420, 421, 422.)

kölcsi nézeteiben, de egyszersmind kétségtelen szellemi felsőségben is. S ezért tartók érdemesnek Soupé czikkeit közönségünkkel megösmertetni.

„Mint a mai dolgok közül sok, bizonyos emberek szeme előtt — írja Soupé — szinirodalmunk is teljes hanyatlásban van, és ha a tragédia meghalt, a dráma hibás és egészségtelen, a vígjáték — mondják ők — bármily életteljesnek, virágzónak tűnjék is fel előttünk, titkos bajokban szenved, melyek gyors és hirtelen ki-merülését sejtetik. A classicus traditio csaknem egészen el van hagyva: a realismus uralkodik egészen benne, vagy ha ez nem, akkor határozatlan és üres képzelem, mely elfáradt és kiélt képzelőtehetséget árul el. Semmi gondot nem fordítanak a régi alakokra, az elfogadott szokásokra és megállapított elvekre. Általában lemondanak a jellemek tanulmányozásáról, hogy a szenvedélyek rajzára és az erkölcsök utánzására adják magokat; de az erkölcsök frivolok vagy kétesek és e szenvedélyek erőszakosak és durvák. A physiologia foglalja el az eszmény helyét, a testtartások előbbre becsültetnek a lélek küzdelmeinél és az emberi gépezet két alkotó rugója közül azt hozzák főleg mozgásba, a melyiket látni és megfogni lehet. Vegyük még ehhez a diszitményre és előadásra fordított rendkívüli gondosságot a bűtorzat részleteire, a mellékes dolgokra, aprólékos előírásokra (melyeket Diderot és Beaumarchais után megújítottak és még növelték) szánt különös figyelmet egy karszék vagy thea készlet rendkívüli fontosságát — egy dramai cselekvény véghez vitelére. — Vegyük még ehhez a nyelv egyszerűségének rendkívüli keresését, azon követelést, hogy a szinpadon úgy beszéltessek személyeinket, mint a hogy a járókelők beszélnek az utcán, vagy a látogatók a salonban, a borzadályt minden elegantiától az irányban, minden emelkedettségtől az eszmékben. Így észrevétlenül a rögtönzött fényképek egy neméhez jutunk, melyen csak az erőltetett színek tűnnek fel, de a gyöngye árnyalatok eltűnnek, melyben csak anyagi és durva hasonlatosságra fogunk találni, de se perspectiva, se physiognomia, se finomság, se kecs nines, — a művészet elveszett.“

S különös, ha gyakran halljuk és olvassuk ezt korunkban, sőt igazságát is érezzük — de Horatius épen így ír a maga koráról. Elbusúl, hogy a nép csak az elefántokban és parducz színű giraffokban gyönyörködik s így ír (Epistolae II. 1.): „A színészek

ragyogók: mihelyest a színpadon megjelennek, két kézzel tapsolnak. Mit mondtok? Egyáltalán semmit. Miért hát e lelkesülés? Mert Tarentumban festett gyapjuból készült, violaszín ruhát hordanak!“ s ezért mondja rá: „Nagy indoka van a habozásra és félelemre a legbátrabb költőnek is.“

S a mint kesereg 2000 évvel ezelőtt Horatius, ép úgy busong a Pyrenéken túl a Don Quichotte teremője, ki De la Manche egyik falvának mivelt papjával ezt mondatja a XVI. században: „Vizsgáljátok meg mostani darabjainkat, melyeket a nép annyi gyönyörrel néz, sem egység, sem szabály, sem következetesség bennök. Szerzőinknek nem jut többé eszükbe, hogy a vigjátéknak az emberi élet tükrének kell lennie, olyannak, hogy feltüntesse az embereket előttünk a milyenek, festenie kell az erkölcsöket és szokásokat, a nevetségest és vétkeket, és mulattatva javitnia kell. De ők csak bonyodalmas regények szövésére gondolnak és arra, hogy választék nélkül eseményt eseményre halmozzanak és gyakran, hogy nem igen illedelmes helyzeteket tárjanak fel előttünk. Minden baj onnan származik, hogy munkájukat üzletnek tekintik, az a munka a legjobb előttük, a melyik a legtöbbet hajt be. Némelyek közülök tökéletesen ismerik azon szabályokat, a melyeket megsértenek, képesek lennének jól írni, adott a természet erre tehetséget nekik, de többre becsülik a könnyű sikert a maradandó dicsőségnél és egy nap tapsainak áldozzák fel az utókor örök szavazatát. Következésképen én azt hiszem, hogy nemzetünket lassanként vissza kellene vezetni a jóizlésre, elűzván a színpadról és eltiltván a nyomtatástól minden oly vigjátékot és regényt, melyben történet, az igazság és józan ész meg van sértve, minél inkább terjesztván a régiek munkáit, szüntelenül a genie és ékesszólás e bámulatra méltó példányait tárván fel az ifjúság előtt.“ (1 k. 48 f.)

S kit illetett Cervantes e czélzása — kortársát Lopez de Vegat, a ki hasonlólag szelleműs művében, az „Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo“ (Új drámatan)-ban ezt írja: „A ki most a színpad számára a művészet szabályai szerint akar írni; dicsőség, jutalom nélkül hal meg, mert azoknál, kiket egy magasabb tehetség fénye nem világít, a szokás győz mindig. Az igaz, hogy én többször írtam e szabályok szerint, melyeket kevés egyén ismer, de mihelyest e szörnyeteg és magicus tüneményekkel meg-

töltött műveket látni feltűnni — visszatérek otromba tanulmányaimhoz. Ha egy vigjátékot akarok versbe foglalni, minden szabályt hármassal zár alá zárok, kizárom szobámból Plautust és Terentium, azon félelemből, hogy meghallom kiáltásukat — e néma könyvekben az igazság szólal fel fenhangon. Ekkor aztán azon szabályok szerint írok, a melyeket azok találtak fel, kik a közönség tapsait akarják megnyerni. Különben is, miután a közönség fizeti meg ez izetlenségeket, az igazság követeli, hogy az ember szolgáljon képzeletének. Egyébiránt ezek közül a barbarok közül egyik sem érdemli meg e nevet annyira, mint én, mert elég szemtelen vagyok a művészet ellenére törvényeket alkotni, mert irányt változtatok s kiteszem magamat annak, hogy olaszok és francziák tudatlannak tartsanak. De mit tehetek róla? Azzal együtt, a melyiket e héten végeztem be, irtam 483 vigjátékot és hatnak kivételével, mindenik nagyokat vét az elismert elvek ellen. Általában én igazolom a mit irtam annyival is inkább, mert ha darabjaimat másképp vagy jobban irtam volna, meg vagyok győződve a közönségnek nem tetszettek volna annyira, mert gyakran a mi megsérti az igazságot és törvényt, éppen az tetszik inkább.“ Ez önvallomást 1609-ben írták, nem alkalmazhatók-e 1869-ben is?

„Azonban — jegyzi meg Soupé — óvakodjunk, nehogy igazságtalanok legyünk és a múlt dicső emlékei ne vakítsanak el a jelen erőfeszítéseire és jövő forrásaibra nézve. Kétségkívül a hagyományos tragédiát, három egységével, mozgás nélküliségével meghittjeivel és monologjaival, a már Ducis és Chénier óta hatványos és magát leélt tragédiát, örök hallgatásra láttuk kárhóztatva lenni, és Casimir Delavigne és Ponsard tiszteletre méltó erőfeszítései annak feltámasztására, csak szerzőik hírnevének használtak. Az is bizonyos, hogy a romantikus dráma, a mint azt Victor Hugo és az öreg Dumas inaugurálta, Shakspeare merészsegeinek és Schiller ábrándjainak e többé-kevésbé hű másolása gyorsan végelgyengülésre jutott. De a vigjáték jobban feltartá magát nálunk: piquans szavak, éles vonások és a legélénkebb ötletek hemzsegek benne; egy érdekes cselekmény bonyolítása és megoldásának, a jelenetek berendezése- és helyzetek teremtésének mestersége, az incidensek kapcsolatba hozatában levő ügyesség: kétségtelen és gyakori kitűnőségei.“

Soupénak célja nem is egyéb, mint egy „drámai mérleg“

felállítás, a vigjáték francia képviselőit akarván rendre szemle alá venni, s az első egyén, kit szemügyre vesz; Emile Augier.

Augier a Dauphinéban született s meg van benne is az a finom, gunyolódó természet, mely e tartomány lakóit jellemzi s ha a születés-hely tehetségére befolyással volt, kétségtelenül befolyt arra a vérrokonság is s ha az atavismus theoriáját a szellemi téren is elfogadjuk — hogy t. i. a nagy szülők tehetségei szoktak mutatkozni a unokákban, akkor Augier tehetségeit anyai nagyatyja és tanítója az 1753. április 8-án született Charles Pigault Lebrunban kell keresnünk, ki a császárság és restauratio alatt sok szindarabot írt, kiről Parisot, életírója, nem a legnagyobb rokonszenvvel ír ugyan, de elismeri róla hogy: „hanem is bir Rabelais és Aristophanes mélységével, bizonyára megvan benne azok élénksége“ és egyik regényéről ezt mondja: „távrolról emlékeztet Goetheré és korunk legszenvedélyesebb regényírójára.“ Annyi áll, hogy termékenységét, humorát, sarcasmusát az unoka öröklé és fokozá.

Augier, Pigault Lebrun 70 éves korában, Valenceban, a Dauphinében, a hová az öreg vejével visszavonult — született 1820. szeptember 17-én. Nagyatyja halálakor a IV. Henrikről elnevezett iskolába ment Párisba, hol Musset és Sardou is nevedtek. Ügyvédet akartak belőle csinálni, de erre ép oly kevés hajlama volt, mint Corneillenak és Boileaunak, vagy Sribenek és Ponsardnak. Az irodalmi pályára lépett; megismerkedett Ponsarddal, Sainte Beuvevel, Sandeauval. Foussiervall és — Napoleon herczeggel. 24 éves volt, midőn Cigue-je ama fényes sikert aratá, melytől Lucree írójával együtt ama józan iskola fejévé tette, melyet „a művészetért“ és a határtalan képzelem hanyatló iskolájával szemben, tudtán kívül állítanak fel. Termékenységében nem csalódtak, eddigelé 49 éves koráig 80 darabot írt. Ő nem áldozott a journalisticának, mely anynyi tehetséget elnyelt; egy kevés hatásu politikai rüpirata, Victor de Pradedal egy sajnálatos heves vitája és az 1852-ben. *Pariétaires*“ (Fal-füvek) ezim alatt kiadott kötet költemény mindaz, mit szindarabjain kívül dolgozott. Azonban versei közt sok sikerült van. *Juillet*,” *„Octobre*,” *„Watteau*,” *„Renouveau*,” *„Deport*,” *„Message*“ a sikerültebb darabok és egy fiatal leányhoz írt stanzak, melyek egyikében a tapasztalt 30 éves fiatal ember így énekel:

Moi qui suis déjà vieux dans les choses humaines
Dont le coeur a saigné plus souvent qu' à sontour,
Je ne regrette pas le sang pur dont mes veines
Ont rougi les buissons où je cherchais l' amour.

Car ce que m'ont appris la ronce et les epines,
C' est qu' il n' est rien de bon au monde que d' aimer,
Que même les douleurs de l' amour sont divines
Et qu' il vaut mieux briser son coeur que le fermer.“ *)

1844 május 13-án adták a „Cigeü“-t (A méreg) az Odeonban, a kik akkor fiatalok voltak még emlékeznek, hogy mily lelkesedéssel fogadták azt. Sok dráma költő kezdte verssel, Camille Doucet, Latour de Saint Ybost, Victor Segour, Leon Laya, Inles Barbier, Michel Carré s maga Sardou is, de a legtöbben felhagytak a verseléssel, hogy egészen a prózának adják magokat, a mi kevesebb időt kíván és többet hoz be. Talán egyedül Emile Augiér az, ki mindnyájok közt a leghívebb maradt első cultusához és bár ügyesen kezeli a prózát, de mindeddig folytonosan írt versben is.

Általában szükséges-e a vers a vígjátékban? Molière vagy Regnard, Destouches és Gresset korában soha ily kérdést fel nem vetettek volna, de megtették napjainkban, a mikor a valószínűség és való rendkívüli keresése gyanússá tesz előttünk minden olyant, a mi conventtóhoz hasonlít, a mi az eszményhez közelít.

Az bizonyos, hogy a mindennapi élet népe után másolt darabokban, a midőn főleg azon igyekeznek, hogy közönséges egyéneket hozzanak színre, kik egymás közt köznapi tárgyakról beszélgetnek és egy közönséges cselekvény incidensei által vannak összekapcsolva: a költői alak fölösleges és csak kárpótlás nélküli nehéz, ségekkel jár. Mihelyt az ember, úgy gondolkozik, a mint mindenki gondolkozik, legjobb úgy beszélni, a mint mindenki beszél és, Ponsard ép úgy mint Augier már többször hiába kísérlék meg a köznapi társalgás részleteit költői nyelvvel és rimmel ékesíteni

*) Én, ki az emberi dolgokban már tapasztalt vagyok, kinek szíve a rendesen többször vérzett már, nem sajnálom azon tiszta vért, melylyel éreim pirosra festék a bokrot, hol a szerelmet kerestem. Mert arra tanítanak a tüvisek, hogy e világon csak a szerelem jó, hogy a szerelemnek még fájadalmi is isteniek és jobb szétzuzni a szívet, mint bezárni.

fel. De mihelyest az ember egy nagy és fontos dolgot vesz fel, mely a történelemből van kölcsönözve vagy a philosophiába csap át, mihelyest az ember nagy vonásokkal és alaposan akar rajzolni egy jellemet; mihelyest ünnepélyes helyzetet akar rajzolni, nemes emelkedettséget visszaadni és festeni, a becsületes erény valamely szép „közhelyét“ előadni: a versek természetsszerűen jönnek és megkétszerezik az eszme becsét, az érzelem hatását. Sőt, a mi több, mindenütt helyén van ott, hol a tárgy csak kizárólag a képzeletet érdekli, mindenütt, hol az író gondolatjának röptét képzelő tehetsége tetszésére bizza. Ilyen a „Cigue,“ mely kedves költemény, némileg apologia, kezdete csaknem szabados, de melynek még utolsó szava is egészen erkölcsös. Tárgya a következő: Egy athenei gazdag és fiatal kicsapongó ember: Clinias megunva az életet méreg által akar véget vetni annak, de mielőtt ezt tenné két álbarátján: Parison és Cleonon meg akarja boszúlni magát, mert hízélgésük által ezek ronták meg. Van egy cyprusi rabszolgánője: Hippolyte; a két élődi ennek kell hogy udvaroljon, mert a melyik szívét megnyeri, az lesz Clinias örököse. Van hízélgés, vers stb. De egyszer csak Clinias meggondolkodik s kijelenti, hogy az lesz az örökös, ki a szerelemben vesztes lesz. Erre a szerep megfordul s mindenik javában gyalázza magát s undok bűneit tárja fel. De míg ez ocsmány küzdelem tart, Clinias a rabnővel többször beszél, észre veszi, hogy szüzies, szeretetre méltó, szellemdús, tisztos szülőktől származott, és felszabadítja. A báj működik s mikor eljő az óra, hogy Clinias bevegye mérgét, elmondván Hippolytenak, hogy egy hajónak fizetett, mely vissza fogja vinni hazájába, így búcsúzik Clinias:

Allez ! je sais bien de mourir,
C'est le plus sûr repos où je puisse courir.
Mais vous, dont l'âme encor n'a pas de flétrissure
Vivez longtemps, vivez tranquille autant que pure,
Soyez mère féconde aux bras d'un autre epoux,
Et que puissent les dieux, plus éléments et plus doux,
Unit a votre part d'heureuse destinée,
La part qu'ils me devaient et ne m'ont pas donnée !
Dites vous quel que fois, au milieu du bonheur,
Qu'en vous voyant plus tôt j'aurais été meilleur,

Que . . . mais je perds courage en cet adieu suprême.
Conservez ma mémoire!“

Hippolyte:
„Arrêtez . . . je vous aime!“ *)

És a szüzi ajakról e két szó: Megállj . . . szeretlek! Clinias kezéből kiüti a mérég poharat s ez elég arra, hogy éljen, elég arra, hogy boldog legyen. Egy életunt és erkölestelen ember, kit egy igaz és viszonzott szerelem egy perez alatt újjá szül, nem kiegészítő része és képmása-e ez azon bukott és a szenvedély által megváltott nőknek, a kiket az újkori szinirodalom oly gyakran hoz elénk?

Második színműve a „M é p r i s d e l' a m o u r“ volt, de mivel barátjai, kik előtt felolvasta, azt tanácsláák, hogy ne adassa elé — fiókjába tette s ott feküdt az 7 évig, hogy 1852 júliusban kerüljön színre, a mikor is szerző darabját újra átolvasva, mint előszavában írja: „barátaim szigorúságát egy kissé szigorunak, de alapjában igaznak találám.“ Van két pár szerelmes Marfise és Adraste, Lelio és Sylvia, kik szeretik egymást, veszekesznek és félreértik egymást, Spinette, a két nő kísérőnője sok bonyodalmat okoz, de Gabiolle szolgálja mindezt szépen kiegyenliti, ki Plautus Davusának, Regnard Crispinjének egyenes örököse, s miután e fecsegés 5 felvonáson át tartott, hármassággal végződik — sok köznapiasság van benne, de vannak szép, jellemző helyek is, mint pl. ez:

Il n'est d'époux parfait que celui d'une veuve . . .
Ne consultons jamais que gens de notre avis . . .
Un mari n'est jamais mari qu' après la noce . . .
Comment! Vous êtes femme et ne vous vengez pas? . . .
On n'aime pas longtemps l'homme dont on a ri . . .
Ah! c'est quand n'us pleurons que nous étions heureux! **)

*) Menj, jól teszem, hogy meghalok, ez a legbiztosabb nyughely, hová menekedhetem; de te, kinek lelkén még nincs mocsok, élj soká, élj ép oly nyugodtan, mint tisztán. Légy egy más férj karjai közt termékeny anya és boldogságodhoz csatolják a kegyesebb és jobb istenek azon részt is, a melylyel nekem tartozának és nem adák meg! S a boldogság közepette mond el magadban, hogy ha tégedet elebb láttalak volna, jobb lettem volna. Hogy . . . de ez utolsó Isten-hozzádban elvesztem bátorságomat. Tarts meg emlékedben!

S erre kiáltja Hippolyte önfeledten: Megállj . . . szeretlek!

**) Nincs tökéletes férj — csak az özvegyé ne kérjünk mástól tanácsot, csak a mi véleményünkön levőktől. . . . Egy férj soha se férj — csak a

E darabban a cselekvény kevés, de sok a találékonyság.

1845 november 18-án adák Augiertől „Un homme de bien-t“ (Egy becsületes ember) melynek főszereplője nevét Velinéről Felnire kelle változtatnia, mert egy valaki magára vette; őt szerep, semmi celszövény, nagyon egyszerű szövevények öszzlete: ennyi az egész. De Veline első szavai ezek:

„Ah! qu' une conscience est un grand embarras
Et qu' on serait heureux si l' on n' en avait pas!“*)

Ez az egész darab kulcsa. Veline 40 éves, kit 25 éves Róza neje nem igen szeret, szeretné megkaparintani gazdag nagybátyja, Bridaine, örökségét s minthogy az öregnek van egy Julia nevű unokahuga, ezt a kicsapongó Octávval szeretné elcsábíttatni, ki titkon szereti Rózát és életnézete az, hogy nem akar se kinszet gyűjteni, se rút és öreg lenni:

„Moi, je veux mourir jeune, aux bras d' une maitresse
En riant et saisant la figne à la vieillesse!“

Hadd maradjon legalább franczia lepel alatt e szomorúan jellemző programm! És theoriáját valószínű is akarja, mert szereti Juliát, hogy nőül vegye és szereti Rózát, mert nő m á r. A férj mitse vesz észre, csak azt, hogy Octáv komolyan nőül akarja venni Juliát, ezért a nagybátyját arra ösztönzi, hogy maga vegye el, s minthogy tudja, hogy a leány Octávhoz jár — elvezeti oda Bridainet s csakugyan egy nőt látnak, kijöni tőle — saját nejét. De Julia bevallja szerelmét Octáv iránt, habár kitagadtatik is, s minthogy Veline megkapja az örökséget — oda is adja. S ekkor felkiált:

Parbleu! j' étais bien sûr que je suis honnête homme! **)

Jellemzőnek, eléggé jellemző, de nem igen épületes.

A „L' Aventure“ (A kalandornő), mely 1848 mártius 23-án került színre, egészen más. Az irány jobb, és több lélektan van kifejtve amaz egyik leghatalmasabb és rendetlenebb szenvedélyeknek rajzában, mely meghódítja az emberi s ez egy hatvan

lakadalom után... Hogyan! Te nő vagy és nem boszulod meg magad?
... Nem lehet soká szeretni azon férfit, a kit kineveltünk... Oh! akkor voltunk boldogok, mikor siránk!, . .

*) Oh mily nagy akadály a lelkiismeret s mily boldog lehetne az ember nélküle.

**) Teremtugyse! tudtam én bizonyosan, hogy becsületes ember vagyok.

éves ember szerelme egy fiatal s a mi fő: bukott nő iránt. A cselekvény Olaszországban a XVII. században foly le. Egy gazdag paduai nemes, az öreg Mucarade, kitől fia Fabricius megszökött, hogy bolyongjon a világon, leányával Celiával, fivérével Piquendaire-ral és unokaöcseével Horatioval éli világát, de ezek nem tölték be szívét s az úrt be kell tölteni. Megismerkedik egy szép idegen nővel: Clorindával, kit méltó fivére, Hannibal, kísér mindenütt — az öreg minden tudakozódás nélkül vendégévé teszi Hannibalt és bálványává Clorindát — sőt ezt el is akarja venni, a min esaládja nagyon megbotránkozik. Fivére szemére veti fényűzését — szakít vele. Ekkor érkezik meg fia: Fabricius hogy megtelepedjék. S mit lát? Anyja emléke felejtve van, egy kalandornő győzelmeskedik s atyja bolondabb, mint ő. Eltitkolja nevét, meg akarja bszólni magát, de érzi, hogy munkája nehéz, mert:

„L’amour chez les vieillards a d’etranges racines
Et trouve, comme un lierre aux fentes des ruines,
Dans ces coeurs, ravagés par le temps et les maux,
Cent brèches à pousser ses tenaces rameaux.
Il se prend au besoin égoïste et morose
D’espérer pour soi même encore quelque chose,
A l’ennui de se voir par d’autres remplacé,
Au souvenir amer de l’heureux temps passé,
Au chagrin d’être laid, en un mot, à l’envie
De rebrousser chemin et rentrer dans la vie.“*)

Clorinda azonban halad czélja felé s így fejti ki theoriáját:

. Les prodigalités, le luxe, le plaisir
Ont lassé mon caprice et vaincu mon desir.
J’ai connu tour à tour mendiante et duchesse
Le dernière misère et l’extreme richesse . . .
Je veux m’initier à ce monde jaloux,
Qui par son mépris seul communique avec nous.
Je veux mon rang parmi les femmes serieuses,

*) A szerelemnek az öregekben rendkívüli gyökerei vannak és mint a romhasadékokban a repkény, ez idő és bajok által szétzuzott szivekben 100 részre talál, melyeket befusson szívós ágaival. Önzően és mogorván szükségét kezdi érezni annak, hogy reméljen még valamit maga számára, amaz untató érzésre, hogy mások foglalják el helyét, a boldog mult idők keserű emlékére, ama boszúságra, hogy rúg; — szóval vágyat érez visszatérni az úton és vissza menni az életbe.

Ces femmes et ces coeurs, pour nous mystérieuses
 Dont nous ne savons rien, pauvres filles, si non
 Le respect que font voir nos amants à leur nom . . .
 Ah ! je n' ai jamais vu de femme mariée
 De bourgeoise en gants noirs, que je n' aie enviée,
 Car elle regardait mon luxe avec dedain
 Et c' est si bon d' oser mépriser son prochain,
 D' avoir autour de soi des gens à qui l' on tienne,
 Et dont on ne soit pas traitée en bohémienne,
 De ne pas vivre enfin hors le monde et la loi,
 Et de se pavaner dans l' estime de soi !^{*)}

Lélektan, költészet és sok erkölcsi igazság van e sorokban, melyek annál szebbek, minél sötétebb részeit festik az emberi kebelnek, mely a mennyország és pokol minden elemével bír.

Az utazó Ulric név alatt, mint Fabricius barátja jelenik meg leitatja Hannibalt, ki neki megvallja, hogy Clorinda egy színésznő és az öreg Mucarade le van esalva, ki — mert mindezt hallja, — mérgelődik, de Clorinda hamar meghódítja hizelgéseivel, „hisz nem lehetne-e ő gazdag, csak akarjon“ mit szeret ő benne, ha nem önmagát? Fabricius elhíveti, hogy heidelbergi herczeg s csak azért utazik, hogy önmagáért szeressék meg — Mucarade ekkor Celiát akarja elvetetni vele s erre Clorindát hívja segítségül, ki minden báját kifejti ekkor, hogy magának kerítse meg, mert ha már férj kell, annak is jobb a fiatal idegen, mint az öreg Mucarade — többször találkozik vele s megegyeznek, hogy elszöknek, a mikor Mucarade a fiatal embert térdelve lepi meg Clorindája előtt — méregbe jó, fel akarja pofozni s így ez kénytelen bevallani, hogy — fia s ekkor Clorindát hordja le, hogy atyja szívét, fejét megrontá —

*) „Pazarlás, fényűzés, gyönyör kifáraszták képzelő tehetségemet és legyőzték vágyamat; mint koldus és herczegnő megismerém rendre a szélső nyomort és szélső gazdagságot . . . Amaz irigy világba akarok bejutni, mely csak megvetésével érintkezik velünk, a komoly nők sorába akarok lépni, ez előttünk rejtélyes nők és nővérek közé, kikről mi szegény leányok nem tudunk többet, mint azon tiszteletet, melyet nevök hallatára tanusítanak szeretőink . . . Oh! soha se láttam férjes nőt, fekete kesztyűs polgárnőt a nélkül, hogy ne irigyeltem volna; mert fényűzésemet megvetéssel nézte, és oly jó dolog társunkat megvetni merészelhetni, és bírní környezetünkben oly embereket, a kikhez az ember ragaszkodik és a kik nem bánnak velünk, mint ezigánynővel; végre jó, nem lenni világon és törvényen kívül és büszkélkednünk önbecslésünkben!“

mire Clorinda imádni kezdi őt, de azért kénytelen ezimborájával távozni; az öreg Mucarade megelégszik fiával, testvérével, leányát zárdába küldi. „Tehát itt elég gyenge a kifejlés — jegyzi meg Soupé — de ezt örömet megbocsátja az ember a sok mulattató jelenetért és jól találó versért. Jegyezzük meg egyébiránt, hogy e költőnél, kinek élénksége oly szabados és ki nem riad vissza nyereségtől sem: a társadalmi a polgári moral mindig győzedelmeskedik a függöny legördülése előtt.

A „L'Ha bit vert“ (zöld kabát) 1849 február 23-án adatott elé, ez az első darab, melyet Augier prózában írt, Alfred de Mussetvel — műhelyi élecek és színpalak mögötti epigrammak halmaza — semmi egyéb. Hanem annál szebb az 1849 december 13-án adott „Gabriella“, melynek sikere még most is tart, az Académie française is megjutalmazá 1859-ben — a benne lévő jószándékokat — jegyzi meg csipősen Soupé. E darabban mindentűt „az eszménytől való szent borzadály a valóság élénk szeretete nagyon is észszerű és úgy szólva prosaicus ösztönök uralkodnak. Chabriére ügyvéd vilájában cseveg fiatal nevével. Gabriella ábrándozó és érzelgős: a természet és zöltség, a patakok és madarak lelkében nyugtalanító vágyat keltenek. De mekkora ellentét, mekkora csalódás van a számító férj jéghideg theoriáiban. A pénz helyettesíti benne a lelkesedést és szenvedélyt. Chabriére egyetlen költészete 6 éves fiában van, kinek számára 50 ezer tallér örökségről „ábrándozik“ és egész vidáman mondja:

„Si bout va de si belle façon,

Nous pourrons nous donner de luxe d'un garçon.“*)

Ez már csakugyan praktikus. S midőn nejét karjai közé öleli — elpanaszolja, hogy ingeit gombok nélkül hagyja, s elküldi, hogy — fogadja a mosónőt. Meglátogatják őt Tamponnet neje nagybátyja és Adrienne nagynénje, ki fiatal mint Gabriella s kinek ez elpanaszol elveszett ábrándjairól és izgatottságáról. Igen, mert Danák az ügyvéd titkára sóhajtozik utána és megverekedett érte egy pletyka miatt és elpanaszolja, hogy mily erőfeszítésébe kerül megállani a sarat az étheri szerelmes és köznapias férj között. Nagynénje örködik fölötte, míg Tamponnet nagybátyja, kit neje egykor megesalt — féltékeny lesz megint, mert Dariau — udvariasságokat tesz neki. Dariau Chatriérené erkölcsös beszéde által

*) Ha minden ily szépen megy, megengedhetjük magunknak egy gyermek fényűzését.

meggyőzve, atyja hívásának engedve, Párisba akar menni. De erről a nő ambítiójára tett célzásaival leveri. Különös helyzet: princípálisa el van bájolva általa és Tamponet ok nélkül való remegésben van miatta. De egy véletlen a dolgot fölfedi. Az ügyvéd vállalja is magát, hogy neje képzelő tehetségének kevés táplálékot adott, még egyet akar vele próbálni, de mikor meglátja, visszaesik a köznapiasságba és sürgeti, hogy takaríttassa ki kabátját. Adrienne megakarja menteni Gabriellát a bukástól, saját tévedései történetét beszélve el — de Gabriella követi a végzetes vonzalmat és ott akarja hagyni férjét, gyermekét — midőn férje a miniszteri ebédről megjő s jelenti, hogy Dariaunak titkárságot kapott a belügyminiszteriumban és tart neki egy hosszú erkölcsi praedicatiót — mi a fiatal emberre nincs ugyan hatással, de nejére igen, mert megtér és egy oly pillantást vet Dariaura, hogy ez szemlesütve távozik és Gabriella felkiált:

„O père de famille! O poëte! Je t'aime!“*)

A kimenetel épületes. Hiába a polgári törvény paragrafusai győznek mindenben!

Két-három évig Augier másodrangú műveket adott — még tehetségéhez mérten is. A „Joueur de flûte“ (A flótás) 1852 december 19 én adatott — de nem soká tartá fen magát. Mint a „Cigüe“-ben, az alap itt is görög; míg abban egy kiesapongó életunt lelke születik újjá egy naiv és szüzies nő láttára, itt egy bukott nő lesz szerelmes egy vagyontalan fiatal emberbe. „Boccacio és Lafontaine óta — jegyzi meg Soupé — nagyon sok ily, a vétek által megfagylalt és tönkre tett nőt láttunk, kiknek lelke felmelegszik és újra virít valamely szenvedély lehelletére. Hugo Marion Delorme-ja, Dumas Gautier Margitja, magának Augiernak Clorindája ehhez az életunt és bizarr családdhoz tartozik.“ A darab tárgya ez: Egy corinthetai kéjnőhöz jár Psanmis, egy nős polgár és Bomilear, egy adós carthagói — sőt 8 nap óta bizonyos Ariabazanus is látogatja, ki persa fejedelemlennek adja ki magát s kit ő nem igen szeret, mert ez is csak úgy fizeti, mint a többi. Azonban Ariabazanus valódi neve Chalcidos és nem fejedelemlen, hanem — thessaliai pásztor, ki Laisha (a nőbe) bele szerelve, mint flótás eladta magát Psanmisnek s minthogy bérét előre megkapta, adhatja egy héttig az urat, különben is a gyűrűjében hordozott méreg, majd tetszése

*) Oh családanya! Oh költő! Én szeretlek.

szerint fogja megszabadítani. Urával rosszúl bánik s ezért eladja Bomilearnak s ez 100 talentumért (egész vagyonáért) Laisnak. Tehát most szegény és gyalázatos gazdagságának semmi nyoma — ekkor vallja meg a thessaliali, hogy szereti s ő is viszont és a hegyek közé fogja követni. Bomilear és Psanmis csak statisták, Chalcidios igen sentimentalis és igen büszke — kecskepásztor; és Lais igen gyöngéd, igen önzetlen — papnője Venusnak. Az egész nem idéz elő sem nevetést, sem könyeket és némi felhős, határozatlan félhomályban lebeg.

A „Chasse au roman“ (Regényesség-hajhászat) 1851 február 20-án adatott — dolgozó társa Jules Sandeau volt. Sainte-Amarante lovag vén bolond fejével csak kalandokról, hőstettekről álmadozik, kitagadná Rudolf unokaöcsesét, ha nem találna benne anyagot egy hősre. Ez az unoka öcsese, ki sem igen regényes sem igen vakmerő, egy melodramai eselszövénybe elegyedik, melyben mint párbajvivő Don Juannak kell viselnie magát. Ő Voram-bont, az Amerikában meggazdagodott kereskedőt, vadeorsicainak Pietranera grófnak veszi, és ennek leányát, Antonia nevű csallá és végzetes szépséget elakarja ragadni — s ezért egy párbajt áll ki — ennyi az egész — el is van felejtve rég. Ugyan e sors érte „Diane t“, melyet 1852 február 19-én adtak. Ez öt felvonásos versben írt darab hősnője: Diane de Mirmonde, egy nemes hugonotta-nő, ki árván maradvá fiatal öcsésének Pálnak védnője. Előmozdítja ártatlan szerelmét Grandin Margittal, egy artoisi só-adóberlő leányával, ki Rohan hercegnő keresztleánya, ő maga is érdeklődik de Pienne marquis iránt, nem tudva, hogy ez a hercegnő szeretője. Pálnak egy versenytársa is van, Cruas, Richelieu egyik udvaroncza. Megverekednek és Pál megöli Cruast s elrejtőzik Pienne marquishoz, mert ha megkapják, a bibornok bitóra küldi. Dianna elfátyolozottan a marquishoz jő, ki egy Richelieu elleni összecskütvésbe van bonyolodva s végre is platoi érzelmet kezd érezni a komoly kalvinista nő iránt. Rohan hercegnő, kinek titkos bejárása van a marquishoz, ott kapja a fiatal nőt és vádolja, hogy maitresse, ki nem meri visszaútasítani a vádat, mert Laffemas, a miniszter ügynöke, most vette vizsgálat alá a palotát és észre venné, hogy fivéréért ment oda. Pál azonban, mintsem hogy becsületükön szenny legyen, feladja magát; Dianna a Louvrebe fut, hogy kegyelmet kérjen számára — a mely alkalommal egy függöny megöl egy hosszú beszélgetést hallgat végig XIII. Lajos és Richelieu közt a

transcendentalis politika titkairól. Lajos király mindenkép le igyekeztén rázni e mindenható pap jármát „visszatér kutyáihoz, egyedüli barátjaihoz, kik még ünneplik“ és Dianna Pálnak kegyelmet reménylően eszközölhetni, értesíti a bibornokot hogy összeesküvés fenyegi és óvakodjék Orleans Gastonhoz menni, mert ott megölni készülnek. Richelieu — ámbár nem tudja belőle kivenni az összeesküvők neveit — megkegyelmez Pálnak és egybeadja Margittal. Dianna férjhez nem megy, megelégszik fivére boldogságával; alakja nem valami remek, Richelieu pedig alantabb áll mint a Hugo festői és jellemző Richelieuje. A tragikumba tett e kirándulás, a melynek 5-ik felvonásában egyébiránt egy csep vör sem foly, nem volt olyan, hogy a visszatérésre bátoríthatta volna, és engedve La Fontaine tanácsának nem erőltet meg többé tehetségét.

„Philiberte“ 3 felvonásban és versekben 1853 márczius 19-én adatott. A darab 1775-ben a Dauphinéban foly le. Grandchamp marquis két leánya közül az egyik, Philiberte látja, hogy nővére Julia Ollivion grófhoz nőül megy, de ő anyja és az egész világ szemei előtt mindig rút volt és a mi legnagyobb szerencsétlensége: két millió hozománya van. Tehát reá, csak hozományáért fognak jó szemmel nézni s ez fáj neki, ezért melancholiába esik, melyből csak a legmeggyőzőbb próbák fogják kigyógyítani. Egy fiatal szomszéd Raymond du Taulignan mutatja, hogy szereti, de minthogy tönkre van menve, bizonyára önzésből. Philiberte erről meggyőződik és megsebezve — távozik. Chamaraule herezeg is, ki keresztatyja — megkéri kezét, s annak unokaöccse, Talnay lovag, kinek három annyija van, mint neki, épen nem gondolván házasságra — nem igen szent eszméssel van iránta — s különös! épen ez a hódolat győzi meg, hogy önmagáért szeretik és ez öröm szelleműdüssá teszi, mi pótolja szépségét s végre is Raymond, ki értte megverekedik, ki bírótól van felhiva a herezeg és lovag ajánlatai fölött, ki meg akarja ölni magát — a leány szájából hallja meg, hogy a nyertes — ő. A tündérmese egy neme ez, sokszor hamis izléssel routva, de csinos versekkel! ékesítve.

Ezután Augier mindinkább hajlik a prózára, több súlyt fektet a csoportosításra és cselekvényre. Egyszersmind határozottabban lép valódi útjára: a satyrára és korunk erkölcesinek föl-tüntetésére. A „Pierre de touche“ ban, melyet Jules Sandeauval együtt dolgozott és mely 1853 december 23-án adatott

elő, — korunk egyik leghatalmasabb szenvedélyét, a pénzvágyat ostromolja. E tárgyról nagyon sok darabot irtak már, melyek két pontban találnak: mivel ugyanazon egy tárggyal foglalkoznak, egyhangúak és mivel a tárgy száraz, nem igen tudnak érdeket keltetni. Az esemény 1825-ben foly le, van két barát: a festő Spiegel és a zenész Wagner. Spiegelnek rosztos feje, de jó szíve van, független egész a vadságig, művész tetőtől talpig, üdvösnek tartja a szegénységet, mert azt hiszi, hogy a gazdagság esülyeszt, pipája és Spork kutyája elég neki. Wagner szereti-unokahugát Friderikát, ki nővérként él köztük. De Wagner nagy-ravagó és gazdagságra szomjazik s azt hiszi, hogy most irt Symphoniája megszerzi neki azt. Hildesheim öreg gróf és műbarát Spiegelnél egy képet rendel meg és meg szereti Wagner symphoniáját. Meghal és a rokonok: Berghausen báró, Rosenfeld határgrof és leánya Dorothea a zenésznél egy requiemet rendelnek meg, mert a szép örökségre számítanak a végrendelet értelmében. De csalódnak, helyettük Spiegel kap 80 ezer forintot és Wagner a kastélyt és földeket. A rokonok cselt szönek. Wagner meghívja őket, hogy maradjanak a kastélyban, ezek elkezdenek neki hizelegni, ő pénzt kölesönöz a bárónak, ki fiává akarja fogadni, hogy így czímét nyerve s majd az udvarnál is bemutatja. Wagner igen polgáriasan találja Friderikát, aristokratikus érzelmeinek inkább megfelelőnek találja Dorothea; - Spiegel megveti és kutyáját, mert inasainak alkalmatlan megületi; művészetet, barátságot, szerelmet, mindent feláldoz ambíciójának. Ekkor Spiegel és Friderika szakítanak vele, s ő ott marad unalmával, fogadott atyjával, évelődő anyósával, ki csak cselszövő, az együgyű Dorotheával a lelkifurdalással és egy házi baráttal, — Conrad hadnagygyal. E darab hatása nem nagy volt.

Azonban Augier Sandeauval egyesülten egész magasságára emelkedett az 1854. április 8-án adott „Gendred de M. Poitier”-ban (Poitier úr veje), melyet eleinte, Dandin György visszatörölésének akart nevezni. „Ez valóságos erkölcsi vigjáték — mondja Soupé — olyan, a milycennek fölfogásunk szerint annak lenni kell: egyszerű incidensek, a helyzetek valószínűsége, emphasis nélküli érzelem, affectatio nélküli szellemdűsség, könnyed, természetes vígság, minde szükséges minőség a kellő mértékben van abban meg és tapasztalt bírák ezt a szerző legtükrözőtebb és legke-

vesebb kifogás alá eső darabjának tartják. A cselekvény 1846 február 15-én Poitier lakán foly le, ki a Lajos Fülöp alatti párisi polgárok valódi típusa, értelmes, de értelme szűk, fondorkodik a kormány ellen, de köztisztességre vágyik: elég pénzt szerzett a posztókereskedésben, hogy egy mesalliance árát megadja. Csakugyan leánya Antoinette, Gaston de Preles marquishoz szép hozományt vitt, ki fiatal, elegans, legitimista s kinek szükséges volt czimerét épen megaranyozni. Ezt el is beszéli barátjának Montmeyraun herczegnnek, ki másképp fogván fel az életet, szolgál Algirban. Gaston még a mézes hetek befolyása alatt sem tud szakítani régi bálványával Montjay grófnővel, egyébiránt a hozományból nagyszerűleg él. A posztógyáros valóságos szolgája — a remesség iránti tiszteletből és oda veti neki verejtékével szerzett négy millióját. De régi üzlettársa Verdelet megnyitja szemeit. Házi tanácsot tartanak s jónak tartanak, ha a marquis valami állomást méltóztatnék elfoglalni. De a marquis nem akar, neje panaszkodik hidegségéért és Montjay grófnénál való gyakori tartózkodása miatt. Férje azonban ezzel fizeti ki: „Talán még azzal tisztel meg, hogy féltékeny reám? Ügyeljen kedvesem, ez érzélem a legnagyobb mértékben polgárias.“ Ekkor jönnek a hitelezők s a marquis, neje hozományából, 218 ezer francot kénytelen fizetni, miért apósa elkeseredik s elhatározza, hogy úr lesz a maga házában s bérbe adja veje fényes lakását, visszamond egy pompás diszebédet, melyet az rendelt meg és régi barátait hívja meg egyszerű ebédre. Gaston és Antoinette épen a boulognei erdőben tett sétából térnek vissza s e séta alatt veszi észre a marquis, hogy neje szellemdús, okos, kedves teremtés s ezzel a bókkal tiszteli meg:

„Én csak férjed voltam, most szeretőd akarok lenni.“ Antoinette azonban csak arra kéri: „kedves Gastonom, maradj csak férjem; nekem úgy tetszik, hogy meg lehet szünnünk szeretni a szeretőt, de nem, szeretni a férjet.“ S miután ez a római matrona tetszik Gastonnak, arra figyelmezteti őt Antoinette, hogy az éremnek másik lapja is van s kijelenti: „hogy a kapocs azonnal megszakad, férjem azonnal idegen lesz reám nézve, özvegynek hiendem magam, mihelyest észreveszem, hogy hajlamát másfelé viszi.“ Mire Gaston meg is szeppen. Azonban midőn apósa szemére hányja, hogy azért akarta vejéül, mert francia pair akart lenni s hogy ezentúl csak 9000 frankkal kell beérnie, neki az — ivry-i, rochellei és fon-

tenoy-i gyözők utódának — megharagszik, lemond egy ily ember leányának szerelméről s Montjay grófnőhez megy, kinek egyik hozzá intézett levele Antoinette kezei közzé jut, ki azt szétszakítja. Ennek atyja válást akar, ő minden botrányt ellenez, de, mint mondá, özvegynek tartja magát s nem akar egy ily méltatlan férjet látni. Gaston megbánva tettét, Afrikába készül, barátjánál szolgálni, hadd ölje meg, de előbb egy párbajt kell kiállania Pontgrimaud marquisval Montjaynéért — Antoinette végerőfeszítést tesz, hogy lebeszélje egy ily párbajról, melyben becsülete forog fen. — Ő haboz, s végre enged s ezért neje megöleli, és maga küldi a viadalra, de szerencsére nincs szükség, mert Pontgrimaud mentegető levelet küld. Verdelet, ki titkon a prelesi kastélyt megvevé, felhívja a marquist, hogy lakják ott s mivelje földeit. Gaston megtérve, a tétlenségből kivetkezik s nem lesz többé ideje — csak a boldogságra. „Ez a vigjáték 15 év óta nem avúlt el, egy eszméjére, egy szavára nézve se, mert igazságot tartalmazott. Nem bocsátkozott a mélyre és nem fejtegetett tudákosan egy társadalmi theoriát se, hanem oly helyzeteket adott vissza, oly tévedéseket bíralt, melyekre könnyen találhatunk környezetünkben.“

1855 februárius 3-án adák, a „*Ceinture dorée*“ (Arany öv) melynek tárgyát, s néhány részletét, Foussier adá s ezért szerző neki ajánlá. Ez is a valóságból van véve és erkölcsi intenciókat tüntet fel, de folyékony és kellemes irálya daczára, hiányzik benne az elevenség és domborúság. Caliste, Roussel speculans leánya, sajnálatra méltó, mert atyja milliomos. Mindenki udvarol neki, még a bankügynök Balardier és zongora-mestere Landara is s ezért barátnőjének így panaszol: „Oh az én hozományom az átkozott millió! Nélküle talán venném azt a fáradságot, hogy személyemre is figyeljenek! Mily szerencsétlenség egy szoborra nézve, hogy aranyból s nem márványból van! Te egy művészi tárgy vagy magad, én aranyműves tárgy vagyok, nem érek annyit, mint hozományom, az anyag többet ér, mint a munka és kis tökélyeim, melyek talán helyet csináltak volna nekem egy izléssel bíró ember házában, nem fogják megakadályozni, hogy a bőrzére ne jussak.“ Nagyon igaz. Ki tagadja az újabbkori házasságok különösségét, hasznossági czélját és positiv következményeit és a kereskedési társulatokkal való meglepő hasonlatosságát, a hol csak a részesedéssel és jövedelemmel bajlódnak. De Caliste mégis talál egy

ritka madár, s ez Trelan, kinek Roussel ugyan kedvében jár, de a ki ajánlatait visszaütasítja, mert törvénytelen úton-módon gazdagodott meg — s ez Calistenak. Hiába akarja vissza adni Trelannak Roussel azt az 50 ezer frankot, melyet atyjától igazságtalanul nyert el — ő Persiába akar menni, de előbb Balardierral megverekedik az örökösnéért, kiért titkon lángol. S e hősies tartózkodás végtelenül tartana, ha Roussel egy baisserre el nem veszti vagyona nagy részét — mert ekkor Caliste és Trelan egybekelhetnek, mert egyforma szegények.

A „*Marriage d'Olympe*“ 1855-ben július 17-én került színre. Megint egy kéjő! Augier itt felveszi, hogy a házasság már a függöny felgördülése előtt meg van kötve és főleg azt igyekszik bebizonyítani, hogy bizonyos mocskokat semmi sem moshat le; hogy némely nők javithatlanok és így könnyebb őket megölni, mint újjá szülni. A szerző által felvett mese egyszerű és megérthető. A pilnizi fürdőn vagyunk, Puygiron marquis társaságában, ki mint royalista részt vett a vendéei hadjáratban s 1832 óta Poroszországban lakik, neje az odaadás és bátorság mintaképe, unokahuga Wurzen Geneva és unokaöccse Henri van vele. Itt van még Montrichard egy tönkre jutott élvsovár és Anatole Baudel, egy gazdag divatárus kereskedő fia, ki elegans ugyan, de a polgáriasság kitörölhetlen bélyegével. Beszélnek Taverny Olympia magas rangú „lorette“-ről, ki eltűnt és Californiában halt meg — ez azonban mese, mert valódi neve Morin Paulina, alatt megjelent Pilnitzben — hozzátevén a Puygiron grófnő nevet, mert a marquis unokaöcsét rábirta, hogy vegye el és így jó a családhoz, hol Montricharddal találkozik, ki megismeri őt: megegyeznek, hogy idegennek fogja őt tekinteni, de ő viszont Wurzen Geneva kezéhez segíti. — Paulina szegény vendéei születésűnek adja ki magát s ezért tárt karokkal fogadtatik. Így a családdal megy Berlinbe is, — de az aristocratia és erény e körében levertnek, idegennek érzi magát. Kaczérkodik Baudellel, miért ettől egy gyémánt nyakéket kap, elhitetvén férjével, hogy hamis gyémántok s ő maga szerző azokat. Ekkor megérkezik Irma, az ő anyja, ki Henritől 5 ezer frank évpénzt esikar ki. Aztán csapnak együtt, leányával és Montricharddal egy párisi orgiát, hol Adolf, berlini színész, mulattatja őket, de ez is álcázta le, habár öntudatlanul, mert Paulinától egy gyöngyöt kap s ezt ő a marquis-hoz viszi, ki észreveszi,

hogy Baudeltől van, kinél neje volt. Ekkor az elkeseredett férj kiadja, hogy neje a hírhedt Taverney Olympia. Az öreg marquis el akarja üzni, de Olympia Genevának egy naplóját lopta el, melyben ez Henri iránti titkos szerelméről írt s azzal fenyegeti a leányt, hogy Párisban közhírré tette egy ügynök által s így biztos lévén győzelmében, nem akar addig elválni, míg hozományt nem kap és meg nem ígérk, hogy a nevét nála hagyják. Az öreg marquis látván, hogy leánya compromittálva van, ha Henrihoz férjhez nem megy s ez el nem veheti míg Olympia él — föbe lövi ezt, ígérkezvén, hogy majd felel ő a törvényszék előtt ezért. Általában e vigjáték, habár kifejlésében a melodráamához közeledik s habár nagyon is reális és erős — a költő egyik legnagyobb conceptionj és leglogikaiabban keresztülvitt darabja.

Hanem költői tehetségét „La Jeunesse“ című darabjában fejté ki leginkább, mely az Odeonban 1858 február 6-án adatott. Festen akará az ifjúságot olyannak, a milyen most, nem azt a tétlen, frivol ifjúságot, mely nyomorú és köznapias mulatságokban fecsérli el idejét és pénzét, hanem azt, mely munkás, nagyon is tuhajtott, alólról indulva a lehető legmagasabbra vágy, határozottan megszorítja életszükségeit, illúsióit, hogy cselekedjék, érzelmeit, hogy célhoz érjen; de a kivit elben Augier habozott és engedett. Huguet asszony gondolkozó, positiv nő, mindenét fia Fülep és leánya Mathild nevelésére fordítá. Mathild Huberthez ment férjhez, ki az atyai földeket miveli. Fülep ügy nélküli ügyvéd, hiában védi a szegények ügyeit, fut, fárad — ok nélkül s nem veszi észre unokahuga Cyprienne iránta való naiv tiszta érzelmeit, hanem harragszik a hálátlan társadalomra:

„Des excès de l'argent voilà ce qui resulte,
Dès l'âge de raison, on nous dresse à son culte,
Et dans le monde ainsi nous entrons, couvaineux
Qu'il n'est rien icibas de vrais que les écus!
Quand on a de richesse enfiévré tous nos rêves,
On nous glace au reveil par ces paroles brèves:
„Sâche de n'avoir plus besoin de tes parents
Ils n'ont pas trop pour eux du pain que tu leur prends!“
Et nous mettant aux mains un diplôme, arme vaine
Où nous pousse au milieu de la mêlée humaine,

Après, seuls, impuissants, à percer résolu,
Et l'ou s'étonne, après, que nous ne dansions plus!“ *)

S midőn Cyprienne ezt a megjegyzést teszi, hogy: „Nekem úgy tetszik, lehet az ember egyszerre fiatal és komoly is. Annaira sietsz-e?“ Erre azt feleli:

„Oui; car nous sommes prêts.
A qui la faute? A ceux qui hâtent nos apprêts.
Ou nous bourre l'esprit d'études, on le vide
De tout ce qu'il pouvait contenir de candide.
Aux plaisirs de notre âge on nous fait dire adieu,
Ranger notre cervelle, éteindre notre feu,
Et, nos paquets finis, nos passe-ports en poche:
„Ce n'est pas aujourd'hui, Messieurs, que part le coche,
„Repassez demain soir.“ Et si le voyageur
Prend un bidet de poste, on le trouve rageur.
Quelle plaisanterie! A cheval, mon bon homme
Et pique devant; tout chemin mène a Rome!“ **)

Szomorúan jellemző és megható kép! Fülep úgy is tesz, a mint beszélt. Örömmel fogadja Joulin ügyvivőt, ki jövedelmes pöröket hoz neki, szeretetre méltó Mamignon előtt, ki egy ügyetlen, gazdag negyven éves ember, kinek hitele Fülepnek hasznára válik, — ki azonban különösen Mathildnak kedveskedik mindennel s ezért Hubert nagyon udvariasnak tartja, nem vevén észre, mit akar? De azért Fülep száraz, rideg teoriáját szép melegséggel támadja

*) A pénz miatti túlzásból ime mi származik: Mihelyest eszünk megnyílt, annak imádására szoktatnak és így a világba azon meggyőződéssel lépünk be, hogy itt alatt semmi se igaz, csak a pénz. A mikor minden álmodunkat a gazdagsággal tölték el, e rövid fagylató szavakkal keltenek fel: „Igyekezéssel, hogy ne legyen többé szükség szülőldre, maguk számára sincs sok kenyerük, ne vedd el hát tőlük.“ És kezünkbe adva egy diplomát egy haszontalan fegyvert, az ember-tömegbe taszítanak. Mi ott vagyunk keserűen, egyedül, tehetetlenül el lévén határozva azon áttörni s aztán mégis csudálkoznak, hogy nem tánczolunk többé!

**) Igen, mert készek vagyunk. Ki az oka? Azok, kik készüléstünket siettetik. Megtömik lelkiünket tanulmányokkal; kiverik belőle mindazt a miben nyíltszívűség van. Korunk gyönyöreitől megfosztának, hogy rendezzük agyunkat, oltssuk ki tüzünket. És ha podgyászunk kész, útlevelünk a zsebünkbe, azt mondják: Uraim! Nem ma megy a kocsí, jöjjenek holnap este. És ha az útas posta-lovat vesz, dühöngőnek tartják. Minő tréfa. Lóra jó barátom, vágj előre, minden út Romába visz:“

meg. Azonban Mamignonnak Mathildához intézett madrigaljait fel fogják, de ő azzal menti magát, hogy azok Cypriennehez voltak intézve. Joulin pedig egy ismeretlen gazdag leány kezét ajánlja fel Fülöpnek, min ez (bár anyja mindenkép capacitatni akarja az önzés útjára) — megbotránykozik. De azért pénzvágya Hamburgba viszi, itt eljátsza mindenét — s ekkor az eddig fel nem adott vagyonos jegyes eszméjével is felhagy — haza megy Cypriennehez, kinck látása gyermekkorá kedves emlékeit kelti fel benne, sógora pénzt kölcsönöz neki, egy szomszéd jószágot megvesz — boldog és anyja is lemond szomorú elveiről, megelégszik, ha fia kevés költséggel — boldog.

A „*Lionnes pauvres*“ melyet Foussiéval együtt dolgozott, 1853 május 22-én adatott elő. A darab Napoleon] herczegnek van ajánlva és előadatására is ő adott engedélyt. E darab sok megtámadásnak volt kitéve s midőn Augier czekre felelt, kimondá tisztán — megrettentő nyíltsággal — hogy tárgya nemesak a házasságtörés volt, hanem a prostitutio a házasságtörésben, egy férjes nő megvásárolt szerelme. Pommeau, férjhez adja leányát Terézt Leon Lecarnier ügyvédhez s azután elköveti azt az esztelenséget, hogy a fiatal Serafinát veszi el, kinck vágyai az ő szerény irnoki állásán túljárnak, könnyelmű, kaczer, költer: szerető nő, szereti a nagy világot, fogatokat, színházat, löversenyt, keresi a zajt, a botrányt, mert az mulattatja, férje kimerül a munkában, hogy neje szeszélycinek eleget tegyen s szegény fejét rá veszi neje, hogy menjenek Párisba mert ott olcsóbban lehet élni. De pénz kell — s így elfogadja mostoha leánya férjének Lecarniernek széptevését és ajándékait. Charlot asszony, divatárusnő, 10 ezer frank követeléssel lép fel ellene és egy gazdag olajkereskedő fia, Bordognon, meglepven az ügyvéddel, e titkot fel akarja ellenében használni s ezen kívül a vétkes férj többször Serafina szeszélyeiért megszorúlva pénzben — tőle kölcsönöz — ki a darab címét a „szegény arszlánnő“-ket így magyarázza meg neki:

„Mi egy arszlánnő azon a műnyelven, melyet a nagy-világ nyelvének neveznek? Egy divatszerű nő, azaz egy nő dandy, a kit változás nélkül lehet feltalálni mindenütt, ott, hol „bon ton“ megjelenni, a löversenyeken, a boulognei erdőben, az első előadásokon, s végre mindenütt ott, hol a bolondok igyekeznek rábeszélni azon irigyeket, kiknek nincs elég pénzük, hogy nekik sok van. —

Tégy hozzá egy kis különbséget: s megvan az arszlánnő és ha nincs vagyon: a szegény arszlánnő!”

Leon lehetőleg titkolni igyekszik neje előtt e bűnös viszonyt, de már a háztartásra szükséges összeget sem képes adni és egy divat áru árjegyzéket tévedésből nejéhez visznek, ki szerencsétlensége érzetében is hallgatni kényszerül, nehogy atyja kétségbeesését nevelje. A közben Serafina szeretőjétől kéri azt a 10 ezer francot a mivel tartozik és ez Bordognontól kér, de ez megtagadja azt — fel akarván használni az asszony nyomorát, kiről már a bálban is rút dolgokat kezdenek suttogni, bár Teréz nemes elhatározással védi. Mikor haza megy Serafina — Bordognon „jó árért“ felajálja a szükséges összeget, de ő — megtagadva jellemét — visszautasítja azt és a zálogházba fut ékszereivel — a divatárusnő az alatt lakásán várja és Pommeau itt találja s miután ez ki akarja utasítani — felfedi előtte állását, erre az öreg lesújtva, fizetést ígér neki s elküldi. Mikor Serafina visszajő, megtámadja, faggatja ezinkos-társai, adosságai iránt, eleinte tagad, aztán megbánást színlel, de mikor férje ezt mondja:

„Munkámból fogunk élni, s ez nélkülözéssel, ha nem szükséggel fog járni. Te azt mondad, hogy meglakolsz, ime ez a meglakolás kezdete”—akkor „ezt az áldozatot ő nem fogadhatja el.“ s így az öreg saját lakából elfut e „szörnyetől.“ Lecarnier neje elkészül gyermekeivel, habár férje szakítani ígérkezik Serafinával. Serafina pedig elfut — a színházba, Bordognon karjai közzé, de ez 11 órakor ott hagyja, s Leonnak e szavakat mondja: „Légy nyugodt, az igazság ott fenn mást határozott, eltartják egy hónapig, 10 évig mint egy titkos játékház papnőjét, 20 évig pedig a kórházban — ez Serafina asszony végzete. Ezzel ki lehet elégiteni, a köz boszúállást.“ Az öreg Pommeau megtudja, hogy veje esalta meg s erre oly dühbe jő, hogy ki kell a színpadról vinni — mindenki sejti, hogy e csapást nem éli túl. — Ez a vég, mely a néző keblében szomorúságot és sajnálkozást hagy hátra — de elégedetlenséget is.

1859 márczius 5-én adák a „Beau Mariage t“ melye hasonlóan Foussiérval együtt írt. Az alapeszme az, hogy egy eszes emberre nézve nincs nagyobb szerencsétlenség, mint „jól nősülni“ mert megaláztatással és áldozatokkal sokszorosán visszafizeti a nagy hozományt. Palude bárót, ki dilettans vegyész, régi tanuló

társa, Roche Pingoly marquis, örökösen élezeivel boszantja, hogy sok munkával és költséggel felfedezte, hogy a tűzben van caloricum és a szappanban hamuszir van — de abban megegyeznek, hogy Bernier asszonynak udvarolnak, ki gazdag és csak egy divatszerint nevelt leánya van, mert Clementina mindenféle regényt összerágott és csak utazásra és kalandra vágyik. Férjhez megy bárkihez oly föltét alatt, hogy ez télen legyen, mert megesküdött, hogy a mézes heteket Olaszországban tölti.

Chambaud, a báró vegyész-segéde és tudományos iratai valódi szerzője, elbeszéli Ducaisne párisi journalistának, hogy e leányt titkon, reménytelenül imádja — el is akarja hagyni Franciaországot, de a marquis lebeszéli, szerenéséjére — mert a második felvonásban már négy hó óta egybe van kelve Clementinnel. De anyósa uralkodik. Nem szabad tegeznie nejét, mert ez izléstelen, el kell kísérnie a maszkos bálba. Bernier asszony sokat költ, játszik a börzén, a marquistól és bárótól verseket fogad el. Szegény Chambaudnak szép jövője volt, de most mihelyt hozzá kezd a munkához, vagy a gondolkozáshoz — jární kell a bolondját, haszontalanságokban fecsérelni el idejét, patronusa haláláig sérti. Ekkor jó barátja Ducaisne jó tanácsaival. Hozzá fog a munkához, hogy hirneve legyen, mert a függetlenségre ez a legbiztosabb út. A rabszolga leveti jármát: a számára a nők által készített czimeres jegyeket elégeti, nem kíséri a bálba a nőket — és egy nagyszerű találmány születik meg agyában. — Azonban anyósa falura akarja küldeni bizonyos ügyben, neje szidja, mert az olaszországi utat halogatja, megkéri, hogy Ducaisne barátjának többé ne kölesönözzön 1500 francokat, a báró figyelmezteti, hogy anyósa és az öreg marquis igen meglíttek és a világ különösnek tartja, hogy a család becsülete iránt oly érzéketlen — mindez haláláig sérti, megsérti Pingoleyt, de ez megvetőleg utasítja vissza kihívatásait, össze vesz az özvegygyel s hogy mindentől, még nejétől is szabadúljon — ki éppen most kezdi tisztelni, mert látja hogy nemes — elfut. Ducaisne kis évpénzéből ketten élve egy kis szobában dolgoznak — ő mindegyre teszi a kísérleteket találmányára, de az sok explosióval jár, úgy hogy a szomszédok haragusznak, a tulajdonos fel akar mondani. Roche-Pingoley, kire egy nagy örökség jutott, elhatározza, hogy elveszi Bernier asszonyt s eljött, hogy őt visszatérésre bírja — de ők e he-

lyett felszólítják, hogy segítsen nekik — mi elől megszökik. A két barát dolgozik és csakugyan a találmány sikerül. Chambaud híres — de boldog is, mert Clemendin megtudva, hogy mily vészes vállalatba fogott férje, eljött, hogy segítsen neki és meghaljon vele. Ezután a vigjáték tündérmese. A fiatal nő dolgozik, énekel s részt vesz a szegénységben — miglen férje, találmányáért, a kormánytól 9000 frank év pénzt kap. Clementine még az anyja által felajánlott hozományt is megveti, míg a marquis, az özvegyet elveszi és Chambaud is visszatér nejével — miután most ő maga is eltarthatja.

Erre következett 1861 január 10-én az „Effrontés“ (a szentelenek) 5 felvonásban, mi nem egyéb egy finom satyránál korunk erkölcsére és a francia politikai világra. 1845-ben vagyunk. Charrier bankár, kinek multja erkölcsi szempontból sok kifogás alá esik; de jelenleg nagy tekintélye van, mert vagyonos, fia Henri a párisi életet éli nagyban, szórja a pénzt mindenfelé s ha apja meg akarja szorítani, azzal fenyegetődzik, hogy beáll a zuavok közzé, de ennek ellentéte leánya Clemence, ki titkon szereti Serginet a szegény journalistát, a ki azonban „hivatalosan“ Auberive marquisenőhez van csatolva, ki szelleműs nő és nagybátyjához ment volt nőül, de aztán 50 ezer frank évdíjt esikarván ki, elvált tőle. Vernouillet pénzember, ki most szabadult meg egy botrányos pertől, melyben hitelezői milliókat vesztek s köztük Auberive marquisenő is 100 ezeret. Megveszi azt a lapot, melyben Sergine dolgozott s így tisztává lön, mindenki lizeleg neki. De Sergine lelkiismerete fellázad; látja, mint adják el a közvélemény közegei magokat a speculansok bandájának. Egyébiránt becsületessége nagy próbára van téve, mert szereti Clemencet. De hogy szakaszon a marquisenővel, ki értte vált el férjétől? Vernouillet, ki tisztára akarja mosni magát, visszaadja a marquisenének azt a 100 ezeret, mit elpörölt, hisz ő sok roszt tett, de csak azért hogy gazdag legyen és gazdag csak azért akart lenni, hogy Clemence kezét elnyerje, kinek a marquisenő ugyancsak ajánlja is de a ki ekkor megvallja, hogy Serginet szereti. Képzeltetni a marquisenő boszuságát, féltékenységét. Vernouillet az erkölcsiség útján még tovább megy, a lapnak a kormánytól kapott subventióját visszatartja s átmegy az ellenzék sorába úgy hogy a miniszter megijed, ebédre hívja és kereszttel kiálja meg az ő tolla pedig

Gibayer, ki volt minden és kész minden lenni pénzért s kibén Auberive marquis kapusa eszes fiát fedezi fel; különben ez alakkal még találkozunk. Azonban Sergine jellemes ember és Vernouilletvel szakít; de mivel ez utóbbi Charrier rosz multját ismeri, a bankár hizeleg neki és Clemence kezét is oda igéri, hanem ekkor a marquisnő fordul ellene s visszaküldi 100 ezer frankját, ki azzal boszúlja meg magát, hogy Gibayervall egy mérges cikket irat ellene, és kedvese Sergine ellen. — Ugy látszik a szemtelenek győznek. Sergine megtámadja Gibayert és kész a párbaj — de Auberive marquisnő megtiltja ezt Serginenak. Auberive marquis kibékül nejével és Olaszországba viszi. Sergine szabad és így elveheti Clemencet, de Charriernak a bankárt kimélni kell s ez Henrinak elbeszéli atyja gonosz tetteit, ki ezért szégyenében Afrikába megy. A bankár kénytelen vejéül fogadni egy szegény journalistát és — a mi fő — egy becsületes embert.

Gibayer alakja átmegy Augier egy másik darabjába a „Fils de Gibayerba“, melyet 1862 december 1-jén adtak, és melyet a színészeknek ajánlott. Találkozunk itt még egy ismerősünkkel: Auberive marquisval, mint özvegygyel, ki a hasonlólag özvegy Pfeffers bárónővel jó viszonyban van s nagyszerű politikát üz. Épen akkor lepjük meg őket, mikor hirlapjuk szerkesztője Deodot halála fölött búslakodnak és utódjáról gondolkoznak. A törvényhozó testben is lesz pártjuknak egy szónoka: Marechal, az ex ellenzéki, ki eddig mindig néma volt. Outreville is megérkezik, Auberive egyik unokaöccse, kit ő örökössévé akar tenni ki a papi nevelés áldozatja, és így a bárónő benne is egy szövetségesre számít. Marechalnak pedig tanítják a szerepet, melyet játszania kell. Ekkor érkezik meg Deodot utóda: Gibayer, ki miután elhagyá Vernouillet-t, a radicalhoz ment; a kormány mindig fogva tartá, hanem pártja mindig fizeté és megtesz ő mindent — egy ujság-hajtogatónőből született fiáért, Maximilien Gerardért, hogy ezt a lehető legjobban nevelhesse és a ki most Maréchal titkárja lön. — Csak miatta vásárolható meg. Maréchal neje érzeti polgár férjével nemes születését és minden titkár védője akar lenni és így most a Gerardé, a ki iránt leánya — ki egészen elszigetelve áll e különös körben — titkolt rokonszenvennel viseltetik, de ez érzelmet oly ügyesen titkolja, hogy Gerard ridegnek és blüszkének tekintí. Azonban a leány positiv fő s így a fiatal Oubre-

ville grófot nem útasítja egészen el, mert ez is jó „csak szabaduljon ebből a házból“, annyival is inkább, hogy gyanakszik, miszerint Gerard is csak olyan, mint elődei és Maréchal asszony kegyeit fölhasználja. A titkár, mert gyanusítja azzal, hogy férjsegéd, sértve érzi magát és elbocsátását kéri, mit a marquis megtapsol, mert nem gondolta volna, hogy ebben a talált gyermekben annyi szív legyen. De Maréchal kétségbe van esve, mert még a kész beszédet is már napok óta tanulta, Fernande — a leány — megismerve lelkét, megvallja, hogy ha ő férjhez is megy Outrevillehez ez azért van, mert fél, hogy őt szereti, és így Gerard nem megy el és nagyon hidegen fogadja Gibayert, ki örömmel jelenti, hogy 12 ezer évjáradéka van (a hirlap szerkesztésből) és így fogadott fia utazhat Amerikába, hogy tanulmányozza a democratiát hazájában. Szegény Gibayer meg van lepve és még jobban megijed, mikor hallja, hogy fia mint védi a rend és vallás jótéteményeit és így éppen retrográddá lön éppen azon beszéd hatása alatt, melyet Gibayer készített és Maréchalnak újra megezáfolni kénytelen. De a fiú a Gibayer által iránta tanusított nagy gyöngédségből rá jő, hogy ez ember az ő atyja. S minthogy minden második darabban bál fordul elő — itt is van egy Pfeffers bárónőnél, hol a titkár is megjelen, ki atyját rá akarja bírni, hogy vesse le rút álnévét. De Maréchal asszony ekkor veszi észre, hogy Gerard szereti leányát és a közönség előtt parancsa által megsérti, mire Fernande ellenkezőleg előzékenysége által rokonszenvét tanusítja iránta. Outreville gróf, kit a veszedelmes özvegyasszony elbájol, szakítani akar Maréchal leányával, de Auberive marquis azzal fenyegeti, hogy örökségét veszti, sőt még kardvágást is kap. Maréchal is elkeserítik, mert — miután beszédét nagy bajjal betanulá — jelentik, hogy a szónoklást másra bizzák, ezt használja fel Gibayer arra, hogy rábeszélje, miszerint hagyja oda az orthodoxokat, és ezáfolja meg azt a beszédet, melyet betanult, itt van Gerard, ir ő egyet az éjszaka. — Így lesz — Maréchal a beszédet elmondja, a hatás, meglegedés nagy. De ő nem nélkülözhet egy ilyen titkárt, mert nemsokára felelnie kell a jobboldaliaknak. Már pedig Gibayer jelenti, hogy viszi Gerardot Philadelphiiába, hol lapot alapítanak — és ekkor tudja meg azt is, hogy leánya szereti ezt, sőt egy kissé compromittálva van, mert pártváltoztatásakor Outreville gróf lemondott leánya kezéről. Jól

van, lesz hát Marèchal polgár és democrata, de leánya még több, mert Gerard felfedi törvénytelen származását, és ennek daczára ő fut Gibayer megesókolására. S hogy a boldogság még nagyobb legyen, Auberive marquis Gerardot fogadja fiává, az ügyetlen Outreville helyett, de miután ez vonakodik, megigéri, hogy nevét és vagyonát unokájának hagyja. „Igy győzedelmeskednek a természet sugalmai és a szenvedély emelkedettségei a társadalmi szokásokon — a színpadon és regényekben jegyzi meg Soupé.

A „Maître Guérin“ 1864 october 29-én adatott. E darabban a cselekvény incidensekkel van túlterhelve, melyek inkább foglalkodtatják az elmét, mint az érzelmet, mulattat eleiől végig, de nem hat meg, mert nincsenek benne rokonszenves alakok. Aztán most, mikor a katonák betöltik az ütezákat, minek őket még a színpadokra is hozni? A kard uralmát nem kell többé dicsőíteni a színpadon: igyekezzünk az életben is mennél előbb véget vetni annak. Coutelier asszony nőül ment egy öreg emberhez s ezáltal megfosztá férje unakaöcsését Arthurt egy örökségtől és ezért ez az ambitio karjai közzé veté magát és gyűjti a szavazatokat a megyei tanácsosi állásra és verseket ír nagynénjéhez, ki őt meg akarja házasítani a szomszéd Desroncerets leányával, kinek rögeszméje, hogy egy gyors olvasásmódot fedezett fel s erre fecsérli vagyonát — az emberi nem boldogságáért. S mikor már leányától pénzt nem kap — mert ez eszes és takarékos gazdasszony — Guérintől kér kölcsön, ki ügyes uzsorás, bár tiszteletben tartja a törvényeket és Brènune leánya tudtán kívül eladja a Valteneuse kastélyt oly feltétel alatt, hogy egy év előtt visszaváltja, de Brènu csak Guérine Strohman-ja, ki arra számít, hogy egy év múlva a kastélyt Coutelier asszonynak jó áron eladja, mert ő ott született és rég vágyik rá. De ha fősvény Guérin, nem az az ő Lajos fia, a parancsnok, ki régebben a Desroncerets kisasszonynak udvarolt de most Coutelier asszony lábaihoz raká szívé s bucsúzni jött, mielőtt Mexikóba menne. De a szép asszony ráveszi, hogy elbocsátását kérje, s mikor kimegy, hogy a ministeriumhoz a levelet megírja, jő Arthur a sürgőnyvel, hogy Coutelier asszony férje Párisban meghalt s így: Cecilia özvegy és szabad, a ki minthogy komolyan nőül menni Lajoshoz nem akar, ellen rendeletet ír neki, hogy mehet Vera Cruzba. Guérin, — kinek neje inkább szolgáló — fiával akarja összeszerezni a fiatal özvegyet, ki a Valteneuse kastélyt

is megkapná így. Ekkor jelenik meg előtte Arthur és nagynénje perelni az örökség felett. Arthur hajlandó lenne egyességre, még ha Ceciliát nőül is kell venni, de Guerin mást akar s fölkelte féltékenységet Lajos egy levele által, ki éppen ekkor jő vissza Mexikóból, fején egy sebbel és ezredesi ranggal, parancsnoki kereszttel. Az özvegy a két követelő közt ügyesen manőverez, egyedüli indoka miatt Lajos felé hajlik, az, mert tudja, hogy Francine (Desroncerets leánya) szereti — s őt izgatja a verseny, Guerin asszony is kéri, hogy egyesüljön fiával, mert oly boldog lesz akkor, ámbár „szégyen az ő rokonának lenni“ mondja a rabszolganő. Francine határozottan kimondja Cecilenek, hogy a kastélyt nem engedi át, Cecile azzal bosszulja meg magát, hogy őt kéri meg, mondja meg Lajosnak, hogy nőül megy hozzá — de ez mikor ezt megtudja meghátrál. Ekkor tudja meg Francine, hogy atyja a kastélyt eladta és e levertségében vallja meg Lajosnak szomorú helyzetüket. Lajos, félvén, hogy atyja gaztettében részesnek tekintetik, ezredéhez akar menni, elhagyva atyját, ki szégyent hoz fejére: Guerin neje, fija, hiába kéri, hogy adja vissza a Valteneuse kastélyt jogos tulajdonosának: mind hiába! mert ő neki minderre szüksége van, hogy a gazdag özvegy fiához menjen. De ez használni akarja özvegyiségét, szakít Lajossal és Arthurhoz hajlik — de nem hivatalosan. Lajos örökségére előre pénzt vesz fel, kifizeti Brenut és nyugtájával megy Desronceretshez, kinek leányától térdein kér bocsánatot, megkéri kezét és a dühöngő Guerinnek jelenti, hogy nagy korú, sőt még rabszolga anyját is felszabadítja és magával viszi nejéhez és Guerin így otthon marad — Brenuvel czinkos társával.

A „Contagion“ melyet „a párisi erkölcsök tanulmánya“-nak nevez, 1866 márczius 17-én adatott. Célja volt, kimutatni azon pusztító hatást, melyet a mostani társadalomban gyakorol a tömegre a rossz példa, főleg ha ez gazdagságukról és fényükről ismeretes emberektől jő; azonban az a „ragály“, melyet ő fest le nagyon ártatlan és nagyon hamar el van fojtva s így a czím nem egészen igazolt. A mostani drámairóktól, kik mindent a cselekvény élénkségének és a szövevény bonyodalmainak áldoznak föl, eltérve, Augier a darabjában egy főjellemet akar előtérbe állítani s ez Raoul d'Estri gazdag báró, egy kéjhölgy kedvence, egy olyan úgynevezett szerelmes, ki egyébiránt maitresse-e, Navarette

bábjá, kiélt, szemtelen ember lévén nem hisz se a férfiak becsületében, se a nők erényében, különben megérdemli hogy clubjának királya legyen, szellemdús, bátor, önző, a mint dicsér, azt egekig emelik s a mit megvet, azt lehordják. Gyenge és hiü lényekre nagy befolyása lehet,

Az első felvonásban Tenaciernél vagyunk, ki egy gazdag öreg úr és ifjúkori emlékei fölött tart szemlét s végrendeletét mindegyre változtja; fia Lucian egy agya-furt fiú és leánya Annette egy fiatal özvegy iránti bizalmatlanságból, kik a „papa“ egyik szerelmes levelét kapják meg s a fölött beszélgetnek nem a legnagyobb gyermeki tisztelettel. Az öreg még a régi nevelés embere, tiszteli az érzelmeket és eszméket s mikor hallja, hogy Lucian hogy gúnyolja azokat ezt mondja:

„A nagy szavak nagy érzelmeket képviselnek és az egyik iránti megvetésből könnyen átmegy az ember a másik megvetésére is. A mit ti legörömbesebb gúnyoltok az erény után: ez a lelkesülés vagy egyszerűen bármely meggyőződés, Nem azért, mintha ex professo skeptikusok lennétek: Isten mentsen! — ti nem emelkedtek a közönyösségnél feljebb és mindaz, a mi ezt túlhaladja elöttetek pedantismusnak látszik. Ennek a kárhozatos szellemnek korunk erkölcsi süllyedésében sokkal nagyobb része van, mint a hogy hiszik. Mind annak kinevetése, mi a lelket felemeli, a csélcapság (blague) — mert ez neve — ez oly iskola, mely nem képez se becsületes embereket, se jó polgárokat.“ E nagyon igaz és szép apostrophára a fiu bohós fordulatokkal felel s folytatja nővérével a társalgást a dicső d' Estrigandról, ki 150 ezer frankot költ és 80 ezeret csak azért kap, mert aristokrat nevét pénzvállalatokba adja. A társalgást André Lagarde megérkezése szakítja félbe, ki a család barátja, mérnök és nővére: Aline egyedüli gyámola; beszél nyomorteljes éveiről és terveiről, mert ő is tervelő: terve Gibraltar és Spanyolország közt egy csatornát vágni s így az angol kereskedést megrontani — tervére a spanyol kormány már engedvényt is adott — a színpadon.

Madame Annette Galéotti — Tenacier leánya — szivaroz, koresolyáz, minden botrányos kalandot tud és öltözik szörnyüképpen, szívesen fogadja Navarettet, ki bohó operette szerepeit adja neki elé s alig távozik jő d'Estrigand, állitván, hogy Navarette neki csak régi barátnője, semmi több, kedveskedéseivel kiviszi a mar-

quisnénál, hogy ez „különösségek“ gyűjteményét ígérkezik más nap meglátogatni. A báró gunyolja Luciant, hogy 28 éves, még se tudott letelepedni a kis Aline mellé. míg Lucian azzal vágja vissza, hogy figyelmezteti, miszerint Navarette-je Cautenac javára megcsalja; mintha Estrigaud nem tudná rég a gyalázatos valót s nem venné rég hasznát! Azonban mindnyájan készülnek, hogy a „szegletes“ André-t kimivelik. Szegény Lagarde csakugyan szoktatja magát a jólléthez és fényhez — szóval kezd civilizálódni.

Hanem Lucianból egyszerre (csak egyszerre) moralista lesz, mert észre veszi, hogy Raoul teszi a szépet nővérének s felszólítja, hogy vegye el, hisz szép, fiatal. De Raoul ezt mondja: „Én csak olyan illem-viszonyt keresek, az özvegyiséget és nőtlenséget békésen akarom egyeztetni, a család és világ hallgatag beleegyezése mellett“ és ekkor jő a marquisné, ígérete szerint, azonban ő egy grófnővel akart jöni, de ezt Estrigaud „vissza mondta“ s így a látogatásból cselvetés lesz. Ezért, szörnyen unalmaskodva, Estrigaudnak végig kell hallgatnia Lucian dorgálásait, a midőn unalmában egy hírlapra veti szemét s meglátja, hogy „hausse“ van, holott ő „baisse“-re játszott — és így tönkre jutott. Ekkor szerepet változtat, nőül akarja Anettet venni, mert ez segít rajta, udvarlása oly szemtelen, hogy Navarette láttára ezt kiáltja a szegény marquisné: „Védellemezzén“ — s ez elég különös védnő, fedezi hazamenetelét; azonban most már ő megy nőül Estrigaudhoz, mert ha ez vesztett a „hausse“-on 800,000 frankot, ő ugyanannyit nyert, és több háza van, mert ő nem tartozik azon gondatlan leányok közzé, kik fényes életöket a szalmaágyon végzik — ő takarított. Azonban a báró meg akarja csalni, mert Lagarde tervét olesón meg akarja venni, hogy az angoloknak jól eladja s így ne legyen kénytelen nőül venni Navarettet. Navarette fényes orgiát rendez, Lagarde talpa alól elveszté az erény biztos alapját, miért térne ő vissza Spanyolországba dolgozni? jobb ha Navarette tanácsát követi s eladja engedvényét az angoloknak; de hogy tegye ezt egy francia? Lelkiismerete felszólal, de újból ingadoz, midőn Raoul 15 százezret ígér neki „egyezzék bele, boldog, gazdag lesz“ — aztán Alinette is hozománynyal láthatja el, ki szereti Luciant s viszont szeretette-tik, de Tenancier nem akarja menyévé fogadni — ha vagyona csak fiatalságából és szépségéből áll. S ekkor Augier használja Sardou egyik kedvencz eszközét — egy levelet. Ezt Lucián huzza

ki zsebéből s Estrigaud reá beszéli André, hogy azt nővére irta, de egyik kéjhölgy féltékenység ürügye alatt kirántja Lucian kezéből — az igaz, hogy Aline van írva alája, de ez Lagarde anyja, ki egykor szereté az öreg Tenancier — ez Lagardera villanyhatással van: az imént imádott nymfát eltaszítja magától, a csodált bárót megveti, lehordja. Így megyünk át az 5-ik felvonásba, melyben Estrigaud megverekedik Cautenaccal, mert concurrentiája kedvesénél terhes kezd lenni. Navarette készül Brüsszelbe; az öreg Tenancier megköszöni neki, hogy leányát védte Estrigaudnál. Az öreget pedig André támadja meg, jelentvén, hogy Aline nem lehet többé családjánál, anyjoknak vele való titkos viszonyáért, de az öreg esküszik mennyre földre, hogy az ártatlan viszony volt és így minden jól végződik. A báró vigan megöli Cautenacot, de ő maga is átszuratott; a lorette előtte térdel, kinek megígéri, hogy ha halálra válik, in extremis elveszi, azonban André és Lucian — megtérve — megvetésüket éreztetik vele és Tenancier büszkén felkiált: „Ha a becsületes emberek birnának a becsület erélyével, a romlottaknak nem lenne annyi helyök a nap alatt.“ Sőt még Navarette is ott hagyja, mert megunta szeszélyét, és nevére nincs szüksége, mert nincs annak hitele — legjobb ha Californiába vándorol. Van e darabban ellenmondás, valószínűtlenség és néhány helyt izléstelenség is, de sok erő és könnyedség is.

„Forestier Pál“ 1858 január 25-én adatott. E darabban a szenvedély uralg, se erkölcsöt nem fest, se jellemet nem bonczol, se incidenseket egymással kapcsolatba nem hoz. Pál levelet vár kedvesétől, a kibékülés jelül s míg szomorúságáért vallatja atyja, megérkezik Beaubourg Adolf, egy gazdag kereskedő örököse, egy üresfejű dandy, kit még az operatánczosnők is közönségesnek találnak, ő szemeit Clers asszonyra emelé és a XIX. században adni akarja a Don Juant. Camilla az öreg Forestier gyámleánya, ki Pállal együtt nevededett, szereti ezt titkon s az öreg számít is, hogy Pál elveszi. De hiába! Camilla nénje Lea a Pál kedvese is épen most jött, hogy béküljön ki vele — az öreg észre veszi a dolgot és Clers asszony kénytelen mindent bevallani, a mikor is az öreg így feddi:

„Car l'amour, n'étant pas éternel par essence,
S'éteint avec l'ardeur qui lui donna naissance,
Quand la paternité, son complément divin,

Ne vient pas le doubler d' un sentiment sans fin.
 C' est la force et l' honneur de ce vieux mariage
 Que seul il peut forger ce solide alliage
 Et pu' en dehors de lui, les enfans; s' il en vient
 N' étant qu' à l' un deux, ne sont pas un lien! " *)

Aztán ő idősebb, hamarabb fog vénülni, miért nem hagyja el Pált? Öt hó mulik el, Lea elűtazott és Pál nőül vevé Camillát. De Clers asszony hirtelen elveszti férjét és az örökséget perelni visszajő, és mély gyászban meglátogatja Pált, ugyanakkor tér vissza útazásából Beaubourg, ki elbeszéli, hogy eszményét föltalálá, üldözé, de hiába, míg egyszer ez önként ment hozzá és nem más mint Lea. Képzeltetni Pál gyötrelmét és kínait, Beaubourg el is megy Leahoz, de ez elűzi, ő azonban megmarad a mellett, hogy kezét kéri és mivel Pált kérte fel közbejáról, ez is eljő, de hogy a legerősebb szemrehányásokat tegyen; mire következnak a kimagyarázások, Pál azért vette el Camillát, mert őt hűtlennek hitte és Lea haragból adta a bukott nőt és mindennek következménye, hogy Pál nemcsak megbocsát Leának, hanem újra imádja, mert mi egy atya és feleség, ha a szenvedély parancsol?

„Gyakran jegyzik meg — mondja Soupé — hogy a mostani darabok legnagyobb részében az első felvonás a legjobb és az utolsó a leghalványabb: korunk inkább az előszavak, mint a megoldások kora: itt is ez az eset fordul elő. Az erőszakos emótiók után a megoldás hideg és csaknem banalis, mert Augier is, bármekkora legyen képzelő tehetsége és eljárásának bátorsága, úgy hiszem, nem egyeznék egy könnyen abba, hogy sikerét koczkatassa az által, hogy a köz erkölcsiséget megtámadja, a melyet részeiben mindenki meggyalázhat, de összességében tisztelik.“ Pál, azon ürügy alatt, hogy Nizzába egy beteg barátjához megy, el akarja kísérni Leát, atyjának szemrehányásokat tesz, hogy miért vétetett el vele Camillát, s midőn ez figyelmezteti, hogy nős és becsületes ember, gúnyosan ezt feleli:

*) „Mert a szerelem, lényegénél fogva nem lévén örök, kialszik azon hévvel, mely szülő, ha az atyaság, isteni kiegészítője, nem csatol hozzá egy vég nélküli érzelmet: ez a házasság ereje és becsülete, mely egyedül képezhet erős forraszt és rajta kívül a gyermekek, ha lesznek is. minthogy csak egyikhez tartoznak, nem képeznek kapcsolatot.

„De respecter le piège où vous m'avez surpris ?
 Eh bien ! non ; s' il faut être honnête homme à ce prix
 Non, je ne le suis pas et je ne veux pas l'être !“

Akkor hát atyja testén kell átmennie, ki az ártatlan Camilának is felfedi az egész dolgot — s a szegény áldozat méreg által akar véget vetni életének, hogy Leának helyet adjon. De ez sem akar nemes lelkiségben hátramaradni és Beaubourghoz nőül megy s vele elutazik. Így hát a fiatal pár ismét egymásé. „Szerző még egyszer fejte ki egy oly themat, mely kedvence: a mult és jelen szembetételét érzem dolgában, egy szelid, tiszta vonzalomnak egy dühös, megzavart szenvedélylyel való küzdelmét, a házasság boldogságának egyszerű és csendes valóságait, többre becsülve a szenvedély törekeny szeszélyeinél és csalékony agyrémeinél.“

1869 május 1 én adták a „Postscriptumot“ egy kis, egyfelvonásos vigjáték. Lancy a gazdag nőtlen tulajdonos és lakója, Verlière asszony versenyeznek, az széptevéssel, ez kaczérsággal és a dolognak vége: házasság. Egy negyedórai mulatság.

És itt végződik ismertetésünk. A szerző kitünő tehetségeit — mondja Soupé — kétségen kívül sok gyengeség rontja, kétség-kívül az utókor (erre ő maga is ellehet készülve) nem fogja tiszteletben tartani különbség nélkül minden darabját. De később keresni és felfogják találni benne korunk erkölceinek leplezetlen képét és hü tükrét. És már most is a műértők java, egyenlő távol állván a hizelgők szolgálai tetszelgésétől és ellenei igazságtalan sarcamusától: méltányolja tehetsége horderejét és költői ere bőségét versben úgymint prózában. Hány van, a ki oly joggal számíthatnának, mint ő Aristofanes legszellemdusabb versenytársai és Molière legméltóbb utódai közzé ?“

Augier színműveinek tárgya a francia társadalomból van véve, sőt gyakran nagyon is magukon hordják a francia bélyeget, de azért habár erkölceink nem is oly raffinirozottak s talán nem is oly rosszak, mint Pariséi: kétségtelenül sok olyan van e színművekben, a mi reánk is alkalmazható. Aztán a romlottság csak

*) Hogy tiszteletben tartsam azt a tört., a melyben megfogott ? Nem; ha ezen áron kell becsületes embernek lennem: én nem vagyok, nem akarok az lenni !“

tulzásaiban tűnik fel nevetségesnek vagy utálatosnak s ezért is érdemesnek tartók Saupé tanulmányát olvasóinkkal megismertetni.

Angier drámai tehetsége iránt illusiokban nem vagyunk, sőt tudjuk, hogy benne a drámaiság a legkevesebb s épen azért inkább a lélektan és moralitas szempontjából és költészetéért, — melyben sok erő, sok finomság, sok hajlékonyság van — akartuk a magyar olvasó közönség figyelmét reá fordítani.

HEGEDŰS SÁNDOR.

A GÖRÖG DRÁMA KELETKEZÉSE

A GÖRÖG VALLÁSBÓL. *)

Vannak könyvek, melyeket sokkal jobb az olvasónak először valamely ismertetésből, mint egyenesen magokból ismerni meg. Néha a kérdés, melyet valamely szerző maga elé vesz, oly mély, nehéz, bonyolult, a modor, melyben azt fejtegeti, oly fárasztó, hogy az olvasót, ha azt türelemmel s a mélyebb vizsgálódásra való kedvvel előre jól fel nem fegyverkezik, már az első lapokon annyira kifárasztja, hogy minden kedve elmegy a könyv végig olvasásától, habár az talán megérdemlené a rá fordítandó figyelmet, melylyel szerzője fáradságos tanulmányait kísérnie kellene, hogy teljesen megérthesse s méltányolhassa. De ha ügyes és alkalmas magyarázó karján lépünk a tömkelegbe, ki maga már érti a kérdést s jártas a megoldás körül, figyelmeztet a szépségekre s érdekességekre, kikerülteti velünk a nehézségeket, s készen nyújtja az eredményt: talán kedvet is fog ébresztetni bennünk, hogy az útát másodszor önerőnkön tegyük meg.

E könyvek közé tartozik kétségkívül Girard fenczimzett könyve is. S Boissier Gaston a jeles francia kritikus igen kedves szolgálatot tesz nekünk, midőn a *Revue des deux mondes* egyik közelebbi füzetében a kalauz és magyarázó tiszttét vállalja magára a Girard ur művében fejtegetett kérdés nehézségeivel szemben.

Czikkét egész terjedelmében közöljük, mit annyival inkább tehetünk, mert a mily világos és érdekes, ép oly rövid is.

*) Le sentiment religieux en Grèce, d'Homère à Eschyle. Par M. Jules Girard.

Egy komoly és hatalmas könyvet ohajtanék — kezdi Boissier Gaston — néhány lapon elemezni, mely megérdemli, hogy olvasói legyenek, de mely közel áll ahhoz, hogy elijesztsze olvasóit tanainak szigorú merevsége, s azon nehézség által, a melybe kerül a szerző gondolatába behatolniok. E könyv, részletenként tekintve, tele van ragyogó helyekkel, melyek lehetetlen, hogy el ne ragadják azokat, kik egyenként olvasnák; de az egész és a mű alapeszméje sokkal nehezebben fogható fel mintsem hogy olvasása zavartalan gyönyört okozhasson. Pedig szükséges, hogy egész teljességében fogjuk fel. Girard ur nemcsak kritikát kívánt írni a régiség néhány nagy írója fölött, hanem új rendszert fejteget, s új világot akar vetni az emberi szellem fejleményeinek egyik legérdekesebbikére. E rendszer az, melyet Girard úr után s magamat lehető szorosán tartva hozzá, megismertetni igyekszem.

A görög tragédia eredete eléggé ismeretes ma már. Régóta megszűnt azon hiedelem, hogy az tudós elméletek szüleménye, s valamely költő termékeny képzeletének, írószobája álmadozásai közepett egyöntetűleg megteremtett irodalmi műfaj volna. Tudjuk már hogy lassan képződött, fokozatos fejlődés útján, s hogy mindannyiszor megérezte s magán viseli a tömeg hitének s érzelmeinek befolyását. Müller Ottfried, Görög irodalom-történetének egyik legszebb lapján kimutatta, hogy a nép, mely részt vett a Bacchus ünnepeiben, s látni vélte a haldokló s ismét föltámadt, a száműzött és diadalmas istent, meleg lángoló érdekekkel kísérte azt viszontagságos élete minden változásain át: élénk vágyat érzett támadni magában, hogy együtt küzdjön, szenvedjen és győzzön vele, hogy kivetkőzve mintegy saját egyéniségéből, magát Baccussal és szolgálóival vétse össze, s cselekvő személyévé tegye e rejtélyes drámának, melyet képzelődése varázsolt elébe. Szerinte a szellemek e vallásos hangulata adott lételt a VI. században (Kr. e.) a görög drámának; az, e rajongásból, a fölhevülésből eredt.

Girard szintazon nézetben van, mint Müller Ottfried, de még tovább akar menni, mint ez. A szellemek ez állapota, mely a tragédiának lételt adott, s azt oly nagy mértékben táplálta, nem kezdődhetett egyszerre a VI. században Görögországban, e boldog hazában, mely önmagában s magától fejlődött, mely nem ismerte azon hirteleni forradalmakat, miket idegen befolyások

okoznak a népek életében, minden okszerű és következetes módon fejlődött. A nap eseményeinek a múltban van gyökere, a hit szabályszerű törvények szerint módosul, s a költészet a természetes fejlődés útján nő nagyra. Bizonyos tehát, hogy, ha a görög tragédia végleges alakját Aeschylussal nyerte is meg, mindazon hit és érzelmek, melyekből kinőtt, sokkal régibb eredetűek. Girard forrásaikban igyekszik fölkeresni őket. A Bacchus tisztelete az ő szemében csak azon formák egyike, és pedig legsajátlagosabbika, melyekbe a görög szellem a más világ iránti aggályait, s a végzet rejtélyeinek megoldása iránti hő vágyát öltöztette, e komoly gondolatok foglalkoztatták már a görög szellemet az orphikusok és Pindár előtt is. Ha idővel világosabbakká s jelzetteké váltak is, bárki mit mondjon, sohasem voltak egészen kizárva a hellének szelleméből. Ez eszmék és érzelmek nyomait keresi és követi Girard egész irodalmukon át, Homértól Aeschylusig. Könyvének alapeszméje és célja ez, a tragédia keletkezésének történetét tanulmányozza a görög vallásban.

E tárgy a legfontosabbak egyike, melyekkel a kritika foglalkozhatik, de a legnehezebbek egyike is egyszersemind. Semmi sincs kényesebb, mint a régi hit s vallási fogalmak magyarázata, s kétszerte kényessé válik ott, hol az okmányok megritkulnak, s vezérfonalul csak homályos és csonka töredékek kínálkoznak. Pedig a Girard által tanulmányozott tárgyban legnagyobb részt így van. Homértól Pindárig semmit sem tudunk, s egész századok teltek el úgy, hogy alig hagytak valami nyomot. — Az orpheusi nagy iskola, mely a lelkekre oly nagy befolyást gyakorolt, szeretett szándékosan homályba borítani, s különös mythosokkal burkolni el tanait. Ha birhatnánk is vagy egyet azon művek közül, melyekben nézeteit kifejtette nehezen tudnók megérteni; de mind e művek elvesztek. Az első bölcsészekről, az első lyrikusokról csak néhány egyes töredék maradt fenn. Reánk nézve az egész irodalmi mozgalom Aeschylusban öszpontosul, s maga Aeschylus sem jutott teljesen hozzánk. Ő különben sem ír kritikai munkákat vagy theologiai értekezéseket nem beszél el tudományosan a mi koráig történt, nem beszél soha a maga nevében, és elméleteket sehol sem fejteget. Drámai művekben, hol az ellenkező nézetek összeütközése maga az élet föltétele, nem mindig lehet biztos az ember, hogy a költő személyes nézetét eltalálja; el-

lenkező érzelmek közt kell találgatni és választani. Mennyi ok a homályra és bizonytalanságra, s mily nehéz volt Girardnak mindezeket kikerülnie!

Homéron kezd. Hogy az öreg költő és kortársai vallásos hite- s érzelmeinek jellemét jobban megértethesse: más kezdetleges korszakok költészetével hasonlítja össze. A Mahâbhârata egy töredékét s Jób könyvéből egy részt olvasva, könnyebben megérti az ember, hogy Homér hősei, míg a természetet istenivé emelik, mégis oly otthonosan találják magokat kebelén. Bámulják, tisztelik, imádják, de nem érzik magokat lesújtva fensége által. Szemléletében nem veszítik el saját lételök érzetét; vele szemben is megtartják saját erejük öntudatát, néha meg is merik támadni, mint pl. ama bámulatos jelenetben, Achilles és a Skamander között; s még a mikor legyőzetnek is, gyöngeség nélkül esnek el, s a részvét részükön van. Azon szavakban ellenben, melyeket Jehova intéz Jóbhoz a forgószeél közepéből, a nagyszerű és naiv képek amaz áradata, melylyel felfoghatatlan nagyságát s természetét fejezi ki azon lénynek, kinek ő engedelmeskedik, az öreg sémita rémitően igyekszik kifejezni az ember tehetetlenségét, s értelme gyógyíthatlan gyöngé voltát. Előtte minden csak titok, semmit nem ért, a csodálatos tünemények, melyek környezik, tovalebbsenni látszanak előle, hogy a teremtő körül csoportosuljanak, kíséretül, míg ő egyedül marad gyöngesége tudatával. Neki nem marad más teendője, mint alázattal imádni ez ismeretlen urat, a kitől őt áthidalhatlan mélység választja el. E mélység nem létezik Homérnál. Az istenek szomszédai az embernek, szünet nélkül közelednek hozzá, azon szánalom által, melyet szenvedései iránt tanusítanak, azon segély által, melyet veszélyeiben nyújtanak neki. Girard azon nézetben van, hogy az anthropomorphismus, melyről aunyi sok rosszat mondtak, bizonyos tekintetben haladás: az emberiségre nézve hasznos volt, hogy egy értelmes és tevékeny faj, megfoszsa a természetet, melyet imádott, végtelen és határozatlan formáitól, hogy azt határozott és megfogható istenségeiben személyesítse; s ezen változással honosultak meg véglegesen a rend, arányosság és összhang eszméi a világban. Kimutatja, szerencsés idézetek, és finom elemzések által azt is, hogy mind e kérdések, melyek a görög szellemet később az ember természete és rendeltetése, a mindenségben általa elfoglalt hely,

az élet után reá váró sors, s a világnak az istenek általi kormányzata iránt foglalkoztatják, már e kezdetleges korszakban fölmerültek e még félig vad emberek között. Homérban már feltalálni nyomaikat, sőt előre látható már a megoldás, melyet a görög szellem egykor nekik adandó.

Az ily fontos feladatok természetében fekszik, hogy ha egyszer fölmerültek a lélekben, nem tágitanak többé. Homér után folyvást találkozunk velök a Kyklikus és elegiakus költőknél, az orphikusoknál és Pindárnál. Girard nagy súlyt helyez az orphismusra, és méltán. Könyvének talán ez a legújabb és legeredtibb része. E tan, mely előttünk oly homályosnak és bonyolultnak látszik, melyet oly nehéz megértenünk, mindamellett nagyon népszerű volt. Azt kell hinnünk hogy nagyon mély gyökereket vert a szellemekben, mert tíz század után is még egész élénkségében találjuk. Megcáfolva a bölcészet által, megvetve a műveltebbektől, titokban tovább is él, s létezik a tömegben. Hogy a keresztyénység első századaiban is mily hatalmas volt, bizonyítja azon tény hogy az egyházi atyák gyakran vesznek magoknak fáradságot arra, hogy megtámadják. Ez időszakban a zsidó és keresztyén hitcikkekkkel vegyül, hogy lételt adjon azon számos eretnekségeknek, melyeken az egyház csak a legnagyobb erőfeszítéssel birt diadalmaskodni. Még kosmogoniája is, mely előttünk oly bizarnak és haszontalannak látszik, megtartotta vonzó erejét s hatását a tömegekre. Minden gnostikus sectának alaptanai közt föltaláljuk. E tények már ismeretesek voltak. De a mi kevésbbé volt ismeretes, s a mit Girard bebizonyítani igyekszik, s a mit utána meg kell ismertetnünk : ez azon döntő befolyás, melyet az orphismus a tragédia születésére, s Aeschylus képzeletére gyakorolt.

Girard szerint az orphismus nem hozott be új eszméket. Megelégedett azzal, hogy nagyobb fontosságot adjon azon vallásos gyakorlatoknak, melyek előtte is léteztek, s jobban körvonalozza azon nézeteket, melyek addig tisztázatlanok voltak. Nem maga találta föl a megtisztulás azon módjait, melyek a bűnös lelkeket az istenekkel kiengesztelték, ezeket Homérnál is feltaláljuk, csak gyakoriabbakká tette, s új szertartásokat teremtett számukra. A halottak vallásos tisztelete, mely Görögországban mindig létezett, némi sejtelmes hitet föltételez az életnek sirontúli folytatása iránt. Az orphismus a határozatlan nézetből indul

ki, s határozottabban megerősíti a halhatatlanság tanát. A nép vallásából átvette a Bacchus vagy Jacchus tiszteletét, s annak legendájából alkotta meg tana fő elveit. Befolyása vezette be az éleusisi mysteriumokba az új istent, Déméter és Kóra (Persephoné) mellé; de nem lehet mondani hogy e bevezetés által ama mysteriumok szellemét megváltoztatta volna. Az orphismus itt sem vetett új alapokat; csak nagyobb szabatosságot és több erőt adott a régi hitnek. Kóra elrablata Plutó által s visszatérése ama sötét hajlékokból, Déméter kétségbeesése, midőn leányát elveszti, s diadala, midőn ismét megtalálja, a szomorúság és öröm e változatai, melyek az éleusisi mysteriumok alapját képezék, s melyek valósággal az évszakok egymásra következését ábrázolták, még nagyobb erővel ismétlődnek a Bacchus legendájában. Az ő története nem kevesebb szomorú megpróbáltatást tartalmaz. Születése óta üldözések és veszélyek környezik; legyőzetéseket szenved, s diadaloikat nyer; meghal és föltámad. Mind e csodás kalandok mély értelemmel bírtak az orphikusok szemében. Bacchus az általános élet, a legyőzhetetlen és rejtelmes élet, mely az egész természetben munkál, mely elgyöngültnek látszik a tél szomorú napjaiban, miko a föld pusztá „midőn a szőlővenyige száraz tagjai a halál által legyőzve lenni látszanak“ de a mely annál nagyobb erélylyel ébred föl tavasszal a rügyekben és virágokban, „mikor az életnedv, mely kiapadni látszott, rendkívüli erélylyel kezd újra működni s a vulkáni csúcsokon egyszerre csodás hatalommal tör ki a sziklákból, a nap és a földalatti tüzek összeműködése folytán.“ Bacchus tehát az orphikusoknak az élet jelképe, mely a természetet lelkesíti, s minden évben megújítja; egyszersmind az emberi élet halhatatlanságának is képe némileg, mert az ember szintoly kevéssé semmisülhet meg, mint a természet meg nem hal, neki is megvannak évszakai, és változásai, mint annak, ő is túléli azt, a mi ránézve halálnak látszik. E szerint azt lehet mondani, hogy ez új kultusz behozatala a mysteriumokba az emberi véggel való élénkebb foglalkozás tanúsága; s ezt érti és akarja kifejezni Pindár, midőn egy éleuzisi tanítvány temetési ünnepén így kiált föl: „Boldog a ki látta e titkokat, mielőtt leszállt volna a földbe! mert ismeri az élet végét.“

Könnyű megérteni, hogy e föladatak nem oly módon tárgyaltak a mysteriumokban, mint valamely böcsészki iskolában. A szenvedély hangján folyt a tanítás, mely többet láttatott és talál-

tatott ki, mint a mennyit bizonyított. Mikor az epikusok, különösen Homér, a végzet titkait tudakolták, a lelkekben átlalok költött felindulás nem vált külön az elbeszéléstől, mely mindent saját árjába sodort. Különben is az ember csak félig ismert önmagára e hősökben, kiket az istenekkel való társalgás egy felsőbb világba látszott emelni. „De ime, mondja Girard; hogyan ébred az emberi sors fölötti gond egészen új élénkségre a fájdalom és az öröm által; hogyan keletkezik a mysteriumokban bensőségteljes viszony az emberek s azon isten közt, a ki maga is élénken érzi a szenvedést és örömet, melyet velük éreztet. A rázkódás, melyet ők éreznek, felhevíti képzeletöket, s hatalmas és mély drámai megindulást szül bennök, mely erkölcsi becsot ad a legenda tényeinek. Bacchus szenvedése mely nem különbözik az emberi szenvedésektől, azok jelképévé válik, s a leveretés érzelme, melyet ez isten imádóiban költ, mint szintén az öröm elragadtatása, melylyel feltámadását és diadalát ünnepli, mind az emberi természet önkénytelen túláradásai, melyek egy vallásos és költői illusio keblén lelnék nyugalmat. Ime a görög tragédia által költött felindulás elve.“

Végre a tragédiához és Aeschylushoz érkeztünk. Azon feladat áll most Girárd úr előtt, hogy kimutassa: ez eszmék, melyekben ő az orphikusok tanainak, s a Bacchus-tiszteletnek alapját látja, mikép váltak egyszersmind a főforrássá, melyből a régi athenéi dráma merít. S ezt ő Aeschylus néhány darabjának érdekes és mély elemzése által mutatja meg. Az Orestes-trilogia elemzése különösen figyelemre méltónak tetszett előttem, s azért szeretnék némi futólagos fogalmat adni róla. Girárd kimutatja, hogy e rettentő tragédiában a legfontosabb kérdések tárgyaltnak, melyeket az emberi lelkiismeret e kezdetleges korban magának tett: a vallásos és erkölcsi rend s a világ általános törvényei tiszteletének kérdései. E törvények a Fúriák vagy a mint a görögök nevezik az Erinnyák oltalma alá voltak helyezve, e rettenetes istenségek feladata volt, fölvigyázni az emberi lélekre, s fentartani a családi kötelekeket, „félelmes küldönczei ők a megbántott szülőknek, s az alvilági hatalmaknak.“ Girárd szerint ők az Orestes-trilogia fő cselekvő személyei. Bár meg sem jelenve a két első részben, azt is betöltik emlékökkel; ők mozgatják a személyeket, s tartják kezökben a cselekvény szálait. A harmadik részben végre megjelennek, s megindítják az utolsó harszot, melyben le kell győzteniök. Aeschylus,

Prometheusában, őket „a szívós emlékezetű Erinnyáknak nevezi, kik a világban a szükségesség (*αρχή*) uralmát tartják fenn.“ Ők hozzák helyre a vétségeket, ők bosszúlják meg a gyilkosságokat, ők állítják vissza vérrel a megsértett törvényt s a megzavart egyensúlyt, ők a képzelt gondviselés első alakja e barbár korban, midőn a visszatörlesztés (talio) az igazság-szolgáltatás. „Erőszakért erőszak“ magyarázza a költő e kezdetleges igazság-szolgáltatást. „A ki öl, vérrel fizeti meg a kiomlott vért. Mig Jupiter trónján marad, fönnáll ez elv is, hogy a megtámadó viszont lesújtatik; ez a törvény.“ S nemcsak kimondja a törvényt, hanem eselekvényben mutatja föl azt drámájában. Agamemnon áldozatául esik Thyestes átkának, s leánya Iphigenia halálának; Klytemnestra Agamemnon meggyilkoltatásának kiengesztelésére hal meg; Orestesre kerül a sor, s neki is el kell veszni, mert anyjavérét ontotta: „ez a törvény.“ Az Erinnyák üldözik, „mint az eb, mely csapáson üzi a megsebzett özgímet,“ s bizonyosak benne, hogy utolérik. De végre is e véres láncolatnak meg kell szakadnia, e szükségképi gyilkosságoknak véget kell érniök. Aeschylus *Εumenιδάιν* a k, az Orestes-trilogia harmadik darabjának tárgya éppen e barbar igazságszolgáltatás eltörlése, mely nem elégité ki többé a lelkeket. Ismerjük e rettentő dráma csöndes végkifejlését. Az Erinnyák, Apolló által ünnepélyes vitában legyőzve, kénytelenek menekülni hagyni Orestest, ki erkölcsi tisztulás által mossa le vétke szennyét. Hatalmuknak határ van vetve.“ „Ismét szabadon hagyják lélekelni a világot, melyet féktelenül száguldoztak be előbb; nem fogják üldözni többé végnélkül egy elátkozott család nemzedékeit, mert a bűn általi kiengesztelés öröksége megszűnt abszolút törvény lenni. E gyászos folytonosságot megszakíthatja a megbánás; az ősi szennyfoltot lemoshatja az erkölcsi megtisztulás; az igazság nem engesztelhetlen többé, a visszatérés a jóra lehetővé vált, az út nincs menthetetlenül elzárva.“

Ez eszmék között, melyeket Girárd fejteget, s melyeket utána részleteztem, nem egy van új. Némelyikök talán meg is döbbeneti az olvasót; de ritka eset, hogy midőn egy lelkiismeretes kritikus valamely tárgyat mélyen vizsgál, ne legyen kényszerülve néha, ellentmondani az általánosan elfogadott nézeteknek. Azon megállapított itéletek, melyeket valamely emberről, vagy korról a bizonyossággal szoktunk hirdetni, mindig csak részben igazak. Ha

elfogadjuk is őket, csaknem mindig magyaráznunk s meg kell szorítanunk. Például minden nap halljuk, hogy „a pogányság semmi világosságot nem nyújtott a lelkeknek s a lelkiismeretnek“; ez is azon közhelyek egyike, melyek egész általánosságban mondják ki, hogy a régi vallások semmi tanútságot nem nyújtottak, s hogy nem feleltek azon kérdésekre, melyeket az ember, a maga helye és rendeltetése iránt a világban, magának támaszt. E nézet ily általánosságban nem egészen igaz, és Girárd ur kimutatja, hogy a görög vallás, bár szabatosan formulázott tanai nincsenek, bár symbolumokkal és katechismusokkal nem bír, azért nem maradt egészen idegen e nagy feladatoktól, s kereste, a maga módja szerint, azok megoldását. Egy híres író állította napjainkban, hogy „a görögök sohasem bírtak az emberi rendeltetés mély érzetével, hogy soha sem voltak egyebek, mint vidám és erőteljes ifjak, s hogy gyermeki derűtségük mindig kielégülést nyert önmagában.“ Girard nem osztozik ez alapnézetben. Ellenkezőleg azt állítja, hogy a görög nép már jó korán mély és komoly gondokat érzett önmaga léte föltételei felett, „melyek már első műveinek is a fájdalom azon színezetét adták, minek pathetikus erejét az újabbak sem multák felül semmi művekben.“ Valóban, van-e a „Predikátor“ egész könyvében egy hely is mélyebben szomorú, mint Pindár e gyakran idézett szava: „Múló tünemények, mik vagyunk? mik nem vagyunk? Egy árnyék álma: ez az ember.“ Lehet-e állítani, ha Aeschylus égő versét olvassuk, hogy a görögök szándékosan fordították el tekintetüket a komoly kérdésektől, vagy hogy megvető vidámsággal nézték azokat mindig? Ellenkezőleg Girard azt akarta bizonyítani, könyvének ez az alapgondolatja, hogy soká és szenvedélylyel szellőztették azokat, hogy hévvel keresték azok megoldását, hogy a legerősebb szellemeket foglalkoztatta azok vizsgálata, s hogy végre ez aggályok, e fölindulások, e rémület, melyeknek nyomait találjuk Aeschylusban, nem voltak meddők a dráma születésére nézve, s hogy Görögország nekik köszöni a legszebb mintalapok egyikét, melyeket az emberi öröm és fájdalom kifejezésére a művészet valaha kigondolt.

Eddig Boissier Gaston.

SZÁSZ KÁROLY.

IRODALMI SZEMLE.

ANGELO DE GUBERNATIS NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI MUNKÁIRÓL. *)

Angelo de Gubernatis piemonti születésű. Atyja példája s tanításai benne még gyermekkorában a kitartó s fáradságot igénylő munka iránt vágyat s kedvet ébresztettek. Az atyai példa jótékony befolyását a fiú „az olasz utazókról Indiában“ írt munka felajánlásában hálával ismeri el. **) A jeles ifjú iskoláit végezvén, Berlinbe ment, hol az ind tudomány nagyírány mívelője, Weber előadásait hallgatta.

Haza térvén, hozzá fogott több tudós munka megírásához, s Olaszországban mindenütt, hol megfordult, az olasz nép meséit, elbeszéléseit összegyűjtötte, hogy ezeket a szanszkrit irodalom hasonló tartalmú elbeszéléseivel összehasonlitsa, meg lévén arról győződve, hogy a népek emléke a régiség biztos levéltára, melyben a múlt kincsei híven megőriztetnek. A népek emléke nem túlhalmozott, megtartásra a jelennek csupán csak legfőbb eseményeit méltatja, — a megtartottat nagy ritkán felejtí el, s nem szívesen változtatja meg. Így tettek az árja népek is, közös hazájok sok eredeti elbeszélését, meséjét birják, s ezekben megegyezik a déli-olasz az éjszak-némettel, s mind ketten a többi árja néppel. Benfey korszakot alkotó ind mese-

*) *Fonti vediche dell' epopea. — Studi sull' epopea indiana. — La vita ed i miracoli del Indra nel Rigveda. — Memoria intorno ai viaggiatori italiani nelle indie orientali. — Degli usi naziali. — Piccola enciclopedia indiana.*

**) *A mio padre che per l' esempio di una vita austera specchiata, laboriosa me giovanetto di oneste opere e di forti studii vivamente innamorava questi nuovi appunti del mio vigile pensiero con affetto che non saprei definire riverente consacro.*

gyűjteményének első kötetében*) az európai mesék és elbeszélések (novellina) legnagyobb részét Indiából származtatja, s azok idáig való elterjedését éjszakon a buddhismusként, legkülönösebben a mongoloknak, délen az Islam befolyásának tulajdonítja. Való, hogy az aurópát lakó árja népek összes elbeszéléseit az ind eredetre vissza nem vihetjük, sőt ha történelmi adataink nem is volnának, bátran állíthatnók, hogy a germán, calu és sláv fajhoz tartozó népek saját, hogy úgy mondjam, belföldi elbeszélésekkel is bírnak. A népszellem a messzemúlta kiterjedő emlékezet mellett, költői hajlamát se hagyja műveletlen. A későbbi elbeszélésekre bő forrás nyílik a hazai történetben, a mythologiai alakok elváltozott megjelenésében, a népek további tapasztalataiban. Való, hogy a buddhismus, illetőleg a mongolok s az iszlám irodalom, érintkezése s befolyása igen sok ind mesét és elbeszélést terjesztett el Európáig; ámde bírtak az árja népek saját, közös, eredeti mesékkel, melyeket nem a későbbi érintkezés, befolyás juttatott eszükbe, melyek emlékezetük legdrágább, legrégebb kincseit képezték. Két több-kevesebb mérvben láthatlan szellemi folyam árad el a népek közt, az egyik csak ott ismertetik meg, a hol a népek tudása és költésében nyer kifejezést a másik, már utközben is meglátszik, habár egész folyását nem is látjuk, ez utóbbi az irodalmi befolyás. Azon elbeszélések, melyeket de Gubernatis Piemont apró helységeiben (hazájában) az ottani néptől hallott, s azok, melyeket Florenz közelében Signa mellett Calcinaiban gyűjtött össze melyek oly szépen egyeznek meg az ind irodalom sok jól ismert elbeszéléseivel, szerény véleményem szerint alig tulajdoníthatók akár a buddhismus akár az iszlám befolyásának. De Gubernatis ezen össze, hasonlító tanulmányába az irodalmilag ismert olasz mesegyűjteményeket, és elbeszéléseket is bevonta, s ezeket is az ind irodalom hasonló gyűjteményeivel hasonlította össze. Ezt tette a többi közt „Le novelle indiane del Pan'c'atantra e il Discorso degli animali di Agnolo Firenzicola“ című értekezésében. Hasonló eredményre vezet a francia irodalom legismertebb mesegyűjteményeinek tanulmánya, Lafontaine igen sok eredeti árja mesét mutatott be francia olvasóinak. De Gubernatis Boccaccio elbeszéléseinek eredetisége iránt megkérdezvén, a jeles olasz nyelvész ezeket esekély kivételekkel eredeti költői teremtésnek mondta. Az árja népek közös szellemi tartalmát kitevő me-

*) Panchatantra, két kötetben, megjelent Lipsében, 1859-ben.

sék, melyek elterjedését se a buddhismus, se az iszlám befolyásából ki nem magyarázhatjuk, egyszersmind óvást emelnek azon újabb s a többi közt Sax által bőven kifejtett elmélet ellen, mely az összes meseirodalom eredetét a cuschita néptörzsnél keresi. Igaz ugyan, hogy az ind, arab, görög irodalom három meseírójáról*) mondva van, hogy barna arczbőrrel bírtak, sőt Aesop neve az aetheop névre emlékeztet, az is igaznak látszik, hogy Ázsia déli részében cuschita népek laktak az ind és arab nép megtelepedése előtt, mind ez azonban a mese cuschita eredetét be nem bizonyítja. Az árja népek közös hazája nem az Indus és Ganges völgy volt, feljebb, éjszakibb tartományban folyt le eredetük története. Ez eredeti hazából váltak külön az árja népcsoport egyes törzsei, tehát már a cuschita érintkezés előtt történt meg a különválás. Ha magában Indiában váltak volna meg az árja rokontörzsek, még megvédhető lenne a mese cuschita eredete iránt támasztott elmélet, így azonban megvédhetlen, magában esik. Különben is mily szűk körre szoríttatnék az árja népszellem, ha legegyszerűbb elbeszélései s meséi tőle elvitáztatnának. A három legkitűnőbb meseíró barna arczbőre már elegendően bebizonyítja az illetők mythoszi eredetét. A mese állítólagos szerzőitől elválaszlandó, s míg az első eredetisége kétséget nem szenved, a szerzők személyes leírását későbbi költeménynek kell tartanunk. A népek szellemi életök legrégebb nyilatkozatait szeretik az őket későbbi lakhelyeikben megelőzőtt népeknek tulajdonítani, s ezt tevő szellemi életök eredeti teremtesének lehető legmagasabb régiséget biztosítanak.

Azon munka, melyet De Gubernatis Olaszországban vállalt magára, tette a hallhatatlan Grimmet oly annyira népszerűvé egész Németországban. St. Marc de Girardin Lafontaine s a francia meseírók felett írt könyvében a meseirodalom ős régiségét nem emelte ki elegendőképp, ezen mulasztás munkája becsét tetemesen csökkenti. A mi altai elbeszéléseink, meséink összehasonlítása még ez ideig keveset haladott. Hunfaly Pál kitűnő tudósunknak „a vogul népe“ című munkájában igen sok becses elbeszélés és mese foglaltatik, melyek az összehasonlító altai irodalom terén körültekintő olvasó figyelmét nagy mérvben lekötik. A mesék, elbeszélések erkölcsi alapját képező népies közmondások a sémi irodalom terén bámulandó megegyezést mutatnak

*) Siddhapati, Lokman, Aesop.

egymásközt. Érdekes Alinál, Burekhard arab gyűjteményében, a Tal-mudban, Publius Syrusnál ugyanazon erkölcsi mondatokra találni. Kétségbe nem vonható tény, hogy a legtöbb elbeszélés, mese lényeges tartalmát egy-egy erkölcsi közmondás képezi, melynek kifejezései. Egy részről mythologiai, másrésről ethicaí eredetű az elbeszélés. Színpom-páját és tarkaságát a népek képzeletének, különböző költői hajlamának köszöni. A feldolgozásban nyilatkozó különbség az irodalmak megítélésénél becses osztályzatot állapít meg, ámde ez irodalmilag becses kérdés az erkölestanra nézve közönbösnek marad, mely egyedül az erkölcsi közmondást méltatja.

De Gubernatis további munkásságának tárgya az indogermán eposz, melylyel két munkájában foglalkozik, az első munka czime „*Fonti vediche dell' epopea*,” a másika „*Studi sull' epopea indiana*,” ez utóbbi az előbbeninnek mintegy folytatását képezi, s az előbbent százegy lapon foglalja magában. De Gubernatis a Védákban, a két nagyevű bráhma eposzban, ú. m. a Rámáyanában s a Mahábháratában mythosznál egyebet nem lát. Nemcsak Rothnak mond ellent, ki a védák Sudását valóságos királynak, Vasisthaját valóságos papnak tartja, egy szóval a védákban árja őstörténetet, földleirást keres, hanem azok nézetével sem egyezik meg, kik a Rámáyan'a Lanká nevű szigetet Taprobanának (Ceylon) tartják. Lanká De Gubernatis véleménye szerint a felhő kifejezése s éjjelt jelent. Hasonlókép a Mahábhárata sem a valódi történelem könyve, ez is mythoszokat tartalmaz, s míg a Rámáyan'a az Illászhoz hasonlít, addig a Mahábhárata a Thebai háboru elbeszélésével mutat hasonlatosságot. De Gubernatis a legrégibb ind irodalom terményeiben egyesegyedül mythoszt s legfeljebb a mythosz utóbb történt eseményekre való reá alkalmazását látván, ellentétben áll a német tudósok egy részének az árjai őstörténet kezdetéről kifejtett elméletével. Én részemről szem előtt tartván a hymnoszok eredeti természetét s az eposz mythologiai eredetét, De Gubernatis elméletét se merésznék, se alaptalannak nem tartom. Sudás története a Mahabharatában előforduló harc, a trojai háború, az Argonauták útja, a thébei viaskodás mythoszt, régi mondákat tartalmaznak, melyeket egy későbbi nemzetség utóbb megtörtént, való eseményekkel hozott kapcsolatba. Ez alkalmazott legendákban a mythosz a valóságtól ép úgy megkülönböztethető, mint Attila viselt dolgainak előadásában. A megnevezett ind munkákat többen szerkesztették, ezt mutatja a szerkesztés alakja is. A Rámáyanában monda mondát ér; a

mondák néha ismétlik egymást, néha ellentmondanak egymásnak. A Rámayan'a népszerűségének nem kis részét azon körülménynek köszöni, hogy Ráma és az ind nép első hódítása közt némi hasonlóság létezik, e hasonlatosság az azonosságtól távol van, s igen valószínű, hogy a Rámayan'a későbbi feldolgozói e két vállalat közt megegyezést látván, ezt a költemény feldolgozásában még jobban kívánták kiemelni. A védák, rámayan'a, mahabhráta és árja mythológiát tartalmaznak, s az ezekkel megegyező európai elbeszélések szintén mythologiai gyöngyszemeket zárnak magokban. De Gubernatis e megegyezésre lépten-nyomon figyelmeztet, s a többi közt a mahabhráta Yayáti nevű királya viselt dolgai egy „sette frati e sette cavalieri“ című piemonti elbeszéléssel hasonlítja össze. A német tudósok közül leginkább Müller Miksa s Kuhn azok, kik De Gubernatissal megegyezően az ind irodalom első könyveiben mythológiát látnak. Kuhn és Müller magok közt abban különböznek, hogy míg az első mythologiai előadásában az égi háborút tartja a legjelentékenyebb elemnek, addig Müller a hajnal kifejezésében találja a legnagyobb mythologiai nyomatékot. Müller magának a trójai háborúnak előadásában is Aurora élénk színekkel esetelt képét látja.

Lássuk mit mond De Gubernatis az eposz eredetéről. A mythologia mondakörét, mondáit a mennyországba, az eposz földünk felszínére helyezi: a kettő közt előforduló legnagyobb különbség a hely különbsége. A mythologia hősei az eposz színterére lépve, néha nevet változtatnak, — e névváltozás jellemök alapvonásain mitsem változtat. A népies eposz örök zöld fájába az emberi élet némely való története is beoltatott, ámde az ilyenszerű beoltás sem változtatta meg az eposz fő tartalmát, mely továbbá is mythologiainak maradt. Ott a hol nincs mythologia, nincs eposz, s a hol nincs eposz nincs mythologia. Az eposz szükségképen harczot kíván, minélfogva tárgyát nem minden monda képezheti. A tiszta kék ég, a fényes nap, a csendes éjjeleken át világló hold mondai idylleknek maradnak s az eposzban a melléktörténeteket szaporítják, — a tulajdonképeni epos tárgyaivá nem válhatnak. A világosság és sötétség közt folytatott, s mindennap megújuló háború ez, mi legeslegelőbb és legkönnyebben jegeczesedik eposzszá. Minden nép birván mythológiával, bir eposzi anyaggal is, mely ha nem is vált eposzszá, legalább bir azon fő kellékekkel, melyek azzá tehetnék. Renan a sémi és árja népfaj közt ellentétet keresvén, az eposz kérdését sem hagyja érintetlen. R. véleménye szerint a sémi

nép népies természete alapfeltételeinél fogva eposzszal nem bírhat, mely az árság előjoga. Ezen elméletnek a mythologia s eposz közt fennforgó összeköttetés mond ellent, mely érv erejét se Renan, se más meg nem döntheti. A sémi monotheismus a megelőző polytheismust ki nem irthatván, a polytheismus vadon termő virágai a monotheismus gondosan művelt kertében is felnőttek és kivirúltak. Renan ellen van maga a tapasztalás,—Kremer nem régen egy jemeni népeposzt ismertetett meg. A mi altai népeink is bírnak eposzszal; a finn, esth eposz irodalmilag ismeretes. Legrégibb chronikásaink bebizonyítják, hogy a magyar népnek is volt hőskölteményi mondaköre. Radloff a déli Sibiériában lakó tatárok hőskölteményi anyaghalmazát nemrég tette nyilvánossá.

A mythosz eredetére nézve De Gubernatistól eltérő nézetem vagyok. Mindazok nézetében nem osztozhatom, kik a vallásos érzést s a vallás eszméjét hallgatásba merítik, s a vallást mythoszból eredeztetik, mythoszszal tartják azonosnak. Azok, kik e most említett tévely veszedelmébe esnek, a mythologia s vallás közös eredetét a természet varázsának szemléletében keresik, illetőleg e csodás természet legmeglepőbb jelenetében, a világosságban, az égben. Nem vonom kétségbe e varázs hatását, elismerem, hogy az első meglepetés még sokkal nagyobb lehetett, mint a mai nap, s mégis mindnyájan tudjuk, hogy mily hatással bír reánk a tiszta, felhőtlen ég szemlélete, a nap pályájának változatos alakulása: ámde e bámulandó szemlélet lelkiünkkel azon tartalmat nem közölheti, melylyel maga sem bír; a külső természet, mely minden nagyszerűsége mellett véges, a vég-hetetlenhez nem vezethetett, illetőleg a természet szemléletéből eredt mythosz vallássá nem válhatott. Tovább megyek s azt állítom, hogy a szemléletből még mythosz sem válhatott, mert már a változatos mythologiai alakok magok is oly tökéletességekkel bírnak, melyekkel a véges természet nem bír. Ezért az összehasonlító mythologia minden eredménye nem oldoz fel a vallás első és végső eszméjének, a vallás eredeti érzésének felkeresésétől, s ha e felkeresés szükségét beláttuk, úgy hiszem, hogy Schleiermacher útján fogunk a kitűzött célhoz legbiztosabban eljuthatni. A kültermészet a vallásos eszmét kifejti ugyan, de meg nem alkotja; a vallásos érzet a kül természetből reá áradó befolyása alatt felébredvén, lehetőségből valósággá válik. A mint e vallásos érzetről tudomásunk van, a mint ez öntudatunk tárgya lett, következik a teljes eszme megszerzése, mely a va-

lóságtól különbözik, s az elme mélyében rejlik. Ez érzet, ez eszme a kedély és értelem rejtélyében nyugodnának, ha a kültermészet varázs szava nyugalomukból fel nem rezzentené. Így áll a dolog az erkölccsel is. Az emberi cselekedeteket és szenvedéseket egy természetöknek megfelelő erkölcsi érzet kíséri, mely az emberi értelemben rejlő jónak és rossznak fogalmát felidézvén, az erkölcsi ítélet tehetségét erkölcsi ítéletté változtatja át. Nemkülönben áll a nyelv kérdése, itt is a kültárgyak szemléletét saját nyelvi érzet kíséri, mely a lélek fogalom-alkotó munkásságát felébreszti. Valamint a vallásos érzet és eszme még nem pozitív vallás, az erkölcsi érzet és ítélet, illetőleg az erkölcs eszméje még nem erkölccstan, ép úgy a fogalom, a gyök sem nevezhető még teljes szónak, sőt maga a szó s vele együtt a beszéd sem észtan. Steinthal szerint az emberek régóta beszélnek, de csak Socrates óta gondolkodnak igazán és tisztán logice, a logicus gondolat önmeghatározásra Aristotelesben ébredt föl. Sok idő kell s az emberi értelem nem kis munkássága, hogy a pozitív vallás, erkölccstan, észtan kifejlődjének. A kültermészet az, mely a bennünk rejlő *δύναμις*-t *ἐντέλεια*-vá teszi, mely nélkül az alakjára reá nem talált erő meddő tehetség maradna. De térjünk vissza saját tárgyunkra, a vallásos érzetre és eszmére. A vallásos érzet a vallásos eszmét öntudatra hozván, ez az ember és természet közt soha meg nem szűnő kölesönös hatás tartalma alatt az emberi ész mélyéből a természet legmeglepőbb megjelenésébe, az égbolttba, a világosságba helyeztetik. Innen van az, hogy a világosság az árja népek főistene lett, ezen sémi kifejezés „az égbolt istene“ innen jött. A későbbi rabbinisticus irodalomban „ég“ istent teszen, a chinai nyelvben Tien eget és istent jelent egyformán. A világosság mellett ott van a sötétség, — ez a legrégebbi ellentét, a legrégebbi háboru s a csatatér maga a mennybolt. Innen jön az árja népek dualismusa, mely a sémi népeknél az ég, a világosság minden ellentétet kirekesztő cultusa miatt ki nem fejlődött. E népfajra a világosság oly hatással birt, hogy tiszta fényére a sötétség árnyékot nem vethetett. A bibliában előforduló Sátán nem külön lény, hanem az emberben munkás s őt folyvást kísértetbe ejtő rossz indulat, valamint malákh se volt eredetileg angyal, hanem az isten megjelenése a Feuerbach-féle anthropologia kezdete, a még teljesen ki nem fejlett ind Vishnu. A későbbi léber angyalok és ördögök perzsa befolyás alatt támadtak, s az eredeti malaknak (teljesebben malak jehova) és sátánnak semmiképen meg nem felelnek, — az előbbinek a talmudban

sekhina vagy bath pöl, jesser harea felel meg. Ez eredeti, az istent az égbe helyező vallástól mily út vezet a mythológiához? Ez érdekes kérdésre válaszunk következõ: az ember a világosság és sötétség külön megjelenéseit, melyeket eredetileg isteni megjelenéseknek tartott, idõ multával külön lények gyanánt imádta, s eredeti pásztor életét állandóbb életmóddal felcserélvén, a természet folytonos csodájának szemléletétõl távolabb, a kezdetleges társadalmi élet bonyadalmi közt, mind hajlandóbb lett az eredeti világnézet isteneit emberi tulajdonságokkal felruházni, õket eredeti magosságokból az emberi élet küzdterére átvezetni, az alakulásban lévõ társaság nehézségeibe részesíteni. Még egy körülmény megjegyezendõ s ez az istentan geographicus elterjedése. Egy bizonyos istenség több szent helyen imádtatván, könnyen válik, könnyen hasonlik meg magamagával, — s e helyi istenek összetartozását csak az összehasonlító mythológiában jártas tudós fogja felderíthetni. Ezt látjuk a sémi Baalcultus elterjedésénél, u. i. Baal különbözõ szent helyeken õt közelebbirõl meghatározó mellékneveket nyervén, idõ multával több helyi isten eredete lett. A keleti mondákban még mai nap is tisztelettel említett Nimród Baal istennek egyik mellékneve; Babyloniában Bel-Niprunak hitták azon Baal istent, kinek tyrusi neve: Malkereth baal czor („a városi király, Tyrus ura.“) Az ember így cselekedvén, istenei megszorodtak, s hozzá mindinkább hasonlóbakká lettek. Az ember immár számossá vált isteneinek egymáshoz való viszonyát sem hagyta tekintet nélkül, s az istenek befolyásának különbözõ mértékét észrehevén, õket a teremtetett lények nemei szerint, him és nőnemû istenek osztályába sorozta. Bel nõi alakja Beltis a legrégibb isteni meghasonlások egyike, s egyjárást a sémi pantheon egyik legjelentékenyebb istennõje. Ez a mythologia útja, míg a vallásé ettõl messze elvezet, s az eredeti vallásos eszme tovább fejlesztésében áll. A mythologia eposzt és kosmogóniát vonhat maga után, az elsõben az istenek és az emberi nem viszonya, az utóbbiban a teremtés képezi a szokott tárgyat. A görög irodalom két elsõ jelentékeny írója Homer és Hesiod, az elsõ eposzt írt, a másik kosmogóniát.

De Gubernatishoz visszatérvén, az õ elméletének, mely a vallást és mondát összetéveszti, mythológiából indul ki, hogy a valláshoz érjen, én részemrõl határozottan ellent mondok. A vallás, ha eszméjének külsõ jeleit félreismeri, ez útát tévesztett vallás az egyenes irányból kitérvén, a mythológiához vezethet, ámde nem tudok

oly útát, mely megfordított irányban, a mythológiából a valláshoz vezetne.

De Gubernatis Indiáról írt könyve az indogerman mythológiának némely igen érdekes fejlődési mozzanatát foglalja magában, e műnek olasz czíme: *La vita ed i miracoli del Indra nel Rigveda* (Florenz, 1866). A szerző e rövid munkában Indra viselt dolgait tárgyalja. Az első árja istenség a világosság, illetőleg a világló égbolt s a nap volt, mely istennek legrégibb neve Dyausnak hangzott. *) Idő multával az égbolttól a nap elválasztatván, Varuna **) (Uranos) az égboltnak, Mitra a napnak lön istenévé. A figyelmesen szemlélő árja nép e különbségnél meg nem állott, hanem a naptól az éjjelt is megkülönböztette. A szemlélet még itt sem állapodott meg, hanem a felkelő és lemenő nap közt is különbséget tett, így érte el a mythologia történetének második szakaszát. Varuna égből éjjellé vált, Mitra a lemenő, Indra a felkelő napnak lön istenévé. Varuna, ki előbb a a földünket befedő eget jelentette, utóbb az elfedett eget kezdé személyesíteni. Varuna itt sem állapodott meg, idő teltével a felleget ég, az esőt hozó felleget nyerte jelentését. Az ős árja nép a folyókat s a tengert (Sindhu) felhőszakadásnak tartván, Varuna végül Neptunná vált. Az árja mythologia ezen fejlődését következő tábla fogja legjobban előtűntetni:

Dyaus	(Dyauspitar).
Mitra	Varuna
	1) égbolt
	2) éjjel
Indra	3) békélegzett ég
	4) a vizek istene.

A görög mythosz szerint is Poseidonnak atyja Uranos volt. Valamint a védák mythológiájában Dyaus (Mitra) fia (Indra) élete ellenőr, ép így tesz a görög mythológiában Uranos is; a görög és ind mythosz közti fő különbség Uranos személyében van. A görög nép Mitráról megfélekezvén, az Indrának megfelelő Zeust Uranostól származtatta. A görög és ind egy eredetű mythosz közti második különbség abban áll, hogy míg a görög Zeus atyján, Uranoson boszút nem

*) Dyauspitar, Zeus, Jupiter (Indra atyja).

**) A var gyök az elfedést jelenti.

áll, addig Indra a boszú érzésének helyt ad, s atyját Dyaust megöli. E közös mythosz mély jelentősége az egymást felváltó napok tusájában áll; Indra megöli Dyaust, ez annyit tesz, hegy a mai napot a holnapi váltja fel, — dies diem occidit. Az ős mythologia legrégibb istenei szerepköröket megváltoztatják, s megtörténik, hogy a minket körülvevő természet legnagyobb szerű tüneményei régibb képviselőiket elveszítvén, legalább rövid időre képviseletlen maradnak.

Igy történt a görög mythologiában: Uranos egy részről Mitra helyébe lépven, más részről Poseidonná válván, az éjjel a maga istenségétől megfosztatott, — az éjjel, mely eredetileg saját istennel birt, később Geniusra szorult. A mythologia egyik további fejlődése anthropologiai részét illeti. A mikor Dyaus az egész világos eget képviselte, akkor még a kezdő árja mythologia a vallásos érzet és eszme határán állott. Ez indulóban lévő mythologia nagy haladását jelenti a Mitra s Varuna közti megkülönböztetés, ekkor már az első elvont fogalom háttérbe szorult, s a concretebb alakulás foglalta el az előtért. Indrát Mitrától megkülönböztetvén, a concret alakulás még nagyobb előhaladását látjuk, az isten az emberhez hasonlóbb lett, s hogy úgy mondjam, megemberesedett. A részben emberré vált isten az égből az emberi cselekedetek színhelyére, a földre szállván, az első eposz hőse lett. Dyaus nem születik, Indra született, Indra alig született meg, már küzdelmet keres. Indra legnagyobb ellenségei Anindra, a sötétség fejedelmének gyermekei ezeknek vezérét Vritrának nevezték. Vritra Varunával eredetileg egy isten volt, ezen azonosságot maga a név is mutatja; Varuna az éjjel istene lévén, idő multával a sötétség nemzetségének fővezére lett. Mily érdekes egy mythologiai tünemény az eredetileg egy isten kettéválása s az így támadó részistenek tovább fejlődése! A későbbi eredetű védákban Indra az árjakat a nem árjak ellen segíti, mint ilyen nemzeti istenné vált, s már közelebb áll az eposzhoz, mint a védák olymposához.

De Gubernatis egyik legújabb munkájának czime: *Degli usi murali*. Ez igen érdekes és Olaszországban nagyon olvasott könyvében az árja népek lakodalmi szokásait gondosan összehasonlítván, ezeknek egyik nagy részét egész a közös eredetig felkiséri. Az említett könyv előbeszédében sok igaz foglaltatik. A népek politikai története De Gubernatis találó megjegyzése szerint nem más, mint kivételes, sajátlagos viszonyaik közt kimutatott magokviselte. A kivételes helyzetbe sodortatott egyén sem az, a ki a mindennapi életben volt; a kivételes

helyezet a rendes természetet megváltoztatja. Így van ez a népeknél is. A valódi néplélektant az erkölcsök, vallások, szokások összege, a népköltészet képezi, ezekben foglaltatik a népek benső élete, mely a gondolkodó embert külső viszontagságok leírásánál mélyebben és behatóbban érdekelheti. Az ugynevezett politikai történet a népek házi életének ilyenyszerű alárendelésében De Gubernatist némi tulzás terheli, mert a politikai történet, ha már egyéb érdekekkel nem is bírna, bir azon érdekekkel, hogy a népek beltermészetét s benső életét megváltoztatja, az ilyen változatok megértéséhez a kívánt kulcsot adja. A népszellem további életének előadásában homály állana be legott, ha az indító ok félretétetnék. Magában a munkában érdekes némely árja gyermekjátéknak elavult népies szokásokból való eredete. Azon piemonti gyermekjáték, melyet mai nap „ambasciatore“-nak neveznek, eredeti celta lakadalmi szokás volt. Továbbá érdekes látni, hogy válik a játék pajzán kitétele komoly szavá, hogy válik a játék valósággá. Ezen német kifejezés „einen Korb geben,“ „valakit kikoszarazni.“ egy Sardegna s Franciaországban jól ismert játékból eredt, melynek végén a jelenlevők egyike üres kosárt kap. Érdekes látni némely eredeti magyar lakadalmi szokásnak hasonló árja szokással való teljes megegyezését. Orbán Balázs jeles írónk a székelyföldről szóló munkája harmadik kötetében megemlíti a menyegző napján véghezvitt, a székely népnél divó szokásos cselekedetek közt a szállás kérés s megadás sok teketóriáját. A nászsereg a menyasszonyi házba bebocsátást nyervén, a menyasszony bemutatása történik meg azon elménczkedéssel, hogy előbb néhány rut banyát hoznak elő s csak azután az egészen kibontott hajában magát szemérmesen eltakaró menyasszonyt. Ugyanezt teszik Pistoja hegyei közt s Sardegna némely részében. A különböző népfajoknál divó szokások megegyezése igen érdekes tanulmányt képez.

De Gubernatis egyik igen érdekes munkája az Indiában utazott olaszokkal foglalkozik, e munka czíme: Memoria intorno ai viaggiatori italiani nelle indie orientali dal secolo XIII. a tutto il XVI. (Florenz 1867). Az első olasz utazók Marco Polo kivételével hittérítők voltak, kik messze útból hazatérvén, India kincseit Európaszerte elhíresítették. A kincsek hírére a kereskedők is megindultak, kiket idő multával egy néhány nemes kíváncsiságtól vezetett magányzó követett. Magok az olasz államok indiai birtokok megszerzésében a portugáli királytól megelőztetvén, egyebet nem tehettek, mint az akkor ismert Indiával élénk kereskedelmi viszonyokat megállapítani. Az olasz köztársaságokat,

legkiváltkép a velencezeit igen bántotta, hogy az olasz utazók nyomán megindult portugálok voltak azok, kik Indiát meghódították. Vasco de Gama 1497-ben valószínűleg meg nem indult volna India felé, ha a Genuából származott Gerolamo da Santo Stefano portugál nyelven irt levelét nem olvasta volna, melyben a jeles utazó viszontagságos útját irta le. Ugy Amerikának, mint Indiának a későbbi időkre kiható újból történt felfedezése genuai útasoknak tulajdonítandó; ugy Columbus mint Gerolamo da Santo Stefano genuai útasok voltak. A velencei születésű Marco Polo volt az első, ki a görög íróknál előforduló India rég elhomályosodott emlékét Olaszországban újból felelevenítette. Két velencei utazó, Marco Polo és Niccolo de Conti voltak azok, kik a portugáli hódítást megelőzőtt időben Indiát érdekesen és hitelesen leírták.*) Azok közt, kiket Indiába nemes kíváncsiság vezetett, a bolognai születésű Ludovico de Barthema s egy vicenzai lovag, Antonio Pigafetta a legkitűnőbbek. Utóbbi Indiának csak egy kis részecskéjét látta, útjának legnagyobb fontosságát a szanszkrit nyelvet illető megjegyzései teszik. A kereskedők közt a velencei aranyműves Balbi tűnt ki, ő az indiai mértékekkel és súlyokkal ismertet meg. A florenczi születésű Sasseti 1583-tól 1588-ig Indiában időzvé, az ind irodalommal és nyelvvel megismerkedve első volt, ki a szanszkrit s az európai árja nyelvek rokonságát felismerte, — e rokonságot leginkább a számnevek megegyezésében látta. Az itt megnevezett és több meg nem nevezett olasz útasok Indiának csak egy részét utázták meg. A szokásos indiai út állomásait a nyugati, déli, keleti tengerpartok, Ceylan (Taprobane)**) Java, Sumatra szigetek képezték. A Pengial és Rag'putanától a Himálaya és Yamunáig terjedő földrész, a felső Ganges s a Himálaya közt elnyúló tartomány, Dekhan közbenső, hegyes vidékei, Calcutta környéke beúztatlan maradt. Az indiai közműveltség, ha hosszú téli álmából még valaha fölébred, mit De Gubernatissal együtt mi is reménylünk, jól meg fogja különböztetni a közép- és új-korban gyakorolt portugál, holland, angol befolyást az olaszokétól. Mig az előbbi befolyás elszegényedést, megalázást vont maga után, addig az utóbbi a kereskedelmi összeköttetés megszilárdítására szorítkozott s kereskedőik be-

*) Marco Polonak az utókor fényes elégtételt adott. Előadásáról hosszú ideig azt hitték: hogy az hitelt nem érdemel.

**) Sin haladvipa „az oroszánok szigete.” Ceylan ez ind szó elromlott alakja.

csületesen keresztyén kereskedőkhez illőképen jártak el üzletükben. Nem Marcó Polo volt az első olasz utazó, ki a messze keletet fülke-reste, már előtte két olasz hittérítő tünt ki, ú. m. Fra Giovanni di Pian del Carpino és a lombárdiai születésű Frate Ascelino (Anseline). Ezen két olasz hittérítőnek Innocens pápa megrendelte, hogy az evangéliummal kezökben közép-Ázsiát beutazzák, s a tatár népek közt az üdv tanát elterjeszszék, tolmácsok egy lengyel születésű Benceze nevű barát volt.

Végül De Gubernatis „Piccola enciclopedia indiana” című munkáját említem fel (Florenz, 1867). Ezt a munkát mi magyarul ind magyarázó szótárnak neveztük volna. E magyarázó szótár az ind alphabetum rendje szerint különböző tárgyakat foglal magában, ú. m. a szanszkrit nyelv szókinését, az irodalmi műszavakat, az istenek neveit, földrajzi neveket, személynéveket. Élénken ohajtjuk, hogy e jeles munka a szanszkrit nyelv és irodalom tanulmányai iránt minél több olasz ifjában kedvet gerjeszsen. E hasznos szótár mellékletét Guissani Károly rövid szanszkrit nyelvtana s olvasókönyve képezi.

Ez ismertetés kegyes olvasói a megemlített könyvek tartalmából De Gubernatis sok és fényes érdemét elegendőkép megismerhetik. Mi itt csak a tudóst ismertettük, azonban De Gubernatis nemcsak tudós, hanem költő is, — a legszárazabb tárgy előadását annyi művészettel kezeli, írásmódja oly szépen foly s annyira mesteri, hogy olvasója az egyszer elkezdett fejezet elolvasásával nem egy könnyen fog felhagyni. Kevés olyan könyv van, mely nemcsak hogy megragadja olvasóját, hanem azt erős kézzel meg is tartja.

De Gubernatis 1867-ben egy keleti folyóirat megalapításán fáradozott, e folyóiratnak neve „Rivista orientale” volt, mely fájdalom! egy évnél tovább nem tarthatta fenn magát. Olaszországban is mint nálunk a közügyekkel való foglalkozás majdnem minden figyelmet s minden érdeket maga számára letartóztat. De Gubernatis most jelenleg a Turinban megjelenő „Rivista contemporanea” nevű szemlét szerkeszti, mely a „Nuova anthologia” s a „Rivista sicula” című folyóiratokkal versenyezve az olasz tudománynak és művészetnek jelen-tékeny lendületet ad.

GR. KUUN GÉZA.

STUART MILL LEGÚJABB MŰVE.

John Stuart Mill könyve a nők elnyomatásáról. (The subjection of women. By John Stuart Mill. London. 1869.)

A sok társadalmi probléma mellé újabb időben egy új kérdés nőtte ki magát, a nő-kérdés, ha szabad így neveznünk. Tárgya, a nőnek társadalmi helyzete, kapcsolatban neveltetésével, s törekvés a kettőnek reformjára. Európa két legmíveltebb államában, az angolok és francziáknál, idevéve mindenek fölött Amerika lakóit is, a kérdés már évek óta foglalkoztatja, s nem minden zaj nélkül, a társadalmat és sajtót egyaránt. Rabszolga-e a nő mai társadalmi helyzetében, avagy rendeltetését tölti be, rá nézve legjobban? Illetheti-e őt egyenlő munkakör, egyenlő függetlenség a férfiúval, vagy arra, már épen annál fogva mert nő, képtelen? Egyenlők-e a két nem lelki tehetségei, tulajdonai, vagy alapjukban, lényegükben különböznek? Van-e joga a nőnek mindazon politikai jogok gyakorlására, melyek a férfit megilletik, vagy nincs? ki kell-e a magasabb és szaknevelést terjesztteni a nőkre épen úgy, mint a férfiakra? És egy egész csoportja az ezzel együtt járó kérdéseknek. S pártok alakultak, a legkülönbözőbb színezettel. A teljes nőemancipatiótól fogva (a hogy ők nevezik) a jelen állapot isten rendeléseként való felmutatásáig. A nőnem saját osztályából állítja ki harcosokat (s bizonyára a legtűzesebbeket) ügye védelmére. Megosztá a férfiak táborát, s védőket és harcosokat talált azok közt is. A nők ügyének e szóvivői közt kétségkívül egyik legkitűnőbb John Stuart Mill, a világhírű bölcész. Minden lehető alkalmammal felemeli szavát a nők társadalmi helyzetének javítása mellett, melyet ő jelen állapotában elnyomatásnak tart. Legújában egy egész kötetet írt és adott ki e kérdés felől. E munkát veszi bírálat alá az Edinburgh Review legutóbbi (Október, 1869) füzeté, s egyszersmind magát a főkérdést is — egy szemle korlátai közt — szépen és alaposan tárgyalja.

Mi még nem vagyunk ott, hogy e kérdés közönségünket szélesebb körben és erősebben érdekelné. De megjön majd az is. S nem tartottuk fölöslegesnek az Edinburgh Review cikkének bemutatását, már csak azért sem, mivel a férfi és nő közötti viszony már természeténél fogva olyan, hogy annak ügyes, értelmes tárgyalása mindnyájunkat érdekel.

„Mindazon írók közt, — mondja szemlénk —, kik a nők igényei felől nyilvánosan szólottak, egyedül St. Mill tárgyalta a kérdést alapelveiben. A nők szószólói különböző elmés úton kikerülték az első dilemmát. Nem mertek a forrás szájaig menni, és kezdeni a kezdettel. Beszéltek sokat erkölcsi fensőbbiségről és értelmi egyenlőségről, de inkább hozzávetések mint meggyőző okok alakjában; és a furcsa állításoknak olyan sokaságát hallottuk mind a két részről, hogy csodálni lehet, hogyan türettek meg azok, bárminő értelmes vitatkozásban. Komolyan elmondták előttünk, hogy a nők képtelenek az önkormány, zatra, vagy bárminő részvételre a világ komolyabb dolgaiban, s mindezt azon nyilván való tényekkel szemben, melyeket, csak ki kell nyitni szemeinket, hogy lássuk. És nők hasonló komolysággal, de több tüzzel igyekeztek elhíttetni velünk, hogy ők képesek elvégezni a férfi munkáját, nem helyette, hanem ráadásaképen a magukénak. Elmondták hogy az egyik nem jobb, s hogy ugyanaz rosszabb, mint a másik: hogy az telve van veleszületett bölcseséggel és veleszületett bolondsággal; hogy az erősebb, és hogy gyengébb, tisztább és bűnösebb. Elmondták hogy a legnagyobb része annak, a mi zűrzavar történt e világon, asszonyoktól származott, s állították azt is, hogy minden jó az ő befolyásuknak és gyöngéd példaadásuknak az eredménye. Ilyen állításokkal szemben mit tegyen a zavarba hozott vizsgálódó? Ha tudnánk magunknak képzelni egy magasabb értelmes lényt, a ki se nem férfi se nem nő, kinek nincsenek előítéletei egyik rész irányában sem, a mint valamely magasabb pontról néz alá erre a világra, és hallja mindezt a keresztül kasul járó beszédet: vajon mit gondolunk, mi lenne az ítélete mindezek felől?

Valószínűleg első tekintetre csupán az emberek lényeges hasonlóságát, majdnem egyformaságát látná. Látni fogná az emberiség két élet, nem két hadseregbe oszolva, hanem összekeverve és elegyedve, minden jele nélkül az eredeti egyformaságnak. Tapasztalni fogná, hogy egészben nagyon hason jellemű motívumok mozgatják a tömeget; hogy némelyek emelkedett lelkiek, mások alacsonyok; némelyek bölcsesek, mások bolondok; némelyek eszesek, mások ostobák, igen kevés vonatkozással a nemi különbségre. Mindezeket az első tekintetre látni fogná, a maguk sajátosan összezavart létezésükben, s az emberi élet mivoltát bizonyára meglehetősen fenakasztó problémának fogná találni. És a midőn mindazon különbségek is szemébe tűnnének, melyek a nemet a nemtől valódilig elválasztják, a problémán még jobban fenakadna.

Ugy találná, hogy sok dolog megjárja, a mi nem egészen igazságos. Találni fogna olyan szükségességeket, melyeket a természet követel meg, de a melyeket az elvont igazságosság elítélne. Egy szóval találni fogna egy nagy, zavart, rendetlen világot, a mely akármilyen csak logica által nem kormányoztatik, még csak az igazság által sem, s a melyben egyik század a másik után újra és újra bebizonyította lehetetlen voltát nem csupán a cselekvésben való tökéleysbülésnek vagy a gondolatok megegyezésének, hanem még az igazság és igazságtalanság egy csalhatatlan egyetemes törvényének is, a melyet az élet bensőbb viszonyaira alkalmazni lehetne. Találni fogna egymással összeütköző igényekre, a melyek finomabbak, sem hogy valaha meg lehetne őket egymástól különböztetni; érdekekre, a melyeket még a szentség mértéke sem volna képes megmérni és szétosztani; igazságra és igazságtalanságra, a melyek úgy egymásba vannak bonyolítva, hogy a legélesebb ítéletű bíró metsző kardja sem tehetne egyebet, minthogy azokat ketté vágja, ugyanakkor nem egy szív-eret metszvéen keresztül. Mi, a kik nem vagyunk ilyen magasabb lények, hanem a XIX-ik század férfiai és női, s a kik nem egy könnyen engedjük meg hogy létezhet olyan társadalmi baj a mire orvosság ne találtatnék, még nehezebbnek fogjuk találni a kérdést. S kétségtől e rendkívüli nehézség ösztönszerű érzése az emberi öntudatban volt az, a mely azt oly hosszú időn át kívül helyezte a vitatkozás körén. Azonban többé ez a gát sem tarthatja vissza az okoskodás merészségét; a kérdésnek szemébe kell néznünk; s minél komolyabban teszszük azt, s minél kevésbé engedjük át magunkat azon festői és érzelgős hangulatnak, a melyre elég példát láttunk, mind a két részen, annál jobban bízhatunk hozzá, hogy némi valódi és kielégítő következményekre eljuthatunk.

Mégis rosszul esik, és lealázó a komoly vizsgálóra nézve, hogy egy ily fontos tárgy, még egy oly nagy író és gondolkodó által is, a kitől tényeket és meggyőző okoskodást kell hogy várjunk, egy képzeleti festményben mutattatik be. Még Mr. Mill sem volt képes lerázni magáról az előítéletet annyira, hogy e dologból festői leírást ne csináljon. Mielőtt megemlítené a reformokat, a melyeket ő óhajt, vagy éppen kijelölné a tulajdonképeni viszonyt a férfi és nő között: előbb lefesti az utóbbiak tényleges állapotát. S miután a kép olyan természetű, a melyről mindenki azonnal kimondhatja ítéletet, mihelyt az ő könyvének lapjairól a körülötte levő világra fordítja szemét: ez előrajz a legmerészebb munkák egyike. Hősnője az elnyomatott nő.

Elénkbe állítja ezt, terhelve nemcsak saját lánczaival, hanem egy-szersmind árnyéka által mindazon bilincseknek, melyeket anyja, s valamennyi nő-öse hordozott. Az első férj állási erejének fensőbbiségénél fogva, rabszolganőt csinált nejből. E fogalom együtt nőtt fel a nemzedékekkel, s a világ egy roppant igazságtalanság bázisán áll, elterjedettebb elnyomásán, mint a minőnek átka valaha érte az emberiséget. Ez bele vette magát gyökerébe, tövébe az emberi fajnak, behatolt minden házba, s áthatá a lét legtitkosabb, legszentebb pillanatait. A nő hordozza lánczeit egy pillanat szünetelése nélkül; még csak gondolatában sem vetheti le azokat. Le van alázva, a nélkül hogy ismerné saját lealáztatását. A sülyedés azon legalsó fokára jutott el, a mikor a fogoly szereti lánczeit. Többé vagy kevésbé kimutatott megvetés tárgya férje előtt, ki uralkodik fölötte, fia előtt, a kinek születésjoga, hogy egy más nő fölött uralkodjék, fivérei előtt, kik mellette nőttek fel, és atyja előtt, ki őt a szolgaság ezen hosszú folyamára fölnevelé. Ezek a hozzá legközelebb állók és előtte legkedvesebbek s mégis valamennyien nyakára teszik lábaikat. Ilyen az a szörnyű kép a melyet Mr. Mill fest elénk. A nőnek szolgasága annyira bevette már magát természetébe, — mondja, — hogy ezred évek eltelte után még csak azt sem tudjuk megmondani, hogy mire képes egy nő és mire nem. So-hase volt neki módja a szabad nyilatkozásban. Annyira gyermekséghen tartaték, elhallgattatott és elnyomatott, hogy alig lehet róla tiszta fogalmunk, hogy mit ohajt a nő magára nézve, sőt maga sem tudja, hogy mit szeretne, minden tehetsége meg levén tompítva a fogház göze és nyomorúsága által, a melyben felnövekedék. Az olvasó elbámul a rettenetes festményen. Ha az így van, vajon ez a világ nem egy sötétebb kiadása-e a pokolnak? Az egyik elnyomó, a másik rabszolga; amaz örvend uraságának, emez remegve engedelmeskedik; az egyik minden, a másik semmi. Gyenge testtel, lélekben letörve, minden reményből, bátorságból és öröm-érzetből kipusztítva, a szegény teremts vonzolja végtelen lánczát, s az erősebb gúnynyal bosszantja őt. Dante egy új nemét alkalmazhatta volna a gonoszok kinzásának, ha a házasságnak ezen elméletét ismeri vala.

Az ember csodálkozva kérdi magától, hol van ez az iszonyatos ország, hol van hazája ilyen kegyetlenségnek? Avagy itt volna-e az ezen mosolygó, siró, szerető, küzdő, mindennapi mi világunkban, a hol ilyen dolgok történhetnek? Itt, a hol bár vannak viharok és bajok időnként, de harmat hull minden éjen, és a nap felkél minden

reggel, s békés emberek milliói fognak kezét és mosolyognak egymásra folyvást, a nélkül hogy tudnák, hogy az egyik úr, a másik rabszolga? Ez-e a kétségbeesésnek országa? Igazán bajosan fognánk ráismerni, ha szemeinket a bölcsész tanszobájában készült sötét képtől erre a napfényes világra fordítjuk, a mi körülöttünk van, s végig tekintünk mindenre, a mi szemeink előtt történik, közöttte a zöld pázsit és a kék égboltozatnak. Vannak tárgyak, a melyekben egy olyan író igazi nyomatékkal és tekintélyvel nyilatkozik! Ítéletünket nem rendeljük alá az övéinek, de szavának olyan súlya van, a minő igen kevés nyilatkozatnak kortársaié közül. Azonban ez nem azon tárgyak közül való. Ez egy olyan kérdés, a mely felől mindannyian képesítve vagyunk a vélemény-hozatalra. Annak, a mit látunk és tudunk, minden esetre nagyobb befolyása van ránk, mint a mit mások ríordanak, s a mindennapi tapasztalás ellene mond Mr. Mill rajzának mindenik lapon. A midőn ő azt állítja, hogy rabszolgaság az alapja a házassági törvénynek, feledi, hogy az egy olyan szerződés, a melynél fogva az ur köteles dolgozni a rabszolgáért, s nem a rabszolga az úrért.

Sajnálattal látjuk azt is, hogy ezen előszó után egy olyan tekintély, mint Mr. Mill nem vesz fel magasabb alapot a férfi és nő között levő régi kérdés megoldására, mint az egyenlőség korlátolt küzdterét, a melyen már annyi eredménytelen csata vívatott. Valamennyi kétes kérdés között ez az a minek legkétesebbnek kell lennie minden gondolkodó ész előtt. Van-e valami olyas, a mit egyenlőségnek nevezhetnénk, nemcsak a férfi és a nő, hanem bárminő két teremtmény között, ezen a széles világon? Magának Mr. Millnek okoskodása eldönti a kérdést pillanatnyi nehézség nélkül a két nem között; mert a testi erőnek lényeges és eltagadhatatlan különbsége, mely egyedül teszi lehetővé az olyan nemű elnyomatást, a minőt ő leír, a mérleget oly erősen lenyomja a vitatkozó felek egyikének részére, hogy a másik fél fensőbbségének értelemben és jellemben roppantnak kell lenni arra nézve, hogy amazt az előnyt ellensúlyozza. Az értelem nagy hatalom; s kétségkívül az idők folyamában ez az, a mi végeztet megold minden nehézséget, s eldönti az emberiség mozgalmait; de egyszerre nem uralkodik, s nem is föltétlen ura a mindenségnek; s még ha a nő kizáró birtokában lett volna is annak, a mi távol van az igazságtól, még ekkor is kétes, vajon ez elég lett volna-e arra, hogy a századok durva küzdelmeiben képesítse őt, miszerint megállja helyét mint ellenfél és harezos a férfinak nagyobb erejével, merészebb

véralkatával és kitartóbb keménységével szemben. S a mi elég különös, Mr. Mill egyedül ebből a szempontból vizsgálja a kérdést. Rá nézve az nem valamely bonyolodott ügy, a melyet a természet összejátszó ezer apróságai nehezé tesznek, hanem egy egyszerű kérdés, a melyet a törvényhozás elintézhet. Sajátságos dolog, a mikor egy olyan mély gondolkodó ily felületes szempontból tekint valamit. Még ha az ő egyenlőségi elmélete teljesen igazságos és helyes volna is; ha a férfiak és nők ugyanazon alapon állanának, alkalmazva ugyanazon munkára, alakítva ugyanazon minta szerint, képesítve ugyanazon munkakör betöltésére a világban, már maga az egyszerű tény, hogy annyi századokon keresztül azt nem valósították, s ugyanazon idő alatt beszótték magukat az előítélet és hagyomány kuszált és zavart hálóiába, elég volna arra, hogy egy bölcsészt e tárgy végtelen nehezségére figyelmeztessen. Ezen nehezégeket, melyek előttünk csaknem legyőzhetetleneknek látszanak, szerinte az állapotok egyszerű megváltoztatása megsemmisíti. Összekeveri az alap-kérdést, — mely szerintünk a férfúnak tényleges fensőbbisége a világ háztartásában —, helyi házassági törvényekkel, s egyéni visszaélésekkel, melyek ugyanabból folynak, sajátságosan azt hívén, hogy a kisebb szüli a nagyobbat, s nem a nagyobb a kisebbet.

S tekintve a dolgot ezen szempontból, az orvoslás elég könnyű. El kell törölni a törvényeket, melyek a nőket férjeik törvényes fensőbbisége alá helyezik, s a nemeket egyenlő lábra állítani egymással! Ez kétségtől egy külső forradalmat hozna létre, a mely életünk sok körülményeit megváltoztatná, habár nem annyira is, mint első tekintetre látszik. De azért csak egy jótát sem fogna változtatni a természet törvényén vagy állapotán. A változás csupán csak külső fogna lenni. A nők jog-képtelensége megszüntetve, a babona, hogy ők külön állású lények, eltörölve, a férfakkal való egyenlőségük elismerve, jogaik biztosítva, teljesen egyenjogú helyzet állíttatva föl a férfi és a nő között — : ez Mr. Mill orvossága azok minden baja ellen. Igaz, nem ámitja magát, hogy a közvetlen eredmény mindjárt teljes boldogság lesz, mintán azt hiszi hogy a nő sokkal mélyebben el van süllyedve elnyomatása következtében, sem hogy egyszerre lábra állhatna. De egyenlőségének elismerése elég a jövőendő számára, s mihelyt hozzá szokott felszabadulásához, szenvedései lassanként eltűnnek, s a nők először lesznek boldogok, szabadok lévén.

Ez eljárás egyszerre, rövid úton bánnék el a nehezégekkel, s

ha lehető volna, nagyon könnyű is volna ; azonban Mr. Mill úgy látszik nem vette észre, hogy bárminő törvény egy ilyen tárgy felett kell hogy valamely mély, bennünk gyökeredző érzelm kifejezése legyen ; s a míg az előbbire nézve lehet intézkedni, az utóbbi kívül esik a törvényhozás körén. Mi nagy részben egyet értünk Mr. Millel azon igazságtalanságra nézve, melyet néhány létező törvényünk követ el a nőkön, s készek vagyunk elfogadni az általa ajánlott orvoslást, a mennyiben az ezen a bajon segíthet. Azt mondani, hogy egy nő elveszti minden jogát minden tulajdonát, minden egyediségét mihelyest férjhez ment — legyen ez bár csupán csak a törvény meséje s hiú lehellet — már maguk a szavak által bántalom minden nőre nézve. Senki sem hiszi, hogy a menyasszony, midőn vőlegénye elvezeti őt a templom-ajtótól a szétszórt virágokon keresztül, — ő maga a legszebb virágja és bimbója az emberiségnek, az életnek tökélye és magva —, hogy ez a menyasszony csak egy darab butorzata azon férfinak, a kinek oldala mellett áll, egy átváltozott dolog, elveszve a világra és a fajra nézve, beleolvadva a férfúba minden további igénye nélkül a személyes létnek. De a törvény így szól, s Mr. Mill erre alapítja sötét rajzát a nők állapotáról. De a tény nem igaz, s a világ minden törvénye nem fogja azt igazzá tenni ; s nem szolva a külön házassági szerződésekről s gondos szülők óvó intézkedéseiről —, maga a kölesönös függés, mely a természet törvénye, a szeretet, mely alapja a házasságnak, s a legközönségesebb tapintat és jó érzés, elég arra, hogy e törvényt semmissé tegye. Ennek kevés köze van az egyenlőség elvont kérdésével, s mit se tartozik a nő alárendeltségére vagy a kenyérszerző tényleges fensőbbiségére. Ez egyszerűen egy törvényes bántalom, mely a valóságban hazugság. De a mely ugyakkor szabad kezet ad a faj kivételes szörnyeinek „Igazi ördögök oly ritkák mint az igazi angyalok, talán ritkábbak“ — mondja Mr. Mill ; de midőn az ördög megjelenik, a mint megesik olykor-olykor, a törvény készséggel adja neki kezébe áldozatát. Azt nem engedi meg, hogy megölje a nőt, de ezen kívül mindent tehet : meg-rabolhatja, éhezetheti, tönkre teheti, ütheti, kivetheti a kenyeret szájából, gyermekeit karjai közül, s egész életét folytonos gyötrelmére teheti annak. Ezen változtathat a törvényhozás ; de még ezen egyetlen egynél is, a hol tehet valamit, nagyon kevés az, a mit tehet. A házasság viszony sokkal bensőbb természetű, s a felek sokkal inkább egymás kegyelmére vannak hagyva, a dolog természeténél fogva, semhogy akármely tényleges törvény is feltétlenül szabályozó legyen közöttük.

S különös, hogy ezen igazságtalan, kegyetlen és bántó házassági törvényben egy természetes igazságnak a magva rejlik, mely a kérdésben valami mélyebbet tekint, mint a minőt Mr. Mill hajlandó elismerni. „A kettő — mondja ő méltatlankodva, — egy személynek nevezetika törvényben, mintegy azt mondván, hogy a mi a nőé, az a férfié; de a megfelelő következmény soha se tételeztetik fel, hogy a mi a férfié az a nőé is; az elv nem alkalmaztatik a férfú ellen, csupán csak hogy felelős legyen mások előtt a nő tetteiért, mint az úr felelős szolgálai vagy jószágai dolgaiért.“ Itt van tehát a hypothesis, melyet Mr. Mill nem akart tekintetbe venni, de a miszerintünk lényeges, s az egész kérdést érdekli. A kettő „egy személy a törvény előtt.“ Mr. Mill azt állítja, hogy ez kegyetlen költemény. Ez az a pont, a hol mi felvesszük a kesztyűt, a nők úgynevezett előharczosával szemben. S itt lép elő a valódi elv is, melylyel ő csupán alakilag, mint a törvényhozás tárgyával bánt el, s bár távol van tőlünk, hogy bármi egyéb téren egyenlő színvonalra helyezük magunkat Mr. Millel, de erős meggyőződésünk, hogy ezen a ponton mi tökéletesebb ismeretével szólunk a nők érzésének, a kik pedig legközelebről vannak érdekelve ebben a dologban. S újra állítjuk, hogy az a hibás törvény, minden sértő és zsarnoki volta mellett is, eltalálta az elvet, a melyben fekszik a kérdésnek minden nehézsége, s a melyről Mr. Mill nem akar tudomást venni. S ez az, hogy a férfi és a nő, egyesítve a természetes kötelékek legelsője által, olyan egyesülésben, a melytől a faj és a világ jövője függ, csakugyan egy személy. A való és a komolyság legmélyebb érzetével mondjuk ezt. Ha ők két személy volnának, a dolog nagyon könnyűvé válnék. Egyszerűen helyre kellene állítani az egyensúlyt a törvény által, mint Mr. Mill javasolja, és föntartani azt; igaz, hogy ehhez Argus szemei kívántatnának, de némi baj és fáradtsággal valószínűleg mégis lehető volna. Mindannak, a mi a dologban nehéz, veszedelmes és fenakasztó, a titka azon egyszerű tény, hogy a kettő valóban egy.

Ha a nők legmagasabb igénye, a mint Mr. Mill mondja, az, hogy teljesen egyenlő és hasonló lények a férfakkal, ugyanazon álláspontot foglalván el s ugyanazon hatalommal bírván értelem, jellem és tehetségek dolgában; egyetlen értelmes fő sem kételkedhetik a nők lényeges alsóbbságán. Ismételjük: ha ők teljesen ugyanazon nemű lények, minden egyéb különbség nélkül, a phisicait kivéve, egy pillanatnyi habozás nélkül mondjuk, hogy a nők a férfiak természetes alárendeltjei. Az egyenlőségnek ki kell terjedni az egész lényre, s nem lehet, hogy

csak egy részre tartozóké. S a nők kétségbevonhatlanul és elismerve gyengébbek a férfínál lényük egy részében; s ha csak ép oly kétségbevonhatlanul fölötte nem állanak egy másikban, semmi igényük nem lehet a egyenlőségre. Most már, azt senki sem állithatja, hogy értelem tekintetében a nő feltűnően felette állana a férfinak; minden, a mit a legmerészebb elmélet-esinálók állítottak, az volt, hogy egyenlő vele azon a részen, a míg nyilván láthatólag gyengébb nála testi erőben, és személyes bátorságban. Így, akármiként tegyük a hasonlítást, a míg a kettőt úgy tekintjük, mint egyazon pályadíjért versenyzőt, a nő gyengébb volta eltagadhatatlan. Ha azt mondhatnók: igaz, a nő gyengébb, bátortalanabb, képtelen azon nehezebb erőfeszítésre, mely társánál természetesen jó, s a mely szükséges az élet föntartására; de ugyanakkor a gondolat nagyobb erejével van fölruházva, a helyzet szükségének magasabb felfogásával, olyan szellemmel, mely képes amazt vezetni durvább munkájában — : a mérlegeléssel könnyen tisztában volnánk, s elismernők, hogy az egyenlőség megvan. De ezt teljességgel nem mondhatjuk. Mindaz, a mit állithatunk, hogy a nő értelme ép oly jó, mint a férfié, s ezt is habozva és bizonytalanul (?!); de az értelem csak egy rész, s egyéb tehetségei nem olyan jók, mint ezé. Azt kell é tehát következtetnünk, hogy a nő alsóbb lény? Mr. Mill álláspontját véve fel, hogy ő teljesen egynemű lény a férfival, szükségképen ezen következtetésre kell jutnunk. Semmiféle logica innen ki nem szabadít. Nincs semmi felesleg az egyik oldalon a mit a másik oldal hiányának pótlására fordíthatnánk. Egyenlő az egyik részen, hiányos a másikon, s a hiányosság alsóbbrendűséget jelent. Nem lévén a férfínál felebb való semmiben sem, s gyengébb természetes alkatánál fogva, nem is lehet egyenlő a férfival, akárhogy forgassuk is ezt a dolgot.

De nézzük más szempontból a kérdést. S e szempont az, hogy a nő nő, és nem a férfúnak gyarlóbb kiadása. Az a mérkőzés, a melybe minden áron bele akarjuk vinni őket, nem létezik valósággal. Ők nem vetélytársak, nem ellenfelek. Férfi és nő két külön felét képezik egy teljes lénynek. A hely, melyet betöltenek e világban, lényegileg különböző. Alig van valamely természetes álláspont, a mely létezik is, a hol a két lény mint vetélytárs jeleznék meg. Maga e gondolat észellenes. Vajon ki fogja-e a nő hívni a férfit birokra valaha, vajon versenyre fog-e a férfi szállani a nővel, a megválasztás és izlés finomsága fölött? Fogja-e emez szántani a töretlen szántóföldet, gázolva a felhasogatott barázdák között, vagy amaz fog-e virasztani

a gyermekek fölött, türelmesen a fárasztó éjen keresztül? Az ilyen felcserelése a körnek és munkának, a férfi végezvén a belső dolgot, a nő a külsőt, a végett hogy kölesönös elégedetlenségük hujába való volta kitűnjék: kedvenez tárgya volt a régi ballada-kész itőknek; s a tréfás hegedős rendesen igen jól mulat a cserét követő confusion, s a nő kapja a jobb részt belőle, de a tény ez, hogy az ilyen versenygés nem lehet más, csak tréfa. A kettő nem vetélytárs, nem egyforma. Különböző lények. Egyek.

Hogy erről meggyőződjunk, csak egy tekintetet kell vetnünk az életre a melyet együtt folytatnak. A mivelődésnek rendkívüli ereje van arra, hogy megváltoztassa és összezavarja a lét természetes állapotát. De rendes körülmények között mindig a férfi az, a ki az anyagi előnyöket szolgáltatja; az ő kötelessége adni, gondoskodni, dolgozni és védelmezni. Ő a kenyérszerző, — az erő övé. Ő az egyedüli, a ki folytonosan küzdhet a külső világgal, s tartást csikarhat ki a kemény földből vagy a sivár tengerből. Midőn az első pár együtt belépett az életbe, a kiknek megalapítaniuk kelle minden emberi háztartást, családi viszonyt, s a kiktől kellett az új életnek tovább terjednie, — s minden új pár csak ismétlődése az elsőnek — a természet egyszerre rendes körökbe helyezte őket, olyan biztossággal, a melyhez nem kellett semmi elmélet. A nőnek egy oly hivatást kell betöltenie, mely a folytonos munkát lehetlenné teszi rá nézve. Ő az életnek forrása, természetének összes törvényei által kényszerítve, hogy a szentel' magvat övja, és a magból előhossa a gyümölcsöt, mely betöltse a világot örömmel és sokasodással. A férfi elhanyagolhatja munkáját, a nő nem. És különös hivatásának büszkesége és öröme közé bizonyos szent szemérem vegyül, mely kényszeríti őt, hogy időnként elvonuljon a világ bámuló tekintete elől. Életfolyama meg van szakgatva, darabokra törve; most kiléphet, dolgozhatik, ha szükség van rá, használhatja egy vagy más úton a tehetségeket, melyeket isten adott neki; de majd jön egy idő, a mikor minden ilyen munkának meg kell szűnnie, egy más hivatás betöltése végett, melyet szintén isten bízott rá. De a férfi életében nincsenek ilyen megszakítások; ereje folytonos, megszűnés vagy változás nélkül. Két félnek melyik egyesülése az, mely ezzel analog? Tegyük fel, hogy együtt dolgoztak édenükben egy kis ideig, alig ismervén, hogy kettőjük közül melyik a más, a lét első édes egységében. S azután csak eljött az idő, midőn a férfi egyedül ment ki munkájára, s a nő gyengeségének szentségében otthon maradt. S midőn amaz visszatért, hogyan lehetett volna ez másképp, minthogy az,

a kiért dolgozott egész napon keresztül, őt a szolgálat készségével fogadja, házi gondoskodással, hálás kisebbitésével önmagának s fel-emelésével a férjnek? Ettől a pillanattól fogva nem kelle-e az egyenlőségnek megszűnnie, mint annyi számtalan értelmetlen követelésnek? A férfi egész nap oda volt, dolgozva, küzdve, szél és zápor alatt, a nap égetvén fejét, s a természet erői gátolván őt munkájában; mi lehetett volna más, mint egy király, midőn visszatért azon legelső kunyhóba vagy üregbe, s kinyújtá fáradt lábait a meggyújtott tűz előtt? A szolgálat méltó bére volt. S a táplálékot, melyet ő keresett, nem olyan hódolattal várhatta-e hogy átnyujtsák neki, egy kis részével annak, a minővel áldozatukat adták a mindenképp adójának? A képzetet nem képes más képet teremteni. Alárendeltje a férfinak — ez lehet igaz vagy nem, — de szolgálja neki, igen — gyöngéd szerető szolgálja, a természetnél fogva második, a született enyhítő és vigasztaló. Ha az első férjet és nőt nézzük, — ha azokat kik azóta szálhattak ki a világra úgy, mint Ádám és Éva, az események ilyen módon való esalhatatlan bekövetkezését fogjuk tapasztalni. Ez egy tény és a természet törvénye, mondjon az elmélet azt a mit akar. Azért a nőt ebben az egyesülésben nem nevezhetjük alsóbb rendűnek a férfinál. Lehet ennél épen magasabban álló értelmileg, az egy cseppet sem fog változtatni a természet rendén. A nő szolgálni fogja a férfit, ha az egész világ közbelép is, hogy azt megelőzze. Asztalt terít neki, vágyait lesi, odadja neki mindenét, a hála és szeretet virágával és tömjéne között. Hiába állana ott Mr. Mill, és emlékeztetné őt az egyenlőségre. Egyenlőség! mi értelme van ennek? Létezik ez valahol a világon, akárminő két lény között, a kik egymással bensőbb viszonyban vannak? S ha újra meg újra felállítanák azt, ha mérhető volna hosszúság és súly szerint, mint bármely érzékelhető anyag, mi szükség volna rá két így egymáshoz csatolt lény között, a hol az egyik kiegészítője a másiknak? A férfi kimegy munkájára és dolgozik estig. A nő eledelt készít számára, vár reá, és szolgálja mikor haza tért.

Ez oly természetes, hogy mikor például valahol nő a kenyér-kereső egy nőkből álló háztartásban, az a ki dolgozik, egyszerre rögtönzött felsőbbé van változtatva ott azon a helyen, s a többiek szolgálnak neki és kedvét keresik, mint a férfúval tesznek más esetben. Ez a munkásnak a bére, a keresőnek a jutalma; ösztönszerű törvény, mely régibb minden törvényhozásnál, s ott fekszik gyökerénél és kezdetében minden emberi dolognak.

Ismételjük, a természet háztartásában a férfi a felebbvaló. Az ő kötelessége a keresés, föntartás és védelem. Lehet, hogy nem mindig felel meg ezen kötelességének. Lehet sokszor, hogy mivel sem erősebb, szilárdabb és megbízhatóbb mint neje, a kinek pedig természet szerint ő rája kell támaszkodnia. De a világ előtti helyzetében ő áll elől s a természet minden ösztöne és előítélete az ő részén van. Tévedés egy ilyen törvényről, mely ennyire egyetemes, azt állítani, hogy az a faj erősebb felének önkényes akarata folytán támadt. Ellenkezőleg, több igazsággal mondhatnók, hogy a nők maguk csinálták ezen kimaradhatatlan törvényt. Mindenki, kinek szemei nyitvák a körülötte történő események előtt, minden nap újra és újra megalkotva láthatja minden új menyasszony által. Mr. Mill ugyan azt mondja, hogy ez a hiányos nevelés- és a rabszolgaság régi szokásának eredménye; de vegye ő a legmagasabb lelkű nőt, a kit talál, ki az ő iskolájában neveltetett, ki neme elméleti jogainak erős védelmére ép úgy tüzeltetik a fiatalság lelkesedése, mint a tüzes párt-nevelés által; s hadd menjen ez a nő férjhez egy olyan emberhez, a kit szeret, s a bölcsész látni fogja, hogy a régi törvény visszaállítatik, lehet, hogy titkon, lehet hogy a bűn és zavar némi érzetével, mielőtt az új asszony jóformán elfoglalta volna helyét az új királyságban. Lehet, hogy uralkodik férje fölött, de mégis szolgálni fogja; vezetheti őt vakon, akár a szeretetnél fogva, akár szelleme vagy jellemének fensőbb volta által és mégis szolgálja lesz, vágyaira vigyáz és azokat teljesíti, áldozatokat tesz érte, mintha csak Évának legközségesebb leánya volna. Mert ha a világ minden törvényeit eltörölnék is, mégis csak a férjnek kell nejeért dolgozni. Az ő kötelessége lesz, hogy a nőt védje akárminő külső veszély ellen, mely útjukba akad; az övé, hogy egyedül dolgozzék, midőn amaszt a gondviselés akarata meggátolja a dolgozásban; az övé, hogy közé és a világ közé álljon, s eltakarja őt a tömeg bámuló szemei elől ama szent pillanatokban. Ilyen tények mellett a vetélkedés teljes lehetetlenség. A kettő nem úgy van teremtvé, hogy ugyanazon jutalomért futva, egymással versenyezzen. Nem természetes ellentét, hanem ellenkezőleg végtelen összhang van közöttük természetük különbségeiben, olyan összhang, a minő semmiféle más két teremtmény közt nem létezik.

Igy a mint föntebb mondtuk, az a régi bántó törvény olyan természetes igazság magvát rejti magában, melyet Mr. Mill nem akar elismerni. A házasságnak olyan feltételei vannak, melyek terhet raknak ép úgy a férfira, mint a nőre. Amaz sem szabadabb mivel se, mint ez.

Az egyenlőség törvényeinél fogva nem követelhetné-e ő is, hogy a dolgozással olykor-olykor felhagyjon, s hagyja az asszonyt élni, a hogy tud? A teher nem mind a nő részén van. A férfinak talpon kell állania folytonosan, akár tetszik neki, akár nem, a míg a nő nyughatik és pihenhet; amannak dolgában nem lehet megszűnés, miután minden ő rá néz; nem csak erkölcsi, de egyszersmind törvényes kötelezettség is van rajta. Ő ép oly alárendelt mint neje. Nejének és gyermekeinek igényei ép úgy korlátozzák természetes szabadságát, mint a házassági megadás igája amazét. A nőtlen ember könnyedén él a világon, egyedül saját előnyére vagy gyönyöire gondolván, követve saját képzelete sugallatait, választva azt az utat, a melyik neki tetszik, vagy változtatva foglalkozását, a mint hajlama és a körülmények hozzák magukkal. Mindez a cselekvésembeli szabadság elvész a férfira nézve, mihelyt megházasodik. Ezentul nem azt teheti, a mit szeret, hanem a mit tennie kell; nem egy emberre keresni kenyeret könnyedén; hanem kettőre, háromra, vagy egy folyvást növekvő határozatlan számra, s fáradtsággal. Támogatnia, védnie és hordoznia kell egy élettárs gyengeségeit, a kinek magán része az élet bajaiban meggátolja őt, hogy mindig az legyen társára nézve, a minek külsőleg látszik, gyönyör és vigasztalás. Így a férfi elég drágán vásárolja meg az első helyet a háztartásban, s nem is mondhat le róla.

Az egyenlőségnek egy másik neme, — melyről Mr. Mill nem akar tudni — azon egyenlőség, mely a kölesönös áldozatokban, közös önmegtagadásban, egymás segítésében, egyik fél gyengeségének a másik ereje által való pótlásában, egyik fél szolgálatkészségében, hogy a másik fél fáradtságát megjutalmazza, a rokonszenv, szeretet és segítség folytonos kieserélésében nyilvánkozik —, tárul fel előttünk, ha a világot a rendes napfény mellett s nem a bölcsész szemüvegén keresztül tekintjük. Mint elméletet csaknem hajlandók vagyunk kimondani, hogy a férfinak a helyzete, mint a nő segítője és föntartója, a férfi válásztása volt, és a nőalárendeltségéé a nőé, kiegészítő részül ama nagy elvnek. Ha Mr. Millnek sikerülne holnap felszabadítani a gyengébb nemet minden úgy vett alárendeltségből, s megállapítani teljes jogegyenlőségét, meg fogná látni, hogy a régi nőta újra kezdődne abban a pillanatban, mihelyt a kettő közös életet kezdene. A legközelebbi nap a fiatal férj oda hagyná lakát, édes örömmel dolgozván azért, a kit legjobban szeret, s a legközelebbi este a fiatal menyecske repülne az ajtóhoz, hogy fogadja a visszatért munkást, megteritné asztalát, felszolgálva az ételeket, s tekintené magát másodiknak és nem elsőnek. Egy

ilyen egyesülésben mi oly méltóságot és édes összhangot látunk, a minő nem létezik semmiféle más társulatban. Vannak rossz férfiak és vannak rossz nők, s az egész dolog sokszor nyomorban, fölfordultságban és örökös háborúban végződik, a mely annál rettenetesebb, mivel ennek a szövetségnek éppen a legmagasabb békét és elégedettséget kellene eredményeznie. De ez nem a törvény vagy a természet hibája, hanem azon rossz hajlamoké, melyeknek fajunk tagadhatlanul alá van vetve, s a melyektől alig is fog valaha megszabadulni.

A mi azt a kérdést illeti, hogy egy férjes nőnek politikai befolyása legyen, függetlenül férjétől, ez az eszme ismét a házasság élet egész elméletét keresztül huzza. Ez nem azt teszi hogy a nő ne érdeklődjék a politikai ügyek iránt, ne legyen ott véleménye és legyen halott politikailag. Nem. De abban nincs semmi társadalmi igazság, hogy két egyénnek, a kik úgy össze vannak csatolva, hogy minden érdek és célra nézve egy akaratjuk kell hogy legyen, két szavazat adassék az állam ügyeiben. Azt hiszszük elég világosan kimutattuk lehetlenségét annak, hogy a nő a férfival megmérkőzhessék az egyének bárminő versenyében; de midőn egyesülve van a férfival, tökéletesítve és tökélyesülve ez egyesülés által, igazságtalanság a világ többi részére nézve, hogy ez összetett lénynek kettős súlya legyen a világ serpenyőjében. E lény egy, nem képzeletben, de valósággal, s miért szóljon kettő helyett? A ki valaha összeütközésbe jött egy házassággal (magános személy lévén), be fogja látni ennek fontosságát. Az a kettős lény oly erős az egyazon érdek kettős érzésében, oly sajátosságosan össze van forrva egy véleményéhez való közös ragaszkodásában, hogy a magános ellenfél rendesen oly elkeseredettségig megsebesíttetik, a minőnek nem lenne kitéve egyetlen magán személylyel szemben sem. Mert alig lehet kételkedni rajta, hogy a kettő csaknem mindig egy véleményen van; akár helyesebb informatio következtében az egyik részről, — s minden esetre a férfi részéről —, akár erősebb érzés következtében bizonyos pontok felett a másiktól, — s ez joggal a nőt illeti, a mikor az eredmény egyszerűen az lesz, hogy egy vélemény, két kifejezést nyer. Ha pedig nincsenek egy véleményen, ez nemcsak házasságunkban szerezne zavart, hanem egyszersmind megsemmisítené a család szavát, s befolyását eltörölné. Ebben a dologban is, mint sok más egyében, lehetetlennek látszik előttünk, hogy különválasszuk a kettőt a mi egy, nekik egy otthonuk, egy érdekük, egy helyük van a világban; az egyik bárhol legyen távol, mindég képviselve van, valamely kifejezhetetlen módon, a másik által. Bárminő eltérések legyenek is köztük

különben, az élet közönséges ügyeinek intézésében egy véleményen vannak a világ előtt, nagyon jól tudván, hogy így egyesített egy szavuknak sokkal nagyobb súlya van, mint volna a kettőnek szétválasztva. S egy érdeknek két szavazatot, egy gondolatnak két kifejezést adni, nem hogy könnyitené a kormány feladatát, de sőt megnehezítené azt, ép úgy magasabb mint alsóbb köreiben.

Csupán egy osztálya van a nőknek a hol erről lehet szó, s ez osztályról mi a legnagyobb tisztelettel szólunk; — a mely, a mint mondják, naponként növekszik, s a melyre vonatkoznak különösebben Mr. Mill argumentumai is; értjük a kitünőleg művelt, tehetséges, érett, férjetlen nők osztályát, kik nemőknek természetes tapasztalásain soha sem mentek keresztül, s valóban olyan helyzetben érzik magukat, hogy a férfival megmérkőzhetnek félelem vagy kedvezés nélkül. Ez az osztály ritkán vétetik számításba a nők jog-igényeinek vitatásánál, pedig ez a rész az, mely azon vitatkozásokat leginkább szítja, s mely azoknak legtöbb hasznát fogja venni. Befolyásuk meglátszik mindenütt, mondja Mr. Mill, s igazán mondja; ők értelmileg kétségkívül fölötte állanak a nők nagy tömegének, és sokkal jobban hasonlítanak a férfiakhoz, mint azok. Az élet és egészség virágjában, fölöttük állnak a többi nőknek az által, hogy nincsenek alávetve a házassággal együtt járó következmények bénító hatásának, fölöttük állván a férfiaknak nagyobb önmérséklésük és önuralmuk által, igen természetes, hogy az ilyenek méltatlankodva s némi keserű élvezettel ütasítják vissza a nők alsóbbrendűségének tanát. Ők is oly erősek, bátrak és ügyesek mint férfi kortársaik. Nincs okuk rá soha, hogy elrejtsek magukat, vagy visszahuzódjanak a világ szemei elől. Életútjuk tisztán nyúlik ki előttük ép úgy, mint a férfiaké, semmiféle női gyengeség által nem vágatva keresztül. Egy szóval ők teljesen képesek arra, hogy, az élet harcába vegyüljenek, s megmérkőzenek a legelőször szembejövővel. S ha valaki kérdené tőlünk, hogy tehát miért ne? — nem tudnánk rá megfelelni. Ők képesek maguk helyett gondolkodni, s nincs rá jogunk, hogy előttük az utat elzárjuk. Ha ohajtják miért ne lehetne szavazatuk az állam ügyeiben? Képesek intézni igen jól saját ügyeiket, és azokét, kik tőlük függenek, s nem tudjuk miért ne állhatnának meg épen úgy, valamely tudományos foglalkozásban, vagy a közélet bármely ágában. Nekiünk megvannak saját előítéleteink; de ahhoz semmi jogunk, hogy embertársainkat előítéleteink szerint igazgassuk, s egyetlen okos ember sem mondhatja, legalább úgy hogy maga is elhiggye saját állítását, hogy

egy 24—25 éves fiatal ember, ki csak most rázta le magáról az iskola porát, csupán a férfúság jogánál fogva jobban képes itélni bármely köz vagy politikai kérdés fölött, mint egy kitünően művelt nő, legalább is 10—15 évvel idősebb nála, s ki valószínűleg sokkal fontosabb helyet tölt be a világban, mint amaz. Ily állítás nevetséges volna. Annak a nőnek minden valószínűség szerint ötven annyi tapasztalata, több gyakorlati ismerete, valószínűleg több józan esze s több műveltsége van; s azt mondani mégis, hogy nem képes rá, miszerint arra a képviselőre ő is szavazzon, a kit szeret, vagy éppen hogy maga indítványozzon valakit a választásoknál — egyszerűen nem okos dolog. Ő, a mint maga is nevezi magát, egy használatlan erő, veszendőbe menő tőke, s ha követeli, hogy ne légyen ez, nem tudjuk, okosan ki tagadhatja meg tőle, s nem kételkedünk rajta, hogy e követelését el is éri kitartás által.

Azonban egy sajátságos tény lepi meg a vizsgálódót a kérdés ezen ágánál. Midőn a független háztartású és vagyonos nőkről van szó nyilvánosan, ezek alatt rendesen a férjhez nem menteket és az özvegyeket értik. Ez utóbbiak közül sokan, jól tudjuk, a férfiaknak minden terhét és felelősségét viselik mindenben, a politikát kivéve; vagyont kell kezelniük, a gyermekeket neveltetniük, több egyén jóléte, kik tőle függnek, az ő kezökben van. A mellett keresztülmentek az élet minden tapasztalatain, s kettős részük volt annak gyakorlati nevelésében. A sajátságos tény, a melyre vonatkoztunk, az, hogy ezen osztályból igen kevesen csatlakoztak, ha ugyan egy is tevő, a politikai jogokért való nyilvános agitációhoz. Az ő jogigényeiket még kevésbbé lehetne megtagadni, mint a férjetlenekét, s mégis úgy látszik, hogy ők nem tartják azt az előjogot érdemesnek arra, hogy kérjék. Hogy esik ez? Nők, kiknek már különben is van részük férjeik szavazatában, kívánják; s az özvegy nem kívánja. Vajon az e az oka, hogy ez utóbbinak sokkal több dolga van az élettel, semhogy tér maradna a választások számára, vagy sokkal komolyabbnak találja azt, semhogy ez könnyíthetne rajta? E hallgatás minden esetre különös tény ezen agitáció történetében.

A mi a nőknek egyéb foglalkozásokban való használatát illeti, ez is olyan gyakorlati természetű kérdés, melyet nem általános elvek, hanem inkább a kivétel lehetősége vagy lehetetlensége szerint kell megítélnünk. Mi például teljesen meg vagyunk róla győződve, hogy tanult nő-orvosok, képesítve a női betegségekkel való bánásra, nagy javára válnának a társadalomnak. Egy külön ágában pedig az

orvoslásnak egyszerüen megbecsülhetetlenek lennének, s olyan vizsgáztatás a szenvedő nőkre nézve, a mit csak nők értenek meg teljesen. Minden orvos tudja, hogy szeméremből mennyire vonakodnak a nők saját körjeleik elősorolásától, különösen komoly és kényes esetekben, s rendesen a betegnek baját valamely harmadik női cselédtől kell megtudni, a ki keresztül gázol valahogy az elbeszélésen, de bizonyára nem köteles vele, hogy azt értse is. Ezen és sok más esetekben a nőorvos megbecsülhetetlen lenne, és vigasztalása minden nőnek. Azonban ez egy dolog, s a nevelés mely erre képesít, ismét más, s vannak nehézségek ennél az életpályára nevelés kérdésinél, melyekkel rendkívül nehéz boldogulni. Alig van napi kérdés, a melyről többet beszéltek volna mostanában, mint a nők neveléséről, s mi nem akarunk újolag a kérdés vitatásába bocsátkozni, de minthogy a dologhoz tartozik, azt is érintenünk kell. S a midőn a leányoknak bizonyos életpályára való neveltetéséről akarunk szólni, ismét oda esünk vissza a nők általános mivoltához, s e kérdés eldöntésénél is ama másikra kell hivatkoznunk.

Életpályára való nevelés, a férfiúnál, fiatalságának egész időszakát igénybe veszi. Nagykorúságot ért, mielőtt módja lett volna benne, hogy képességét próbára tegye, s kimutassa az ismeretet, melyet szerzett. Hacsak azon kivételes helyzetben nincs, hogy egy más munkájának a gyümölcsét szedi, a férfikor első tíz vagy tizenöt esztendejét az állásért való küzdelemben kell töltenie, mely tehetségei és jelleme szerint könnyebb vagy nehezebb. Ha hivatala folytatásában otthonossá tette magát harminczöt éves korára, biztató kilátással a boldogulásra és társadalmi elismerésre, mindent megnyert, a mit lehetőleg várhatott s meglehetősen bizalommal nézhet pályája többi része elé. Ezen pálya kezdetén való küzdelemben meg kell feszítnie minden erejét; ha egy pillanatra megáll, tudja, hogy nemcsak azt a pillanatot veszti el, hanem ennek tízszeres értékét is. Egy közbejövő betegség néha évek munkáját teszi semmivé; mindig állomásán kell lennie, törve előre, megszűnés nélkül. Ha elesik, mindig van készen egy más valaki, ki helyéről félretolja. Nézzük, egy ilyen úton hogyan boldogulhat a nő?

Legelőször is a leánynak egész fiatalságát, annak virágjában és legédesebb esztendeiben, mint a fiatal embernek, a tudományok komoly szerzésében kellene tölteni. Huszonegy éves korában, egész fiatalságának feláldozásával megnyerte azt, hogy életmódjának gyakorlatahoz foghat; a midőn íme megjelen az élet küszöbén a leg-

természetesebb zavarója egy fiatal nő pályájának, egy fiatal férj, ki kész magára vállalni amannak a sorsáról való gondoskodást. Tegyük fel, hogy a nő hozzá megy s hogy egyszersmind nincs kedve fölládozni azért oly sok év munkáját, s igyekszik összekötni a hivatalos foglalkozást a feleség kötelességeivel. Egy évig dolgozik, némi megállapodásokkal, mindegyre nehezebbnek találván a verseny kibírását a férfival, kinek nem kell kötelességét kétfelé osztania. S akkor egyszerre elhivatik foglalkozásától, hogy a nőnek legprimitívebb hivatását betöltse. Ha ezen átesett, újra kezdi a munkát, szíve és figyelme fájdalmasan lévén megosztva az ott kint rá váró kötelességek s azon csecsemő között, kit otthon hagyott. Szünetelésének ideje alatt, bármilyen rövid ideig tartott légyen is az, mindenik férfi verseny-társa egyegy lépéssel megelőzte őt. Ingadozva és elkedvetlenedve újra kezdi a a fáradságos utat; s ha van benne egymagában legalább hat férfinak az erélye, ha kitaratása törhetetlen, elhatározása magas, talán visszanyerheti felét a térnek, a melyet elvesztett, olyan testi és lelki erőfeszítéssel, a melyet soká lehetetlen volna kibírni; a midőn ime közbe jön a másik félbeszakítás, s neki el kell vonulnia, hogy a nőnek gyengeségét viselje, s látnia kell versenytársait mint haladnak el mellette még egyszer. Ez a kikerülhetetlen sorja a dolognak, a melyet nagyon jól ismer mindenik nő, ki valaha megpróbálta összekötni a hivatalos foglalkozást egy férfiú feleségének rendes kötelességeivel. Valószínűleg más bonyodalmak is jönnek közbe, hogy minden ruganyosságot kiöljenek egy ennyire megterhelt lélekből. Gyermekai ezen gondok között születve meg, s megtámadtatva már születésük előtt az agyvelő túlságos tevékenysége következtében, mely elgyengíti az anyának természeti erejét, betegesen jönnek a világra, vagy karjai közt halnak meg, elmosván az anyának bátorságát a személyes szenvedés legfájóbb hullámaival. Ez nem képzeleti festmény. Minden lépéssel a pályán lehetetlenebbé válik a nőre nézve, hogy az egyenetlen küzdelmet kitartsa. Versenytársai rég messze járnak előtte a míg ő csak az út közepén küzködik a meredek lejtőn. Amazok megállapodás nélkül haladtak tovább, neki meg kellett újra és újra állania útjában. Hogy minő szívfájdalommal, minő kietlen reménytelen érzetével az elérhetetlennek, s a tévesztett életút minő keserű tudatával folytatja tovább a harcot, csak azok tudnák megmondani, a kik ezt próbálták sszerencsére az ilyenek száma nem nag

várhat, ki megpróbálja összekötni a férfi munkáját, a melyre neveltetik a női élet rendes kötelességeivel.

Egyetlen út van számára nyitva csupán: ha nem akar férjhez menni. Teljesen eldobhatja a természet igáját, s képesítheti magát, hogy megmérkőzzék a férfival, öntudatosan és szándékosan útasítván vissza az asszony életét. Olyan lehetőség, a melyet nem szabad kicsinyelve visszaútasítanunk, mint a mi kérdésbe sem jöhet. Ha az igaz, a mit minden nap olvasunk az olyan nők száma felől, a kik nem mehetnek férjhez, helyén való a kérdés az elhatározottabb lelkek számára közöttük: vajon nem volna-e kedvük végleg kimondani önmagukra nézve, hogy nem fognak férjhez menni, s ez által képesíteni magukat egy nehéz, de gyümölcsöző elhatározásban, a férféhoz hasonló élet folytatására. Egyes egyedül ezen eszköz által szerezhethetnek maguknak versenyezhetési képességet a világban, vagy lehet kilátásuk a sikerre bármely foglalkozásban. De ez olyan ár, a melyet férfi tanulótársaik közül talán egyetlen egy sem volna hajlandó megfizetni; a legkegyetlenebb lemondás, a mit emberi teremtestől követelhetünk. Így, a boldogulhatás valamely életpályán, — de sőt csupán a kezdetleges lehetősége e boldogulásnak, — a nőtől nemcsak a férfival való egyenlőséget követel, hanem olyan fokú értelmi és erkölcsi fensőbbiséget eme fölött, a minővel csak igen kivételes esetekben találkozhatunk. A férfinál a házasságra való kilátás legerősebb ösztöne a szorgalomnak és erőfeszítésnek; a nőnél egy a tökre jutással, foglalkozását illetőleg. Ezen kívül egy életpályára való kiképeztetés sokba is kerül, s az olyan fiatal nők szülői, kiknek szükségük van az önfentartásra, rendesen nem is igen bővülködnek a javakban; csodálkozhatunk-e rajta, ha nem igen van kedvük drágán vásárolni meg egy ily nevelést leányaik számára, tudván, hogy az egész költskezés valószínűleg hiába lesz, s tulajdonkép reménylven, hogy a leány első lépése az életben az lesz, hogy képtelenné fogja magát tenni hivatalos foglalkozására, valamely szerenés házasság által?

Elismerjük, hogy a kép, a melyet rajzoltunk, nem igen felbátorító; de jobb szemébe nézni az igazságnak, akárminő is ez, mint tudatlanságban maradni. E dolgok igazak maradnának, ha mindjárt holnap a keresztyénség valamennyi egyetemét felnyitnák is a növendék lányok előtt. Minden esetre, mi azt mondjuk, nyissák fel. Ki kell törölni minden cikket a törvénykönyvből, mely bántó lehet a nőre, az anyára nézve. Legyen megengedve a nőknek, kik akár szabad választás folytán, akár szükségből kívül állanak a nő természetes hivatásán, hogy élvezhes-

sék a férfinak minden előjogát, ha úgy tetszik nekik! És azután — oh Évának szép leányai? Nagy részetek azért mégis asszony fog lenni, anya fog lenni azért, mégis hordani fogja a természeti gyengeségeket, és hordani azt a nagy felelősséget, melyet szintén a természet biz rájok, s végezni fogja saját dolgát, a melyet egyetlen ember sem képes elvégezni csak ők. A törvényhozás segíthet a kivételes helyzetű nőkön; de a nagy többségért igen keveset tehet, s forradalom épen semmit.

Meg vagyunk róla győződve, hogy nem kevés a magas műveltségű nők száma napjainkban. Ezt Mr. Mill is, ki valószínűleg illetékesebb bíró e részben, elég gyakran kifejezte, a hódolat olyan udvarias hangján, mely minden nő bírálót elnézővé tesz iránta. Az újabb nyelvek és irodalom nem érik ugyan fel műbecsben a régit, de ezek is tesznek valamit, s a felsőbb osztályú nők elég könnyen megszerezhetik maguknak ezen ismeretet. S az alsóbb osztályú nőknél, ha a nevelés nem valami kitűnő is, valami olyan értelmi ajándék van meg bennök, mely ítéletünk szerint a legvonzóbb minden ajándékok között. Mi nem zárnánk el egyetlen tantermet, egyetlen ismeret-forrást sem azok elől, kik ismeret után szomjuhoznak; örömmel üdvözlünk minden korlátozás megszüntetését, mely egyénekre nehezkedik; ép oly örömmel üdvözlünk minden életrevaló indítványt, mely a társadalmi nyomor roppant tömegén segítene s a mely a nőknél olyan alakot kezd felvenni, a minőhöz hasonló férfinál nem jöhet elő. De nem biztathatjuk se Mr. Millt, se tanítványait olyas reménnyel, hogy a férfi és nő közt levő alap-kérdés valami nagyon megváltozhatnék; s teljesen elvetjük azon hypothesis-t, hogy a nők szoknyában járó férfiak. Ez nincs úgy; nem volt soha; s hiszszük, hogy soha sem is lesz.

BARÁTH FERENCZ.

A MŰIPARI ÉS TUDOMÁNYOS NEVELÉS A KÜLFÖLDÖN.

Megszoktuk már Angliát a gyárpar hazájának tartani. Eddig majd minden nagyszerűbb találmány e szigetállam nevéhez van csatolva. Nem csuda tehát, ha mint a kereskedelem, úgy az ipar mezején is a legújabb időkig elérhetlen magaslatban látszott állani európai szomszédai felett.

Azonban közelebb nem remélt fordulatot vettek e viszonyok. Az 1867-iki párisi kiállításon Anglia elvesztette elsőségét.

A mily megdöbbenő volt e leveretés Britanniára, ép oly tanulságos

most az a continensiekre, és főleg ránk magyarokra nézve, mivel Anglia e bukása világosan mutatja, hogy egy ország iparának gyors kifejlődésére nemcsak a kellő természeti tényezők meglétele, s a szomszéd országok izgalmaitól lehetőleg függetlenített békés államélet, — hanem főképen magának az iparral foglalkozó osztálynak minél alaposabb műipari és tudományos kiképeztetése szükséges.

Érdekesnek véljük tehát azon munkálatok tartalmát, melyek Angliában az 1867-iki kiállítás után a baj okainak felfedezése, — illetőleg Német, Francia és Angolországban a nép műipari és tudományos képeztetése felett megjelentek, — legalább rövid kivonatban a Edinburgh Review nyomán közölni.

Angliában, mint az orvostudományoknál, úgy a műipari oktatásra nézve is az u. n. gyakorlatiasság elve még napjainkig az uralkodó; t. i. az illetők, a helyett, hogy az általános műveltségre, és a leendő szakjokra tartozó alapismeretek megszerzése végett hosszas iskolai pályát futnának végig, gyakran minden tudományos előkészület nélkül egyenesen szakjok tanulásához kezdenek, a mely tehát kivált a műipar mezején tulajdonképen csak a szükséges műfogásoknak az életbeni gépies begyakorlásából áll.

Ez első tekintetre tán sokak által helyeselhető módszernek azonban káros következményei vannak, mert az iparos vagy gépész, ki az üzletének alapjául szolgáló természet-törvények ismerete nélkül halad a gyakorlat által kijelölt pályán, — szakjában a változó viszonyok által gyakran igényelt javításokra nem — vagy csak igen sok fáradság és kísérlet után juthat el, tudjuk pedig hogy a kísérlet-tételeket az életben nagyon drágán szokták megfizetni.

Annak oka, hogy az angol műiparosok ily nehéz helyzetben vannak, — főleg a műipari tanintézetek hiányában fekszik. S annyival feltűnőbb e hiány, mivel vele éppen Angliában találkozunk, hol annyi és oly fejedelmi bőkezűséggel dotált közép és felsőbb tanintézetek látszanak az európai előtt e nép magas műveltségét biztosítani. Azonban, ha közelebbről nézzük, nem így állanak a dolgok, mert míg egyfelől ezen tanintézetekben legnagyobb részt görög és latin classica képzésre fordítatik tulságos idő és figyelem, — addig másfelől a gyakorlati élet emberei ifjúságokban majd minden tudományos képeztetéstől megfosztva maradnak.

Ily nemzeti nevelésrendszer mellett azon időkben, midőn még

Európában is mindenütt az említett hibák, illetőleg szélsőségek uralkodtak, könnyű volt az angol iparnak mégis kifejlődnie, mivel míg Európát csaknem folytonos háborúk nyugtalaníták, Angliában hódító Vilmos idejétől fogva nem gázolta a haza földjét idegen hadsereg, s a utolsó scot forradalom óta ellenséges ágyú nem dörgött e szigeteken. Ellenben a nagymennyiségű vas- és kőszén-telepek felfedeztetése, s Angliának minden külföldi ipar ellen irgalmatlan politikája hatalmasan segítette, az iparosoknak ily alacsony szellemi állapota mellett is, magának az iparnak ily bámúlt magaslatra emelkedését.

De sokat változtak e viszonyok már mióta e században Európában is hosszabb béke lett. A gépeknek kivitelét ép úgy megtiltotta a lelketlen vámpolitika, mint a gépészek kiszállítását: mindazonáltal nem akadályozhatta meg Anglia, hogy e gépek s azok modelljei a continensre is el ne terjedjenek, hol műiparilag tudományosan nevelt szakemberek kezeibe kerültek az angol ipar teremtményeinek gyakran igen egyszerű találmányai.

Igaz, hogy a feltalálói dícsőséget mindeddig megtartották Angliai fiai, mert a continensen használt gépek legnagyobb része angol eredetű most is, de a már kész egyszerű mintát annyira tökélyesítették itt, hogy Anglia mindazok daczára már az 1851-iki, majd még inkább az 1862-iki kiállítás óta mind kevesebb haladást volt képes a continenshez képest felmutatni, s a múlt 1867-ik évben pedig a kiállítás 90 osztályából alig 12-ben tarthatta meg elsőségét!

Ez oly meglepő jelenségnek oka, igaz, egyfelől az volt, mert Anglia talán önhittségből nem sietett mindenével úgy előállani, mint Német- és Franciaország, — de másfelől — és pedig magoknak az angol bizottsági férfiaknak véleménye szerint, kiknek nyilatkozataiból állítottuk össze az eddigieket is, — bizony az oda haza maradtak közt sem volt annyi mutatni valójuk a continensiekhez képest, mint 1851-ben.

Ez elmaradásnak kétségtelen oka, a bizottsági tagok összhangzó jelentése szerint, az angol oktatási rendszer fent említett hiányaiban rejlik.

Dr. Lyon Plaifair, az edinburgi kir. universitáson a vegytan tanára, s a kiállításon bíráló bizottsági tag, már 1867. május 15-én közli a vegyműtani osztályból lord Tauntonnal azon tapasztalatait, melyek összhangzólag Mr. Edw. Huthéval a gyapotszövetekre és Mr. James M'connelléval a mozdonyokra, s a Cpt. Frid. Beaumontéval az általános gépekre vonatkozólag, M. Scott Russel memorandumának következő tételeiben vonhatók össze.

Igaz, hogy azon iparágakban, melyekben az európai államok felülmúlták Angliát, többnyire angol eszközökkel vívták ki a sikert, „de mégis érezzük és őszintén bevalljuk, hogy előhaladásuk az 1851-iki kiállítás óta tekintélyesen nagyobb volt mint a miénk. — Porosz, Franciaország, Belgium, Schveicz és Amerika oktatási rendszerük kitűnősége szerint állanak e haladási fokozaton, — mind ezen nemzeteknél azon mértékben látszik a növekvő ügyesség és tökéletesedés, a mint azon nevelés és képeztetés, melyet az iparos osztálynak adnak, kitűnőségben felülmúlja a másokét.“

A memorandum e tételének mintegy kiegészítőjeül Rev. Canon Norris, az iskolák felügyelője is oda nyilatkozott, hogy „ha a meny nyire a dolgok állását én idehaza ismerem, — elmémben összehasonlítom azon tárgyakat, melyeket a porosz, francia és osztrák iskolákból küldöttek, — azokkal, melyeket mi küldhettünk volna, — azt kell hinnem, hogy míg az elemi oktatás terén meglehetősen egy vonalban állunk ezen nemzetekkel, a felsőbb oktatást illetőleg, mely a közönséges iparosból szakértőt csinál, — ezek kétségkívül felülmúltak bennünket.

Mr. A. Mundella pedig, ki egy Angol, Francia, s Szászországra kiterjedő s naponként 5000 embert foglalkoztató cégnek igazgató tagja, 30 évi tapasztalat után szólt ugyancsak a fentebbi értelemben, hozzá tévén, hogy a számos jeles tanintézet miatt Szászországban „a legszegényebb napszámos fia is oly technikai nevelést kaphat a közeli műegyetemen, a minőt Angliában egy gyáros fia sem remélhet.“

A híres James Young egyike Anglia öntanított jeleseinek, e tárgyban még a kiállítás alatt, a Louvreban tartott tanácskozmányban saját példájával igazolá, hogy a műipari tanintézetek gyakoriságának mily nagy befolyása van az ország iparának gyors fejlődésére. „Az én előhaladásomnak alapja is a glasgowi Andersonian universitásban van, — mondá, — hol én — eredetileg egy napszámos, — szerencsés voltam vegytant s physikát tanulhatni Graham tanártól! S Stephensonnak fia is, Robert, kit atyja már az edinburgi universitásra küldhetett, felényi fáradsággal s idővel jutott el oly nagy eredményekre, mint atyja.

Hogy az egyének e sorsa illik e tekintetben a nemzetekre is, azt azonnal látjuk, ha egy pillantást vetünk a műipari nevelés állapotára az európai államokban, mely világosan igazolja azon véleményt, hogy

a mostani főszereplők azon mértékben emelkedtek az ipar terén, a mint e tekintetben nevelési rendszerük javult.

Franziaországban csak Páris városa maga több mint 2'000,000 frtot (200,000 font) költ évenként iskoláiban a gyermekek és ifjak képezésére. Ez intézetek közt leghíresebb az Ecole Turgot (a Rue Vert Bois-ban) a kereskedő népség közepett a kiskereskedők számára, s aztán a College Chaptál (a Rue Blanche-ban) a tehetősebbeknél bentlakás és iskolázás végett.

Az Ecole Turgot 1839-ben jött létre oly gyermekek számára, kik nem tisztán tudományos vagy magasabb közhivatali pályára készülnek. A körülbelől 66 ftnyi (6 font 12 sh.) tandíj mellett, melyből az iskola évi költsége = 21.520 font (1 font = 10 frt 50 kr.) bőven kitelik, anynyi tanuló ajánlkozik, hogy a szokott 800 on felül évenként is sokat kell visszaútasítani. A tanfolyam 3 év, a latin nyelv nélkül. Az első évben angol-német nyelv, vegytan, physica, a másodikban a teljes természetrajz az ipar és kereskedelemre való tekintetből, s végezetül ismét egy teljes vegytani és physikai cursus.

A College Chaptalban a tanfolyam 6 év, 4 év az alsó, s 2 év a felsőre, 950 növendék közül 600 bent lakó 42—48 fontnyi díjért. Az intézet, a mellett hogy jól fizetett tanítói és tanári kara évenként 12000 fontba kerül, saját jövedelméből már 1844-beni alapítása óta 48,000 fontot költött talajvá árlás és építkezésekre s ezen kívül most évenként 3200 fontot ad a városi nevelési alaphoz.

A növendékek az intézet elhagyása előtt 6 hétig a közeli gyárakat és műhelyeket látogatják, a melyekről tervek, költségvetések és rajzok készítésében gyakorolják magokat.

Ez intézetből kikerültek rendesen bejutnak az Ecole Centrale des arts et manufacture"-be, s nagy részben az Ecole Polytechnique szokott nehéz fölvételi vizsgáját is sikerrel kiállják.

A párisi ilyenmü iskolák most mind az illető miniszterek fölügylete alatt állanak. Közülök többen eleinte csak magánosok, vagy társulatok által alapítottak, így pl az „Ecole centrale“ négy tudós által, s több mint 30 évig mint magán intézet állott fenn, és az állam által csak lassanként és akkor sajátítottak át, mikor életre valóságuk már bebizonyult.

Hogy aránylag ily rövid életök után is mily eredményt képesek ez iskolák felmutatni, példa lehet rá az utóbb említett két felsőbb tanintézet.

Igy az Ecole Centrale-nak eddigi 2000 növendéke közül 1394-nek sorsa levén ismerve, ezek közül a 247 elhalton kívül 480 vasuti mérnök, vagy tiszt, 54 gépészeti mérnök, 124 vasgyáraknál hivatalnok, 280 tekintélyes iparos, 55 építész, 35 vállalkozó középítményekre, 42 tanár az alkalmazott tudományokban. Egy iskolára kedvezőbb eredményt ennél kívánni sem lehet.

Különben ez intézet most talán a leghíresebb iskolája az alkalmazott tudományoknak az egész világon, s midőn Dumas tanácsnok a mult kiállításon minden jelesebb gépről azt szokta kérdezni: „nem az Ecole Centrale növendéke volt-e készítője?“ többnyire igenlő feleletet kapott. Növendékeinek száma rendessn 500, bár sokkal több folyamodik fölvetélért. A tandíj 32 font, s ebből és más apró bevételekből évenként 16000 font jövedelme van. A tanfolyam benne 3 év, megszabott tanrenddel.

A második az „Ecole Polytechnique“ hasonlólag Európa leghíresebb intézeteinek egyike,*) de már rendeltetése szerint kevésbbé vonatkozik a közép iparos osztály nevelésére, hasonlólag a különben igen jeles „Ecole de St. Cyr,“ és több más hadi és tengerészeti iskolák, mint pl. a bresti nagy intézet.

A vidéki alsóbb ipariskolák közül főleg a chalonsi, aixi, és angersi érdemelnek mindenek előtt említést. Ezekben is a tanfolyam szintén 3 év, naponként 5 $\frac{1}{2}$ óra mennyiség- és géptan előadásokra 7 óra pedig kézi munkára fordítván a műhelyekben. A tanulók kik csak

*) A legelső ily nemű intézet is ez volt Európában. Eredetét a francia forradalom alatt Prieur Cote dor-i népképviselőnek köszöni, ki mint a közbiztossági comite egyik tagja egy ily iskola létesítését indítványozván, a nemzeti convent 1794. február 13-iki határozatával ennek felállítását elrendelé, s ez u. n. „Ecole centrale des travaux publics“ rendezésével Le Grange, Monge, Berthellot és Guytont megbízta, a melynél mint a u l j ó r é s z b e n a m a g y a r o r s z á g i s e l m e c z i b á n y á s z a k a d e m i a v é t e t e t t.

A következő évben azonban már némi átváltozáson ment keresztül, s a mostani „Ecole Polytechnique“ nevét nyerte, s 16—20 éves új növendékeire nézve a felvétetési feltételek közzé voltak sorolva „a szabadság az egyenlőség, a köztársasági elvek iránti szeretet és a szarnokok iránti gyűlölet“ is, és mindaddig míg az intézetben voltak, 500 frtot (1200 livre) kaptak évenként.

Előbb 400 majd 360, majd 1800-ban csak 300-ra szállítottatt le a növendékek száma s két ízbeni bezáratásán kívül, u. m. 1814-ben a város védelmébeni részvéteért a szövetségesek ellen, majd Lajos Fülöp alatt egy kis lázadásért — azóta folyton működött.

15—20 év közöttiek lehetnek, mind e 3 intézetben összesen 900-an vannak, s tandij és tartási költségül — mivel bent laknak — mindössze csak 20 fontot fizetnek évenként, a mely igen alacsony ár a szegény iparosok kedvéért van annyira megállapítva. Az intézetnek azon 465 növendék közül, kik az 1861—62-ig elhagyták, csak kettőnek nem akadt állomása, a többi részint mint üzletvezető, részint mint tengerészeti mérnök stb. tisztességes életmóddal bír, úgy hogy tehát e szerint az intézet növendékei annyira megtanulták szakjokat elméletileg, s alkalmazni gyakorlatilag, hogy a 19—20 éves fiatal embereknek már jó jövedelmet, s a mellé folyvást előbbre haladhatást biztosított ez számukra.

A főleg selyem-iparáról híres Lyonnak ugyan régi gépei, de újra szervezett iskolái vannak, melyek szintén jelentékeny emelőül szolgálnak az ország s közvetlenül pedig a város iparának. Az Ecole Centrale de Lyon a tehetségek fiainak műipari vagy kereskedelmi kiképzésére, az Ecole la Martinière pedig 2 évi tanfolyam alatt 12—13 éves fiúknak az erőmútanban oktatására szolgál. Ily oktatásokban 550 rendes tanuló ingyen, 250 felnőtt pedig estveli órákban részesül.

Ezekén kívül Franciaországban a nagyobb gyártelepek mellett is többnyire van gondoskodva a gyármunkások és a környék gyermekeinek a gyár által üzemeltetett iparágban képezéséről. Így a Mulhouse és Koechlein-féle nagyszerű nyomda és gépgyár mellett az Ecole professionnelle, és az Ecole preparatoire pour les sciences et lettres“ virágzik, valamint a Gonin et Co. a Forges et Chantiers, s a Crenzoti mellett is.

Továbbá az ipari nevelésügy emelésére az újon szervezett Cluny ipar iskolában egy nyelvmesteri szakosztály állítottatott 2 évi tanfolyammal, melyből a növendékek az újabb nyelvek tanulása után előbb a normal iskolákba vagy a Collegekbe, majd egy évre azon országba küldetnek, melynek nyelvét fogják valamelyik ipar iskolában tanítani.

Most Franciaországban a császártól fogva, ki nejével gyakran meglátogatja a Sorbon s az Ecole normale supérieure vegytani előadásait, — le az utolsó kézművesig, mindenki érdeklődve kezd lenni az ipariskolák iránt, s valóban az eredmény, melyet csupán annak lehet köszönni, hogy az iparral így egyaránt halad az iparosok tanítása és elméleti kiképzése, oly bámulatos, hogy míg

1851-ben	addig 1865 ben
a közszétermelés csak 4,500,000 tonna :	11,000,000 tonna volt
a vas " " 450,000 " "	1,100,000 " "
a feldolgozott nyers anyag 25,000,000 font	90,000,000 font volt
a kivitt iparczikkék 40,000,000 " "	92,000,000 " "

Mig így tehát a műipari nevelésügy Franciaországban évről évre tekintélyes lépéssel halad elő, s csak az Ecole des Arts et Manufactures és az Ecole Polytechnique évenként 3 — 400 szakképzett ifjút ad a 38 millió lakosságú államnak, — Németországon sem rosszabbul állanak a dolgok e tekintetben, mert az ugyancsak 32 millió népességű Baden, Württemberg, Sweicz, Szász- és Poreszországban

a zürichi polytechnicumon 550,	Dresdában 270,
a carlsruhin,	800, Berlinben 370,
a stuttgartin	450 Hannoverben 430

tehát összesen 2870 évenként a növendékek száma.

Ezen intézetek közül a carlsruhit a 3 millió lakosú kis Württemberg állítja 45000 fonton, a zürichit pedig 1855 ben a szövetséges cantonok több mint 1 millió fttal; ez 1866-ban újra szerveztetve, most egyike Európa legjelesebb intézeteinek e nemben. Hét szakosztályában az építészet, gépészet, erőműtan, művegyészet, erdőszet, mértan és természetrajz, bölcsélet és államgazdasági tudományok adatnak elő 59 tanár, s 7 assistens által.

A hannoveri királyi polytechnicum, — mely két, u. n. alsóbb és felsőbb tanfolyamra van osztva, — szintén nagyon jól van szervezve.

Dresdában, hol a polytechnicumon 1863/4-ben 270 rendes, 129 rendkívüli hallgató volt, ezenkívül még egy kereskedelmi iskola is van, melyben mintegy előkészítőül Chemnievben áll egy felsőbb kereskedelmi iskola 3—4 osztállyal; 225 tanulóval, s 21 tanítóval.

Ausztriában is van egy néhány — bár nem igen látogatott intézet. Köztök elől említhető a prágai cseh polytechnicum, 400 tanulója, s 44 tanárjával; alapítottatt még 1806-ban, de újra szerveztetett 1864-ben, négy szakosztályában a hid- és út építészet, művegyészet, és egyes tárgyak 5 év alatt adatnak elő.

Ezenkívül különösen említésre méltó még a bécsi császári polytechnicum, mely szintén e század elején, 1815-ben alapítottatt, s két osztályból áll, u. m. az egyike technikai melyben az alkalmazott mér és természet-tudományok adatnak elő, s a másik a kereskedelmi osztály. A tanulók száma a technikaiban 1037, a kereskedelmiben 20, a rajz

osztályban 677, s magán tanuló 400. Az előadott tantárgyakat tekintve, ez Európa egyik legbővebb intézete, s különösen kitűnő a rajzok és minták általi tanításban.

E csak mintegy példánul felhozott néhány intézetből is látható mily pártolásban részesülnek a két utóbbi nemzetnél az ipari tudományok; vessünk most egy tekintetet Angliára.

Itt, az ipar ez ősz hazájában az ipari tudományokra nemcsak intézeteknek, tanároknak s tankönyveknek, hanem tanítványoknak is hijával találkozunk mindenütt. A Royal school of Minesban (kir. bányász akademia) évenként alig 108 a belépők száma, a School of Naval architecture, s a King's College technikai osztályán alig lézeng egynehány tanuló. A még létező alsóbb iskolákban is — mint a York-Lancas- és cheshirei Reports mutatják, még apadóban van a tanulók száma, a helyett, hogy növekednék az évekkel, s ez utóbbiakban míg 1864-ben 518, — 1867-ben csak 377 volt az átbocsátható tanulók száma. A felsőbb mennyiségtani osztály egész Angliában csak 5, — az alkalmazott géptan pedig, valamint a geologia, bányászat és ásványtan csak 67, sikerrel cenzurázót tudott felmutatni.

A gyakorlati tudományokban a tanulók e csekély számának oka az, hogy a természet-tudományok az universitásokon el vannak hanyagolva, s az oxfordi és cambridgei intézetekben ezek számára nincsenek „fellowshipek“ alapítva. Ezért a középiskolákból ezen tudományokbaui magasabb kiképeztetés vége tt nem igen mennek át a tanulók az universitásokba, így a liverpooli nagy collegium 800 tanulója közül alig vállalkozik évenként 5 e pályára.

Hogy mily csekély pártolásban részesülnek a tudományok az universitásokban, eléggé mutatja azon egyetlen adat is, hogy míg a berlini egyetemen a gyakorlati tudományoknak 42 tanára van, addig a világhírű Oxford universityben csak 12, s a már eddig létezett 500 scholarship mellé még 900,000 forinttal újabban állítandó 300 fellowship közt alig van egynehány a természet-tudományoknak szánva.

Méltán fakad tehát ki ez intézetek ellen e tekintetben Dr. L. Plafair, mint a melyek nagy jövedelmüket így egyenesen az ország érdeke ellen vesztegetik, a melyekben a tanulók $\frac{1}{3}$ -ada azért kapja a több mint 800 ftnyi ösztöndíjakat, hogy olyat tanuljon, a minek nem talál alkalmazást az életben.

Ki csudálkozhatnék aztán, ha az ipartanügy ily állása s az oly intézkedések mellett, miszerint a School of Mines Londonban a Jermyn

Streeten van, hol a dolog természete szerint alig is érdemes azt láto-
gatni, — míg Cornwall, vagy Newcastle vidékén igen — a magára ha-
gyott angol ipariügy nem állhatja ki a versenyt a continensen oly hatal-
mas tanintézetektől támogatott vetélytársaival.

Igaz, úgy látszik, hogy Angliában a nép nem érzi az ipariskolák
szükségét, mert nem igyekszik mint Német- és Franciaországban, maga
is állítani ilyeneket, — de a nép gyakran nem érti saját érdekeit, s ha
a bajt nem akarjuk hogy még inkább a nyakunkra nőljön, — a kor-
málynak kell legalább kezdeményezni — mondják a vélemény adók;
— mindenekelőtt oly közép-iskolákat kellene állítani, melyek az elemi
iskolákból átvegyék a tanulókat, mielőtt azok mesterségre mennének.
Ilyenekké pedig legkönnyebben a latin iskolákat lehetne átalakítani.“

Valószínűleg nem kis meglepetésünkre szolgál mindezt most így
feltárva látni Angliáról, melyről legkevésbé veltünk ilyet hallani, és
épen saját fiai által. Annyival természetesebb a meglepetés, mivel némi
hasonlatosság látszik e részben közte és hazánk között. Nálunk is
vannak, mint ott, a nép miveltségét előmozdító közép-iskolák, —
gymnasiumok, — aránylag elég számmal, s mégis mint ott, az
iparos osztály saját szakjára nézve a legmélyebb tudatlanságban sinylük,
— s vele a nemzeti ipar. Nem valószínűtlen tehát, hogy a mit hasonló
körülmények közt ott legegyszerűbb, s azért legbiztosabb eszközként
ajánlanak a tapasztalt szakférfiak, a bajból minél gyorsabb kiszabadu-
lásra, t. i. a latin iskoláknak részben átalakítását, — talán nálunk is
legbiztosabban vezetne célra. Hazánk temérdek szükségei, s csekély
anyagi ereje mellett a kormány a legjobb igyekezettel sem segíthet oly
gyorsan e hiányokon, mint iparunkra most életfontosságú, s ha nálunk
is, mint Német- és Franciaországon a községek és társulatok nem ve-
szik kezökbe ez őket legközvetlenebbül érdeklő ügyet, hogy annyit
tegyenek, a mennyit jelen körülményeik között is lehet, t. i. a meglevő
erőknek czélszerűbb felhasználását, — aligha fog iparunk, mint a
Franciaországé, 20—25 év alatt oly magaslatra emelkedni, hogy ne
kelljen többé érte, s vele nemzeti létünkért aggódni az elnyomatástól.

DAPSY LÁSZLÓ.

MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

(1869. Junius — december.)

Julius 12-én. mathematikai és természettudományi osztályülés.

Szabó József r. t. ily cím alatt értekezett: „Az amphiból-trachytok.” Kivonata a következő:

Előadván, hogy a kristályos kőzetekre nézve általában, de különösen a trachytokra nézve bárminő nagy szolgálatot is tesz a legújabb időben használatba jövő mikroszkopiai vizsgálat, melyre a kőzetek papírvékonyságú lemezekké csiszoltatnak, s így előbb a közönséges, utóbb a sarkított világosságban tanulmányoztatnak; de ezen módszer által például a földpátokat egymástól megkülönböztetni még sem sikerül. Ezen cél elérésére Bunsen lángkísérleteinek alapján egy módszert állapított meg, melyben a hasadás az olvadási fok s az olvadék sajátosságos kinézése, valamint az alkali tartalomnál fogva az egyes földpát-fajok, nevezetesen az orthoklas, albit, oligoklas, labradorit és anorthit egymástól megkülönböztethetők, s e módszert teljesen megállapítandó, azt az egyes kőzetesoportokon tűzte ki magának keresztülvinni.

A gránitesoporttal sikerrel próbálkozván meg, a sokkal bajosabb trachyt-esoportra ment át, s itt különösen a Mátra trachyt-jait tanulmányozta, de tájékozásúl egyéb vidékekre is kiterjeszkedett.

A Mátrában épen úgy; mint a Tokaj-Hegyalján, arról győződött meg, hogy vannak korra nézve határozottan fiatalabb trachytok, melyek a régibb andesitektől eltérnek az által, hogy míg amabban amphiból nincs, ezekben mindenkor megvan, s legfeltűnőbb elegrész lévén, egyelőre amphiból-trachytok neve alatt írta le. Ezeknek földpátját meghatározván, azt találta, hogy az állandóan labradorit, s így az andesittől, melyben a földpát az ő meghatározása szerint is oligoklas,

a földpát által is lényegesen eltérnek. A hasonló kinézésű trachytok egyéb vidékekről hasonlóképen labrador-közeteknek bizonyultak be, nevezetesen a hontmegyei, erdélyi, fehérvári amphiból-trachytok; ebből az következik, hogy azok nagyon el vannak terjedve.

A mátrai amphiból-trachytok egy más neme gyérebben tartalmaz amphibólt, és általában tömöttebb s inkább bazaltos kinézésű, korra nézve pedig egyrészt határozottan fiatalabb, mint az andesit, de másrészt egy helyt a neogen- képleteken (a Lajtamész emeletéből) törvén keresztül, mint irruptív kőzet, általában igen fiatal harmadkori vulkáni képletnek mondandó, s ennek földpátja a *northit*, ezenkívül magnetit s gyakran megolvadt fekete-zöld tömegek, melyek olivinnak néznek ugyan ki, de a mi eddig vizsgáltatott, az nem olivin.

Az, a mit eddig amphiból trachytnak mondott, e szerint tetemes módosítást igényel, mert a földpátok olyanok, melyek a harmadkori vulkáni kőzetek két nagy csoportját: a trachytokét és bazaltokét egymástól elválasztják. A labrador és anorthitnál fogva trachytnak mondani nem volna szabad. A főnebbi labradorit kőzeteknek kinézése olyannyira trachytos, hogy úgy Beudant, mint a mostani geológok egész tábor a azokat trachytoknak mondja, olyannyira, hogy Hauer és Stache trachytjainak azon neme, melyet „echter trachyt“-nak mondanak legtöbbszörre mind ezen osztályba tartozik.

A trachytismussal a petrográfok bizonyos sajátságot kötnek össze, melyet a gyakorlat igen könnyen fölrel bizonyos kőzeteknél, s ez a főnebbi labradorit-kőzeteknél nagy fokban megvan, úgyannyira, hogy azon sajátságot, mely szerint valamely vulkáni kőzetet bazaltoknak tartunk, azokon épen nem leljük. Azon kőzetek bizonyos átmenetet képeznek a trachytok és bazaltok között: trachytok a küllemre s az amphibólra nézve is, de bazaltok a labradornál fogva, innét *trachytoid* elnevezhetni, a mely nevet Abich az ilyen két osztály között álló kőzet elnevezésére a tudományba behozott, de a mely általában nem használtatik.

Az anorthit-kőzet még sajátságosabb. Az ilyenek létezése honunkon kívül újabb időben több pontról van bejelentve, s egy helyen Corsika lévén az ottani gömbdiorit anorthit- s amphibólból állani találattván, corsitnak neveztetett; mivel azonban bővebben nincsenek viszonyai felderítve, különösen viszonyos kora oly pontosan nincs meghatározva, mint Mátránk ezen sajátságos és ott igen határozottan

fellépő közete, több okot látok az új névvel nevezni meg, s ismeretünk elen körülményeiben azt egyelőre *ma t r a i t n a k* nevezem.

K r u s p é r I s t v á n l. t. jelentést tett T ó t h Á g o s t o n ú r következő című értekezéséről: „Az európai nemzetközi fokmérés és a körébe tartozó geoditai munkálatok.“ (Térképpel) Kivonata ez:

A fokmérés célja, a föld nagyságának és alakjának geometrius mérések általi meghatározása; nevét onnan vette, hogy azon időben, mikor még a földet gömb alakúnak tartották, elegendőnek vélték, annak karimájából egy kis ivdarabot, egy fok hosszát megmérni s ebből az egészre következtetni. Az első fokmérési kísérletek, melyek még az alexandriai iskola tudósai által tétettek, valamint az arabok mérése is ezen álláspontot foglalják el. Ezen utóbbi, mely Maimon, bagdádi kalifa uralkodása alatt Mezopotámiában egy vonalnak közvetlen megmérése által eszközöltetett, a déllő egy foka hosszánál 56 arab mértföldet adott. Egy arab mértföld — Alfragenus szerint — állott 4000 arab rőfből, 1 rőf 24 hüvelykből, 1 hüvelyk pedig egyenlő volt hat egymás mellé fektetett árpaszem hosszával. Különös neve a mérték-egységnek. Schnellius úgy találta, hogy 89 árpaszem megyen 1 rajnai lábra, tehát az arab mérés szerint 1 fokra 58363 toise menne, mely eredmény valami $\frac{1}{58}$ részszel nagyobb, mint kellene. A tudomány ébredésével Európában a tudósokat fokmérési munkával való foglalkozásban találjuk. Így Fermel Franciaországban még közvetlen mérés útján, Schnellius Németalföldön 1615-ben már háromszögelési alapon igyekezett a fok hosszát meghatározni. Nevezetes ezen mérésről az, hogy a szögmérő fából volt csinálva, a távcső és logar-táblák még nem voltak feltalálva; nem esuda hát, ha a munka Schnellius egész életét igénybe vette, annyival inkább, mivel mind a mérésbe, mind a számításba hibák csúszván be, a munkát ismételnie kellett, s azt csak utódja Muschenbröck végezte be 1629-ben. Az eredmény volt az északi szélesség 52-ik foka alatt egy fok déllő iv hossza = 57033 toise.

Norwood 1633—35-ig London és York közt 57,300 toiset talált. Ezen eredmény, úgy látszik, soká ismeretlen maradt, mert Newton 1666-ban a gravitatio feletti számításaiban olyan hibás adatot használt a föld nagysága felett, hogy munkáját félbeszakítani kénytelenítettett. Norwood mérése után jött a Picardé Franciaországban, melyet Lahire és Cassini folytattak. Ennek eredményét használta Newton 1682-ben a gravitatio elméletének a hold mozgására való alkalmazásánál. Így ezen epochát csináló felfedezést a fokmérés tette lehetővé. A Cassini-féle

mérések egyszersmind a föld alakjáról eddigi véleményt teljesen fel-forgatták, a mennyiben a déllő fokhosszát különböző szélességben különbözőnek, s a földet hosszúkás ellipsoid, vagyis czitrom-alakúnak mutatták be. Más részről azonban Newton elméleti okokra támaszkodva s Huyghens által is támogatva azt állította, hogy a föld összelapult ellipsoid vagyis narancsalakú. Ezen időtől kezdve tehát a fokmérés feladata is megváltozott; nem volt elég már most csak egy ívet mérni meg, hanem legalább kettőre volt szükség, egyik az egyenlítő, másik a sarkpontok közelében, hogy azokból a föld keresztmetszését ábrázoló kerülék méreteit meg lehessen határozni. A francia Akadémia tagjai által Peru-, Lapponia- és Franciaországban tett mérések ezen feladatot dicséretesen meg oldották, s a földnek nagyságát és méreteit megállapították, egyszersmind a méter-rendszernek alapját megvetették. A francia akadémikusok borostyánjai Európa többi tudósainak sem hagytak nyugtot, s egymást érték a fokmérések Európában, sőt még az afrikai és ázsiai gyarmatok is igyekeztek adatokat szolgáltatni a nyert eredmények igazságának megítéléséhez. De mennél inkább szaporodott az anyag, annál nagyobb zűrzavar állott be. A nyert eredmények egy különös jelenségre vezettek: ha t. i. a meglevő méréseket párosával összekapcsolták s azokból a föld keresztmetszésének méreteit keresték, bizonyos határok közt ingadozó, más-más eredményre jutottak. A különbség a mérési hibákból kimagyarázható nem lévén, azon meggyőződés kezdett gyökeret verni, hogy a földnek matematikai felülete nem szigorú sphäroid, hanem felületének némely részei a sphäroidból kidomborodnak, mások pedig azon aláülednek. A déllők és párkörök a föld matematikai felületén ezen felfogás szerint nem sík görbék, hanem kettős görbületű vonalak. Hol vannak ezen kidomborodások és lesülyedések? azt még eddig megmondani nem tudjuk, s a jelen időben a fokmérés törekvései oda irányulnak, hogy ezen rendellenességeket mérések által megállapítsák. Jelen értekezés célja, azon lépésekkel — a mint az az 1861-ben alakult nemzetközi fokmérési bizottság munkálataiban közölve találhatik — a magyar művelt közönséget megismertetni, s a munka érdeket fog költeni, minthogy ezen tisztán tudományos céllal egy más, gyakorlati is egybekapcsolható: t. i. egy országos mérésnek eszközzése, melynek elvei a fokméréséitől teljességgel nem különböznek, sőt inkább egy országos mérésnek adatai a fokméréshez is alkalmas anyagot szolgáltatnak. Ezen utóbbi tekintetben az értekezés javaslatokat is foglal magában. Az értekezéshez Európa egy föld-

abrosza is van csatolva, melyen a már eddig véghez vitt szélességi és hosszassági mérések, valamint a tervezetben lévő munkák vázlata le van rajzolva, s a szóban forgó munkálat illusztrációja gyanánt szolgál.

Julius 19-én philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

Szilagyi Sándor l. t. felolvasta Salamon Ferencz ily című értekezését: „Rendi országgyűléseink jellemzéséhez.“ Kivonatban következőleg:

III. Ferdinánd király a törvényszabta időre össze akarván hívni az országgyűlést, e tárgyban 1637. június 23-án levelet intézett Eszterházyhoz. A nádor válaszához aug. 15-ére vélte az összehívás határidejét kitűzhetni, hogy sz. Máté vagy Mihály archangyal napjára összejűlhessenek a rendek. Az összehívás sept. 21-kére történt meg, de a rendek csak két hóval később jöttek össze. Sok előjel mutatott rá, hogy a gyűlés viharos lesz; mert a rendek már első összejöveteleikben a vallásügyi kérdésekben meghasonlottak, s a nádor mindent elkövetett, hogy e kérdést mellőztesse. E czélból tervet mutatott be a királynak a propositiók dolgában, melynek négy első pontja a tanácskozások nyugodt folytatásáról, s ez érdemben megállapítandó bizonyos módokról és rendszerről szól, a többi 15 azonban a vallásügyi kérdést érintetlen hagyja. S csakugyan a királyi propositiókban van nyoma a nádor fenidézett javaslatának; de nincsenek megemlítve azon szabályoknak tárgyalásai, melyekkel hitte a nádor, hogy az országgyűlésben rendet hozhatna be.

Mindamellett a nádor elkészíté ezen javaslatait, melyeket valószínűleg fontos okokból nem vett be a király a propositiókba. E szerint bár meddő maradt a munkálat, az teljes értéket nyert annyi idő multával; mert oly vonásokat ad régi országgyűlésünkről, melyek nem hogy törvénykönyvünk száraz szövegéből kitűnnének, de még a régi országgyűlések diariumaiban is ritkán találhatók; a kép, melyet ez mutat, átmeneti a XVII-dik századból a XVIII-ba.

Eszterházy nádor opinója a legfontosabb történelmi emlékek közé tartozik. Nemcsak azért, mert e nevezetes ember nézeteit e tárgyban feltárja előttünk, hanem kiválóan, mert az akkori országgyűlések történetéhez sok érdekes adatot nyújt, s annak nemcsak belső szervezetét tárja fel, hanem ennek gyengéire, hiányaira is leplezetlenül rámutat. „Az országgyűléseinken megforduló idegenek — úgymond—csak azt látják, hogy kiabálással, czivakodással, viszálykodással és a felháborodott

elme más ilyen kifakadásaival vesztegetjük el az idő nagy részét, a véleményeket is nem annyira mérlegelvén, mint számlálván.“ S viszont-e tárgyról: „eddig, mint mindenki tudja, hiában való akadékoskodással, ezivakodással s más ily szóharczokkal húztuk ki az országgyűlés idejének legnagyobb részét, még pedig annyi költség-pazarlással, alkalmatlansággal és kölcsönös boszantásokkal, hogy utoljára is belefáradván és beleunván, nehogy azt mondják, hogy hiában jöttünk ide, az utolsó napokban inkább csak futólag és nyakra-főre vetettünk papirosra néhány törvényezikket, minden rend, minden szabatosság és minden megvitatás nélkül. A roszul szerkesztett és még roszabbul megvizsgált törvényezikkekkel tüvel-hegygyel fölnyalábolván, mintha meggyűlt volna az ország-háza, nehogy mindenünk velünk odaégjen, haza siettünk, megítéltetve magunkat mind ő felségénél, mind a külföldön. Sőt a mi több, sokan kétségbeesésből, mivel jövedelmök meg nem bírta a sok költséget, az országgyűlés előtt eltakarodtak.“

Hogy oly beható ész, mint az Eszterházyé, fő súlyt e bajra helyezett: természetes, de viszont ez országgyűlések apró viszasságai sem kerültek ki figyelmét. Már maga az első belépés oda, hol az országgyűlés volt, viszásság vala. A városban, hova az országgyűlés össze volt hívva, biztosok írták össze s osztották ki a szállásokat az országgyűlés tagjai közt, mit sem ügyelve a tagok rangjára, tetszés szerint: „a ki jobban győzte ajándékkal, jó lakást kapott; a ki nem akart semmit adni, a nélkül maradt.“ Ez általános baj volt; felső és alsó-házra egyaránt; hanem a követek dolga még más bajjal is járt, — ezek „úti és más költség fejében tetszés szerint zsarolák a vármegyéket, vagy egy összegben kívánván fizetésüket az országgyűlés idejére, vagy minden napra bizonyos megszabott díjt.“ Pedig ezek nem lévén semmi eskü által kötve, mint a nádor mondja: „inkább kiabálni jöttek a gyűlésre, mint helyes és igazságos határozatok hozatalára.“

E követek az országgyűlésre útasításokat hoztak magokkal, s ez volt, mi leginkább hátráltatá a tárgyalások menetét. Ugyanis a felség részéről propositiók adattak be a rendekhez, s minthogy a megyék ezek ismerése nélkül készítették utasításaikat, természetes, hogy e kettő üszhangzásba hozatala a legnagyobb feladatok közé tartozott, annyival inkább „mert a követek egy hajszálnyira sem akartak eltérni útasításaiktól, s így hasztalan szóharczban több nap veszett el.“

Hanem e vitát rendesen megelőzte egy más: a sérelmek kérdése több napba került, míg el tudták dönteni, hogy a gravaminákat vagy a

propositiókat vegyék-e elő; nem csoda, mert ez volt a pártok első komolyabb összetűzése; hanem ezen összetűzés foka mindig élesebbé lett. „Föhláborodott lélekkel, föhláborodott indulatokkal“ fogtak a tanácskozáshoz, „mérésület szabályai megügyelése nélkül félbeszakították a szót; kiáltozással, fenyegetéssel“ akarták egymást elnémitni, szóvall hiányzott a nyugalom tanácskozásukban: pedig a szavazók száma ugyanl csak megapadt; „rendessé válván, hogy a nemesség részéről adandó szavazat végett 3 — 4-en biznak meg egy követet, az ő nagy gazdálkodásukban,“ s gyakran olyant, ki maga is királyi hivatalos.

Ily bajok, melyek közt nem a legkisebbnek tartja Eszterházy, hogy „csak annyit nyom a megfontoló vének nézete, mint az újonczokéi, kik inkább látni, hallani és tanulni, mint véleményt mondani foglalnak helyet az ország házában,“ s kik alatt „az országgyűlésre királyi levéllel meghívott fiatalabbakat“ kell érteni, — ily bajok bírták rá a nádort javaslata készítésére, mely ha nem is tervezé az országgyűlés teljes átalakítását, de annak lényegén mégis nevezetes változtatásokat eszközöndett. Ha a javaslat életbe lép, akkor, midőn a „megharagított Istenség végzéséből a törvényhozók régi nagy száma annyira leapadt, s maga a tanácskozás helye is olyan szűkre szorúlt, hogy sok ezerből (t. i. az öszses nemesség gyűlése) annyira leapadt s maga a tanácskozás helye is (a régi, t. i. a Rákos) olyan szűkre szorúlt, hogy sok ezerből egy-két száz lön, s a széles mezőről ebben az egy szűk házban kell megférnünk.“

Javaslatá tizenkilencz pontot foglal magában, melyek közül a leglényegesebbek e következők:

Ha a gyűlés a maga kebelében nem tud végezni, vagy ő felsége elé terjeszse az ügyet, vagy szavazással döntse el.

Azok felett, kik kiabálásokkal vagy fenyegetésekkel zavarják a gyűlést, vagy ő felsége tanácsosai, vagy 24 erre kiküldött országgyűlési tag ítéljen.

A tagok ülőhelyei rangfokozat szerint szabassanak meg.

A sérelmeket helyesen igyekezzenek orvosolni. A haza szabadságán ejtetteket teljes erővel orvosolják magok, de a magánosokéit mellőzzék.

A királyi propositiókat illetőleg, hogy azok a vármegyék útasi-tásaival öszhangzásba hozassanak, meg kell kérni ő felségét, hogy azokat idejekorán küldje meg a megyéknek.

Mielőtt ő felsége megjelenre a gyűlés színhelyén, vegyék tár-

gyalás alá a sérelmeket, vitassák meg egymás közt, a magánügy szagúakat utasítsák a rendes törvény útjára; s midőn ő felsége megjött, mutassák be neki, hogy míg ők a propositiókat tárgyalják, azalatt, ő felsége határozzon ezek fölött. A törvényhozást illetőleg több nap adatván az előkészültre, egy bizonyos napon mindenki tegye meg indítványát, azután egy bizottság választassék (a királyi tábla, 24 választott tag, 4 mágnás, 2 főpap), mely ez indítványokból elkészítve az artikulusokat, s ezek fölött pár nap múlva a teljes ülés határozzon.

A kétes értelmű törvényt magyarázzák: vagy a nádor ő felsége tanácsával, vagy ő felsége. A kétes értelmű igazságügyi törvényeket a nádor a k. tábla ülnökeivel — egész a következő országgyűlési szakig, mely a kétes értelműt világosabbal cseréli fel.

A törvények életbeléptetésének ellenőrzésével meg kell bizni valakit.

„A vélemények ne annyira számuknál, mint inkább súlyoknál fogva döntsenek.“

Az országgyűlés tagjait előre kell kötelezni, még pedig esküvel, „hogy semmit egyebet nem fognak szem előtt tartani a közjónál s igazságnál;“ mert ha a bírák kötelesek eskütételre, mennyivel inkább tartoznak azzal a törvényhozók. Hasonló esküvel kell megkötni a királyi hivatalnak tapasztaltabbjait is. Ezek fiatalabbjai — mint a királyi tábla újonczai — se szavazattal, se vélemény-mondás jogával ne birjanak s ne is eskettessenek meg.

Az országgyűlés tartamának határidejét meg kell szabni.

A követek napi díját meg kell szabni.

Ügyvédet, alispánt ne küldjenek követül a megyék, hanem más birtokos nemest.

A ki a mandatumot nem fogadja el, fizessen annyit, mennyit költségeire kapott volna.

Gondoskodni kell, hogy véleményezők s szavazók száma megszaporíttassék, mert több szem többet lát.

Az országgyűlési tagok szállásának kérdését szabályozni kell. Az országháza pedig rosz és alkalmatlan helyen lévén, vegyen az ország új házat. Ez volt t. i. a ház, melyet 1608-ben készültek építeni, s még ekkor sem végeztek be.

Julius 26-kán nyelv- és széptudományi osztály-egyszersmind összes ülés.

Toldy Ferencz r. t. bemutta „Adalékok a régibb magyar

irodalomtörténethez“ című közlései IV-ik számát, melynek tárgya: Báthori István, Rudolf király alatti országbíró mint író; s bemutatta azok V. számát: Szenczi Molnár Albert élete és írásai.

Mindkettő felolvasottnak tekintetett; s bírálat alá boesáttatott.

Ballagi Mórr. t. Molnár Aladár l. t. ajánlata következtében, megismerteti Vadnay Rudolf úr ily című értekezését: „Nyelvünk hangolvasásáról.“

Az értekezés mint olyan, mely a nyelvtudomány fő s általánosan elismert elveivel ellenkezik, nem fogadtatik el.

October 4-ikén philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-s egyszersmind összes ülés.

Mátyás Flórián l. t. előterjeszti „Jelentését tudományos utazásairól,“ a veszprémi, szent-mártoni és esztergomi levéltárak felkutatására. Kivonatban következőleg:

I. Veszprémi út 1866-diki szeptember hóban, sz. László 1082-diki eredetinek tartott oklevele megtekintése végett.

Átirja azt a fehérvári káptalan 1350. és megerősíti Zsigmond király 1407-ben. Hajdan szijről függő peeséte vala; ma hiányzik. Hártyája, mielőtt irtak, három helyen lyukas, mert az író e hézagokat elkerülte. Több helyütt moly-ette; mert kopott hajlásin vastagon kent csiriz, s raggatott papirszeletek.

Adományi tartalma ellen nincs kifogás; azt Zsigmond király újrolag megerősíti, 1082-ben lett iratása tekintetében több nehézségek. XIII-ik század elejére által az általán használt toldott e betű egyszerű e helyett.

Német rövid fordul benne elő, mi a XIII-ik század végére és a XIV-ik elejére matat.

Helynevek régi és újabb alakban: Chatar, Sothar, Wasun, Vason, Kesczew.

Szent István sanctus czímmel: sci regi Stefani.

I. Béla király magnus: Belarex magnus. Ez Belyn vagy Benim és Adalbert.

Gizela királyné Ge y z l a, mely hangzat XIV-ik századi.

Az országnagyok, ú. m. püspökök és főispánok, jobbagyok: coram, yobagionib' nostris Imre király idétti elnevezés a XII. század végén és a XIII-ik elején.

Ezen és több nehézségek azonban csak szók, mondatok, kifejezé-

sek XI-ik századi jellemére vonatkoznak. Az eredetiség fölötti ítélet ezek megoldása- vagy kiegyenlítéseig függőben marad.

II. Szentmártoni út folyó évi szeptember hóban, sz. István 1001-ki eredeti oklevele tanulmányozása végett.

Nevezett oklevél a diplomatikai kritikát minden tekintetben kiállja. Csak történeti, az első esztergomi érsekre vonatkozó adatokból vonja kétségbe eredetiségét tudós Horváth Mihály a „Századok“ czimű folyóirat 1868. évi első füzetében.

A felhozott nehézségek kiegyenlítőek. Asztrik Anasztáz, első esztergomi érsek 1000-tól 1034-ig. Domonkos érsek az alkanczellár, és Sebestyén, más megyebeliek, nem esztergomiak. Hartvik compiliációja XIII. századi, s erre vonatkozó adatai alárendelt hitelességűek.

Befelezés. „Mi az első esztergomi érsekről, oklevél- vagy egyéb történeti feljegyzésekben egymással ellenkező találtak, arra nézve az 1001-iki diploma közönyös. Mert abban Domonkos és Sebestyén sem *strigoniensis*, sem *ungarorum* czímmel nem bírnak.

A többi adat, u. m. Asztrik szent-mártoni apátsága; a Kupán ellen működött vezérek nevei; a somogyi tized; a monostori és apátja egyházi kiváltságai, részint más, későbbi adatokkal igazolhatók, részint összehasonlító kritika útján kiegyenlíthetők.

Túlment tehát tudós Horváth Mihály úr a szigorú kritikus szabályain, midőn az 1001-diki oklevelet megállítható diplomatikai indokolás nélkül koholtnak nyilvánította. Ily indokolás hiányában, még ha minden későbbi adat ellenkezését ki nem egyenlíthetnők is, az oklevélnek kellene elsőbbséget tulajdonítanunk. Mert hiteles marad az mindig, míg a diplomatikai krisist kiállja. Eddig pedig azt kiállotta, legalább tudós értekező ur semmi nyomatékost e tekintetben felhozni nem képes.

Elvárjuk tehát történetirői pártatlanságától, hogy felfüggeszti merész ítéletét az 1001-diki oklevél koholt voltáról s visszavonja még merészebb, s valóban sértő állítását, hogy azt a szent-mártoni szerzetesek koholták.

Igaz, hogy ő csak „meggyőződésére“ hivatkozik; indokait is arra vonatkozva fejtegeti. De történeti kritika nem ismer esküdszéki eljárást; — itt egyéni vélemény, csak pontosan meg nem határozható dolgokban — tisztán conjecturális téren bír némi nyomatékmal. Hol történeti adatok hitelességi fokozatát megállapíthatjuk, hol azokat e fokozat szerint sorozhatjuk: ott az ellenmondás megoldható, a tény történeti hitelessége megállapítható; ott az elismerés győző ok

kényszerűségének, nem üres conjecturáknak hódol. A még tovább is véleményezve kétkedőnek pedig azt feleljük, hogy: „vagy az adatokat nem ismeri, vagy kritikai felfogása korlátozott.”

III. Esztergomi út folyó év augusztus havában.

I. Gyéza király 1075-ben kelt eredeti oklevele sem az érseki, sem a káptalani levéltárban egyáltalán nem való látható. Létezett-e ott valaha, és hova kerülhetett, semmi felvilágosítás. Kércsem az Akadémiához, hogy e diplomatikai ritkaság további nyomozását, primás ő hercegsége közreműködésével előmozdítani sziveskedjék.

A titoknok bemutatta X a n t u s János l. tagnak, mint az ázsiai expedition rászesének, Shanghaë-ből 1569. aug. 9-ikén kelt s hozzá czimzett levelét, melyben előadja, minő geológiai munkát és gyűjteményt szerezhettek Chinában az Akadémia, illetőleg a nemzeti muzeum részére.

A levél közölni határoztatott az Akad. Értesítőben, továbbá a math. és természettud. bizottsággal, s a mennyiben ezt illeti, a m. nemzeti muzeummal is.

A.—II. East Asiatic Expedition.

Shanghaë, China, aug. 9. 1869.

Igen tisztelt Tekintetes Úr!

Múlt december végén épen elindulásom előtt Uraságod többféle iratok közt a geolog. bizottmány azon kívánságát is közölni sziveskedett velem, miként különösen Chinában iparkodjam egy chinai rendszerrel rendezett geolog. gyűjteményt szerezni, leginkább azért, hogy látni lehessen, hogyan tanítják iskolában a geológiát. Együttal kívántattott, hogy meteoriteket is szerezzek, a hol csak lehet.

Mint egyáltalán minden tudományos oldalról jövő kívánság kielégítését mindig szem előtt tartottam, úgy különösen ezt is, mert magam is fölötte érdekesnek tartottam s így elkövettem mindent teljesíthetése érdekében.

Cantonban először láttam egy ily chinai geolog. gyűjteményt egy magánzó birtokában, de nem volt eladó s nem is kaphattam kettősciből, hogy az eredeti után magam összeállíthattam volna; s utóbb úgy győződtem meg, hogy Chinában egyáltalán nem tanítják a geológiát sehol, de egyedül egyes embereknek van ilyen gyűjteménye, kik ércekkel, bányászattal stb. foglalkoznak, s mindezen gyűjtemények is legtöbbször localis és magán érdekekre vagy foglalkozásra vonatkoznak. Ily gyűjtemények mind a hírneves 本台庚申 (Pun tsaou kang muh vun) chinai természettudományi munka után vannak rendezve, mely 1311-ben jelent meg. L e t e C h i n szerzőtől

52 kötetben, sok száz ábrával*). Nevezetes, hogy ezen munka, az ábrák után itélve, legalább is oly fokon állt, 1311-ben, mint az európai természettudományi irodalom a múlt század elején. Azonban a chinai ma is ott van, hol 1311-ben volt.

Rev. Tryer, egy amerikai presbyterianus hittérítő itten a Pun tsaou (Ismeretek — így nevezik a munkát röviden) geológiára vonatkozó részét és ábráit megmagyarázta egészen, sőt minden tételét angolul utánmondta. E szerint a chinai geologia 8 részre oszlik, a következő beosztással:

1. Kövesülések és lenyomatok;
2. Földek és savak;
3. Festék, máz és gypsféle anyagok;
4. Mindenféle kövek és sziklák;
5. Érczek, ásványok;
6. Drágakövek, gyöngyök, kagylók és korállok;
7. Vizek;
8. Tűz.

A Pun tsaou bevégezvén a geológiáról leírásait, egy jegyzetben következőt mond. „Megtörténik néha, hogy az égből nagy ropogással kő és vasforma darabok leesnek, és több író ezeket is a vasérczekhez számítja; ily beszéd azonban tévedés; mert eléggé be van már bizonyítva, miként rossz emberek halálaik után a napban elégettetnek, s a Joss (Istenség) alkalmilag az ily égett anyagokat visszadobja a föld-re, mikor aztán ily meleg anyag a mi földünk hideg légkörével találkozik természetesen vassá vagy kővé fagy, és elpattan; ebből áll az egész dolog egyszerű magyarázata.“

Mindez kétségen kívül meteorokra vonatkozik, melyek kaphatók is a chinai gyógyszerárakban, minthogy nagybecsű gyógyszereknek tartatnak, leginkább szemfájás ellen; de a helyiséget sehol sem tudván kifűrkészni, szükségtelennek tartottam ilyeket szerezni. E mellett igen drágák is.

Tryer missionárius segélyével azonban sikerült egy ily chinai geologiai gyűjteményből kettős példányokat megszereznem, és az egész 68 példányból álló gyűjtemény chinai rendszer szerint van számozva; nevezetesen van:

*) A munkát megszereztem, szintén az Akadémia számára az 1818-ik évi kiadásban, de mely olyan mintha csak tegnap nyomtatták volna.

az I. osztályból 10 példány

„ II.	„	11	„
„ III.	„	16	„
„ IV.	„	31	„

sorrendbe számozva. A gyűjtemény csekély ugyan, de mindenesetre ezen commentározás mellett elégséges lesz, hogy bárkinek is tiszta fogalmat adjon a chinai geológiáról *)

A gyűjtemény már útban van tegnap óta a „Peninsular d'Oriental Company“ gőzösén, s september közepén a muzeumban lesz Pesten. Tudomásul megjegyzem, hogy a 79-ik számú ládába van pakolva s nevezetesen az 1461. számú kötegben. Az egyes példányok elosztott római és arab számokkal jegyezték meg, p. o. III₁₅, olvasandó III. o s z t á l y 15. péld. stb.

Van szerenésém még megjegyezni, miként utólagosan szereztem több példányokat is az V. osztályból, melyeket Japánból fogok haza küldeni; de van még ugyan a 79-ik számú ládában egy igen szép kőszénpéldány F o r m o s a-szigetről; szép és érdekes, leginkább azért, mert tele van finom gyántarétegekkel, melyekből egyes részecskék csaknem oly kemények, mint a borostyánkő.

Úgy hiszem, a mennyiben tölem telhetett, a geolog. bizottmány kívánságát teljesítettem, s hogy jobban nem telhettem, ennek nem anyyira én — mint maga China az oka!

Kérve tekintetes Uraságodat, hogy levelemből annyit, a mennyit szükségesnek talál, az Akadémiával közölni szíveskedjék, magamat nagyrabecsült szíves emlékezetébe ajánlva, vagyok alázatos szolgája: Xantus János s. k., akad. lev. tag.

O k t o b e r 11-k é n m a t h e m a t i k a i é s t e r m é s z e t t u d o m á n y i o s z t á l y ü l é s.

P ó l y a J ó z s e f r. tag felolvasta következő czímű értekezését „Phyloxera vastatrix, egy új szőlővésztes rovar ismertetése.“

Phylloxera vastatrix-nak nevezé el J. E. Planchon úr, a montpellier-i egyetem füvésztanára azon penészrovart, mely az aligmúlt egy pár évben a déli franciaországi szőlőket végveszélylyel fenyegette.

Előadja sz e rovar felismerésének történetét; alakja jellegeit,

*) Az egész gyűjtemény Kiangse tartomány Lee Chang hegylánczából van szereztve.

életmódját, szaporodását s azon véleményeket, melyek e két utóbbi pontokra vonatkoznak.

Schenzl Guido l. t. ily cím alatt értekezett: „A nap-melegség terjedése a föld mélyébe, az akadémiai observatorium észlelései szerint.“

Ezen értekezés azon észleleteket tartalmazza, melyek az akadémiai észleldében Budán az 1865-től 1868-ig folyó 3 évben a talaj hőmérséke iránt különböző mélységben tétettek és folytatását képezi az észleletek azon sorának, mely ugyane tárgyról az 1863-tól 1865-ig folyó években nyertett s az Akadémia által: Matematikai és természettudományi közlemények, vonatkozólag a hazai viszonyokra“ című folyóiratban közzétetett. Ezenfelül ugyanezen időszakról feljegyeztettek a forrásviz hőmérsékének változásai 9 ölnyi mélységben, továbbá a léghőség heti közepe, mikhez egy rajzolt ábra járul. Szerző felhasználja az alkalmat, hogy ez észleletek czéljáról és kivitelök módjáról szóljon, s hogy előadja az öt évi eredményekből vont következtetéseket. A talaj hőségének kérdése már a XVII. században foglalkodtatta a természetbuvárokat, de a műszerek tökéletlen volta nem engedte meg azoknak kielégítő megoldását. Hales, egy angol, szolgáltatott az iránt az első biztos adatokat, 5 hőmérő alapján, melyeket 21 hüvelyknyi mélységbe ázott, felismerte, hogy a hőségváltozások a mélység nagyobbodásával gyorsan fogynak. Utána több természettudós foglalkozott e tárggyal különféle helyen. A legújabb időben különösen azon észlelések nyertek jelentőséget, melyek Arago által a párisi csillagdában, és Lamont által a bogenhauseni csillagdában tétettek.

Ha a nap az egyetlen kütfő volna, melytől a föld melegségét nyeri, akkor a hővezetés törvényei szerint a hőmérsék változásainak — előidézve a napváltozások és az évszakok által — a nagyobbodó mélységgel mindig kisebbülniök, de egyúttal a közép-hőmérséknek csökkennie kellene. Felfoghatólag oly rétegeg kell jutnunk, hol ama változások feltűnőleg kicsinyek, s a hőmérsék az egész éven át állandó. E változatlan réteg annál mélyebben fog feküdni, minél nagyobb a hőmérsék változása az egyenesen melegített helyen. Míg tehát az egyenlítő vidékein csak néhány hüvelyknyire esik a földfelület alatt, távolsága 2 mi szélességünkben (általában) 75 láb, tett észleletek folytán. Észleletek, melyek még nagyobb mélységekben tétettek, azt mutatták, hogy a hőség onnantól kezdve folytonosan növekszik. E növekedés nagysága különböző észlelőktől különbözőleg adatik elő; középként

állíthatni, hogy 100 láb mélységre a hőség 1° -kal Celsius szerint növekszik. E tény azon feltevéshez vezet, hogy földünk saját, a nap megsugárzásától független meleggel bír. Az észleletekből következtethető, hogy 9000 – 10,000 lábnyi mélységre a föld hőmérséke olyan, mint a forró vízé. 45—50 földrajzi mértföld mélységében már a kőzetek is, melyek a föld kérgét összetartják, híg állapotban volnának. E nézetet a föld magvának izzó voltárul már a régiségben találjuk, némely közép-ázsiai népnél, később a görögök bölcsészeti rendszerükben; a XVII. században Athanasius Kircher, egy tudós jezsuita, ugyan-e nézetet vallotta, mely a legutolsó 150 évben a legnevesebb tudósoktól elfogadtatott és kiképeztetett.

E két forráshoz, melyekből a felsőbb földrétegek melegüket merítik, mint harmadik, a hőmérséket határozó tényező járul: a kisugárzás a szabad világtér felé. E három befolyás évezredek óta annyira egyensúlyba helyezkedett, hogy a föld közép-hőmérséke teljesen állandó. Bizonyítja ezt a föld forgásideje, mely Hipparch kora óta teljesen változatlan. A változások, miket az állandó rétegek fölött észlelünk, csak a nap általi különböző megsugárzásból következtethetők, s időnkénti módosításokat szenvednek ismét, a mint a föld-csapadékokkal érintkezik, hideg vagy meleg légáramlatokkal. A készülék, mely e hőmérséki viszonyok kinyomozására szolgál, fából való tömlőből áll, négyszegű nyílással, melybe 5 tolózár (faprisma) könnyen bemerithető és gyorsan kivonható. E tolózárakban vannak a hőmérők, melyek közvetlenül $\frac{1}{10}$ fokokra vannak osztva. Azon helyen, melyre a hőmérő gümbeje jutnak, a tömlőnek egy vékony rézlemezzel fedett nyílása van. A hőmérők mélysége 4, 8, 12, 16 és 20 láb. A leolvasás hetenként egyszer történik meghatározott órában.

Egy ötévi időszak eredményeiből, miket szerző ábra által iparkodott szemléltethetökké tenni, e három pontot akarja kiemelni közép-hőmérsékek imezek

4 láb	=	$9.09 R'$
8 "	=	9.49
12 "	=	9.63
16 "	=	9.68
20 "	=	9.71

A közép-légmérsék ez időszakra $= + 8^{\circ}94 R$. Ha e számokat összehasonlítjuk azokkal, miket más észlelők nyertek, feltűnik nemcsak

absolut magassága a hőmérséknek, hanem a mélységgel való erősebb növekedése is, mely itt félreismerhetlenül mutatkozik.

Szerző hajlandó mind a kettőt azon forró vízrendszer befolyásának tulajdonítani, mely Ó-Budáról a Szt. Gellért-hegyig vonúl.

A 2-ik pont a földmelegség szélsőségeit illeti.

Mig a léghőség heti közepeinek változása, a nevezett időszakban 29.09 teszen, a földet illetőleg az a következőnek mutatkozik:

4 láb mélységre csak	10°21.
8 „ „ „	6°63.
12 „ „ „	3°41.
16 „ „ „	1°96.
20 „ „ „	1°08.

A haladás törvénye szerint 40 lábnyi mélységre az már csak $\frac{6}{100}$ 60 lábnyi mélysége alig $\frac{1}{100}$ fokot teszen.

Ez is egy helybeli, talajunkat melegítő állandó okra mutat, ha azt nem akarjuk feltenni, hogy a föld kérge itt vékonyabb, mint másutt.

A 3 pont a gyorsaságot illeti, melylyel a nap melege a földben elterjed.

Középszámítással 7.4 napra van szüksége, hogy 1 lábnyi földréteget (agyagot) áthasson. A felsőbb rétegekben 8 lábig ez elterjedés lassabban történik, mint az alsóbbakban. Ebből látható, a melegnek félévre van szüksége, hogy a földbe 25 lábnyi mélységbe hasson.

Minthogy a változások nagyobb mélységekben csak igen csekélyek, igen nehéz a legna gyobbnak és legkisebbnek idejét pontosan megmondani. Általában a legmagasb hőmérséket kapjuk:

4 lábnyi mélységben	augusztus	23.
8 „ „	szeptember	27—28.
12 „ „	október	23.
15 „ „	november	25.
20 „ „	december	28.

A legalacsonyabbat:

4 lábra	február	19.
8 „	márczius	24.
12 „	ápril	21.
16 „	május	18—19.
20 „	junius	15—16.

Végül kimutatja szerző a meleg időszakonkénti menetét az egyes mélységekben egy színes sor által, melyből kiszámíttattak a hőmérsékek az évek 71 egyentávolságu pontjára.

October 18-án philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

Henszlmann Imre l. t. „A kalocsai ásatásokról“ értekezett. Kivonata ez :

A kalocsai ásatások eredményéről csakis a „Magyarországi régészeti emlékek“-ben szólhatni tüzetesebben; miért is értekező ezen eredményeket jelenleg csak történelmileg adja elő.

Az ásatás aug. és sept. hónap öt hetében vitetett véghez.

Az első hét eredménye volt egy átmeneti stylum templom kereszt-hajójának felfedezése a mostani székes-egyház kelet felé fekvő déli és éjszaki oldalán, melyből kitetszik, hogy a régibb templom, nem mint eddig állították, a mostaninál tizenkét, hanem összesen csak mintegy négy öllel volt szélesebb, és hogy az előbbinek volt kereszthajója, mely a mostaninak niucsen.

A második hétben a mostani templom szentélye körül napfényre jött egy félkör idomú folyosó (a francziák charolle-ja) és annak külső peripheriája öt sugár kápolna (chapelles rayonnantes). Az utóbbi felfedezés a szóban levő egyházat a francia iskolába, és az elrendezés a fenmaradt szobrászati díszek stylumjával együtt az építkezést a XIII-dik század beállta korába helyezi. Mesterére ráismerhetünk ama Ravézében, kinek fehér márványsirkövét (mint „lapidica“-ét) a mostani szentély külsején, megfordított állásban befalazva találjuk.

A harmadik hét munkái kitüntettek egy még a tárgyalt templomnál is régebbet, mely sz. István korában készült, s melynek alapzata ránk maradt. Ezen igen kis mérvű templomkának alapzata, részben a két újabbak alatt, részint azokon kívül fekszik; mert tengelyének iránya hegyes szöget képez az említettekével; holott ellenben a mostani épület az időben másodiknak alapzatán emelkedik szűkült és megkurtított alakban. A szűkítés, mint láttuk, négy ölnyi, a kurtítás nagyobb három ölnél, tehát a második templom nem volt 10 öllel hosszabb, mint eddig hibásan állították.

A negyedik hét ásatása az előbbi munkalat kitisztítására és a második templom nyugati iker-tornyának felfedezésére fordított; azonban alapzatát nem találtuk fel, alkalmasint azért nem, mert a mostani ikertoronynak alapzata, minden irányban erősebbé tétetvén, a régibb alapzatot az újabb testében kellene keresni, de hogy a második templomnak is volt ikertornya, azt kétségen kívül helyezi két lépcsőháznak alapzata, melyet a mai épület nyugoti homlokzata előtt találtunk.

Az ötödik és utolsó hét a mélyebben fekvő részek kutatására fordított; s így 25 falazat-sírt találtunk különféle korból, s mely részben az első, részben a második templomhoz tartozott, a sírokban alig fordult elő egyéb csontoknál, azonban fölülte érdekes azoknak különböző eredetük szerint változó alakja.

Nevezetesebb a síroknál a legrégebbi templom harmadik torony alapzatának feltakarása, mely szemközt egy negyedik tornyot föltételezván, újabb tanuságát adja annak, hogy sz. István korában a magyarországi nagyobb templomoknál négy tornyot alkalmaztak, még pedig nem díszítési, hanem erősítési s védelmi czélból; mert e torony a római álléttábor tornyai mintájára van elrendezve, s ez képez sajátos magyar építészeti iskolát, mely a XIII-ik század elejéig fennállott.

A második kalocsai székes-egyház már nem tartozik ezen, hanem a francia iskolába, s így élén áll azon stýlnék, melyet nálunk a XIII-ik század első felében épített, kivált a cistercita és premontrai rendek apátsági-templomaikban rendesen alkalmazva látunk.

S z i l á g y i F e r e n c z l. t. ily czim alatt értekezett: „XII-dik Károly svéd király Zilahon 1714-ben, mint Zoványi György helybeli reform. pap és püspök vendége.“ Kivonatban következőleg:

Tekintetes Akadémia! A folyó évben előbb Közép-Szolnokmegyében, még pedig részint Zilahon, a városi, megyei, a reform. egyházi levéltárakban, részint Zsibón, majd a b. Wesselényi családi levéltárban, majd Bécsben a volt erdélyi és magyar udv. kancelláriai, valamint a közös hadügyministeriumi levéltárakban Erdélynek XVIII-ik századbéli históriájára és közügyeire vonatkozó kutatásokat tettem, s czélomra tartozó számos, eddig egészen ismeretlen, s hazánk történelmére új világot derítő, azt fölülte fontos és érdekes adatokkal gazdagító okmányokat másoltam le.

Mielőtt e buvárkodásom eredményéről ez idei tudományos foglalkozásomról, úgyszólván itt tüzetesen számot adnék, s e kötelességemet teljesíteném, — egy más, nem épen érdektelen s kutatásaimmal összefüggő rövid fölolvastást akarok ez órában tartani, melynek tárgya XII. Károly svéd királynak a XVIII-ik század elején Erdélyen keresztül útazása.

Annak czíme: „XII. Károly svéd király Zilahon 1714-ben helybeli reform. pap és püspök Zoványi György vendége.

Meg kell itt említeni azon körülményt, hogy Z o v á n y i György 1696—98-ban Hollandiában a franckeri egyetemen tanult, s ott ismerkedett meg, midőn 1697-iki ápril 15-kén, még élte 15-dik évét sem töltve be, a trónra jutott XII. Károlylyal, ki hasonlólag egy darabig azon városban mulatott.

Nem önkényesen, de mint fennebb már érintém, idei buvárkodásomból foly, hogy mostani előadásomra e tárgyat választottam. Az egy szakaszát képezi a Zilah városa történelmére vonatkozó, az ottani és a bécsi levéltárakban talált, eddig nem ismert, új adatokból összeállított kis monographiának, melyet a tek. Akadémia történelmi értekezései között akarnék kiadni, ha t. i. az arra érdemesnek fog ítéltetni.

A folyó év tavaszán Zsibón valék, hová Zilahról mentem át, midőn b. Wesselényi Miklós úr Bécsből, osztálytanácsos és kanczelláriai igazgató Szentgyörgyi Gyula úrtól egy levelet s felszólítást kapott, hogy az ottani svéd királyi követség titkára Burens-t a m úr számára a zilahi ref. egyház levéltárából a netalán ott fellelhető és XII. Károly királynak zilahi útját illető okmányokat másoltatná le.

Mivel a kérdéses ügyről nekem volt némi tudomásom, a tisztelt báró úrnak szolgálatomat ajánlottam, hogy Zilahra visszatérvén, ott a dolognak végére járok, s azt, mennyiben lehetséges leendő, eligazítom. Így is történt; az ottani reform. egyházi, valamint a megyei levéltárban a XII. Károly zilahi útjára vonatkozó két igen érdekes okmány birtokába jutottam, főkép egy tisztelt régi jó ismerősöm s iskolapajtásom, t. Pele Lajos úrnak, Közép-Szolnok derék alispánjának, segítségével, mit itt hálás elismeréssel említek.

Egyik ezek közül: Közép-Szolnok megye tisztségének Zsibón 1714-ben october 22-kén tartott gyűléséből „svétziai király Ő Felségének Törökországból hazajövele alkalmatosságával“ a megyén keresztül útazása közben kívántató különböző takarmány, valamint élelmi czikkeknak beszerzése végett tett intézkedése. Ezek voltak: 300 köböl abrak, melyből 30 köböl árpa legyen, 200 szekér széna, 140 köböl buza, 60 szekér „pro vectura“, 6 veder vaj, 6 veder méz, 300 tyuk, 50 lúd, 10 pulyka, 40 récze, 2000 tojás, 3 kövér sertés, 2 bornyú, 10 herbécs, 1 ó és jó szalonna, bor hat hordó, mindenik negyven akós, továbbá a megyének mind a négy járására repartílandó mentől több vadak, halak, madarak stb. A mint e listából látszik, a nemes megye csakugyan ki akart magáért tenni; azonban a bőkezűleg, szinte királyi

módon tett gondoskodásnak az egyszerűen s másod magával utazó királynál a megye tisztsége valószínűleg több és jobb hasznát vette.

A másik okmány: „Zoványi György életirása“, mely e püspök, jegyzeteiből egyik utóda által készítettett, de csak másolatban van meg, miután az eredeti példány, általában Zoványi püspök irományai, egy tűz alkalmával elégték. A megmaradott életírás azonban, mint tartalma bizonyítja, a hitelesség minden kriteriumával bír. Ebbe van beleszőve a svéd királynak Zilahra érkezése, ki ott a püspöknek „tyúk-ól útczában“ lévő saját házához szállott; maga t. i. a templom közelében lévő papi épületben lakott. A nép szájában forgó emlegetés szerint egyszer a régi időben igen nagy tűz volt Zilahon, midőn az említett útcza minden háza s épületei a pusztító lángoknak áldozatul estek, s benne csupán egyetlen egy t y ú k-ól maradt épen, mely sajátságos körülmény következtében azon tyúk-ólról lett az újonnan felépült útcza elnevezve.

E Zoványi ház ma is megvan, jelenleg azt egyik zilahi tanár K e r e k e s S á n d o r ú r bírja. Az első és útczai szobának deszka padlózatja van; a hátulsó, melybe két grádieson kell a közbüleső konyhából felmenni, bolthajtásos, és erős vastag fala van; az ajtók keskenyek és alacsonyak, általában a ház egész alakja annak régiségét mutatja.

Miután én Zoványi püspök életírásából XII. Károlynak Zilahon mulatására tartozó adatokat lemásoltam; azok a svéd királyi követség titkárjával az illetékes helyről német fordításban közöltettek, minek következtében, midőn én július végén Bécsbe fölérkeztem, vele többszöri érintkezésbe jöttem, s neki a Zoványi-féle ház rajzával kedveskedtem, mely pár évvel ezelőtt egy pesti képes ujságban adatott ki. *) A követ-ségi titkár ú r viszonzásúl engem XII. Károly királynak egy fényképé-

*) „Hazánk s a Külföld“ V. kötete (1867. első felében) 12-ik számában, martius 21-én (lásd 180. lap). Az illető czikkben XII. Károly élete és hadakozásai is le vannak írva, de hibásan, valamint több valótlan, és a történelemmel ellenkező adatokkal és tényekkel. Az író téved például abban, hogy Zoványi György egy r e f o r m á t u s t h e o l o g u s, az upsálai l u t h e r á n u s e g y e t e m e n tanult volna; a calvinisták és lutheránusok között akkor fenálló, s gyűlölségig fajuló ellenszenvnél fogva az nem is történhetett, de mint fennebb már említve volt, a király és Zoványi Gy. Fraunckerben Hollandiában tanultak, s ismerkedtek meg egymással. A királynak Zilahon mulatása is egészen máskép történt, — ezt alább látni fogjuk — mint az író azon képes ujság idézett czikkében előadja.

vel ajándékozott meg, mely azon korbeli eredeti kép után készült. Mindkét képet van szerencsém a tek. Akadémiának megtekintés végett bemutatni.

Nem lehet itt még azt se elhallgatnom, hogy a tölem czélba vett zilahi történelmi monographia érdekében megkértem a svéd követési titkár urat, velem a XII. Károly zilahi útjára vonatkozó svéd adatokat közleni, mint szintén őt az 'Akadémia történelmi osztálya jegyzőjének kérése folytán megkerestem, legyen szives engemet felvilágosítani a felől, vannak-e svédországi levéltárakban Erdélyt érdeklő okmányok, államiratok, követési levelezések? s ha igen, mi módon lehetne azoknak lemásolását eszközölni? Tudva van ugyanis, hogy az erdélyi nemzeti fejedelmek, főképen Bethlen Gábor és I. Rákóczy György idejében ezeknek udvarában volt Strassburg Pál svéd követ, ki későbbben Konstantinápolyban a svéd udvart képviselte, s ott az erdélyi oratorokkal gyakran érintkezett és levelezett. A követési titkár úr nekem nagy készséggel megígérte mindkét kérésem teljesítésére nézve a szükséges lépéseket megtenni, s az eredményről engemet tudósítani.

XII. Károly 1709-ki július 8-kán az oroszoktól szenvedett, addigi egész szerencséjét semmivé tevő, valamint Európa politikai helyzetére s viszonyaira nézve is végzetteljes pultavai veresége után a török földre menekült, hol előbb Moldvában Benderben, majd az oda közeleső Varnitzában tartózkodott, s a török portának, melyet I. Péter orosz czár elleni hadakozásra folyvást bujtogatott, igen sok bajt csinált, mig-nem ez utolsó helységről 1713-iki február 1-ső napján erőhatalommal, melynek megátalkodott makaességgel ellene szegült, s lakházának felgyújtása közben mint fogoly elvitetett, s a Drinápoly mellett eső Demosika nevű kis városba szállíttatott.

Itt is másfél évnél tovább veszteglett, s végre a csatatérről, valamint Svécziából is kapott rossz hírek és csapások következtében 1714-iki október elején haza indult s Oláhországon és Erdélyen, jelesen Nagy-Szebenen és Kolozsváron keresztül, útját nagyobbára lóháton folytatva, a mondott év november 14-én a nagy fáradtság és ronsolódás miatt gyengélkedő egészségben, éppen azért postakocsin Zilahra Zoványi fennemlített saját házába megérkezett.

A mint Zoványi e hírt vette, tüstént oda sietett királyi vendégét fogadni, s tiszteletteljesen üdvözölni. A király azonnal ráismert, hozzá latinul e szavakat intézte: „Nekem úgy tetszik, hogy én tégedet valaha láttalak“, mire a püspök válaszolá, hogy ő felsége Franquerában lát-

ta őt, egyszersmind engedelmet kért ő felségének „egy dictiócskát mondani“ s a király nyilatkozatára, hogy „meghallgatja örömet ismerős emberétől“, a püspök egy csinos latin beszéddel üdvözlé, melyben az Európától s Ázsiától bámult, magasztalt katonai vitézségét, s fényes nevét, dicsőségét kiemelve, — a pultavai szerencsétlenség után országa ügyeinek jobb rendbeszedése végett oda visszatérését, mint Isten munkáját úgy tünteti fel; egyszersmind legbuzgóbb óhajtatását és imáját ő felsége szerencsés útjáért kifejezve, azon kegyelméért esedezett, hogy a magyar- és erdélyországi elnyomott protestans reformált vallás sérelmeinek orvoslását „a legszükségesebb helyeken maga királyi tekintélyével“ eszközölni méltóztassék.

A király e beszédre mosolyogva így felelt: „Si salvus in regnum redibo, et thronum occupabo, vestri, tuique memor ero; vestris precibus me recomendo.“

A király a hozzá még Benderben léte alatt az országtól küldött Lieven tábornokkal érkezett Zilahra, (többi követői az úton részint elhaltak, részint betegen Kolozsvárrt maradtak) s Zoványi kérésének, hogy a feleségétől éppen ő felsége számára készített ebédet elfogadni méltóztassék, bár előbb nem igen akará, végre engedett; s így Zoványi asztalt terített, melyhez a király a tábornokkal együtt leült s igen jóízűen ettek, a püspök maga szolgált s kétféle, ú. m.: közönséges, valamint igen jóféle asszuszólló bort tett az asztalra; a király az elsőből nem ivott, de igen a másodikból, mi nem is maradt jótékony hatás nélkül, mert bár az ebéd után azonnal tovább akart utazni, s postát is parancsolt, de a hosszú, terhes és fáradságos útazás miatt megroccsolt testének bádgyadtságát érezve, ledőlt az ágyba, magát egy kevéssé kipihenni, s a jóféle asszuszor okozta bizonyosan, hogy mélyen elaludt s esti 7 óráig fel sem serkent, s így azon éjjel ott is halt, s mint az életírás említi: „másnap vidámabb ábrázattal, s friss egészséggel volt, s megköszönve Zoványi György hospitálítását, póstaszekérre ült s tovább utazott.“ A király ez útját oly gyorsan folytatá, hogy Pesten s Bécsen keresztül már november 22 kén éjfélkor, és így Zilahról nyolcz nap alatt Stralsundba, Svéd-Pomeránia tengeri városába megérkezett.

Említést érdemel itt végre egy, az Erdélyben akkor már megkezdett s karöltve járó vallásos és politikai reactio s absolutismus korát jellemző, egyszersmind a svéd királynak Kolozsvárrt mutatásáról bizonyosságot tevő okmány, mely 1724-ben s így e fejelelemnek Erdélyen keresztülútazása után tíz év múlva kelt. Az egy Er

délyből az udv. kancelláriához a „katholikus status“ részéről felkötött több információk, tudósítások közül az egyik, melynek czélja volt az uralkodó felséget, az Istenfiának Jézusnak istenségét tagadó istentelen sectáját az unitáriusoknak az országból száműzni, s egyelőre annak vallása szabad gyakorlatát megfiltani.

Azon tudósítások „in se continent multiplicia illius Principatus mala et vicissitudines plurimum videri attribuenda ei, quod haec secta Filii Dei blasphema ibidem in libero adhuc religionis exercitio permittatur,“ továbbá: „ajunt (scil. informationes) illius sectae homines non alienos a fide romano-catholica, praesertim si intelligerent: sui ariani cultus exercitium suprema Principis autoritate interdicere; quam interdictionem sub pietissimo Augustae Domus Austriacae regimine haecenus etiam non secutam, ipsemet Rex Sveciae occasione sui transitus per Claudiopolim, juxta fide dignas relationes publico suo sermone admiratus est.“

Az okmány a már más európai országokban nem tűrt unitáriusoknak Erdélyből is száműzetését végre azzal kívánja iudokolni, hogy mivel VI. Károly császárnak fia örököse nem volt, az Istenfiát káromló sectának az országból kikergetése folytán, e kegyes munkáért sokaknak hite szerint, ő felségének fia örököse fog születni; „ex quo pietatis opere multi augurarentur, augustum haereditatem masculinum nasciturum, cum haec ariana secta filii Dei blasphema, tandem etiam ex Transylvania Austriaca devotione exulare jussa sit.“

Óhajtottam volna, tek Akadémia! ez alkalommal püspök Zoványit is, ki maga korában nevezetes ember volt, ismertetni, de az időből már kifogyván, nem akarok e diszes gyülekezet békétűrésével visszaélni, s azt Zilah városa történelmének fennebb említett, s tőlem kiadandó monographiájában fogom teljesíteni.

Octóber 25-kén nyelv- és széptudományi osztály-egyszersmind összes ülés.

Hunfalvy Pál r. t. ily czim alatt értekezett: „Tudósítás ész-országbeli útazásomról.“ Kivonatban következőleg:

Egyik főfeladata volt útazásának a tartomány politikai és társadalmi viszonyait megismerni, mi nélkül érthetetlenek azon kérdések, melyeket Sawarin orosz író és Schirren észtországbeli író fejtegetnek, kérdések, melyek miképi megoldásától a Balti tartományok sorsa függ.

Másik föladata volt megismerkedni az észtek, mint nyelvbeli rokonaink, belső-irodalmi és külső-társadalmi állapotával.

A Balti-tartományokban, különösen az Észt- és a Livhercezségben, a társadalomnak három tényezője működik: 1) a hódító németek utódjai, kik ott a földbirtokosok, a városok jogosult lakosai, általában a mivelt osztály, melybe az észtek is fölkapaszkodnak. A történetek, a jog, az igazgatás stb. ezek részén vannak. 2) A meghódított észtek és lettek utódjai, kik a legkeményebb rabszolgaságba voltak sülyesztve, kiknek rabszolgasága 1819-ben megszüntetett ugyan, de társadalmi létük inkább rosszabbá lett, hogysem javúlt volna. Csak az 1860-as években változnak jobbra viszonyaik, nemcsak parasztföldjeiket megválthatják, hanem általában mindenféle birtokot is megszerezhetnek. Ezen észtek és lettek teszik a túlságig nagy számot, mert a tartományok, Kurlandot is belészámítva, összes lakossága 1.800.000, s ezekből az 1) alatti osztály csak 200.000-et teszen. Észték, a kiknek nyelve inkább csak egy finn dialectus, 600.000-en vannak. 3) Az orosz-politika, mely a kevés orosz lakosra támaszkodik, de mely támaszkodik az Oroszbirodalom oroszaira, s a mely a Balti-tartományok különszerűségét meg akarná szüntetni. S az orosz politika a hitvallást is segítségül veszi. A Balttartományok lakossága, urak, polgárok és parasztok evangélikusok, az orosz egyháznak kevés híve van ott. Úgy de az inséges években az orosz egyház különféle ígéretekkel magához édesgeté az észteket, különösen a letteket, kik mint a szláv-sághoz tartozók, könnyebben rokonszenveznek az oroszokkal, mint az észtek vagy németek.

Általában a Balttartományok igen sok tárgyat nyújtanak az elmélkedésre, sokat is lehet tőlök tanulni.

Ez idén az észt községek dalárdái jun. 28—30-káig Dorpatban az 50 éves felszabadulás ünnepét ülték. Az utazónak szerencséje volt jelen lehetni, tehát mintegy színről színre nézni a különböző vidékek észtjeit, kiket különben sehol és soha nem találhatott volna együtt. Megismerkedék az észt szellem mozgatóival, utána járt a nép anyagi mivoltának nemcsak itt, hanem falukon is, s azt a vallomást kell tennie, hogy az igen derék egy nép.

Reval és Dorpat szinte észt városoknak látszanak, mert amott 9000 német ellenében 13.000 észt van, itt pedig ugyanannyi német ellenében 10.000 észt. S minthogy a németek mindnyájan tudnak észtül, az utczákon nem hall az idegen mást, mint észt nyelvet. Mind

Dorpatban, mind Revalban igen nagy és szép templomaik vannak; Rigában az országos hatóság alatt lévő Jakab egyházban tartják az isteni tiszteletet. Útazó megvallja, hogy életében szebb protestans éneklést és általában megindítóbb isteni tiszteletet nem hallott, mint Revalban a Sz.-János egyházában, mely az észti községé. Építenek most Revalban egy új templomot is az észti község számára, melynek két tornya lesz, és mely szinte felülmúlja a város tehetségét.

Hunfalvy nem mulasztá el megismerkedni a városok szerkezetével is, mely sokat tartott meg a régi hansza-időből; mert Riga, Reval, Dorpat, Pernau, Narva stb. a német hanszának voltak tagjai.

November 2-kán. Philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

A titoknak megilletődve jelenti Gebhardt Xaver Ferencz r. t. f. é. oct. 27-kén történt gyászos kimúltát.

Az Akadémia elszomorodva vette e gyászjelentést, s az illető természettudományi osztályt az emlékezés iránti gondoskodásra felhívja.

Szilágyi Ferencz l. t. jelenti, hogy a Bécsben lévő svéd kir. követség titkára, Burenstam úr közbenjárása folytán, a stockholmi kir. levéltárban találtató s Erdélyre vonatkozó XVII-ik századbeli számos és érdekes okmányok ügyében, Due Fridrik bécsi svéd követ ő excellentiájától f. é. oct. 27-ről levelet nyert, melyet fölolvassván, a következő három indítványt ajánlja az Akadémia figyelmébe.

a) hogy a levél, véleményadás végett tétessék át az Akadémia történelmi bizottságához;

b) hogy az Akadémia Due Fridrik bécsi svéd követ ő excellentiájához, a kérdéses ügyben tett szíves tudósításáért, köszönő levelet intézni méltóztassék;

c) miután első rendben Burenstam úrnak lehet köszönni azt, hogy az erdélyi magyar történelem felvilágosítására szolgáló ügyben az Akadémia rövid idő alatt biztos tudósítást kapott, engedtessek meg a felolvasónak, hogy a nevezett követségi úrnak az Akadémia nevében annak elismerését, a kérdéses dologban tett sikeres közbenjárásáért, hozzáintézendő levélben kifejezhesse, s hogy az ülés jegyzőkönyvének e kérdésre vonatkozó pontja, az akad. titoknak által, jegyzőkönyvi kivonatkép neki átadassék.

Közmegegyezéssel mind a három indítvány elfogadtatik.

Thaly Kálmán l. t. „A gr. Forgách nemzetség levéltáráról“ értekezett.

November 8-kán matematikai és természettudományi osztályülés.

Szabó József r. t. felolvassa Koch Antal úr következő czimű értekezését: A görcső alkalmazása a közettanban.

Szabó József r. és Hantken Miksa l. tagok megbizatnak, hogy véleményt adjanak, ha a felolvasott értekezés felvehető-e az akad. „Értekezések” sorozatába?

Ugyanő az akad. titoknak által felszólítva, közli a vallás- és közoktatási miniszter, f. é. nov. 1-én 20,406-ik szám alatt kelt leiratát, melyben jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia múlt évi ápril 6-kán 298 ik szám alatti felterjesztése folytán, az országos központi meteorologiai intézet felállítására szükséges összeget a jövő évi állami költségvetésbe felvenni, s az intézetet már az 1870-ik évi tanfolyamban életbeléptetni szándékozik; ennél fogva a netáni észrevételek megtétele végett közli a M. T. Akadémiával a nevezett intézetre vonatkozó szervezeti javaslatot és útasítást.

a) Szervezeti alapszabályok.

A magyar birodalom meteorologiai és magnetikai viszonyainak megvizsgálására és tudományos kipuhatolására külön intézet állittatik fel, melynek működése 1870. január 1-én kezdődik.

I.

Az intézet czime, székhelye és hatásköre.

Az intézet czime: „Magyar királyi központi intézet a földdele-jesség és meteorologia számára.”

Hivatalos pecsétjében az országos czimert viseli.

A központi intézetnek hivatalos állása és székhelye Budapest.

Hatásköre kiterjed a magyar szt. korona minden országaira, t. i. Magyarországra, Erdélyre, Tót- és Horvátországra s a katonai örvidékekre.

II.

Az intézet célja és feladata.

Az intézet célja és feladata kettős:

A) Az országban létező meteorologiai észleldék közös anyaintézete és központja.

B) Egyszersmind főészlelde is.

A) Mint központi intézetnek azon feladata van, hogy :

1 ör. Ne csak saját észleléseit, hanem a többi hazai állomásokéit is egybegyűjtse, kiszámítsa s általában tudományos célra feldolgozza.

2-or. Gondoskodjék arról, hogy az ország különböző vidékein a szükséges helyeken mellék-észleldék állíttassanak fel.

3-or. Az észlelőket a kellő útasításokkal ellátja, nekik az eszközök megszerzésében segédkezet nyújt, és azokat megvizsgálja és összehasonlitja.

4-er. A külföld hasonló intézeteivel magát érintkezésbe teszi, s az észleletek kölcsönös közlését eszközöli.

B) Mint főészleldének, következő feladata van :

1-ör. A meteorológiai jelenségeket általában észleli s az azokra vonatkozó észleleteket kiszámítja.

2-or. Különös vizsgálatokat is tesz, melyek a kosmos physikájába vágnak, vagy önállólag vagy pedig külföldi észleldékkel összehangzásban.

3-or. Továbbá feladata, hogy a földdelejességre vonatkozó észleléseket és vizsgálódásokat annak mind napi, mind századi változásaira nézve tegye meg, azaz : hogy tökéletes állandó delejességi észleldét foglaljon magában.

4-er. Mivel több helyen alig lehet magnetikai észleldéket fölállítani, a központi intézet az úgynevezett földdelességi állandókat az ország más vidékein is meghatároztatja, hogy a földdelejességi vonalak megállapíttathassanak.

Ezen célra és a mellék-állomásokon létező műszerek megvizsgálása végett legalább minden 15 évben az intézet központi tisztviselői a vidéki állomásokat meglátogatják.

III.

A központi meteorológiai intézet szervezete.

1-ör. A központi meteorol. intézet tudományos tekintetben, szerves kapcsolatban van a magyar tud. Akadémiával, melynek egyik célja szintén hazánk természettudományi viszonyainak kipuhatólása és megismertetése. Egyéb tekintetben pedig önálló intézet, s mint ilyen, közvetlenül a magyar közoktatási ministerium alatt, s állami intézet rangjával bír.

2 or. Az eddig fölszerelt, és a m. tud. Akadémia birtokában lévő

eszközökön kívül még megkívánt műszerek és szükségelt épületek — az igazgató főnök javaslata alapján — a kormány költségén szereztetnek meg, állíttatnak fel, s tartatnak fenn.

3-or. A magy. tud. Akadémiától átvett műszerek és eszközök annak tulajdonai maradnak, és a központi intézet netáni megszüntetése vagy félbenszakítása esetében az Akadémiának ismét visszaadandók; ellenben az intézeti teleképületek és újonnan szerzett műszerek, mint állami tulajdon tekintendők, melyek fölött a közoktatási m. k. miniszerium rendelkezik.

IV.

A magyar kir. központi intézet személyzete.

1-ör. Az intézet személyzete rendesen áll:

- a) 1 felügyelő főnökből;
- b) 1 igazgató segédből (observator);
- c) 1 assistensből;
- d) 2 szolgából.

Ha szükségeltetik, a teendőkhöz képest még számítók (calculatorkok) is fölvétethetnek, miről előlegesen a m. kir. közoktatási miniszeriumnál jelentés teendő.

2-or. Az a) b) c) alatt említett tisztviselők államhivatalnokoknak rangjával birnak, és pedig a felügyelő főnök egy rangfokozatban áll az országos egyetem rendes tanáraival azaz a VI. fokozatban, az igazgató-segéd a VIII. és az assistens a X. fokozatban áll a XI. fokozatba előlépés jogával.

3-or. Az intézet főnökét a magy. tudom. Akadémia ajánlja, s a m. kir. közoktatási miniszter előterjesztése alapján ő cs. s apost. kir. fősége nevezi ki.

4-er. Az igazgató-segéd és az assistens a felügyelőfőnök ajánlata alapján s a m. tud. Akadémia jóváhagyása mellett, a magy. kir. közoktatási miniszter által neveztetik ki.

5-ör. A szolgák felvétele s netán elbocsátása a főnök által történik a m. kir. miniszeriumhoz teendő tudósítás mellett.

V.

Az intézet személyzetének fizetése.

A tisztviselők fizetése a törvényhozók által megállapíttatván, az országos központi pénztárból teljesíttetik.

1. A főnök fizetése 1800 frtból áll, mely minden öt év után 200 frtnyi járulékkal növekedik, azonkívül szabad lakást vagy szállásbért kap.

2. Az igazgató-segéd évenként 1200 frtot húz s minden öt évi szolgálat után 100 forint fizetés-javításban részesül, s ezenkívül vagy szabad-szállást, vagy szállásbért kap.

3-or. Az assistens 700—800 forint évi fizetést élvez, azonkívül szabad-szállást, az intézet épületében.

4-er, A két szolgálja közül az egyik, ki az észleldében szolgál, 360 frtot, a másik (házmester) 300 frt évi fizetést, és ezenkívül szabad-szállást kap.

5-ör. A főnök s az aligazgató nyugdíjképesek, ugyanazon rendszabály szerint, mely a nyilvános tanárookra nézve Magyarországon érvényesül.

Tanári állomásról a központi intézetbe való átlépés esetében, vagy megfordítva, a betöltött szolgálati évek a nyugdíjazásnál beszámítandók.

Az assistens rendszerint csak három évre fogadtatván fel, nyugdíjra csak az esetben szereshet igényt, ha bebizonyított képesség alapján szolgálata meghosszabbíttatik s ekként megszakadás nélkül 10 éven túl szolgál. Nyugdíj-illetményeit esetről-esetre a közoktatási miniszterium határozza meg.

VI.

Az intézeti személyzet teendőinek felosztása.

A teendők az intézet személyzete között következőleg oszlanak föl:

Az intézet vezetése, mint tudományos ügy oekonomikus irányban is a főnököt illeti, s felelős a közoktatási m. kir. miniszteriumnak, a hivatalos levelezést viszi, miért is az intézet pecséte nála van; végre ő ügyel fel — felelősség mellett — az intézet összes eszközei, műszerei- és gyűjteményeire is.

A főnököt távollétében az igazgató-segéd helyettesíti, ki általában véve a főészlelde által végrehajtott, és a vidéki észleldék által beküldött észleletek kiszámítása és feldolgozásáról gondoskodik.

Az assistens a főészleldében teendő észlelésekkel foglalkozik, és előlegesen a számító (calculator) tisztét is helyettesíti.

A részletes útastást a m. kir. vallás- és közoktatási minisztérium dolgozza ki.

VII.

A központi meteor. intézet összeköttetése a vidéki észleldékekkel, és azokhoz viszonya.

1-ör. A központi intézet kötelessége azon iparkodni, hogy hazánkban meteor. észleldék czélszerű fölosztás mellett oly számban állittassanak föl, mely szükségeltetik, hogy az időjárás menete és változásai megismertethessenek. Ezen helyek száma előlegesen 50-re tétetik.

2. A vidéki észleldék feloszlának:

- a) önkéntesek, és egyszersmind díjtalanokra;
- b) hivatalos és rendesen fizetett, vagy jutalmat igényelhető észlelőkre.

Oly helyek, hol önkénytes és díjnélküli észlelők nem találhatók, díjazott észlelők alkalmazandók.

Ezen intézkedés keresztülvitele czéljából a vallás és közoktatásügyi m. k. minisztérium a földm. ipar- és kereskedelmi m. k. minisztériummal egyetértőleg intézkedett, hogy ezen szolgálatra a távirdai tisztviselők kiképeztessenek s alkalmaztassanak.

3-ör. Azon távirdai tisztviselők, kik erre képeseknek találtnak, az állam részéről 60—100 frt jutalomdíjt nyerendnek, minek valószínű hatására egyelőre évenként 1000 frt fog az államköltségvetésbe fölvétetni.

4-er. Az észlelők feljegyzéseiket, a központi intézet által kiadott minta szerint egybeállítva, havonként ugyanehhez küldendik be.

Ezen felül néhány állomásról, melyeket a központi intézet jelölend ki, naponként távirati jelentések fognak ehhez beküldetni.

5-ör. Az észlelők a szükséges műszereket ott, hol azok a község vagy az intézet által be nem szerezhetők, az államtól nyerik, melyek azonban a központi intézet tulajdonai maradandnak.

6-ör. A központi intézet s az állomások között valamint a postai, úgy a távirdai közlekedés is díjmentes.

7-er. Az észlelési eredmények részint havi jelentésekben, részint a központi intézet által kiadandó évkönyvben fognak közzététetni.

VIII.

A központi intézet műszerei és épülete.

1-ör. A budai akadémiai észleldében jelenleg meglevő, a magyar tudományos akadémia tulajdonát képező delejességi és légtűneti műszerek, a központi intézet használatába bocsáttatnak át.

A már használhatlanná vált készülékeknek másokkal pótlására, valamint az új műszerek beszerzésére szükségelt költségek az állami pénztárból fedeztetnek, s ez irányban a központi intézet a vallás- és közoktatásiügyi magy. kir. miniszteriumnak részletezett tervjavaslatot fog felterjeszteni.

2-or. A központi intézet s a mellék állomások műszereinek beszerzésére 4000 frt költség engedélyeztetik, melyből 1870. évre 1500 frt esik.

Hogy a központi intézet célja biztosan elérthessék, a körülményekhez képest gondoskodva lesz arról, hogy az saját épülettel birjon, mely nemcsak hogy minden irányban szabad kilátást nyújtson, hanem, hogy külső zavart okozható befolyásoktól is megóva legyen, s hogy továbbá a delejességi műszerek- és készülékekhez szükségelt különös szerkezetű helyiségek is felállíthatassanak.

b) Utasítás

a légtűneti és földdelejességi magyar kir. központi intézet igazgatósága számára.

Vonatkozással a szervezeti alapszabályokra, melylyel a légtűneti jelenségek s a földdelejesség megismertetése és kipuhatólása céljából a magyar szót. korona országaiban egy központi intézet állíttatik fel, a vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium az alábbi utasítás kibocsátását tartja szükségesnek.

I.

Az intézet célja és feladata.

1. A birodalom légtűneti viszonyainak kipuhatólása céljából, az erre alkalmas helyeken légtűneti állomások szervezetnek.

Az erre kiszemelt helyek Budapesttől távolságuk szerint 4 éghajlatra oszthatók s azok száma 50.

Az állomások következők :

I. 1) Kalocsa, 2) Félégyháza v. Kecskemét, 3) Szolnok, 4) Eger, 5) Losonc, 6) Selmeczbánya 7) Győr v. Pannonhalma, 8) Veszprém, 9) Komárom, 10) Nyitra.

II. 11) Pécs, 12) Zombor, 13) Szeged, 14) Békés, 15) Debrecen, 16) Miskolc, 17) Rozsnyó, 18) Besztercebánya, 19) Szakoleza, 20) Pozsony, 21) Sopron, 22) Keszthely.

III. 23) Temesvár v. Arad, 24) Nagyvárad, 25) Szatmár-Németi, 26) Ungvár, 27) Bártfa, 28) Kézsmárk, 29) Zsolna, 30) Árva-várallya, 31) Ujvidék, 32) Eszék, 33) Fiume, 34) Zágráb, 35) Ogulin, 36) Zimony, 37) Pancsova, 38) Oravicza, 39) Kukabánya, 40) Nagy-Bánya, 41) Mármaros-Szigeth.

IV. Erdélyben : 42) Marosvásárhely, 43) Kolozsvár, 44) Nagy-Enyed, 45) Nagy-Szeben, 46) Brassó, 47) Beszterce, 48) Csíkszereda, 49) Segesvár.

2. A központi intézet igazgatóságának feladata, a jelenleg már működő észlelőket felhívni, hogy észleleteiket a központi intézethez küldjék be, valamint azon helyeken, hol eddig még észlelde állomások nem léteznek, erre alkalmas és készséges egyéneket kiszemelni, s azokat az észlelésre és műszerek kezelésére betanítani.

Oly helyeken, hol távírda-állomások léteznek, a távírászokat lehet az észlelésekre alkalmazni. E célból az intézeti igazgatóság a távírdahivatal főnökével magát egyetértésbe helyezendi.

A központi intézet hivatalnokainak kötelessége a távírászi folyamat növendékeit az észlelés és műszerek kezeléséhez szükséges jártasságba begyakorolni.

Egyes észlelők jutalmazása végett az igazgatóság évenként a közoktatási magy. kir. minisztériumhoz felterjesztést teend.

3. Azon állomások számára, melyek a szükséges műszereket a megye-, község- vagy egyletektől nem kapják, a központi intézet szerzend meg a kellő műszereket, melyek az állam tulajdonai maradnak, s azokról külön leltár vezetendő.

A teljes mellék-állomások a következő műszerekkel látandók el :

1. egy légsúlymérő, 2. egy párányomat-mérő, mely 2 hőmérőből áll, 3. egy esőmérő és 4. esetleg egy szélkakas.

Eleve elégséges lesz, ha a másodrendű állomások (az elősoroltak közt mintegy 15—20) egy hőmérő- és egy esőmérővel láttatnak el. Különben a központi intézet köteles az állomás felállításához szükséges

műszereket, az állomási észlelő rovására megrendelni, nemkülönben az eddig már meglevő, úgy az általa szállítandó műszereket is megvizsgálni. Ezen vizsgálat eredménye egy külön lajtromba foglaltatik egybe.

4-er. Az állomások feljegyzései rendszeren havonként a központi intézethez beküldendők, mely azokat megvizsgálja, szükség esetében kiszámítja s őrizet alá veszi.

Egyes állomásoktól, melyeknek száma körülbelül 10 leend, a központi intézet naponként távirati jelentéseket vesz, egy bizonyos órában, hogy az időjárás állapotáról tudomást vehessen, s e szerint időjárási térképeket s az időjárás menetéről általános kimutatást készíthessen. Azon kívül rendkívüli jelenségekről, p. o. hirtelen s erős mérsékleti vagy légnyomási változásokról, viharokról sat. minden észlelde küldhet be távirati jelentéseket.

Ezen czélból a központi intézet a vidéki észlelőkkel mind a postán, mind a távirdán bérmentesen közlekedik.

5. Ezenfelül a központi intézet a külföldi intézetekkel is közlekedik, és közli velök észleleteit s gondoskodik, hogy ezek is észleleteiket vele tudassák.

A bécsi cs. kir. központi intézetet illetőleg az eddigi posta- és távirda- díjmentesség a hivatalos közlekedésben ezentul is érvényben marad.

II.

A központi intézet, mint a birodalom főészleldjének feladata, a szervezeti alapszabályokban van általánosságban körvonalozva. Az észleletek terjedelme, s a követendő rendszer feletti közelebbi elhatározás a felügyelő főnök hatásköréhez tartozik, az észlelési mód azonban lehetőleg a többi európai főállomásokon követett rendszerhez alkalmazandó.

E helyütt azonban különösen kiemeltetik, hogy valamint a fő-, úgy a mellék-állomásoknál is tudományos, légtüneti és delejes észleléseken kívül, azon tünemények is, melyek a mezői gazdaságot különösen érdeklik s a helyi éghajlat tudomásához szükségesek, szorgosan észlelendők és feljegyzendők; így például azon napok száma, melyeken fagyott, az őszi és tavaszi fagy ideje, a gabonanemek, gyümölcsfélék és takarmánynövények vetésének, virágzásának, aratásának stb. ideje.

2-or. A központi intézet átveszi a budai akadémia észleldében levő, ez akadémia tulajdonához tartozó műszereket és készülékeket. Ezen felül a központi intézetnek még egyéb, az Akadémia birtokában

lévő légtűneti műszereit, mint például a Salleron-féle normál légsúly-mérő egy mérleg használat végett átadatnak. Ezek a leltárban külön felsorolandók.

Azon műszerekért, melyek a budai kir. főreáltanoda tulajdonai, az intézeti igazgatóság másokat szerzend be, valamint a szükséglethez képest újakat rendelend meg.

Különösen felhatalmaztatik az igazgatóság következő műszerek vásárlására :

1. egy állomási barometert (Fortin-féle edény-barometer.);
2. egy utazási barometert;
3. egy holosterique fémbarmetert;
4. egy August-féle psychrometert;
5. egy maximum minimum fémmérséktartót;
6. egy önjegyző hőmérőt;
7. egy vagy két normal hőmérőt, Fastrétől;
8. egy zseb-chronometert;
9. egy magnetikai theodolythot, az állandó elhajlás-mérő részére;
10. egy Gauss-féle magnetometert; az absolut hatályosság meghatározására;
11. egy önjegyző szélmutatót;
12. Robinson-féle szélgyorsaság-mérőt;
13. Lamont-féle elpárolgás-mérőt.

A beszerzési költségek fedezésére az engedélyezett 4000 frtból 1870-dik évre 1500 frt bocsáttatik az igazgatóság rendelkezése alá.

3-or. A műszerek beszerzésénél a tizedrendszer behozatalára figyelem fordítandó.

Az intézetben lévő összes műszerek, készülékek, butorok felől leltár készítendő s folytatólagosan vezetendő, melyben a műszerek felismerhetőleg leirandók s azok beszerzési módja s az ára megjelölendő. Az összes intézeti tárgyak feletti főfelügyelet s felelősség a felügyelő főnököt terheli.

III.

A z i n t é z e t k ö z l e m é n y e.

1. Az intézet működéséről különösen az általa kiadandó évkönyv tanúskodik.

Ennek tartalma következő :

1. A vidéki észleldék felsorolása, földirati fekvésükkel stb.

2 A használt eszközök correctiói.

3. Az összes észleldék észleleteinek kiszámított eredményei stb.

4. Különös vizsgálódások és észrevételek a földforrások és kútak mérsékéről, phaenologiai észlelések, a külföldi intézetek hasonló észlelései.

5. A delejességi észlelések eredményei, melyek külön is kiadatnának.

Azonkívül a főészlelde legalább havi kimutatásokat is bocsát közre, s azokat a külföldi intézeteknek is megküldi.

2. Az évkönyv nyomatási költségeire egyelőre évenként 500 frt engedélyeztetik s az igazgató kezeihez a m. kir. központi pénztárnál folyóvá tétetik. A közzeendő anyag tulszaporodásánál, ha az évkönyv 12 nyomtatott ivnél többet tenne, az igazgatóság a fentérintett költségösszeg megfelelő javítását tartozik kérvényezni.

3-or. A központi intézet által szétküldendő havi vagy heti jelentések nyomatási költségei az engedélyezendő 500 frt iroda-átalányból fedezendők.

Hogy ily részletes jelentések a mellék-állomások által is küldetessenek külföldi intézetekhez, az iránt a m. kir. miniszterium engedélye kikérendő.

IV.

B e l s z o l g á l a t.

1. A hivatalos teendők az intézet tisztviselői közt a fent megítélt elvek alapján, melyek szerint a központi intézeteknek tudományos irányban vezetése a szerek és készülékek feletti felügyelet a leltárak s az oeconomiai ügyek vezetése a felügyelő főnököt illetik, osztandók meg

2. A hivatalos levelezést a m. kir. közoktatási miniszteriummal, — kinek közvetlenül alárendelve van, — s a magyar tudományos Akadémiával a felügyelő főnök viszi.

3. A hivatalos teendőket a többi tisztviselők közt — tekintettel azok képességére s egyéniségére — a főnök osztja ki, kinek is azok engedelmeskedni tartoznak.

4. A szolgák felvétele és elbocsátása a főnök hatásköréhez tartozik, arról azonban a mngü ministeriumnak jelentést tenni tartozik.

5. A házirend megállapítása szintén a főnök feladata; ő köteles az intézet épületeit szemmel tartani s kisebb javításokat az e célra előirányzott 500 frt hitelösszezből számadástétel mellett eszközölthet.

Nagyobb javítások, lényegeseb változtatások, vagy új beszerzések iránt a magyar kir. miniszteriumhoz felterjesztés intézendő.

6. Ügyelnie kell, hogy a hivatalnokok egyike, ki az észleletek pontos teljesítése felett örökönd, folyton az intézetben tartózkodjék.

7. Azon kell lenni a főnöknek, hogy a tisztviselők az észlelések minden ágaiban a kellő jártasságot megszerezzék, hogy bármelyiknek akadályozása esetében, annak helyettesítéséről előre gondoskodva legyen.

8. A főnök távollétében az igazgató-segéd foglalja el annak helyét s teljesíti annak köteleit, a tőle nyert utasítás értelmében.

9. Az assistens az észlelői szolgálata segélyével, főleg a könnyebb észlelések pontos teljesítésére van kötelezve, s azonfelül mint számoló is működik.

10. Nyolcz napig terjedő szabadságot a főnök engedélyez, hosszabb időre a miniszterium.

11. Három napnál hosszabb időt igénylő hivatalos utazások a miniszteriumnál bejelentendők, s az illető költségek az e célra engedélyezett 600 frt átalányból fedeztetnek.

Utazások alkalmával napdíjak rendesen nem adatnak; arra valamely tisztviselő csak azon esetben tarthat igényt, ha a miniszterium rendeltetéséből vagy jóváhagyásával rendkívüli kiküldetéssel bizatik meg.

12. Az alapszabályokban körülírt időszaki utazások, delejes hely-meghatározások, vagy a mellék-állomások vizsgálata céljából rendesen főnök által teljesíttetnek, ki azonban ezen teendőket az igazgatós gédre ruházhatja.

A főnök szabadságában áll ezen körútakra az észleletek gyorsabb teljesítése végett más, tudományos szakférfiakat is magával vinni, azonban az úti átalány különös megterhelése nélkül.

13. A delejes hely-meghatározások végett tett utazásra adott úti átalány részletes felszámolás alá nem esik, az utazás eredményéről azonban a miniszteriumnak jelentés teendő, a mi a vizsgálati eredmények közzététele által is történhetik.

14. Terjedelmesebb munkálatokra, melyeket a központi intézet személyesen teljesíteni nem képes, mint például a lefolyt évek feljegyzett adatainak kiszámítása, a tárgy természete szerint vagy számoló díjnokok fogadtatnak fel, vagy pedig ezen munka egy vagy több szakértőre, külön jutalmazás mellett, bizatik. Mindkét esetben mindenkélt a miniszterium elhatározását kell kieszközölni.

15. Minthogy a szolgálat a központi intézetnél a tisztviselők minden erejét s idejét igénybe veszi, ennél fogva azoknak egyidejűleg egy más hivatal- vagy tanintézetnél alkalmazást vállalni nem szabad. Magán-foglalkozás csak oly mérvben, azon feltétel mellett engedtetik meg, ha ezáltal a szolgálat érdeke csorbát nem szenved.

V.

Tisztviselők kinevezése és fizetése.

1. A mennyiben a m. kir. miniszterium különös szolgálati szerződést nem köt, az államtisztviselők különösen, a tanárookra fenálló szabályrendeletek, s főleg a szervezeti alapszabályokban kifejtett elvek leendnek a tisztviselőkkeli elbánásra nézve irányadók.

Azon körülménynél fogva, hogy ezen szolgálatban fokozatos előléptetés igen ritkán álland be, továbbá miután felette kívánatos, hogy jól begyakorolt egyének minél hosszabb ideig az intézet szolgálatában maradjanak, az eddig szokásos évtizedi pótlék helyett, minden öt szolgálati év után egy bizonyos pótlék állapittatik meg.

2. Ezen pótlék a nyugdíj-kiszabásnál a nyugélvezménybe beszámítandó.

A nyugdíj-képesség a betöltött 10 szolgálati év után kezdődik, melynél azonban a tanári pályán netán már eltöltött évek beszámíttatnak; a többire nézve a tanárookra vonatkozó szabályzat alkalmazandó.

3. Az assistens rendszeren 3 évre fogadtatik fel, mely idő alatt az ugyanazon viszonyban áll, mint a 3 próbaévet töltő tanár.

Bebizonyított képesség alapján az assistens szolgálata meg is hosszabbítható, s ez esetben nyugdíjra is szerezhethet igényt, ha megszakadás nélkül 10 éven túl szolgál. Ez irányban illetményeire nézve a miniszterium fog esetről-esetre határozni.

A szolgák fizetésének javítása felett a felügyelő főnök indítványára a miniszterium határoz.

Különben ezek az államhivatalok szolgáltaival egyenlő viszonyban állnak.

Jedlik Ányos rend., Kruspér István és Szily Kálmán lev. tagok bizattak meg a netán igényelt észrevételek megtételével, kiknek e célból a vallás- és közoktatási m. k. miniszteri leirathoz csatolt „Szervezeti alapszabályok” és „Útatisítás” kiadatni határoztatott.

A titoknak jelenté, hogy Balla Károly l. t. sept. 24-én kelt levélkíséret mellett beküldé a „Kosmos Apotheosise“ című értekezését.

Az értekezés visszaküldendő a szerzőnek.

November 15-én a philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

Rómer Flóris l. t. felolvasta következő című értekezését: „Jelentés olaszországi utazásomról Corvin-féle codexek érdekében.“ Kivonata ez:

Értekező szünnapi útjának egy részét arra fordítá, hogy azon kéziratokat, melyeket márelőtte Simonyi Ernő és Frankl Vilmos az olaszországi könyvtárakban találtak és bibliographiailag leírtak, művészi szempontból is constatalja.

Útját Horvátországon megkezdvén, Zágrábban a káptalan kincstárában egy régi misekönyvet talált, melyet eddig Clovio művének tartottak, mely azonban kétségtelenül „Dominici praepositi Albensis“ (1474—1495-ig), később 1496—1502-ig váradí püspök és personalis praesentiae regiae, végre 1502-től erdélyi püspök volt. Erről tanuskodik három helyen előforduló czimere, t. i. a paizs felső felében arany háttéren álló vörös oroszlánnak mellrész, az alsó kék mezőben pedig fél hatágu csillag. A festés modora is inkább „Francisci de castello ithallico de Mediolano“-ra emlékeztet, mint Clovio finom átlátszó esetére.

A velenzei Marcianában az eddig ismert Corvin-codexeiken kívül, Silnisi Italicus is átkutatta, de ezen, bár Mátyás király korából való, semmit nem talált, mi által a budai könyvtárral viszonyba lehetne hozni.

Szerencsésebb volt a veronai káptalan könyvtárában, hol két Livius-féle munkának kötésén a magyar király hollós ezimerét találta. Nevezetes, hogy ezek egyike a miniature festőnek: Hieronymus dei Libri nevét is örököltette.

A parmai könyvtárban létezik egy igen díszes, arany és ezüst betűs kézirat: Diomedis Caraffae de institutione vivendi ad Beatricem Arragoniam, Pannoniae Reginam, melyben szerző a királynét arra inti: hogy a magyar szokásokat kövesse, a magyar nyelvet megtanulja és mindenkit, ki nála kihallgatást kér, kegyes fogadtatásban részesítsen. Mily szép em-

lékkönyv lenne ez Beatrix királyné e tekintetben megelőzött királynénk és minden magyar hölgy számára!

A m o d e n a i 13 valódi codexen kívül még kettő volt, melyet 1848-ban a modenai herceg a magyar országgyűlésnek ajándékozott, de melynek holléte nem tudatik; ezeken kívül még egygyel kecsgettettek, mely még a könyvtárban lappang

A f e r r a r a i és b o l o g n a i kéziratárak semmi újat nem nyújtottak, így kétesek a florenczi hártayiratok is, melyeket eddig a budai könyvtár számára regisztráltak.

R ó m á b a n a Collegium Romanumban egy eddig le nem irt kéziratra figyelmeztette értekezőt a tudós jezsuita könyvtárnok P. Patrizi. Ezen igazán díszes mű Sz. D i d y m u s-nak munkáját tartalmazza a sz. lélekről.

N á p o l y b a n a Corvin-codex utáni járás eredmény nélkül maradt, azonban onnan visszajövet szerencsés volt kutatónk a vaticani hírneves Missalét a 210-dik lapon túl, meddig S i m o n y i E r n ő látta, az 597-ik lapig forgatni, és ezen kutatásnak eredménye az: hogy a könyvet, melyhez díszre és gazdagságra nézve, mert 6 díszlappal bír, hasonló alig létezik; az író M a r t i n u s A n t o n i u s presbyter 1487-ben elvégezte, de a festések még 1492-ben, tehát Mátyás király halála után sem voltak elkészítve, mert számos czimer, és a tudós királyra vonatkozó jelkép csak írónnal van berajzolva; mások csak felületesen bemázolvák, míg ismét igen sok keret egészen üresen maradt, úgy hogy azokat a könyvnek későbbi ura, t. i. XIV. Benedek pápa, kinek czimere a hollos czimert több helyen eltakarja, sem hagyta elkészíttetni.

Minden egyes kéziratnak feltalálása, vagy az eddig valódiaknak tartottak kritika utáni kirekesztése csak tisztítja ezen nemzeti ügy körüli nézeteinket; de a kéziratok csak egy részét tévők ezen hírneves gyűjteménynek, bár sikerülne a király nyomtatott könyveiből legalább annyit kétségteleneknek bebizonyítanunk, a hány valódi codexnek nyomára mai napig jutottunk.

T h a l y K á l m á n befejezte pár héttel ezelőtt megkezdett értekezését gróf Forgách Simon kurucz tábornok életéről.

A mult alkalommal azon pontig haladt előadásában, midőn Forgáchot a fejedelem, Rákóczy, 1706-ban befogatta.

Mi volt a befogatás valódi oka? azon ilöben sokféle gyanúsítgatásokra szolgáltatott okot. Hogy e hatalmas, gazdag, nagytekintélyű

gróf, ki mindig oly fényes udvart tartott maga körül, mint akár a fejedelem, — azonkívül két megyének volt főispánja, Erdélynek pár hóval előbb még teljhatalmú parancsnoka, hirneves tábornok, egyszerre börtönre dobassék: ennek mindenki titkos rugókban kereste a nyitját. Sokan Bercsényire gyanakodtak s egy darabig maga Forgách is; utóbb azonban ő maga belátta, hogy Bercsényi nem fordorkodott ellene, s őt többször kérte kiszabadítása eszközlésére.

Az igazi és egyedüli ok az volt, hogy Forgách megszegte Rákócynak egy hadi parancsát s ezen engedetlenség lett egyik főoka az esztergomi fontos vár s vele együtt a dunai vonal elvesztésének (1706, october elején).

Mindezt, s a fogsági évek történeteit, hosszasan kifejté Thaly, azonban a mi magát az események vázlatát, indokait s alapvetéseit illeti: e tekintetben nem hozott fel semmi oly adatot, mely valami fontossággal bírna, vagy az eddigi ismert tényeket bármi részben is jelentékenyen módosítaná.

Ime, e befogatásról Horváth Mihály a „Histoire de revol.“ nyomán így ír:

„A fejedelem Rozsnyóra gyűjté (1706. november) az országos tanácsot, s meghívá oda az Ausztriából visszatért Forgáchot is, kit aztán elfogatván, Krasznahorka várába záratott. A fejedelem őt családi s más tekintetekből nem akará elítéltetni, azért nem is állítá hadi tanács elébe, (mely, tegyük hozzá, a hadi engedetlenségért halálra ítélte volna őt). Mivel azonban értesült, hogy elfogatása közönségesen Bercsényi fondorlatainak tulajdonittatik, kivel eleitől fogva viszálkodék, nemrég pedig, a békealku alatt Érsekújvárbán, egy szemle alkalmával össze is veszett: a fejedelem az országtanács előtt fejté meg elzáratása okait; mi aztán ez által is helyeseltetvén, Forgách Szepesvárbá vitetett fogságba. — A nyugtalan ember itt csakhamar összekötetésbe lépett Lubomirszky herczeggel, a XVI szepesi város hűbéres birtokosával, ki különféle módokon ármánykodék a fejedelem ellen a bécsi udvarnál. Lubomirszky védelmet ígért Forgáchnak, s ez kísérletön a megszökésre; de a kötél, melyen a falról leereszkedni kezdett, elszakadván, az öröktől kificzamodott czommbal találtaték a fal tövében, mitől aztán holtig sánta maradt. Nagyobb biztosság végett utóbb Munkácsra vitetett, a háboru végeig ott foglyoskodandó . . . A háború végén pedig, 1710. november 16-án, kibocsáttatá őt munkácsi börtönéből, megengedvén neki, hogy Lengyelországba menekülhessen.“

Körülbelöl úgy tekinthetjük ez idézetet, mint Thaly előadásának egyszerű, rövid, de hű és majd nem teljes kivonatát.

Ha még ezekhez hozzáadjuk a Forgáchnak nemes, feláldozó s hű nejeről Eszterházy Ágnesről előadott néhány vonást, ki mindent elkövetett férje kiszabadítására, ki az ónodi s pataki országos tanácsokon, mindig, mindenütt sürgeté férje kibocsáttatását; több megyétől, (Borsod és Hont,) férjének tábornok-társaitól mint Eszterházy Antaltól, Eszterházy Dánieltől, Bottyán Jánostól, püspököktől, senatoroktól kérelmező leveleket szerzett a fejedelemez ez ügyben, de mind hiába, — ha hozzáadjuk azon apróságokat, melyek Forgách börtöni életmódjára vonatkoznak (kényelmesen élt, szakácsot tartott s harmadfél akó tokajit fogyasztott el hónaponként); — végül ha megemlítjük, hogy verseket is irt: ezzel nagyobbára el van sorolva mindaz, a mit a fogsági évekről Thaly előadott.

A bujdosás éveiről még kevesebb jelentékeny adat hozható föl. Forgách az emigratio alatt több ízben tett kísérletet, hogy amnestiát kérjen, de mindig eredménytelenül, — 1716-ban, midőn Rákóczy a tervezett török becsapáshoz szövetségét igérte, Forgáchnak is tábornoki szerep volt szánva, de a beütés elmaradt. Ő azután előbb Rodostóba, majd nemsokára vissza Szmolenszkbe ment, s innen ismét és ismét megújítja kérelmeit az amnestiáért, főleg Károlyi Sándort sürgetve annak kieszközlésére. De mind hasztalan. Birtokait a császár adomány útján másra ruházta s ő Lengyelországban halt meg, 1730. végén vagy 1731. elején. Fiáról Zsigmondról csak annyit tudhatni, hogy szintén az emigratiónál forgott, s hihetőleg a franczia seregbe állott be utóbb.

November 22-én a nyelv- és széptudományi osztály ülés.

Hunfalvy Pál r. t. felolvasta dr. Kohn Sámuel úr következő czimű értekezését: „A phoeniciai tanulmányok jelen állapota és Esmun-Ázár sidoniai király sirirata.“

Mióta Lucanus kortársai véleménye szerint megírta:

„Phoenices primi, tamque si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.“

azóta az irás eredetének kikutatása végett a tudós világ sok követ megmozdított.

Két irányban vezetnek a nyomok vissza, ha a görög és római írás eredetét, mint a mai civilisatio alapját vizsgálat alá vesszük. Egyik irány Egyiptomba a másik Phoeniciába s Assyriába a sémi népek közé visz.

A többi út már meglehetősen meg van törve. Az egyiptomi hieroglyphok olvasása többé nem rejtély, mióta a múlt század utolsó éveiben véletlenül feltalálták hozzá a kulcsot egy feliraton, melyen két egyiptomi dialectus mellett a görög fordítás is be volt vésve, s így az egyiptomi szöveg értelmét egyszerre feltárta. S azóta tömérdek kő-főli-irat s papiros-tekeres alapján a régi kopt nyelvnek már gramatikáját és szótárát is kielégítő szabatossággal sikerült elkészíteni.

A phoeniciai tanulmányok azonban, melyekről értekező úr szól, sokkal hátrább maradtak. A századok pusztító kara egyetlen egy írott művet sem kimélt meg, melyből a phoeniciai nyelvet tanulmányozni lehetne. Plautusnál maradt ugyan fenn néhány töredékes mondat, de ezek a sok értelmetlen másolás által alakjokból annyira kiforgatva kerültek hozzánk, hogy ma már semmire sem használhatók. Csupán néhány emlékkőre lehet ennél fogva támaszkodni.

Legbecsesebb s egyszersmind egyik legrégebbi eredetű ezek között Esmún (vagy Asmun) Azar sidoni királynak főlirattal ellátott koporsója a Krisztus előtti VI-ik századból. E koporsót 1855-ben a romok között ásó parasztok egy sirboltban találták meg. De-Luynes herczeg megvásárolta, s Franciaországba szállíttatva, a Louvre gyűjteményének ajándékozta.

A rajta lévő írás tisztán kivehető, mert épen, sértetlenül s határozottan körvonalozva megmaradtak a betűik. Azonban az értelmezés végtelen nehézségekkel jár. Az írás-módor folyton-folyó, szakadatlan; a szavak egymástól nem választvák el; s csupán a mássalhangzók vannak kitéve, a hangzók mindig kihagyatnak. Ehhez járul, hogy maga a nyelv természetesen ismeretlen, bár a héber nyelvhez, a melyel törzsrokon, sokban hasonlít, sőt vele azonos is; ezen utóbbi körülmény nem kis mértékben segíti elő a magyarázatot. Növeli azonban a nehézségeket az, hogy magában az eredeti vésésben is hibák fordulnak elő. Észrevették ugyanis, hogy a koporsó belső köveinek egyiken ugyanaz a főli-irat áll, mely az emlékkő kezdő betűit képezi; csupán 4—5 jegyre nézve van eltérés a kettő között, s ezekre nézve az eddigi vizsgálatból már kétségtelenül kiderült, hogy merőben leírási (vésési) hibák. Úgy látszik, a koporsó ezen darabját előbb külső em-

lékkőnek szánták, s csak akkor tették belől, mikor a hibákat észrevették. Igen, de ily hibák az emlékkőben is vannak, s szintén gátolják a kibetűzést.

E nehézségek miatt a phoeniciai tanulmányok csak annyira haladhattak, hogy Lewisnek 1866-ban kiadott szótára mindössze 900 szavat tartalmaz, s ezeknek is majdnem fele tulajdonnév.

Mindenesetre érdekes azonban e küzdelem mibenállásáról tudomást vennünk.

Ez értekezést megelőzőleg Hunfalvy figyelmezteté az akademiát a stockholmi levéltárra, melyet ő e nyáron meglátogatott, s melyben felületes áttekintés után ítélve, nem csekély becsű hungaricákat s még inkább transylvánicákat remél találni. Svédország múltja sok tekintetben érintkezett a miénkkel, — s e viszonyokra vonatkozólag az ottani országos levéltár számos okmányt őrzött meg. Különösen Puffendorftól a bécsi svéd követőtől, tömérdek tudósítás maradt 1670—1680-ból, melyek között hihetőleg nem kevés magyarországi adat is találkoznék. Sőt Hunfalvy lelt is néhányat s ezeket névszerint elsorolja.

Toldy e jelentést azon megjegyzéssel kíséri, hogy a svéd országos levéltár kikutatására meg is történtek a kellő lépések, s a bécsi svéd követ a legszivesebb pártfogását ígérte Szilágyi Ferencz úrnak.

A titoknak a következő gyászjelentést olvasta fel:

Folyó 1869-dik évi szept. 9-kén hunyt el Akadémiánknak a nyelvtudományi osztályban külföldi lev. tagja Watts Tamás a British Muzeum könyvtár-őre.

Született Londonban 1811-ben. Már gyermek korában rendkívüli tanulási és olvasási ösztöne által tünt ki. Csakhamar elsajátítá a latin, görög és francia nyelveket. De nemcsak olvasott, hanem írt is egyre és igen könnyen: beszélyeket, essay-eket, verseket; némelyik már akkor meg is jelent nyomtatva. Ő volt az iskola elismert költője. Az említett nyelvek után, a latin család többi tagjaival ismerkedett meg: az olasz, spanyol, portugali nyelvekkel. Majd a german csoportot vette sorra: német hollandi, dán, svéd, irlandi. Roppant emlékező tehetség, mely kiskora óta sajátja volt, segíté e tanulmányaiban. Most a keleti nyelvekre adta magát: zsidó, arab, török, sőt a chinai lőnek tárgyai buvárlatainak. Következtek az orosz, a lengyel és a magyar. E három nyelven, mond athenaeumi necrologja, oly könnyen olvasott, mint más tudós francziául vagy németül; s nemcsak a nyelvekkel, hanem az illető országok irodalmával is megösmerekedett. A kelta törzsből tudta a welsch, a gaël,

az ír, s az albretagnei ágakat. E, csupán Mezzofanti által meghaladott nyelvkészülettel 1837-ben a brit muzeumnál nyert alkalmazást, mint számfüzlötti segéd. Könyvtári szolgálatai nagyon dicsértetnek. 1838-tól 1857-ig 300 ezer kötetet rendezett; — s a hiányzók (desiderata) mindenféle nyelvből — a magyarból is — az ő útastítása és kidolgozott lajstromai szerint pótolttak 23 éven keresztül. Mindazáltal segédőri (Keeper assistent) állomás csak 1857-ben ürtült számára; 1868-ban pedig a nyomtatott könyvek őrtiszte lett. Ő találta fel a könyvtárak rendezésében az úgynevezett „Elastish Systemt“, a polczok és szekrények számozása által, minek költözés esetében tűnt ki nagy haszna. Ő rendezte úgy az olvasó termet, hogy körül négyszögben könyvfolyosók fussanak. — Irodalmi dolgozatai, leginkább folyóiratokban, nagy számra mennek. Száznál több orosz, magyar, cseh kitűnő férfi élettrajzát közölte az „English Cyclopoediában; s a „Philological Society“-ben; Értekezései (Transactions) közt egyet a „Magyar Nyelv és Irodalomról“, melyért Akadémiánktól kültagsággal tiszteltetett meg. Watts igen bőkezű és közlékeny volt, tudománya gazdag tárházából nemcsak a brit Muzeum olvasói részére, hanem levelezés által is mindkét félgömb tudósainak szolgálatára állt; e mellett nyájas vala mindenki iránt, kész a reá szorült buvárlókat tanácssal, sőt pénzzel is segíteni.

Halála, látszólag, csekély okból származott. Szünideje alatt déli Walesben utazván, Bridgnorthban, midőn egy fogadó előtt leszállt volna, megbotlott s megsértette egyik lábát. Néhány nap mulva visszatért Londonba, hol a jeles orvossegély daczára, s mindenki várakozása ellenére meghalt, élete 58-dik évében.

Az Akadémia mély részvéttel jegyzé fel e kitűnő tudós halálát.

November 29-én a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály összes ülése.

Henszlmann Imre tartá fölolvását a római katakombák-ról, az ezekről szóló irodalmat, s különösen Rossinak e tárgyban írt műveit, főleg pedig a mindenütt nagy hatással fogadott „Roma christiana, suterreanea“ című nagy munkáját ismerteté, érdekesen, bár kissé vontatott előadással.

A világ legnagyobb temetője e földalatti tömkeleg, melyet rendszeren katakombáknak neveznek, bár Henszlmann szerint helytelenül, mert az eredeti név, melyet az I. és II. század keresztyénei használtak „cemeteryum“ volt, s ama nevezet csak későbbi származású.

Róma környékén a hajdani consularis utak mellett terülnek el e

cemeteriák, bevájva minden irányban s roppant területen a kötalajba. Földalatti utcák, folyosók, sikátorok, galériák, két-három emeletre is, ezek képezik a labyrinthus fő vonalait. S aztán külön utak vezetnek a cubiculumokhoz, melyek egy-egy család, vagy valamely rend (papok, martýrok) számára voltak készítve, s 3—6 halott fért el bennök. Így az ú. n. Cimiterium Calixti nevű cubiculumokban 11 pápa porai nyugodtak.

Az egyes halottak számára megfelelő nagyságu loculusok (nyughely) vésvék a folyosók oldalaiiban. Minden ily loculus egy fölíratí táblával rekesztetett be, azonban ma már a táblák s a csontvázak is nagyobb részt hiányoznak csak az üres koporsóhely tűnik elő. Vannak nagyobb kamarák is, a grották; legnagyobbak pedig a dominikumok, melyeket templom gyanánt használtak az üldözött első keresztyének. Ezek között a legnagyobb terjedelmű, mely 5 osztályból áll, mintegy 80 személyt fogadhatna magába.

Sokáig azt hitték, hogy e cimiteriumokba a pogánykori rómaiak is temetkeztek; Marchi volt az első, ki bebizonyítá, hogy csupán a keresztyének építménye az egész. Puritán egyszerűség uralkodik a fölíratí táblák legnagyobb részén, kivált azokon, melyek a 250 előtti évekből valók. Gyakran a meghalt neve sines rajtok, csak egy keresztyénies „mortana in pace“, vagy egy D. M. (Deo maximo), vagy XP. (Krisztosz), egy galamb az olajággal s más ily kegyes jelvények. Csak a Krisztus utáni 250-ik év után lesznek a fölíratok részletesebbek. Az V-ik század közepén pedig megszüntek e helyekre temetkezni.

Ezen időtől kezdve mindazon pusztítások, melyeknek Róma a középkorban ki volt téve, végig viharzottak a cimiteriumok fölött is, s annyira széthányták, betemették azokat, hogy a későbbi korszakban egészen megfeledezett róluk a világ.

Csak a XVI. század végén kezdték meg újra a fölfedezéseket. Bozzio Antal volt az első, ki néhány bibornok ösztönzésére s a máltai lovagok segélyével megkezdte kutatásait a régi egyházi és világi írók nyomán, s egyszersmind bejárta a temetőket, kezdve a vatikán temetőjén és sorba járta valamennyit.

Utána Marchit és különösen a két Rossi testvért, Jánost és Istvánt illeti a legnagyobb érdem e nevezetes fölfedezésekben.

Deczember 13-án a philosophiai, törvény- és történettudományi osztályoknak összes ülése.

Baintner János l. t. székfoglaló értekezése nyitotta meg: „A birói szervezetről.“

Három részre van osztva az értekezés. Az első rész a rómaiak bírósági szervezetét ismerteti, a mennyire a hiányos adatokból világosságot lehet szerezni. A második — melyet ez alkalommal az értekező elmellőzött — az európai államok birói szervezetét mutatja be. A harmadik a hazai birói szervezet küszöbön álló reformját érinti, általános elvi vizsgálódások által. Mérlegeli például a választás kinevezés kérdését; elmondja előnyeit és hátrányait mindeniknek, a nélkül, hogy határozottan nyilatkoznék egyik vagy másik mellett.

Ez ötnegyed óráig tartott felolvasást Haberer Jonathán előadása követte, ki Aristoteles „Politikájának“ általa készített fordítását mutatta be, mely a közelebbi napokban került ki sajtó alól. Nagy szorgalommal készült munka; a fordító úr, úgy látszik, kedvvel s buzgósággal dolgozott e fáradságos művön. Azon rövid előadás is mutatja, melyet ez alkalommal az akadémiában tartott, hogy teljes odaadással s lelkiismeretesen igyekezett feladatának megfelelni. Azonban mégsem hallgathatjuk el azt, hogy lapozgatva a majdnem ötszáz lapnyi kötetben, stylusát nehézkesnek, nyelvét idegenszerűnek találtuk. A magyar olvasó aligha fogja örömmel olvasni.

Fordító úr egyébiránt jelenleg Aristoteles „Ethikájával“ foglalkozik s ha ideje engedi, ezt is szándoka volna lefordítani.

Végül Toldy Ferencz azon Corvina-codexekről tön rövid jelentést, melyeket ő felségének ajándékozott a szultán. Négy folio könyv, pompás külső kiállítás; diszes hártya; kiváló initialék; ezüst kapesok, arany körülvágás. De tartalmuknak semmi tudományos becsök. 1. kötet: Angustinus „de Civitate Dei“; 2. kötet: Georgius Trapesontinus morálja; 3-ik: Polibius; 4-dik kötet: Plautus vigjátékai. Csak egyik bir azon különösebb érdekel, hogy egy arczkép van benne, melyet Mátyás király arczképének gyanítanak.

Ipolyi megjegyzi erre, hogy midőn ő néhány évvel ezelőtt az akadémia által kiküldve, Kubinyi Ferenczcel és Henszlmannal Szatmábulban járt, ott nekik ugyanezt a négy könyvet mutatták meg legelőször, mert ezeket szokták megmutatni mindenkinek a ki bebocsáttatási engedélyt nyert. Később még számos más codexet is adtak kezükbe; de azon szobába, melyben gyanításuk szerint még talán egész halom könyv heverhet rendezetlen halmazban, őket sem és

senkit sem bocsátnak be. Ugy véli, hogy még ezekből érdekesebb darabok is kerülhetnek hozzánk.

December 20-án a nyelv- és széptudományi osztálynak összes ülése.

Hunfalvy Pál tartott fölolvastat finnországi utazásáról, melyet a múlt nyár folytán tön.

Részletesen előadva élményeit, itt-ott érdekes ismertetéseket sző be Finnországnak, vagy egy részének ethnographiai, históriai és kulturai állásáról.

A viborgi kerületről például, mely Szent-Pétervár közelében, a finn öböl és a Ladoga tó között terül el, s mely kiterjedésére nézve 3—4 nagyobb magyar vármegyével érhet föl, következőleg szól:

A viborgi kerület, melyet I. Péter czár hódított Oroszországhoz, vallására nézve protestáns lévén, mint többnyire az egész Finnország, Péter czár ez új tartományt a balti tartományokhoz csatolta mind igazgatási, mind egyházi és iskolai tekintetben. A mi tehát addig svéd nyelven ment, az ezentúl németre fordult, mert a balti tartományokban a német igazgatás volt törvény által biztosítva. Az elemi iskolán felüli tanintézetekben is német nyelven folyt tehát ott a tanítás, s a társadalom műveltebb osztályai, törvénytudók, orvosok, kereskedők német tudományban neveltettek. 1809 ben meghódítottatott egész Finnország, de nem hódított föld gyanánt vette át az orosz kormány, hanem egyezség szerint, minél fogva Finnországban a törvényhozás, igazgatás, egyház és iskola a régi maradjon, vagyis nyelvére nézve svéd, a mennyiben az országos igazgatást és a tudományt illette.

Első Sándor czár visszacsatolta a viborgi kerületet az újdön foglalt Finnországhoz, s most kétféle politikai nyelv nyert jogosultságot. Viborgban a balti tartományok általános nyelve a német; Finnország többi részében, mint az új orosz tartományokban, a svéd. Legújabb időben e különbszerűséget megszüntették s a viborgi kerületben is a svéd nyelv hozatott be. Ezt meg a finn szellem veszi rossz néven, mely időközben szárnyára kelt s az utolsó országgyűlésen követelék, hogy a nyelvet, ha már változtatják, ne svédre, hanem finnre változtassák, a minek a legújabb törvény szerint úgyis meg kell majd történnie. Azonban, bár meg van hozva ez az új törvény, a finnek csak óvatosan mernek mozogni, mert érzik, hogy Oroszországban, kivált az utolsó lengyel forradalom után, veszedelmes szellem kap uralkodásra, mely a hatvan millió lelket számláló szent Oroszországra hivatkozva, orosz

egyformaságot követel mindenütt. A baj még nem csapott le a finnekre, de óvakodniok kell, hogy elhárítsák.

A viborgi kerületben a birtok-viszonyokat illetőleg is támadt különlegesség 1720 óta. Finnországban a svéd alkotmány elvei uralkodván, a törvényhozási jog meg volt oszolva a nemesség, papság, városi lakosok és a parasztság közt. A paraszt tehát soha sem volt földhöz kötve mint nálunk, sohasem állt földesúri hatóság alatt mint nálunk. A viborgi kerületben azonban mind Nagy Péter, mind utódai nagy donatiókat teremtettek, s az ezekhez eső lakosságot jobbágyi szolgálatra kényszeríték. Miután a viborgi kerület visszaesatoltatott Finnországhoz, a finn országgyűlés belátta e viszony igazságtalanságát, mely nemcsak a finn országos alkotmánynyal ellenkezik, de újabban főleg azáltal elviselhetetlenné vált, mivel a jobbágytság a nagy orosz birodalomban is emancipáltatott. Azonban a finn országgyűlés, midőn segíteni akart a bajon, nagy nehézségekre akadt, melyeket nem bir elhárítani. Az adományos földesurak ugyanis, kik többnyire oroszok, oly óriási váltságdíjat követelnek, minőt az ország bajosan adhat meg; az orosz kormány pedig nem mérsékli ez igényeket, s még azt sem szabta meg, hogy a viborgi földesurak csak olyan váltságdíjat követelhessenek, a milyet az orosz birodalomban a birtokosok kaptak. — Ily kérdésekkel vesződik jelenleg a mi rokonaink országgyűlése.

Értekező úr nagyobbára bejárta a terjedelmes Finnországot. Volt a Saima tónál, Helsingforsban s egész éjszaki Kyros pontjáig. Útjáról sok aprólékos részletet is közöl.

Az új ügyrend 1870-ik év kezdetével életbe lépett. Az osztályok tehát új felosztást, új nevet, s ehhez képest némileg új vagy legalább bővített ügykört nyertek. A nyelv- és széptudományi osztály ezután röviden első (I.) osztálynak, a matematikai és természettudományi osztály harmadiknak (III.) fog neveztetni; a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály pedig „bölcseészeti, társadalmi s történelmi osztályra“ változtatva nevét, mint második osztály (II.) szerepel.

Január 3-dikán a II-ik osztály tartott ülést b. Eötvös József elnöklete alatt.

S z i l á g y i Ferencz tartott előadást, mely itt következik:

Gr. M i k e s A n n a, b. D á n i e l I s t v á n n é, erdélyi vegyes házassága a XVIII. században.

E vegyes házassági drámának két szakasza, vagy felvonása van:

I. A h á z a s s á g. II. A z á t t é r é s.

Mi az elsőt illeti: a főbb mozzanatok vagy események — melyek akkori r. kath. püspök gr. Kollonits Lászlónak Mária Terézia királynőhöz 1780. január 17. és febr. 9. tett két fölterjesztéséből vannak közölve, — a következők:

B. Dániel István Udvarhelyszék főkirálybirája, tekintélyes reformatus ur, nőül akarván venni gr. Mikes Annát, özvegy b. Bornemisza Pálnét, az 1778. évben Mária Theréziához folyamodott, hogy a szabályszerű írásbeli reversálist neki a királyné kegyelmesen engedje el: mivel ő 60 éves, az özvegy báróné szintén 50 éves lévén, gyermeket nem remélhetnek.

Mária Therézia gr. Kollonits László erdélyi r. kath. püspökhöz 1778. october 14. intézett leiratában, az írásbeli reversálist a báró érdemei iránt való tekintetből elengedi, de a netán születendő gyermekeknek a kath. hitben növeltetésüket parancsolja, mire a báró a püspök s egy más pap előtt magát élő szóval kötelezze, s házassága kath. pap előtt köttessék.

A királyné e határozata ellen a püspök fölterjesztést tett, de Mária Therézia azon évi decz. 9-én kelt leiratában az előbbi végzéséhez ragaszkodását nyilvánítja.

A szóbeli reversális kelete 1779. febr. 2-ka, miután az esketés csakhamar megtörtént.

A püspök már azon év októberében értesítve volt, hogy b. Dánielné a lebetegedéshez közel van; a szükséges intézkedéseket azért 1779. octob. 23. megtette, hogy a születendő gyermek kath. pap által kereszteltessék meg, s b. Dánielné udvari káplánjának, sz.- Ferencz rendi szerzetesnek megparancsolta: miszerint mindent elkövessen, nehogy a gyermeket nem katolikus pap keresztelje meg; e részben, azon helységhez, hol a lebetegedés leend, legközelebb eső plébánost kellőleg utasítsa a teendőkre nézve, s ha azon plébános abban netán akadályozva volna, a gyermeket maga a káplán keresztelje meg.

A szülés Nagy-Czéken, Kolozsmegye alsó kerületében novemb. 22-re virradó éjjel történt, s a báróné egy fiut szült.

A körülmények úgy hozták magukkal, hogy a káplánnak kellett a megkeresztelést véghezvinni, ki azért utasítása szerint, ugyszólva, az egész éjjel át őrt állott s az udvaron folyvást fel- s alá sétált.

A báróék részéről ki volt adva a parancsolat, mindenképen meggátolni, hogy a barát a lebetegedés idejét megtudhassa, kinek azért rászedésére különböző módokat próbáltak.

Igy például a báróné sokszor mondotta, hogy a gyermek minden akadály nélkül kathol. pap által fog megkereszteltetni, mit a káplán hallott, de hinni nem akart; a báró továbbá az udvaron sétáló papnak kiizent, hogy feküdjék le, későbbben a tisztartó ment a káplánhoz s őt vacsorára kérte, mi a barátnak tetszett is volna, azonban a kísértésnek ellentállott, mert, mint mondá: neki reggel misét kell mondania, s addig semmit sem szabad ennie.

A barát későbbben látván az inasoknak s a tisztartónak az udvaron járkálását, az utolsótól kérdezte, miért nem fekiúsznak le? — a felelet volt: mert sok kutya van a házban, s ügyelni kell, hogy azok ugatásukkal a csendességet meg ne háborítsák; — valóban pedig, mint a barát a püspöknek írta: nem a kutyákra, de rá ügyeltek, nehogy véletlenül azon szobába menjen, hol a gyermek van, s azt megkeresztelje. Mivel a barát arról is értesülve volt, hogy a keresztelésre két kalvinista pap volt berendelve, — t. i. a köbölküti és az ölvesi papok, még inkább nem tágitott, még jobban vigyázott, nehogy véletlenül az ő szemességét kijátszodják; de szent buzgóságának daczára is a novemberi hideg éjét érezte s így reggel felé egy szobába bement, magát kissé melegíteni; a mint észrevették, hogy a pater nincs a maga őrt-álló helyén, e pillanatot használták a gyermek megkeresztelésére, mit az elébb megérkezett köbölküti pap teljesített.

A barát a keresztség felől értesülvén, a bárót interpellálja, ki ezt feleli neki: „Az enyim a ház, az enyim a nő, az enyim a gyermek, s így én velük azt teszem, a mi nekem tetszik, s én fogok erre nézve felelni ott, hol kell.“ A káplán azonban, mivel szerinte: „nem az egyházilag kiszabott szertartások szerint történt a keresztelés“, azokat utólagosan kipótolni, azaz: a gyermeket újra megkeresztelni akarván, ezt sürgette, — de akkor a báró megragudott s fenyegette a káplánt, hogy udvarában ilyesmit tenni ne merjen, mert a dolognak rossz vége fog lenni.

A barát a fennebbiek szerint legjobb akarata s törekvése mellett is czélt nem érhetvén, mindazt, a mi történt, a püspöknek megírta, ki neki a keresztelési szertartások utánpótlását kötelességévé tette; mint szintén tudatni a báróval, hogy azt az ő rendeletéből tenni; azután a a dolog kimenetelét írja meg. A barát bemegy a nejejél lévő báróhoz, s a püspök parancsolatát felolvassa.

A báró arra ezt felelte: Értem, hallom, a gyermek megkeresztelése minden szertartásokkal történt.

Barát: Nem a kálvinistáknál szokásos szertartásokról, de a róm. kathol. egyházéiról van szó; megengedi-e ngod, hogy püspököm rendeletét végrehajtsam?

Báró: Ha ezt meg akarnám engedni, nem mondtam volna önnnek, hogy „minden szertartásokkal“ történt a keresztelés; a püspök kíváнатát meg nem engedem.

A báróné belészólván a do'ogba, mondja a káplánnak: Ön nem oka, hogy azt, a mi önnek parancsolva volt, nem teljesíthet; önt azért hibáztatni nem lehet.

A püspök a királynéhoz tett fenemlített két fölterjesztésében nem mulasztá el azokba belészóni a különböző hireket és mendemondákat, a miket hallott, vagy hozzá irt levelekből meritett, mert azokkal maga szent czéljait s törekvéseit a kir. trón előtt nemcsak indokolhatá, de azoknak hathatós gyámolítását is remélhette. Ez első fölterjesztés szerint:

a) A püspök hallotta, hogy b. Dánielék egy kalvinista pap özvegyét leányával együtt a született gyermek mellé fölvették, kétségen kívül — hozzáteszi a szent ember — azért, hogy az ártatlan gyermekbe e nők a maguk vallásának mérgét becsepegtessék.

b) Nem kevésbbé a püspök értesült, hogy báró Dánielné maga nővérének b. Szentkeresztinének és saját leányainak azon éjjel, midőn lebetegedett, a szobájában virrasztást nem engedte meg; s leányainak virrasztó kathol. szobaleányát lebetegedése előtt kiküldötte; hozzáteszi a kegyes püspök: ezeket bizonyosan azon okból tette, nehogy a dolgot elárulhassák. A báróné továbbá azért, a mi történt, nem is haragudt, ellenben a káplánra — e házi kémre — szerfölött neheztelt, midőn megtudta, hogy a történetekről őt (t. i. a püspököt) értesítette. Végre ugyancsak a báróné, férje ama kérdésére: minek kereszteltessék a fiú? azt felelte: a mint neki tetszik.

A második fölterjesztésben írja a püspök:

A báró Bornemisza gyermekek kálvinista mostohaatyjoknál, és lágymeleg katolika anyjoknál vallásukra nézve nagyobb veszélyben forognak, mint első jelentése szerint hitte, miután arról tudósíttatott, hogy a báró nem átalítja a legkisebbeket, a 8 éves ártatlan kis leányt, ha idegenek nincsenek nála, minden nap kétszer maga kalvinista isteni tiszteletére vinni, s egy alkalommal annak végével neki ezt

mondta: „Látod kedves leányom! mi sem vagyunk pogányok, mi is az Istent imádjuk; a szentek csak emberek voltak; nem azokat, de az Istent kell tisztelni s szívünket neki áldozni“! — mely beszédei által a gyermeket maga eretnkségére akarja csábítani. Más alkalommal a gyermeknek édesanyja s mostoha apja jelenlétében egy kálvinista könyvből kellett imádkozni. Midőn később a káplán a gyermeket figyelmeztette, hogy többé azt ne tegye, ezt felelte: szívesen nem tenném, de arra kényszerítve vagyok. Ugyane kis leány egy versen az anyjától egy szent képet kért, mit a báróné neki adott is, de azon intéssel: leányom, ne esőkdold azt meg. „E kis körülmények — mondja a kegyes püspök — melyek, mint látszik, sok világot derítenek a dologra, mind ismeretlenek maradtak s bebizonyíthatók sem lettek volna, ha a kis leány nagyobb nővérei iránti szeretetből, mindazokat nekik önként el nem beszéli.“

A püspök a kérdéses ügyben a királynéhoz maga kérelmeit, illetőleg javaslatait, három pontban terjeszté fel.

„B. Dánielnek v a k m e r ő t e t t é t — az egész ország tudja. A nemkatholikusok szerfölött örvendenek, s büszkén hiszik: ez az első jégtörés. Az igaz^{án} katolikusok ellenben végtelenül szomorúak s leverettek, mert elleneik gúnycaczájának ki vannak téve. Ilyen vakmerőséget szigorú büntetés nélkül hagyni nem lehet, s minden fülek és szemek azon ítéletre vannak függesztve, mit ő felsége hozni fog. B. Dánielt még bűnösebbé teszi, hogy ő felségének őt a reversalis-adástól fölmentő kiváló kegyelmével visszaélt — s a legfelsőbb parancsra tett ünnepélyes ígérétét megszegte.“

A püspök azért ezeknek előrebocsátása után véleményezi:

a) B. Dániel a kath. egyháznak fia megkeresztelésénél elmulasztott szertartását haladék nélkül utánpótoltassa, s mindaddig, míg ezt nem teszi, hivatalából függesztessék fel. Azonkívül vakmerő tettéért feleletre szoríttassék, s ha magát igazolni képes nem volna, másoknak elijesztő példaul hivatalából néhány évig felfüggesztessék. Köteleztessék továbbá most született fia nevelésére csak katolikus egyéneket venni fel, s ezután netán születendő gyermekeit is az igaz vallásban neveltetni.

b) A gubernium a gyermeket megkeresztelő köbülkúti kálvinista prédikátornak a kir. közügyigazgató általi bepereltetése s megbüntetése felől intézkedjék.

c) A n. b. Bornemisza Pál hátrahagyott gyermekeit illetőleg:

miután b. Dániel nem átalotta maga vallásáért oly hatalmasan és nyilván buzgólkodni, bizonyosan titkon és alattomban törekedni fog, azokat a kath. vallás iránt lágy-melegekké tenni, mint azt nejjével is cselekedte, ki jelenleg csak külsőleg vallja a kath. hitet, de szívében máshoz hajlik. Már első férje életében, midőn b. Dániel a házhoz járt, nála calvinista könyveket találtak, s azokat most bátrabban olvashatja, annál inkább, mert maga körül csak calvinista szolgálókat tart, s egész háza calvinistákkal tele van. A báró magánál mindennap kétszer calvinista isteni tiszteletet tartat, még pedig a báróné szobájához közel eső teremben, hogy az minden szót hallhasson. Ily móddal leányai, kivált a legkisebbik, nagy veszélyben forognak, hogy azon vallástól, a miben n. édes atyjok által nagy gonddal neveltettek, félelem, rábeszélés és rosz példa által el fognak idegeníttetni, — miért e három leányt azon calvinista házból eltávolítani, s nevelés végett őket valamelyik kath. rokonukra kellene bízni.

d) Miután az ország törvénye szerint egy özvegy, ha férjhez megyen, gyermekeinek gyámot kell rendelni, mi a fenforgó esetben annál szükségesebb, mert a bárónénak második férjétől már egy fia van, a guberniumnak meg kell parancsolni, miszerint haladéok nélkül intézkedjék, hogy az árvák vagyona az anyjokétól különválasztassék, pontosan összeíratassék, s a gyermekek számára egy gyám neveztessek ki. Mert a püspök, a mint írja, fél, hogy a házasság, mitől sokan az árvákra nézve nagy hasznot ígértek, épen ellenkezőleg azoknak sok kárt okozhat.

A királyné a püspök által tett javaslatokat helybenhagyta, s annak következtében az udv. kancelláriához intézett legfelsőbb határozatával, gr. Kornis Krisztinát özv. báró Bornemisza Ignácznét a b. Bornemisza Pál leányainak gyámságával megbízta; s kiknek édes anyjoktól elvételét s a kinevezett gyámnő kezébe átadását a guberniumnak megparancsolá; a jogot tanuló ifju báróra nézve pedig úgy intézkedett, hogy az vagy a bécsi Theresianumba, vagy a budai egyetemre küldessék, kinek saját javaiból fedezendő minden szükségeiről a kinevezendő gyámnak kell gondoskodni.

E gyám kezébe lesznek számadás terhe alatt a Bornemisza árváknak minden fekvő és felkelhető javai átadandók.

A kir. gubernium e rendelet teljesítésével maga kebléből gr. Kemény Farkas bízta meg, ki, miután b. Bornemisza Ignáczné a báró-kisasszonyok gyámságát el nem vállalá, azokat gr. Haller

A n t a l n é n a k, b. Dánielné nővérének átadta; a gubernium továbbá b. Dánielné indokolt tiltakozásának daczára, b. B o r n e m i s z a J á n o s t, Hunyadmegye főispánját, nevezte ki a gyermekek javaira felügyelő tutorrá, kinek atyja b. Bornemisza Pálnak, b. Dánielné első férjének gyámja volt, de sáfarkodásáról soha számot nem adott, s fia, mint a következés megmutatta, a rá bízott Bornemisza árvák irányában is hasonló eljárást követett.

Siessünk az akkori kort illusztráló kedvetlen történetet bevégezni.

B. Dániel Istvánnak b o t r á n y o s t e t t e s v a k m e r ő merénylete — t. i. hogy az ország törvényeihez hű maradott — köznyomozás tárgyává tétetett, mi két kir. táblai ülnök által hajtatott végre, mi az udvarhoz felterjesztetvén, az udv. kancellária véleménye szerint b. Dániel István, ő felsége különös kegyelméből a megérdemelt súlyosabb büntetéstől fölmentetvén, arra ítéltetett, hogy „kegyes czélokra“ 300 darab aranyat fizessen, az azonközben meghalt kis fiát b. Dánielnek megkeresztelő kübölkúti reform. papnak hasonlóan különös királyi kegyelemből a reform. főconsistorium által komolyan megpirongatása parancsoltatott.

A 300 aranyból álló birság, a mit b. Dániel gr. Kollonics kifejezése szerint, „insignis calvinista“ azaz nyakas kálvinista fizetett, arra fordítottatott, hogy annak kamatja évenként két olyan udvarhelyszéki ifjúnak adassék, kik a kálvinista egyházból kilépven, a róm. kath. egyház keblébe fognak belépni.

Senkisé fog csodálkozni, hogy gr. M i k e s A n n a a történetek, nevezetesen gyermekeinek töle elvétele után a római kathol. egyházban maradni nem kívánt. Mária Thérézia alatt mint tudva van, hitét nem változtathatá, de II. J ó z s e f n e k trónralépésével a töle inaugurált keresztyén türelem korában, s jelesen miután C s e r e y H e l e n a, b. W e s s e l é n y i M i k l ó s n é akkor nagy feltűnést okozott áttérését 1783-ban végrehajtotta, b. Dánielné is a maga egyházából kitérés szándékát egy levelében akkori püspök gróf Batthyáni Ignácznak, annak jelentésével nyilvánította, hogy „a helvetica confessio szerinti reformata vallásban nyugodott meg,“ s kérte, hogy a szabályszerű hat heti oktatására nézve intézkedjék.

A püspök e levél vételére mint lehet gondolni, erősen feljajdult; a nagy veszélylyel fenyegető dologban gr. E s z t e r h á z y F e r e n c z udv. főkancellárhoz fordult, s kérte, hogy a császár előtt az áttérés

megakadályozását eszközölje ki, de célját el nem érte; valamint hiában húzta, halasztotta a hat heti oktatás kirendelését, oly móddal, hogy kétszeri legfelsőbb királyi parancsot várt el, míg az Medgyesen végrehajtatott, hova gr. Mikes Anna elment és 1783 ban június és július hóban a mondott városban azt kiállotta s így a kellő bizonyítványt arról kinyervén, ünnepélyesen áttért a reform. egyház keblébe, melynek 1817 ben tavasszal Kolozsvárott történt haláláig példás és buzgó követője maradt. Férje b. Dániel István már 1783-ban a jobb hazába elköltözött.

KISFALUDY TÁRSASÁG.

(Jun.—Decbr.)

A júniusi ülésben Keleti Gusztáv olvasta föl „Teendőink a képzőművészet ügyében“ czimű értekezését, melyet a B. Sz. fennebb egész terjedelmében közölt.

A szeptemberi ülésben Degré Alajos tartott emlékbeszédet Kuthy Lajos fölött. Utána Gyulai Pál olvasta föl „Romhányi“ című költői beszélyének első énekét. A felolvasások sorát Dalma Győzőnek egy lyrai verse fejezte be.

A novemberi ülést Rakosi Jenő nyitotta meg „Hyperbusz“, című s a klasszikai korban játszó tragédiájának erős szerkezetű expositiójával.

Utána Szász Károly olvasott néhány költeményt Heine hagyományából, melyek ezelőtt pár hóval jelentek meg. Im itt következnek:

D A L O K.

1.

Száz alakban, közeledbe'
Vagyok mindenütt jelen;
Ah, de mindig csak szenvedve,
Bántva téled szüntelen.

Ha virágid közt bolyongót
Lel a nyári alkonyat,
S eltapossz egy kis pillangót:
Hallod-e halk jajomat?

Hogyha egy rózsát szakitsz le,
S örömet találsz azon,
Hogy széttépd és szánd nevetve:
Hallod-e halk panaszm??

Ha így rózsákat szaggatva,
Egy-egy vakmerő tövis
Bele szúr picziny újjadba :
Felsikoltok magam is.

Sőt keservem, önnön ajkad
Ajtaján nem sir-e föl ?
Éjjel, hogy nyögök, sohajtok,
Hallod ? lelked mélyiből !

2.

Erdő, mező kizöldült,
Fönn kis pacsirta dall,
Itt a tavasz fényével ,
Szindús virágival.

Fölenged téli, dermedt
Kedélyem a dalon,
S szivemből is panaszdalt
Csal ki a fájdalom.

A kis pacsirta kérdi :
„Mért zengsz te csak panaszt ?“
— Kicsinykém, évek óta
Mindig azt dallok: — azt.

Azt dallok völgyör, halmon,
Mit tépő bűm sugallt,
Már nagyanád is hallá
Éntőlem ezt a dalt !

3.

Egész nap ő rá gondolék,
Fél-éjjel rá gondoltam.
S a mint mély álomban valék,
Álmomban nála voltam.

Oly viruló mint rózsaszál,
Oly nyugodt, boldog arcza,
Ölében himző ráma állt ,
Rajt' báránycák kivarrrva.

Oly szeliden néz rám ; nem ért,
Mért oly szomorú képem ?
„Henrik, mi lelt, az istenért,
Mid fáj, oh mondd meg nekem ?“

Bámulva néz, hogy könyezem
 S előtte némán állok.
 „Miért sirsz oly keservesen,
 Henrik, mondd meg, ki bántott?”

Szelid nyugodtan néz reám,
 Mig kin tép, szaggat engem . .
 „Ki bántott: az te vagy, te ám!
 S mim fáj? itt fáj szivemben.”

Akkor föláll, picziny kezét
 Keblemre teszi komoly képpel,
 S bűm szétoszolt egyszerre, szét,
 S vidáman ébredék fel.

4.

Kis mopszlim, hogy szeretlek,
 Magad is jól tudod,
 Ha czukorral etetlek,
 Kezem nyalogatod.

Csak eb kívánsz te lenni,
 Se többnek látszani,
 Mind a többi barátom
 Mást játszik, mint a mi!

5.

Mindjárt dalhangokba zendül
 A mit érzek, gondolok,
 Oh! a kis hamis istentül,
 Ámortul van e dolog;

Szivem zajos színházának
 Maestrója ő megint . . .
 Érzés, eszme alig támadt
 Már zenére tette mind!

6.

Vándoréltem' ha leélem,
 Hol lelek, vajh, nyughelyet?
 Pálma árnyal-é be, délen?
 Vagy hárs, Rajnapart felett?

Idegen kéz ás-e el majd
 Sivár puszta közepén?
 Vagy hallgatni vad tengerzajt
 Part homokban fekszem én?

Mindegy; isten ege föl be
 Legyen sírom itt vagy ott,
 S éri lámpaként fölöttem
 Függnek fénylő csillagok.

LAZARUSHOZ.

Egy gonosz démon, rossz órában
 Adá a gyilkos tört kezébe.
 Hogy hívták, nem tudom, a démont,
 De tudom, a tört megmérgezte.

Gyakran magános éjszakákon
 Hivlak az árnyak országából.
 Várlak, hogy oldj föl minden rejtélyt,
 S tisztázd, hárítsd el a mi vádol.

Várlak, csak jőj hamar! Ha nem jössz,
 Magam megyek le a pokolnak
 Mélyére, s ott az ördögök közt
 Sátán előtt kérdőre vonlak.

Megyek, mint Orfeusz, daczolva
 Félelmivel az alvilágnak,
 S a legmélyebb pokol posványba
 Rejtőzz is el bár, megtalálalak!

Le hát a gyötrelmek honába,
 Hol lelkek égnek, lassu lángon,
 Álarczodat, nagylelkűséged
 Hazug bársony rongyát lerántom!

Most már tudom, mit tudni vágytam,
 S s ivemből megbocsátok — hidd meg,
 De arról nem tehetek már, ha
 Az ördögök szemedbe köpnek.

A S Z Ö K É S.

Tengerhabok csillognak,
 Rajtok hold fénye rezg,

Lebegve ing a csolnak,
Benn két szerető evez.

„Szépem, kezed mint reszket,
Arcod merő fehér!“
„Halld, mögöttünk eveznek,
Apám az, már elér!“

„Ha uszni megpróbálnánk
Én szépem, édesem!“
„Jaj, kedves, hallom átkát,
Már zúgni, rémesen.“

„Csak tartsd föl a habokbul
Én szépem, a fejed!“
„Kedves! fülembe tódul
A sok víz, nem lehet.“

„Jaj, szépem, jobban-jobban
A görcs lábamba áll!“—
„Oh kedvesem karodban
Édes lesz a halál.“

Azután Gyulai Pál olvasott egy rövid értekezést Dsámi persa költő életéről és munkáiról s egyszersmind mutatóványt Dsámi „Juszuf és Zuleikha“ című költeményéből Jónás Jánostól, szorgalmas és tehetséges ifju orientalistánktól, ki most Berlinben hallgatja a keleti nyelveket. Im itt közöljük az értekezést egész terjedelmében.

„A történetek legszebbikét beszéljük el neked! — így szól az isten Mohamedhez a Korán XII. szűrájának 4. versében, midőn a héber Jákob fiának történetét kezdi. És valóban a névre a történet, habár a biblia eredeti elbeszélésétől több vonásban eltér is, nem érdemetlen. Ki tekinthetné érdek nélkül az ifjút, a kiben oly ritka erények és érdemek vannak egyesülve, s a kivel a sors oly kiváló és csodával határos módon játszik, főleg ha ezen ifju életének leírása az emberiség legrégibb történetének lapjaiból van szakítva? Azért is az egyiptomi Juszuf keleten mindig kedvenz tárgya volt a művészetnek: jó és rossz festmények örökíték meg életének egyes jeleneteit; számtalan költemény és regényes elbeszélés törekedett, többnyire a nélkül, hogy eszményét elérte volna, jellemének vonásait és kalandjainak menetét visszaadni, sőt újabb időben a zene sem mulasztotta el leróni adóját ily tökély iránt.

Azonban az arab, persa és török költők Juszufnak, keleten a

férfi szépség és erény eszményének, és Zuleikhának, Pótifár, az egyiptomi vezér nejének, szerelmi viszonyában nem azon hatás egyszerű leírását látják, melyet a férfi szépség a nő lelkére gyakorol; előttük e történet allegorikus elbeszélése —, képes ábrázolása a legtisztább szeretetnek, a legfőbb szép és jó szeretetének, melyet az ember csak akkor érhet el, ha — mint Zuleikha — sok nehéz kísértésen keresztül menve s azok által az érzékiségtől megtisztítva, mintegy újon születik.

E történetet tette Dsámi, a persák egyik legtermékenyebb írója s a lyrai és elbeszélő költészetnek egyaránt mestere, legnagyobb költeménye tárgyává. „Júsuf és Zuleikha“ az úgynevezett D s á m i ö t ö s é b e n *) a közép helyet foglalja el; erre vonatkozólag Dsámi így szól: „Ezen ötösben, mely a kéz öt ujjához hasonlít, Juszuf és Zu'eikha a középső; mert valamint a középső ujj a többi fölött kinyúlik; úgy áll e költemény a másik négy fölött. És azért tüntettem ki a többiek közül a középső hely által.“

De nemcsak írója maga adja J ú s z u f és Z u l e i k h á n a k a tisztelethelyet. Angolok, francziák és németek, a kik már a mult század óta buzgón művelik a keleti költészetet, egyhangúlag elismerték Dsaminak, és főleg előttünk fekvő költeményének kiváló érdemét, mely színezetének természetessége és frissessége s a rajzolt érzelmek valósága által kétségkívül egymagában elegendő volna megalapítani írója hírnevét és bebizonyítani, hogy őt méltán állíthatjuk nemzete nagy dalnokai Firdúsi, Hafiz és Szádi mellé. Hogy régibb művekből vegyük idézetünket, a jelen század elején megjelent „Flowers of Persian literature ban“ (a persa irodalom virágai) ezt olvasuk: „Jaumee, whose poem on the loves of Joseph and Zuleikha is one of the finest compositions in the language, and deserves to be translated into every European language. Jaumee has decorated with all the graces of poetry the romantic story of the youthful Canaanite.“ Azaz: Dsaminak József és Zuleikha szerelméről szóló költeménye a nyelv egyik legkitünőbb irodalmi gyümölcse, és megérdemli, hogy minden európai nyelvre lefordíttassék. Dsámi a költészet minden bájával diszitette fel a kanaáni ifjú történetét. — Thoruton így szól „Etat

*) K h a m s z e t u l D s ä m i, Dsáminak öt nagyobb regényes hőskölteménye, melyek címei: T u h f e t u - l - a h r ā r (Szabadoknak ajándéka), S z u b h e t u - l - i b r ā r (Jámorok olvasója), J u s z u f u Z u l e i k h a (József és Zuleikha), L e i l a, u M e d s n ū n (Leila és Medsnún), K h i r e d n a m e - i I s z k e n d e r (Nagy Sándor bölcsészetkönyve).

actuel de la Turquie“ czímű művében: („Le poëme des amours de Joseph et de Zuleikha, qui est considéré par les juges competans comme le plus bel ouvrage, qui existe en Orient.“ Azaz:) A József és Zuleikha szerelmeiről szóló költeményt a keleti irodalom illetékes birái a legszebb műnek tekintik, melyet kelet felmutat.

Keleti és nyugoti írók ily nyilatkozatai egyfelől továbbá Vámbéry Ármin tanár úrnak buzditásai, a kit ép akkor valék szerencsés hallgató, midőn a magy. kir. egyetemen e költeményt adta elő a neki sajátos élénk és megkedveltető modorral, úgy hiszem, eléggé ki fognak menteni, ha fellelkesülve, bár gyakorlatlan kézzel ily remek műhöz merek nyulni, másfelől csak örülnöm lehet, midőn ily tekintélyes bírák egyhangú ítélte engem némileg felment a kötelesség alól, az általam itt ismertetett remek művet a kritika bonczkése alá venni s annak költészeti értékét meghatározni, a mi tollamnak, álszégyen nélkül vallom meg, valóban teljesíthetlen feladat volna. A keleti irodalom termékeinek olvasásánál érezzük leginkább, mily igazak Goethe ama szavai:

„Wer den Dichter will ver-*st*eh'n,
Musz in des Dichters Lan-*g*e geh'n.“

A kezdő, a ki még nem feledte el az iskolában nyert általános fogalmakat az eposz egységéről a machina vagy csodálatos elemről, (melyet költeményünkben ez álom és Gábiel, a muhammedán angelologia e legfőbb szereplője, képvisel) J ú s z u f és Z u l e i k h á t bármely nyugoti eposzszal hajlandó volna párhuzamba állítani, ámbár az epizódok hiánya, a történeti egymásután és főleg a hemzsegő mono- és dialogok és lyrai helyek megannyi élesen megkülönböztető vonások. Mindamellett, a fő különbséget a kezdő csak érezheti, de róla számot adni alig tud. Miután azonban én csak mutatóvánt, nem pedig bíráló ismertetést akartam adni, édes hinne, hogy számolhatok az olvasó elnézésére, midőn csak egyszerűen leirom a költemény tartalmát és azon részletekben is, melyeket fordítok, inkább a szószerinti hűségre, mintsem a csinosságra, gördülékenységre és kerekdedségre fektetem a fősúlyt. Megmutatni, hogy mint írt volna Dsámi, ha magyarul gondolkodik, ez Dsámi magyar fordítójának feladata; a mutatóvánt adó csak arra szorítkozik, hogy megmutatja, mint írt volna Dsámi, ha persául gondolkodik, de magyarul ír. Akár az egyik, akár a másik — hogy Cervantes találó szavaival éljek — csak szépen himzett szőnyegnek visszasz oldalát adja; de míg az első oda törekszik, hogy a szöveg fonákján színének riktó s a magyar szemet bántó színei el-

mosódjának és érzékünknek hízalgő összhangba olvadjanak; addig a másík úgy fűzi a szókat és gondolatokat, hogy azok az eredetivel lehetőleg összevágók, borítkozók legyenek.

A költeményt egy 13 párvers-re terjedő bevezetés előzi meg, melyben az író, miután az istent segítségül hívta, magát a nagy mű megkezdésére bátorítja,*). Következik erre, miként az minden keleti múnél történni szokott, az isten s a próféta diesőítése és segítségre hívása, kissé hosszadalmas és mysticus tartalmu okoskodásokkal fűszerezve. Hussein szultán megdicsérésére később még visszatérünk. Miután költőnk a szépséget, a szerelmet s a szót magasztalja, és leírja, mint vonul el Ádám előtt az egész emberiség és mint ragadja el az emberek dédapját késő unokájának, Juszufnak, hűrikat és periket megszégyenítő szépsége, e leirással egyszersmind Juszufnak rövid geneológiáját adván, Juszuf és Zuleikha szépségének keleti eesettel való festése után azzal kezdi meg a történetet, hogy elbeszéli Zuleikhának három álmát**), melyekben ennek Juszuf szépsége egész teljében megjelen s eltűnvn magával viszi Zuleikha szívét, a magáét nem hagyván cserében; Zuleikha könyörgésére az álomkép megmondja neki, hogy ő Egyptom aziz-a vagy vezirje. Kelet legnagyobb fejedelmei küldenek most követeket, és megkérík a híres szépségű, de reménytelen szerelemben kesergő Zuleikha kezét, a ki azonban állhatatosan és atyja nagy fájdalmára minden kërőt visszaütasít, mignem a dajka, történetünkben a két hős után a legfőbb szereplő, a ki méltán lehetne bármely szindarab intrigánsa, elárulja Zuliikha titkát, hogy t. i. szive Egyptom vezérje után eped. Az apa most követeket küld Egyptomba, és megkínálja a vezirt leánya kezével. Örömmel és hetedhét országra szóló pompával indul ez útnak az aráért, kinek hire egész Egyptomig elhatott, és nagy kísérettel viszi haza menyasszonyát. Sem a férj nejt, sem Zuleikha férjét eddig még nem látta. A dajka csele által azonban sikerül Zuleikhának meglátni az azizt. De ki írja le a szerencsétlen leány fájdalmát, midőn álomképe helyett egy vén férfit pillant meg, kit Juszuf, a sors végzése szerint csak később fog felváltani hivatalában. A dolgon azonban váltotatni többé nem lehet, és Zuleikha önmagát epezstve, égető vágyaival és sajgó sebeivel szomorú napokat tölt a háremben. Áttér a költő József eladásának történetére, melyet egészen úgy ad elő, a mint azt a biblia és korábban olvashatjuk, mégis gyönyörű

*) E bevezetést mutatványom egészen közli.

**) Mutatványom az első álmot adja,

képekkel gazdagon fűszerezve, a mint az önként értetődik. Midőn Málek, a ki Józsefet megvette, szolgáját, miután az a Nilusban megfürdött, az egyiptomi rabszolgapiaczra kiállítja, az ifjú szépségének híre az egész országot bejárja, úgy hogy egy szomszéd fejedelem leánya már a hír folytán halálosan belélszeret és minden kincseivel eljő, őt férjeül megváltani. De Júsuf a földi lét gyarlóságára és szerelmünk mulandóságára figyelmezteti őt, mire a leány egy vadonba vonul vissza s ott aszetikus és szemlélődő életet él. A hir Zuleikha háremébe is elhat, s a vezír neje a dajka ösztönzésére minden kincseit összeszedi s azokon a végre megtalált szívablót megveszi. Nincs eszköz, melyet Zuleikha a dajka tanácsai szerint meg nem ragad, hogy Júsufot érzéki szerelemre csábítsa; palotát építtet számára, tele festményekkel, melyek a vért hevesebben kergetik az erekben; rableányokkal veszi őt körül, a kik minden szemérmert félretéve fitogtatják előtte bájaikat, hogy felizgassák; végre Zuleikha maga esdekel előtte szerelmeért, de Júsuf állhatatos marad, s az égi, a tiszta szeretetre inti őt. Júsuf érzi, hogy többé nem állhat ellen, de ekkor megjelen előtte atyja képe, s ő szökik. Zuleikha megragadja köntösét, melynek darabja kezében marad. Következnek: a vád, a börtön, a király szolgáltnak álmái s azoknak Júsuf által való megfejtése, a király álma. A pohárnok megemlíti Júsufot, a ki, miután Zuleikha őt ártatlannak nyilvánítja, kiszabadul, az álmot megfejti s a király által vezírné kineveztetik. Az előbbi vezírről, Zuleikha férjéről nincs többé szó. Zuleikha keseregve vonul magányba*), mignem Gábiel Józsufnak isten nevében megparancsolja, hogy Zuleikhát, ki könyezve borult lábai elé, nőül vegye. Következnek: a lakadalom, József halála, Zuleikha kétségbeesése és halála. — A költő művét a sors elleni panaszokkal, és fiához és magához intézett aphorismussal zárja be.

E mi a költemény külalakját illeti, az 75. szakaszban közel 4500 párversre terjed. Minden szakasz előtt nehézkes prózában van adva a szakasz tartalma; azonkívül azt rendszeren a tartalomra vonatkozó okoskodások vezetik és rekesztik be. A költemény mértéke az úgynevezett بحر جرح Bahri hezed s, azaz a dal mértéke, melynek képlete.

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن :
 - - - - -

A rimek párosak.

*) Mutatványom harmadik darabja e részletet hozza.

Nem hagyhatjuk itt említetlen azon nagy szerepet, melyet a keletiek, de különösen a persák irodalmában, a számtalan és leggyakrabban meglepő szépségű szójátékokat leszámítva, a nyelv és írás mint anyag játszik. Nehány példa meg fogja magyarázni, hogy mit akarunk e szavakkal érteni.

A próféta dicsőítését tartalmazó szakaszban a következőket olvassuk :

Midőn a holdnak ő éles nyilhegyével
Jelt adott csodákat művelő kezével ,
A M i m nek ragyogó gyűrűje két N u n lett ,
A n e g y v e n b ő l kétszer ö t v e n t így teremtettt. ¹⁾

Vagy Zuleikha szépségének leírásában :

Szépségben tanítást ő az égtől kapott ,
Homlokúl ez adott néki ezüst-lapot.
Mindegyik o'dalon az ezüst-lap alá
Vele a mósusz N u n t fordítva íratá.
A két N u n alatt van S z á d nak is ketteje ,
Rajzolá teremtőnk mesteri ecsete.
A N u n ok végétől a M i m gyűrűjeig ,
Ezüstből az E l i f szép vonalát teszik. ²⁾
E l i f hez a száznak n u l l á j á t ha adod ,
E g y helyett t í z viszály tépi a világot. ³⁾
Mosolygó rubinja egész sor S z í n t mutat ,
Mihelyt csak megnyitják M i m jét a gyöngyfogak.

A költő nem egyszer esik képzelmének legmagasabb röptéből a betűkkel és szavakkal való, ilyen mesterkéltnél, előttünk nem nagy becsű játékba.

¹⁾ M i m és N u n a mi m és n betűinknek megfelelő arab írásjegyek kiejtésével. Midőn Mekka lakói a prófétát arra szólították fel, hogy küldetését csodával bizonyítsa be, ő kinyújtotta kezét s a tele hold, alakjára nézve a M i m -hez hasonló, kétfelé vált, a mi által két egymásfelé fordított N u n hoz lett hasonlóvá. Az arabok betűiket egyszersmind számjegyekül is használják, miként azt minden sémi, s a legtöbb keleti népnél találjuk. A M i m = 40, a N u n = 50; erre vonatkozik idézetünk utolsó sora: A telehold — a M i m = negyvenből lett két félhold — N u n = 50.

²⁾ N u n, S z á d, M i m, E l i f, S z i n, megannyi arab betűk, melyek alakra nézve egyenként a szemöldök, szem, száj, orr- és fogakhoz hasonlítanak.

³⁾ Az E l i f mint számjegy az egység, a zérust kis pont jeleli. Költőnk azt akarja mondani, hogy Zuleikhának orra — az E l i f = 1 — oly szép volt, hogy már ez maga is képes volt viszályt okozni az emberek között; hát még ha a ponthoz hasonló száját is vesszük, egy helyett t í z viszály lesz, mert 1 és 0 egymás mellett tízet ad.

Hátra van még, hogy költőnk életéről szóljunk valamit.

Mevlana Nuredin Abdurrahman Dsámi, kinek sugárzó hite — mint a költő-biograph Szam Mirza mondja — kelettől nyugotig, valamint tudományának gazlagon terített asztala a világ egyik végétől a másikig terjedt, a Saaban hónap 23-ik napján született, a Hedsre 817. évében (1414). Atyja Ahmed Iszfában született alsó rendű szülőktől. Kedvezőtlen viszonyok miatt kénytelen volt Iszfahánt elhagyni és egy a Khorászszántól függő, Khárdárd nevű tartományban fekvő Dsám nevű faluban telepedni le, a hol költő fia született, a ki e falutól nyerte Dsámi nevét, mire vonatkozólag költőnk így ír :

Dsámban születtem én, s mi tollamról csepeg,
Egy Mufti kelyhéből gondosan meritém;
Azért a költészet levelén helyesen
Két okból is Dsámi néven neveztetém. *)

A Mevlana (mesterünk) czímet későbbi tudományosságánál fogva kapta.

Első oktatását Muhammed kásgári seikhtől nyerte, a ki őt a szemlélődő élet szentélyébe beavatta, mely már a Hedsre III. századában nagyon el volt terjedve keleten. Innen van, hogy Dsámi divánjai vagy versgyűjteményei gyakran mysticus tartalmúak, s hogy ő több művet írt, melyeknek az ascetika képezi egyedüli tárgyát. Azonban a mysticismus nem hatotta annyira át egész lényét, hogy ő a világot csak ezen szempontból fogta volna fel és minden gondolatát ennek rejtélyeire irányozta volna, a mint azt más nagy, mysticus költőknél találjuk. Ő el tudta választani az eszményit a tárgylagostól és alkalmilag majd a egyik, majd a másik lép nála előtérbe.

Tudományosságának híre csakhamar elterjedt nemcsak a persa birodalom legtávolabb részeibe, hanem más szomszéd államokba is. Abu Száid szultán, Timur Lenk utóda s a tudománynak nagy barátja, heráti udvarába hívta a fiatal író, a hol őt minden módon kitüntette. Még nagyobb tiszteletben részesíté őt Abu Száid utóda, Huszszein szultán, Timurnak utolsó sarja a persa és khorászáni trónon *). A királyi hercegek, az ország minden nagyjai és tudósai

*) Mivel a kehely neve persául szintén Dsám.

* Dsámi nem is mulasztja el e kitüntetésért háláját a szultán iránt leírni. Érdekes a következő néhány sor, mely az előttünk fekvő költemény azon szaka-szából van véve, melyben az író a szultánt magasztalja :

vetélkedve keresték a kitűnő író társaságát, a kit nem ritkán lehetett látni, midőn a heráti mecset csarnokában bizalmasan beszélgetett a néppel és megragadólag adta elő erkölcsi és vallási tanait. A mily általános és minden osztályra terjedő volt az iránta való tisztelet, ép oly mély és általános volt a gyász, midőn életének 81-dik, a H e d s r e 898-ik évében (1492) a M u h á r r e m hó 18. napján Herátban meghalt. A nagyszerű temetés költségeit Huszszein szultán fedezte, és leghűbb növendéke, Emir Ali Sir, húsz nappal a nagy férfiú halála után, a szultán, a seikhek, molláik és roppant néptömeg jelenlétében, mely Dsámi sirja köré sereglett, gyászbeszédet tartott és letette az első követ egy később felállított emlékszoborhoz.

Dsámi, a ki egész életét tanulmányok közt töltötte, a persáknak egyik legtermékenyebb és utolsó nagy írója. Prózában 34, versekben 16 művet írt, melyekben minden izlés bőven talál táplálékot.

Nem hagyhatjuk még említetlen, hogy költőnk előttünk fekvő, az ifjúi képzelem minden tüzével írott művét mint ősz férfi kezdte meg és 70 éves korában végezte be, a mint azt a költemény végén fiához intézett szavaiban maga is mondja :

Hetven éves vagyok , te ebből tizedrész ,
Előtted élet áll , előlem menni kész.

B E V E Z E T É S.

A remény bimbáját nyisd fel , ó istenem !
Virányid rózsáját mutasd meg énnékem !
Mint bimbó ajkai mosolygjon kertecském ,
S e rózsza illatán add , hogy üdüljek én.

Oly igazságos ő , hogy sötét éjjelen
A tigris pettyezett vánkosán vad pihen ;
S ha éjjel kószálván a farkas kimerül ,
Bárány nyujtja farkát fejének nyughelyül.
A sóyom karmával hívólag integet ,
S a gyors madár önkényt horoggá görnyed meg.
Gazdag ágakat hajt az erdő czímere ,
S ha bennök megakad a szarvas czímere , ⁵⁾
A minden csomókat megoldó oroszlán
Siet és dolgozik felszabadítá-án.
A rabló rejtekét félve nem kerülik ,
Gonosz tett immáron rablótól sem telik.

⁵⁾ Gyengén utánoztott szójáték ; g á c s = ág és g á c s = azancs.

E nyugtalan világ csak bú-szeráj⁶⁾ nekem ,
 Boldog ! ha kegyelmed én megismerhetem.
 Imádni tégedet — csak erre gondolok ,
 Nevedet dicsérni — nyelvemnek fődolog.
 Fegyverül a szellem erejét kérem én ,
 Győzelmet adj nekem a szónak harczerén.
 Te adtad, hogy szívem gyöngyöket rejteget ,
 Hadd hozza fel tehát nyelvem e kincseket.
 Mivel te vágtad el kedélyem köldökét ,⁷⁾
 Töltse hát mósuszom el a két K á f között.⁸⁾
 Tollamnak adj czukornyelvet , ha verselek ,
 Könyvemnek illata ámbraával töltse meg. —
 Nem érté senki sem a szónak célzatát ,
 Könyvemnek csak nevét ismerte a világ.
 E dalban oly gazdag világ-csapszékben itt
 Hasztalan kerestem ily ének hangjait.
 Tovább ment a vendég a borívás után ,
 Kiki üres kancsót hagyott csak asztalán.
 Nem láttam ostobát, nem láttam bölcset én ,
 Hogy e borból lett vón' egy pohárral kezén.
 Ne tartson szemérem, s rajta hát Dsámi te !
 Legyen bor vagy seprő — a mid van nyujtsd ide !

⁶⁾ A keletiek a világot szerájhoz — vendéglőhöz szeretik hasonlítani.

⁷⁾ és ⁸⁾ A mósusz tudva levőleg egy Thibet és Khotenben élő szarvasfaj-nak köldökében találtatik , s a keletiek szerint nem más mint aludt vér, melyet az állat roppant fájdalommal választ el. — A K á f hegység, tulajdonképen a Kaukasus, vagy tágabban a közép-ázsiai hogyláncz, a keletiek szerint az egész földet körülveszi, s így a költő azt akarja mondani, hogy művének szépségén gyönyörködjék mindenki a világ egyik végétől a másikig, az egyik K á f-től a másikig.

Északon az Ádám előtti bölcsök laknak , délen van a természet titkos műhelye, keleten a jó —, nyugoton a gonosz szellemek székelnek. A Káf hegység a Szakhrát csodasziklán nyugszik, mely smaragdból levén, az égnek, melyet oszlopként tart, zöldeskék színét adja. Csúcsán fészkel a Szímurg vagy Auka nevű csodamadár. Ádám előtt hétezer évig a Dívek és Dsínék (genii) lakták a földet, kétezer évig pedig a Perik (tündérek), a kik saját uralkodóik alatt álltak. A Dívet és Periket gonoszságuk miatt isten a Harisz (ör) nevű angyal által elkergettette. Azonban Harisz is fellázadt és eltaszított istentől ; azóta Iblisz vagy Seitán (a kétségbeesett, Sátán, Lucifer) a neve. Midőn az isten az első embert teremtette s öt minden égi és földi, testi és szellemi tulajdonnal felruházta, a fenmaradt Dívek és Perik Dsán ben Dsán vezérlete alatt a Káf hegyre vonultak. Ez előtt fekszik a Dsimnisztán vagy Tündérország. — Újabb időben az orientálisták kimutatták, hogy ezen egész monda a hindúktól van kölcsönözve.

ZULEIKHA ÁLMA.

Gyönyört hintve mint az ifjúság hajnala ,
 Szépen mint életregg szállt le az éjszaka.
 Sürgés után nyugvást keres hal és madár ,⁹⁾
 Lábát a szóbeszéd uszályba vonta már. ¹⁰⁾
 A világ színhelyén — nézőkkel telt nem rég —
 Csak a menny számtalan csillaga viraszt még.
 Ör szemére álmot lop az éj, a hamis ,
 Némul a harangok nagyszavú nyelve is.
 Nyakára gyűrűt fon a kutya farkából ,
 Egy hangot sem szalaszt körülfont torkából.
 Tört készít szárnyából a legék lakója ,
 S maga lesz hangzatos sípjának bakója. ¹¹⁾
 Királyi lakon a magas kúpfedelet
 Óriás mákfejnek nézik az őrszemek.
 Álommal küzd szemök, küzdhet, de nem soká ,
 Mivel a mákfeje álomba ringatá.
 A dobok nappali pergése elnémul ,
 Dobosok kezéből a dobverő kihull.
 Hallgat a M u e z z i n rikoltó szózata , ¹²⁾
 Félholtan alvók közt ő is alszik maga.

A czukorajkú lány, alszik Zuleikha is ,
 Két szeme álomba fűrésztött két nárczis.
 Kígyózva terül el vánkosan a jácint, ¹³⁾
 Teste a nyugágyra viruló rózsát hint.
 S a mint felkuszálta s z u n b u l j á t a lepel ,
 Rózsákra képet fest lágy selyem ecsettel. ¹⁴⁾
 Testi szemét ugyan az álom lezárta ,
 De szíve más szemét egyszersmind kitárta.

⁹⁾ Persa kifejezés, mely annyit jelent mint: minden lény, mely ég és föld között van.

¹⁰⁾ E kifejezés: „p a i d e r d á m e n g i r i f t e n”, lábát az uszály vagy ruhaszegély alá vonni“, mely a leüléstől van kölcsönözve, igen széles alkalmazással bír s annyit jelent mint: valamivel felhagyni, valamitől elállni, megszűnni.

¹¹⁾ Az alvó madár nyakát — hangzatos sípját — szárnya — a handsár — alá teszi és elvágja, azaz elnémítja.

¹²⁾ Ismeretes a „La iláh“ és „Já hajje“ kiáltás, melylyel a M u e z z i n vagy templomszolga az igazhitűeket napjában ötször imádkozásra szólítja.

¹³⁾ A nárczis a szem-, a jácint (persául „s z u n b u l“) a haj képe.

¹⁴⁾ Azaz: a lágy selyemhaj különböző rajzokat képez a rózsaszarcon kígyózva.

Ajtaján mintha egy szép ifjú nyitna be —

Mit mondok ifjút én, szellemről beszélve !

Dicsfényben sugárzott viruló orczája ,

A k h u l d i ¹⁵⁾ hűrikkel a versenyt megállja.

Szépséget, kellemet — tölök mind ellopta ,

Igéző bájait mind ő tölök kapta.

Puszpánggal versenyzett sugár szép termete ,

A szabad cziprus ¹⁶⁾ is szolgálként engede;

Leomló fürteit lánczoknak nézhetnéd ,

Melyekkel megköti az ész lábát, kezét;

Homlokát sugárból övezé koszorú ,

Mely előtt nap és hold szerényen leborúl.

Ivett szemöldöke szent fülkét képezett ,

És ámbrásátort a szunnyadó szem felett.

Arcza szelíd hold a paradicsom egén ,

Mely épen átvonul a nyílas ég jegyén. ¹⁷⁾

Igéző szemébe s z u r m é t ¹⁸⁾ hint a kellem ,

Pillái nyílának szív nem állhat ellen.

Czukrot szór , ha mosolyg , a két rubin ajak ,

Szájából, ha beszél, édesség folyhat csak.

Láttad a hajnalban czikázó villámot ?

Vélnéd hogy rubinba foglalt gyöngyét látod. ¹⁹⁾

Gömbölyü álla ép olyan mint bírsalma ,

Azaz olyan mint bírsalmára akasztva. ²⁰⁾

Mint a varjófészek a rózsák virányán ,

Olyan az anyajegy viruló orczáján. ²¹⁾

Ezüstből egy-egy rúd karjainak párja ,

Derekának képül csak a hajsza járja. —

Alig hogy Zuloikha ez arczra pillantott ,

Megtörtént . . . micsoda ? . . . nem mondom, tudhatod.

¹⁵⁾ K h u l d a paradicsomok egyike.

¹⁶⁾ A karesu cziprus keleten a szabadság jelképe. De Júsuf előtt még ez is szolgálva alacsonyúl.

¹⁷⁾ T. i. Júsuf szép pillái megannyi, a szívet átszegző nyilak, s így arcza, a hold, épen a nyílason vonúl át.

¹⁸⁾ S z u r m e bizonyos maró por, melyet keleten a lányok, vagy a tetszavágyó dandyk is, szemükbe szoktak szórni, hogy azoknak epedő kifejezést adjanak. De Júsufnak erre nincs szüksége, mert nála eléggé pótolja a szert a természetes kellem.

¹⁹⁾ Azaz : ha mosolyg, mint villám a rózsás hajnalban úgy tűnnek elő és el bíbor ajkai közt a gyöngyfogak.

²⁰⁾ Gyengén utánczolt szójáték ; álla bírs, tokája alma.

²¹⁾ A barna vagy fekete anyajegy az arczon a szépségnek egyik mulhatlan kelléke a keletieknél.

A mit lát álmában, földi báj nem lehet,
 De képmását Perik s Húrik közt sem leled.
 Ily magasztos alak! ilyen égi kellem!
 Száz szíve volna bár, nem állhatna ellen.
 Keblébe az ábránd magvát elvetette,
 Szerelem hajtása virúl ki mellette.
 Ez arcztól benseje felgyúlad csakhamar,
 Türelem így tüzet többé már nem takar.
 Az ámrát szóró fürt megannyi láncz neki,
 Azokhoz szívének idegeit köti.
 Feljajdul a szemöldü ijájtól sebzetten,
 Vérbe merül szeme ²²⁾ s az álom ellebben.
 Szíve hévvel iszsza ajkának édjét,
 Pilláira fúzi fogának gyöngyeit. ²³⁾
 Merészen rabolja ezüst karja esztét,
 Szolgaként csatolja derekára övét.
 Keservvel halmozza állának almája,
 Ily almát termő fát vajon hol találna?

Istenre mondom, mily szép az egész alak!
 Az alak elröpül, tartalma marad csak.
 Zuleikha önmagán kívül ragadtatott,
 Mert reá az alak s nem a lényeg hatott.
 E lényeg értelmét felfogni ha tudná,
 A magasb ösvényt az neki megmutatná.
 Ámde ha őt csak az alak bilincseli,
 A lényeg tartalmát hogy tudná érteni?
 Mindnyájan hívságok hívságát üzzük csak,
 Bennünket leköt a tartalmatlan alak.
 Pedig ha előttünk rejtve van a lényeg,
 Lelkünk a teremtet hogyan ismerné meg?
 A szomjazó vízzel telt korsót ha meglát,
 Hévvvel nyúl utána eloltandó szomját;
 De mihelyt édesség tengerébe merül,
 A vizes korsóra gondolni is kerül.

ZULEIKHA KESERVE.

A szív ha hűtelen szeretteért eped,
 Öröme, bánata semmiben sem lehet;
 Uszálya másnemű keservtől nem nehéz,
 Magától az öröm kelyhét eldobni kész.

²²⁾ Azaz : szíve mélyéből jövő könyekbe.

²³⁾ T. i. Zuleikha sír és egyenként eregeti gyöngyökhöz hasonló könyeit pilláin; de a gyöngy egyszersmind Júsuf fogainak is képe.

Ha e világot bútenger árasztja el,
 Mely gyászos árjait hegyként dagasztja fel;
 Ezen búzöntől uszálya nem vizes,
 E magas hegy alól menekvést nem keres.
 S adna bár maga a vén idő ünnepet,
 S meglopná gyönyörért az örök életet:
 Öt nem csábítaná terített asztala,
 Hajszállal sem fogyna epesztő bánata. —
 Teherbe esett a szerető élete,
 Szeretőnek csakis keservet szül öle;
 S alig nyer e csodaszörnyeteg életet,
 Csak vért szopik édes, jó anyatej helyett.
 Zuleikha most a bú törében kis madár,
 Szűk kalit lett neki az egész láthatár.
 Hü barátja volt a szerencse egykoron,
 Mosolygva rózsákat hintett az útakon.
 A vezír árnyéka gondosan védte őt,
 Mint gyengéd csemetét, hogy vész ne érje őt;
 Kezében együtt volt a jólét eszköze,
 Derült arcza miként a fáklya fényt vete:
 De már akkor is csak Júsufért epedett,
 Nyelve nem hagyható a szeretett nevet.
 Hogy pedig a vezír mellől is távozék,
 S elveszté hajdani jóléte eszközét;
 Most lett Júsuf képe egyetlen vígasza,
 Komor keblében csak e játszi kép vala.
 Rá gondol, míg éltét csak vadon környezi,
 Hajlékát csak a bú szöglete ²⁴⁾ képezi.
 Álmat, ételt, mindent magától megtagad,
 Szeméből vérkönyű, ajkán ily szó fakad:
 „Ki mondja, ó Júsuf! arczod én hol lelem?
 Ily hűtlenül, ó mondd! mért bánol én velem?
 Hová tűnt, hová lett a boldog, szép idő,
 Midőn engem veled fedett még egy tető?
 A távolság kínos terhét nem ismerém,
 Egy nap még százszor is kerültél én elé. —
 De teljes boldogság nem lehet itt alatt,
 Börtönbe vettetém magam az ártatlant.
 S alig borult reám az éjjel fátyola,
 Holdarcza engem a börtönbe lecsala.
 Nappal meg a börtön ajtaja s kőfala
 Volt a szívem' rágó rozsdának ráspolya. ²⁵⁾

²⁴⁾ A búsongó félreeső szögletbe szokott ülni.

²⁵⁾ Azaz: Nappal a börtönbe nem mehetvén, legalább annak fala vagy ajtaja mellé ült, így enyhítendő emésztő keservét.

Ah de mindezekről immár távol estem !
 Csak szívsebem maradt s e sínlódó testem ;
 S ez álomkép, melyet kebelem rejteget,
 Nem lehetsz e nélkül szívemben rejteket.
 Hogy élne meg a test, ha lelke elröpül ?
 Így élhetnék meg én e tündérkép nélkül.
 Mint árva vándor, ki pusztában tesz utat,
 S szomjától kínozva minden helyt felkutat ;
 Kiszáradt nyelvem az ínyemhez ragad már,
 Felrepedt ajkamból vérpatak fakad már —
 S imo sovár szemem előtt vízár lebeg ,
 Gyorsan elérni azt roskadva sietek.
 De víz helyt csak fővényt találok én odább ,
 Melyet oda bűvölt a csalfa délibáb. —
 Hajós vagyok, hajóm törését szenvedtem,
 Egy deszkára bízom meztelen életem ;
 Sietve hajt az ár, háborg és feldagad,
 Majd az örvénybe sujt, majd felleghoz ragad. . .
 És ím a távolban sajkát lát meg szemem,
 Vígán repes szívem, hiszen megmentetem.
 Rohanva jő közelb s én már-már elérem . . .
 A gyilt, mely csapkodva óhajítja szívvérem. —
 Az egész világban ily árva él-e még,
 Ki elveszté szívét és szíve szerelmét !
 A szívlopó után vitte azt sóhajom,
 Míg ennek kőkeze sulyával földre nyom. —
 Könyörülj már rajtam s keservemen, ó ég !
 Nyisd meg a kegyelem kapuját s mondd: elég !²⁶
 Kebléből mély sóhaj küzde fel, míg így szólt,
 Sóhajának tüzén meggyúlt a nap és hold ;
 Füstje meg, valamint az á h fölött a M e d d ,²⁶
 Feje fölött sötét fedelet képezett.
 S ha a sors öt forróbb sugárral égeti,
 Menhelyet egyedül e sátor nyújt neki.
 Szemeiből folyton veres víz folydogál,
 Mondjuk inkább véres, mert ez jobban talál ;²⁷

²⁶) A sóhaj persául á h. M e d d nek neveztetik azon, circumflexhez ~ hasonló jel, mely az a (E l i f) fölé téve azt megnyújtja vagy megkettőzteti, mint pl. az á h szóban. A mint a következő két sorból kitűnik, a költő ezen erőltetett képet csak azért használja, hogy kifejezhesse, miszerint Zuleikha a sorstól rá-mért, égető fájdalomak közt sóhajásban keres enyhülést.

²⁷) Roszúl utánzott szójáték; az eredetiben k h o n i á b „véres víz“ és k h o n i n á b „tisztá vér.“

S ajkait, ha szíve hőbb tüze égeti,
 Szemeiből folyó záporral öntözi.
 Néha márvár yket lét, majd szívét tépdeli,
 S benne csak a kedves büvképet kíméli.
 Térde fejét veri néha lány kezével,
 S így a jázmínt lótosz színével önti el.²⁸⁾
 „Szerelmére — így szól — érdemes vagyok én,
 Én a lótosz, ha ő nap a világ egén ;
 S ha arca a naphoz hasonlóan ragyog,
 Mint a lótosz napom — feléje fordulok.“
 Majd keble tobozán²⁹⁾ sajjó sebet szakít,
 S mint a czukornádat harapja újjait.
 S minden újj megannyi véres tollá leve,
 S könyvvé a kámfort is gúnyoló³⁰⁾ lány keze.
 E könyvbe ő egy szót ír csak és mást soha,
 Ezen egyetlen szó mérhetlen b á n a t a.
 Ámde szerelmese — oly tudós különben —
 Egy betűt sem olvas bánata könyvében.³¹⁾
 Ha jő az éjszaka, a bánat falához
 Támasztja meg hátát — hasonlót bárfához ;³²⁾
 És ezen hárfára könyből von húrokat,³³⁾
 Hogy az szívből jövő, kesergő hangot ad.
 Maga elé teszi az ábrándrajzokat,
 Szeméből, ajkáról egyaránt gyöngy fakad :³⁴⁾
 „Mit tegyek én szegény, kit kerül az álom !
 Útam az emésztő tűzből nem találom.
 Ifjúság virányán rózsá válék, üde,
 Fris és vídám, milyen az eset csermelye.
 Rám nem lehelt soha akár a szellő is ,
 Soha meg nem sebzé lábamat a tövis.
 Egyetlen pillantás — s fölöttem vihar dúl !
 Ezer tövist adott énnekem vánkossúl !
 A test, mely gyengédebb mint a rózsalevel,
 Álmat a tövisen az hogyan lelne fel ?“

²⁸⁾ Jászmin színű teste az ütések által kék lesz mint a lótosz. A pompás lótosz „napvirágnak“ is neveztetik, mivel, mint a mi napraforgónk, kelyhét a nap felé fordítja.

²⁹⁾ Azaz : szívén, mely alakjánál fogva a fenyők tobozához hasonlíttatik.

³⁰⁾ T. i. fehérségre nézve.

³¹⁾ Azaz : nem hajt bánatára.

³²⁾ Mivel meg van görnyedve.

³³⁾ Azaz : könnyei oly sűrűn hullanak, hogy szakadatlan szálakat képeznek, melyeket a költő a hárfa húrjainak mond.

³⁴⁾ Szeméből köny, ajkáról szó.

A szerelem íjja nyilat ha ellövel,

A legbölcsebb tanács vértje sem tartja fel;
S ha magát e nyíl a bensőbe fészkel,

A külső százképen adja jelét neki.

Találón mondja itt a régi példa-zó :

„Mósusz és szerelem rejteni nem való.“

Takard bár a mósuszt kendőkbe százszoron,

Kellemes illata áthatol azokon.

A BUDAPESTI SZEMLE

TIZENÖT KÖTETBŐL ÁLLÓ UJ FOLYAMA

ÍRÓINAK NÉVMUTATÓJA.

A.

Akin K. K. IX. 73.

Arany László. IV. 288. VIII. 40. VIII. 200. XII. 67.

Asbóth János. XI. 148.

B.

Baráth Ferencz. XV. 226.

Barsi József. I. 579. II. 44. II. 423. III. 54. IV. 74. IV. 254. VII.
338. IX. 158. XI. 3. XI. 265. XIV. 24.

Bartalus István. III. 107. III. 290. IV. 35.

Botka Tivadar. I. 304 I. 428. I. 519. II. 161. IV. 189. XIII. 205.

C.

Concha Győző. XIV. 161.

Cs.

Csengery Antal. XIII. 248.

D.

Dapsy László. IX. 245. XV. 245.

Deák Farkas. VII. 95. VII. 296. IX. 197.

Deák Ferencz. I. 3.
Duka Tivadar. IX. 41.
Dux Adolf. X. 208.

E.

Erdélyi János. I. 145. I. 403. I. 546. II. 378. IV. 3. IV. 169. V. 51. V. 296. VI. 91. VII. 38. VII. 319. VIII. 378.

G.

Garády. I. 617. II. 137. III. 120. III. 421. V. 183. V. 444. VI. 185. VII. 431. VIII. 89. IX. 197. X. 130. XI. 442. XIV. 102. XIV. 318.
Gönczy Pál. VII. 184. VII. 49. XI. 49.
Greguss Gyula. III. 366. XI. 286.

Gy.

Győry Vilmos. IX. 56. XII. 221. XIII. 412.
Gyulai Pál. IV. 108. IV. 343. IV. 359. V. 167. V. 465. VII. 312. VIII. 369. IX. 256. XI. 186. XIII. 498.

H.

Halász Imre. V. 314.
Hegedűs Sándor. XII. 315. XV. 169.
Hollán Ernő. VII. 103.
Horváth Mihály. VI. 91.
Hunfalvi János. I. 517. V. 65. VI. 3. VI. 278. II. 242. II. 454. X. 177. XIII. 174. XIII. 277. XIV. 59. XIV. 129.
Huszár Imre. II. 270.

J.

Jakab Elek. X. 296.
Jánosi Ferencz. I. 263.
Jónás János. XIV. 279.

K.

Kautz Gyula. I. 171. VII. 382. II. 202.
Kelemen Mór. XIV. 305.
Keleti Gusztáv. XV. 108.
Keleti K. II. 217.
Kun Pál. VIII. 359.
Gr. Kuun Géza XIV. 329. XV. 213.

L.

Ladányi Gedeon. XV. 135. IV. 126.

Lánczy Gyula. XV. 35.

Lónyai Menyhért. III. 244.

Lőw Tóbiás. XI. 182.

Lukács Antal. XIII. 68.

M.

Matlekovics Sándor. II. 258. III. 442. IV. 327. V. 204. IX. 293.

P.

Pauler Gyula. IX. 3.

Peterdy Gábor. XII. 3. XV. 3.

Pulszky Ágost. VI. 131.

R.

Réthy Pál. XV. 67.

S.

Sámi Lajos. XI. 397.

Sándor József. II. 321. III. 176.

Schwarecz Gyula. II. 286.

Sz.

Szabó József. VII. 13.

Szabó Károly. I. 207. I. 359. V. 114. VI. 106. VI. 233. III. 81.
III. 149.

Szász Béla. III. 3.

Szász. Károly. IV. 141. V. 144. V. 150. V. 159. V. 428. VII. 68.
VII. 417. X. 115. XII. 109. XV. 204.

P. Szathmáry Károly. XII. 15.

Szeghy Miklós. VIII. 229.

Székely József. Sz. III. 380.

Szentkirályi Móricz. VII. 3. VII. 141.

Szilády Áron. VIII. 79. X. 73.

Szilágyi Ferencz. V. 249. VI. 53. VI. 299. VII. 279. VIII. 3.
VIII. 129. XII. 283.

Szilágyi Sándor. V. 3. V. 383. VII. 217. II. 3. VIII. 124.

T.

Tauffer Emil. VI. 131.

Teleki Domonkos gróf. X. 3. XIV. 83.

Toldy Ferencz. II. 251. II. 404.

V.

Vámbéry Ármin. IX. 137. III. 358.¹ XII. 295. XIV. 3.

W.

Weninger Vincze. VI. 356. VII. 81. VII. 402. VIII. 67. VIII. 184.
XI. 421. XII. 260. XIII. 28. XIII. 145. XIII. 359.

Wodianer Albert. IV. 318.

A BUDAPESTI SZEMLE

TIZENÖT KÖTETBŐL ÁLLÓ ÚJ FOLYAMA TÁRGYMUTATÓJA.

A.

Akadémia — magyar tudom.

"	"	osztályülések 1864. okt. nov. decz. hónapokban. I. 187.
"	"	osztályülések 1865. jan. febr. hóna- pokban. I. 326.
"	"	osztályülések 1865. febr. marc. apr. hónapokban. I. 498.
"	"	osztályülések 1865. május hónap- ban. II. 115.
"	"	osztályülések 1865. jun. és jul. hó- napokban. II. 298.
"	"	osztályülések 1865. okt. és nov. hó- napokban. III. 450.

Akadémia — magyar tudom.

„	„	osztályülések 1865. nov. decz. és 1866. jan. hónapokban. IV. 155.
„	„	osztályülések 1866. febr. és márcz. hónapokban. IV. 368.
„	„	osztályülések 1866. márcz. apr. és május hónapokban. V. 191.
„	„	osztályülések. 1866. jun. jul. hónapokban. V. 496.
„	„	osztályülések 1867. jan. febr. hónapokban. VII. 457.
„	„	osztályülések 1867. febr. márcz. ápr. és máj. hónapokban. VIII. 282.
„	„	osztályülések 1867. máj. jun. jul. hónapokban. IX. 107.
„	„	osztályülések 1867. okt. nov. és decz. hónapokban. IX. 345.
„	„	osztályülések 1868. jan. febr. és márcz. hónapokban. XI. 196.
„	„	osztályülések. 1868. márczius havában. XI. 461.
„	„	osztályülések 1868. márcz. ápr. és jun. hónapokban. XII. 122.
„	„	osztályülések. 1868. jun. jul. okt. és nov. hónapokban. XII. 330.
„	„	osztályülések 1868. nov. decz. 1869. jan. febr. márcz. hónapokban XIII. 110.
„	„	osztályülések 1869. márcz. ápr. máj. és jun. hónapokban XIII. 438.
„	„	osztályülések 1869. jun. jul. és okt. hónapokban XIV. 354.
„	„	osztályülések 1869. okt. nov. és decz. hónapokban. XV. 255.

Albert. herczeg, az angol királynő férje. VII. 417.

Alkotmánya a magyar királyságnak az Árpádok alatt. XV. 135.

Amerikai egyesült államok pénzügyi viszonyai. IX. 293.

Angelo de Gubernatis nyelvészeti és irodalmi munkáiról. XV. 213.

Apor Péter báró — Altorjai — munkái. V. 183.

Arab költészet Spanyolországban és Siciliában. VIII. 79.

Arábiában, Gifford Palgrave utazása. X. 177.

Aristoteles elveszett munkái. V. 156.

Augier és korunk erkölcei. XV. 169.

Axel. XIII. 412.

Á.

- Államférfia (három) Erdélynek a XVIII. században. X. 3.
 Államháztartás és állami számvitel. XI. 421. XII. 260. XIII. 28.
 XIII. 145. XIII. 359.
 Állam — képviseleti — az újabb politikai elméletek szerint.
 VII. 382.
 Államtudomány — európai — újabb irányai. I. 172. II. 202.
 Angliában, a közép osztály oktatása. VIII. 269.
 Angliában, a népoktatás. IX. 158.
 Angliában, a sajtó és nyilatkozási szabadság története. I. 579. II.
 44. II. 423. III. 54.
 Angliában a választási kérvény tárgyalása az új törvény szerint.
 XV. 91.
 Angol adórendszer. VII. 81. VII. 402. VIII. 67.
 Angol alkotmány lényegéről. XI. 3. XI. 265.
 Angol büntetőjogi reform. IX. 283.
 Angol (egy) Erdélyről. IV. 288.
 Angol királynő könyve. XII. 109.
 Árak változása. XV. 21.
 Árpádok alatti alkotmánya a magyar királyságnak. XV. 135.
 Ázsiából (közép), Vámbéry vázlatai. XI. 397.

B.

- Bankmonopolium s bankszabadság kérdése Franciaországban. II. 217.
 Baranyai Decsi János magyar históriája. IX. 320. X. 130.
 Báthory Gábor fejedelem bukása. V. 3. V. 383.
 Báthory Gábor háboruja Havasalföldre és Magyarország ellen. II. 3.
 Bengál — alsó — physikai és éghajlati tekintetben. IX. 41.
 Beszély elmélete. XII. 15.
 Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. VII. 217.
 Bodnár Zsigmond, Chateaubriand és kora. VIII. 128.
 Boissier : Etude sur la vie et les ouvrages, de ill. T. Varron II. 236.
 Bowring : Translations from Alex. Petőfi. VII. 113.
 Bölcsészet Magyarországon. III. 321. IV. 3. IV. 169. V. 51. V.
 296. VI. 91. VII. 319.
 Börtönügy újabb története. VI. 131.
 Brutus János Mihály magyar kir. történetíró magyar históriája. V.
 444. XI. 442.
 Buckle : History of civilisation in England. II. 270.
 Bugát Pát emlékezete. II. 251.
 Bungener : Lincoln, sa vie, son oeuvre et sa mort. VI. 364.

C.

- Campardon : Le tribunal révolutionnaire de Paris. XI. 162.
 Cheops gula titkai. IX. 245.
 Ciceró köz- és magán élete. I. 465.
 Codificatio. XIV. 24.
 Confucius élete és főbb tanai. XIV. 279.
 Crédit mobilier története. XII. 67.
 Cromvell (Egy lap az angol történetből) I. 182.

Cz.

- Czigány és viszonya zenéukhez. III. 107. III. 290. IV. 35.

D.

- Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatikai iratai.
 X. 319.
 Dapsy László : A műipari és tudományos nevelés a külföldön.
 XV. 245.
 Decsi (Baranyai) János magyar históriája. IX. 320. X. 130.
 Dicey : Glimpses of Magyar Land. VI. 219.
 Doré : Don Quichotte de la Manche. I. 654.
 Dove : Klimatologische Beiträge. II. 461.
 Dráma — francia klasszikai. IX. 256.
 Dráma — görög — keletkezése a görög vallásból. XV. 204.
 Drámában, az élet szeretete és a halál. IX. 56.

E.

- Elektricitás eredetéről. IX. 73.
 Emlékirata — két — az orsz. magyar gazd. egyesületnek. III. 244.
 Eötvös József báró emlékbeszédei. XI. 186.
 Eötvös József báró : A nemzetiségi kérdés. III. 318.
 Epikai költészetről új elméletek. X. 115.
 Epikája — rokonainknak. X. 3.
 Erdély három államférfia a XVIII. században. X. 3.
 Erdély Magyarország kiegészítő része. II. 321. III. 176.
 Erdélyi utja Ferencz osztrák császárnak. XIV. 83.
 Eszécsi viszonyai Magyarországnak. II. 454.
 Európai államtudomány újabb irányai. I. 171. II. 202.
 Európában, a középkortatás. XIII. 97. XIII. 397.
 Európában, a lelencügy. XIII. 82.
 Európában, a municipalis rendszer jelen állása. XIV. 161.
 Budapesti Szemle XV. köt.

E.

Éjszaki fény. Költemények, Puskin és Lermontoff után IV. 153.

Élettani tudományok előhaladásáról, II. 120.

Értékpapírok megsemmisítése kérdéséhez, XIII. 68.

F.

Fabó András : Beythe István életrajza, VI. 218.

Ugyanaz : A magyarországi ágost. vall. evangélikusok történelmi emlékei, III. 309.

Fegyintézetekről — országos — hivatalos jelentés, XI. 182.

Fejér György emlékezete, II. 404.

Ferencz osztrák császár erdélyi uja, XIV. 83.

Feze (külön értekezés), III. 465.

Feze, (válasz Hunfalvy Pálnak), VIII. 378.

Fiumei kérdés, utolsó stádiumában, XIII. 205.

Fischer Kuno Goethe Faustjáról, III. 3.

Flegler : Erinnerungen an Ladislaus von Szalay und seine Geschichte des Ungarischen Reiches, IV. 342. V. 167.

Forgách Ferencz (Ghymes) nagyvárad püspök magyar históriája, VII. 431. VIII. 89.

Főiratok — régi — római és görög, II. 92.

Francia irodalom — középkori, I. 245. I. 403. I. 546.

Francia klasszikai drámáról IX. 256.

Francia — legújabb — szépirodalom, III. 417.

Franciaországban a bankmonopolium v. bankszabadság kérdése, II. 217.

Franciaországban, felsőbb oktatás, XII. 82.

Franciaországban a költészet 1865-ben, VII. 95.

Franciaországban, a középoktatás ügye, XIV. 255.

Franciaországban az 1789-ki nemzedék, IV. 126.

Franciaországban a regény, 1865-ben, VII. 296.

Francia — renaissance — irodalom, II. 378.

Franciaországban az újabb szinköltészet, IX. 107.

Francia színpad 1865-ben, V. 150.

G.

Galilei élete s tudományos küldetése, I. 603.

Gazdasági főbb kérdéseink, X. 96.

Gazdasági kezelése a magyar kir. kincstári uradalmaknak, XII. 3.

Gazdasági — orsz. magyar — egyesület két emlékirata, III. 244.

Gelich katonai levelei, VII. 103.

- Geyer : Frankreich unter Napoleon, IV. 327.
 Goethe Faustjáról Fischer Kunó, ~~II. 3.~~ **III. 3.**
 Görög dráma keletkezése a görög vallásból, XV. 204.
 Görög és római régi feliratok, II. 92.
 Greguss Ágost : A balladáról, III. 314.

Gy.

- Gyeics vezér és kora, III. 81. III. 149.

H.

- Három svéd költő, XII. 221.
 Hartmann : Naturgeschichtlich — Medizinische Skizze der Nil-
 länder, I. 518.
 Óra-világ Erdélyben, V. 249, VI. 53, VI. 299, VIII. 3, VIII. 129.
 Óra-világ genesiséről még egy szó, XII. 283.
 Horn : La liberté des banques, VI. 356.
 Hőmér-ékleti viszonyai Magyarországnak, II. 242.
 Hugo Victor : Les chansons des rues et des bois, IV. 141.
 Hun-székely — régi — írásról, V. 114, VI. 106, VI. 233.

I.

- Illésházy István (gróf) nádor följegyzései, II. 137, III. 132-III. 421.
 Imre Sándor : A magyar irodalom és nyelv rövid története, IV. 359.
 Irói tulajdonjog hazai történelméhez, adatok, XIV. 305.
 Iszlám keleti népek iparának viszonyai, XII. 295.

J.

- Japán és népe, XIII. 174, XIII. 277, XIV. 59, XIV. 129.
 Jobbágyság felszabadítása Oroszországban, 1861-ben, VI. 204.
 Jókai Mór : Virradóra, Legujabb novellák és genreképek ; Szerelem
 bolondjai, Regény, XIII. 498.
 Jósika Miklós báró : Emlékirat, III. 319.

K.

- Kamatláb, IV. 318.
 Kautz Gyula : Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika, IV. 356.
 Keleti Gusztáv : Teendőink a képző-művészet ügyében, XV. 108.
 Keleti — iszlám — népek iparának viszonyai, XII. 295.
 Kereskedelmi és pénzüzség okai és ellenszerei, I. 263.
 Képző-művészet ügyében teendőink, XV. 108.

- Lelenczügy Európában. XIII. 82.
 Lincoln Ábrahám. V. 352.
 Lustkandl Venczel munkájára észrevételek. I. 3.
 Lyra (német újabb) XI. 148.

M.

- Magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt. XV. 135.
 Magyar nyelvészeink (régi) V. 453.
 Magyarország esőzési viszonyai. II. 454.
 Magyarország hőmérséki viszonyai. II. 242.
 Magyarországon a közoktatás. X. 238.
 Mahomet. X. 224. XI. 27.
 Maltzan : Meine Wallfahrt nach Mekka. I. 518.
 Meteorologia haladásairól. XI. 386.
 Metternich kora. VII. 279.
 Mérték- és pénzrendszer kérdése. VIII. 184.
 Mikó (Hidvégi) Ferencz története. II. 137. III. 132. III. 421.
 Montlong : Authentische Enthüllungen über die letzten Ereignisse
 in Mexico. X. 163.
 Morton Peto : The resource and prospects of America. V. 162.
 Municipális rendszer jelen állása Európában. XIV. 161.
 Műipari és tudományos nevelés a külföldön. XV. 245.
 Művészet — képző — ügyében, teendőink. XV. 108.

N.

- Napoleon. III. Julius Caesar története. VIII. 340.
 Német újabb lyra. XI. 148.
 Népiskola a XIX. században. IV. 74. IV. 254. V. 314. VII. 184.
 Népmeséinkről. VIII. 40. VIII. 200.
 Népoktatás Angliában. IX. 158.

Ny.

- Nyelvészeink (régi magyar). V. 453.

O.

- Oktatás — felsőbb — Franciaországban. XII. 82.
 „ — köz — Magyarországon. X. 238.
 „ — köz — schweizi — köréből vázlatok. XI. 49.
 „ — közép — Európában. XIII. 97. XIII. 397.
 „ — közép — Franciaországban. XIV. 255.
 Orosz irodalom. (újabb) VIII. 229.

Oroszországban a jobbágyság felszabadítása 1861-ben. VI. 204.

Osmanische Sprichwörter, herausgegeben durch die k. k. Orientalische Akademie. VIII. 359.

Ö.

Őskor a tudomány újabb világánál. VI. 344.

P.

Palgrave — Gifford — utazása Arábiában. X. 177.

Pauler Tivadar : Büntető jogtan. III. 442.

Pályák és pálmák. VII. 38.

Pártok jellemzése általában. XV. 35.

Pénz- és kereskedelmi válságok okai és ellenszerei. I. 263.

Pénz- és mértékrendszer kérdése. VIII. 184.

Pénzügyi viszonyai az amerikai egyesült államoknak. IX. 293.

Ponsard emlékezete. VIII. 364.

Pozsonyi béke (1626-ki) és előzményei. IX. 197.

Preussische Expedition nach Ost-Asien. I. 517.

Prevost-Paradol beiktatása a francia Akadémiába. V. 159.

Prevost-Paradol : La France nouvelle. XII. 315.

Pulszky Ágost és Tauffer Emil : A börtönügy multja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra. IX. 123.

Q.

Quinet : La révolution. VI. 362.

R.

Regény Franciaországban. 1865-ben. VII. 296.

Renaissance francia irodalom. II. 378.

Roger Williams. XI. 91.

Rokonaink epikája. X. 3.

Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. XIV. 318.

Római császárság alatt — vidéki élet. VII. 68.

Római és görög régi feliratok. II. 92.

Rónay Jácint : Jellemrajzok az angol színvilágból. VI. 365.

Russel : Memorials and Correspondence of Charles James Fox. IV. 353.

S.

- Saavidra : Don Quichotte de la Manche. I. 654.
 Sajtó és nyilatkozási szabadság története Angliában. I. 579. II. 44.
 II. 423. III. 54.
 Salamon Ferencz : Az első Zrinyiek. III. 317.
 „ „ A magyar kir. szék betöltése és a pragmatica
 sanctio története. VI. 218.
 „ „ Két magyar diplomata a XVII. századból.
 VIII. 124.
 Satyra ügyében egy kis polemia. IX. 133.
 Shakespeare Németországban a XVI. és XVII. században. IV. 149.
 Schweizi közoktatás köréből, vázlatok. XI. 49.
 Sivaton. III. 358.
 Stuart Mill : „The subjection of women“ műve. XV. 226.
 Svéd (három) költő. XII. 221.

Sz.

- Számvitel — állami — és ellenőrzése. XI. 421. XII. 260. XIII. 28.
 XIII. 145. XIII. 359.
 Szemere Bertalan életrajzához, adatok. XIII. 43. XIII. 250. XIII. 323.
 Szemle — egy évi — a földleírás és népisme érdekében tett leg-
 újabb utazások fölött. XIII. 3.
 Széchenyi István gróf utolsó évei. IV. 108.
 Székelyföld ismertetésének történet-nyomozási fontossága. X. 296.
 Székely- hun — régi — írásról. V. 114. VI. 106. VI. 233.
 Szépirodalom, legújabb franczia. III. 417.
 Színészet, mint közügy. X. 208.
 Színköltészet — újabb — Franciaországban. IX. 107.
 Szokoly Victor : Mészáros Lázár élettörténete. VII. 312.

T.

- Taks kora. I. 207. I. 359.
 Tankötelezettség — általános — törvényhozási szempontból. VII. 338.
 Tanügyi realizmus és Komenius Ámos János. XV. 67.
 Telepítvény- községek rendezéséről a kincstári uradalmakon. XV. 3.
 Tennyson Alfréd népies költeményei. V. 144.
 Természettan — újabb — iránya. III. 366.
 Thaly Kálmán : Bottyán János II. Rákóczi Ferencz vezénylő tábor-
 nok. VIII. 369.
 Tokaj-hegyalja természettud. és borászati tekintetben. VII. 13.
 Tökölj Imre naplója. I. 617.

Törökök és a nyugati polgárisodás. IX. 137.

Turkesztán — keleti — vagy a khinai tatárság. XIV. 3.

U.

Utazások — legujabb — és fölfedezések. V. 65. VI. 3. VI. 278.

Utazások — legujabb — felett egy évi szemle. XIII. 3.

Utóirat „A fiumei kérdés utolsó stadiumában“ czimű cikkhez.
XIII. 248.

V.

Vajdafy József : Q. Horatius Flaccus ódái. XI. 193.

Varnhagen : Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften. II. 469.

Vasuti kérdése hazánknak. III. 244.

Választási törvény tárgyalása Angliában az új törvény szerint.
XV. 91.

Változása az áraknak. XV. 21.

Vámbéry Ármin : Vándorlásaim és élményeim Persiában. X. 322.

Vámbéry : Közép-ázsiai utazás. I. 517.

Vámbéry vázlatai Közép-Ázsiából. XI. 397.

Vármegyék — magyar — szervezetéről jogtörténeti tanulmányok.
I. 304. I. 428. I. 519. II. 161. IV. 189.

Vármegyék rendezéséről eszmetöredékek. VII. 3. VII. 141.

Venedey : Friedrich der Grosse und Voltaire. II. 469.

Verancsics Antal m. k. helytartó, esztergomi érsek összes munkái.
VI. 185. XIV. 102.

Vidéki élet a római császárság alatt. VII. 68.

Z.

Zilahy Károly összegyűjtött munkái. V. 465

„ „ Petőfi Sándor életrajza. V. 465.

Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond. IX. 3.

T A R T A L O M

TIZENÖTÖDIK KÖTET.

	Lap
A KINCSTÁRI URADALMAKON LEVŐ TELEPÍTVÉNY- KÖZSÉGEK rendezéséről. — Peterdy Gábortól.	3
AZ ÁRAK VÁLTOZÁSA. — Bonnet nyomán J. F. . . .	21
A PÁRTOK JELLEMZÉSE ÁLTALÁBAN. — Bluntschli röpirata nyomán. L á n c z y G y u l á t ó l	35
KOMENIUS ÁMOS JÁNOS és a tanügyi realismus. Réthy Páltól.	67
A VÁLASZTÁSI KÉRVÉNY tárgyalása Angliában az új törvény szerint. L. GY.	91
TEENDŐINK a képzőművészet ügyében. Keleti Gusztól. távtól.	108
A MAGYAR KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYA AZ ÁRPÁDOK ALATT. Ladányi Gedeontól	135
AUGIER és korunk erkölcesi. — Philibert Soupé nyomán. Hegedüs Sándortól.	169
A GÖRÖG DRÁMA KELETKEZÉSE a görög vallásból. — Jul. Girard munkája ismertetése. Szász Károlytól.	204
IRODALMI SZEMLE. — I. Angelo de Gubernatis nyelvészeti és irodalmi munkáiról. Gróf Kuun Gézától. — II. Stuart Mill legújabb műve: A nők elnyomásáról. Az „Edinb. Review“ nyomán Baráth Ferencz. — III. A műipari és tudományos nevelés külföldön. Dapsy László.	213
M. TUD. AKADÉMIA. (1869. Junius—December.) . . .	255
KISFALUDY-TÁRSASÁG.	

